

ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİL VE TARİH-COĞRAFYA FAKÜLTESİ
ESKİÇAĞ DİLLERİ VE KÜLTÜRLERİ
Yayın No: 381

ARCHIVUM ANATOLICUM

ANADOLU ARŞİVLERİ
16/1

ANKARA – Haziran 2022

Basım Yeri:
Ankara Üniversitesi Basımevi
Emniyet Mah. İncitaş Sok. No: 10, 06510,
Beşevler-ANKARA
(312) 2316655

YAYININ ADI

Archivum Anatolicum (Anadolu Arşivleri)

YAYIN SAHİBİ

Prof. Dr. Levent Kayapınar, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dekanı

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ (BAŞ EDITÖR)

Prof. Dr. İrfan Albayrak

EDITÖRLER

Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Yakut

Öğr. Gör. Dr. Ömer Kahya

YAYIN İDARE MERKEZİ

Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi,
Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü,
Atatürk Bulvarı, No. 45, 06100, Sıhhiye-ANKARA
(312) 310 3280 /1174-1703
archivumanatolicum@gmail.com

YAYIN TÜRÜ

Yaygın Süreli Yayın

BASIM YERİ

Ankara Üniversitesi Basımevi
Emniyet Mah. İncitaş Sok. No: 10,
06510, Beşevler-ANKARA
(312) 2316655

Kapak: Savaş Özkan SAVAŞ

ISSN: 1300-6355

İNDEKSLER VE BİBLİYOGRAFYA SERİLERİ

Dergimiz TR Dizin (ULAKBİM), MLA International Bibliography, ERIH PLUS, Index Copernicus (Master List), Ancient World Online (AWOL), Orientalia Keilschriftbibliographie, SciLit, ESJI (Eurasian Scientific Journal Index), Idealongline ve Biblioteca alan indeks ve bibliyografya serilerinde taranmaktadır.

ARCHIVUM ANATOLICUM DERGİSİ DANIŞMA KURULU

- Prof. Dr. Rukiye AKDOĞAN
(Çukurova Üniversitesi)
Prof. Dr. Yasemin ARIKAN
(Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Sebahattin BAYRAM
(Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Alpaslan CEYLAN
(Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Salih ÇEÇEN (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. L. Gürkan GÖKÇEK
(Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Cahit GÜNBATI (Emekli)
Prof. Dr. Bülent İPLİKÇİOĞLU (Emekli)
Prof. Dr. Güngör KARAUĞUZ
(Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Yusuf KILIÇ
(Pamukkale Üniversitesi)
Prof. Dr. Remzi KUZUOĞLU
(Aksaray Üniversitesi)
Prof. Dr. Cécile MICHEL
(CNRS Paris Üniversitesi)
Prof. Dr. Leyla MURAT (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. F. Gül ÖZAKTÜRK
(Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Esmâ REYHAN
(Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Andreas SCHACHNER
(Alman Arkeoloji Enstitüsü)
- Prof. Dr. Daniel SCHWEMER
(Würzburg Üniversitesi)
Prof. Dr. Aygül SÜEL (Hitit Üniversitesi)
Prof. Dr. Ü. Fafo TELATAR
(Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Turgut YİĞİT (Ankara Üniversitesi)
Doç. Dr. Selim Ferruh ADALI
(Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Doç. Dr. Metin ALPARSLAN
(İstanbul Üniversitesi)
Doç. Dr. Murat ÇAYIR
(Ankara Üniversitesi)
Doç. Dr. Meltem DOĞAN ALPARSLAN
(İstanbul Üniversitesi)
Doç. Dr. Esmâ ÖZ KİRİŞ
(Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Doç. Dr. Fatma SEVİNÇ ERBAŞI
(Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)
Doç. Dr. Özlem SİR GAVAZ
(Ankara Üniversitesi)
Dr. András BÁCSKAY
(Pázmány Péter Catholic Üniversitesi)
Dr. Gojko BARJAMOVIC
(Harvard Üniversitesi)
Dr. Jan Gerrit DERCKSEN
(Leiden Üniversitesi)
Dr. Agnete Wisti LASSEN (Yale Üniversitesi)
Dr. Oğuz SOYSAL
(Marburg Philipps Üniversitesi)

Sayın Hakemleri

- Prof. Dr. Sebahattin BAYRAM
(Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Hülya BOYANA
(Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. L. Gürkan GÖKÇEK
(Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. F. Gül ÖZAKTÜRK
(Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Erhan ÖZTEPE (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Bilal SÖĞÜT
(Pamukkale Üniversitesi)
Prof. Dr. Şeyhmus Recai TEKOĞLU
(Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Ü. Fafo TELATAR
(Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Turgut YİĞİT (Ankara Üniversitesi)
Doç. Dr. Metin ALPARSLAN
(İstanbul Üniversitesi)
Doç. Dr. Çağatay AŞKİT (Ankara Üniversitesi)
Doç. Dr. Kamil DOĞANCI
(Bursa Uludağ Üniversitesi)
- Doç. Dr. M. Erkan FİDAN
(Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi)
Doç. Dr. Özlem SİR GAVAZ
(Ankara Üniversitesi)
Doç. Dr. Esmâ ÖZ KİRİŞ
(Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Doç. Dr. Koray TOPTAŞ
(Gazi Üniversitesi)
Doç. Dr. İrfan TUĞCU
(Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi)
Doç. Dr. Nurgül YILDIRIM
(Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Bilcan GÖKÇE
(Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Serap KALAYCIOĞULLARI
(Ankara Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ceyda ÜSTÜNEL
(Ankara Üniversitesi)
Dr. Sevgül ÇİLİNGİR CESUR
(Ege Üniversitesi)

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Araştırma Makaleleri / Research Articles

AŞKİT, Çağatay

L. Marcius Philippus'un Senato Söylevi
Oratio Philippi in Senatu..... 1

AYTÜRE, Serpil

Antik Roma Siyasi Kültüründe *Damnatio Memoriae*
Damnatio Memoriae in Ancient Roman Political Culture..... 19

BARDAKCI, Kürşat

Çivi Yazılı Metinlere Göre Eski Ön Asya'da Alıkonulan Elçiler
Ambassadors Detained in Ancient Near East According to Cuneiform Texts..... 35

BOZGUN, Şafak

Kayseri Arkeoloji Müzesinde Bulunan Hititçe Tablet Parçaları II
Hittite Cuneiform Fragments from Kayseri Archaeological Museum II..... 51

BURULDAĞ, Erdinç

Alexandria Troas'tan Bir Dokuma Ağırlığı
A Loom Weight from Alexandria Troas..... 69

EROL, Hakan

Kültepe Tabletlerinde Deri ve Deri Ticareti
Leather and Leather Trade in Kültepe Texts..... 89

KESKİN, H. Levant-YILDIZ, Mehmet

Muğla Müzesi'nden Bir Kolcuklu Balta Üzerine Bazı Düşünceler
Some Remarks on a Lugged Axe from Muğla Museum..... 121

OĞUZHANOĞLU, Umay

Atriya and Stratonikeia in the Late Bronze Age: Some Remarks on
Carian Historical Geography
*Geç Tunç Çağı'nda Atriya ve Stratonikeia: Karia Tarihi Coğrafyası
Üzerine Bazı Gözlemler*..... 147

TOPTAŞ, Koray

Yeni Asur İmparatorluğu'nda Saray Rölyeflerinin ve Anıtların Propaganda
Araç Olarak Kullanımı
*The Usage of Palace Reliefs and Monuments as Propaganda Tools in the
Neo-Assyrian Empire*..... 185

TUNCER, Hasan

Hitit Metinlerinde ^{LÜ}APIN.LÁ Üzerine Bir Değerlendirme
Some Thoughts on ^{LÜ}APIN.LÁ in Hittite Texts..... 225

Derleme Makalesi / Review Article

YARLIĞAŞ, Oğuz

Cumhuriyetten Principatus'a Roma Devleti'nde İstihbarat Faaliyetleri ve
İstihbarat Birimleri: Genel Bir Bakış (MÖ [C.] 500 – MS 284)
*Intelligence Activities and Intelligence Units in the Roman World from
Republic to the Principate (C. 500 BC – 284 AD)*..... 249

L. MARCIUS PHILIPPUS'UN SENATO SÖYLEVİ

Çağatay AŞKİT*

Makale Bilgisi

Başvuru: 04 Haziran 2022

Kabul: 13 Haziran 2022

Makale Türü: Araştırma Makalesi**DOI:** 10.46931/aran.2022.16.1.1**Article Info**

Received: June 04, 2022

Accepted: June 13, 2022

Öz

İÖ 91 yılı *consul*'ü L.Marcius Philippus'un İÖ 77 yılı başında senatoda verdiği ve Latince *Oratio Philippi in senatu* adıyla bilinen söylev, Romalı tarihçi Gaius Sallustius Crispus'un *Historiae* eserinde yer almaktadır. Sulla'nın kurduğu düzene onun ölümünden sonra itiraz eden Lepidus ve yandaşlarına karşı verilmiştir. Çalışmanın giriş bölümünde Philippus'un hayatı ve kariyeri hakkında kısa bilgiler sunulmuş, ardından söylevin Oxford Classical Texts serisi içerisinde yer alan Latince metni temel alınarak Türkçeye çevrilmiştir. Tartışma bölümünde söylevin yapısı ve bölümleri *Rhetorica ad Herennium* eserindeki siyasal retorik kuramları açısından değerlendirilmiş ve görülen benzerlikler vurgulanmıştır. Ayrıca Sallustius'un kullandığı sözcük ve kavramlar üslup açısından incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sallustius, *Historiae*, Philippus, retorik, hitabet.

Oratio Philippi in Senatu**Abstract**

In the speech, known as "*Oratio Philippi in Senatu*" in Latin, Roman historian Sallust had chosen L. Marcius Philippus

* Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü, Latin Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, e-posta: askit@humanity.ankara.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6357-320X

(*cos.91BC*) as a representative of the nobility, to deliver a speech in the senate at the beginning of 77BC against M. Aemilius Lepidus and his followers who have objections to the senatorial oligarchy. In the introduction of this study, brief information about Philippus' life and career is given, then a Turkish translation of the speech is presented based on the Latin text in the Oxford Classical Texts series. In the discussion section, the structure of the speech were evaluated in terms of deliberative rhetoric theories found in *Rhetorica ad Herennium* and the similarities were emphasized. Sallust's style were also examined in terms of the words he choose.

Keywords: Sallust, Histories, Philippus, rhetoric.

Tarih yazarı Gaius Sallustius Crispus (İÖ 86-34) Amiternum kasabasında doğmuş Sabin kökenli bir Roma yurttaşdır. Yaşadığı dönemin siyasi olaylarını *Bellum Catilinae*, *Bellum Iugurthinum* ve İÖ 39 yılından ölümüne kadar üzerinde çalıştığı *Historiae* adlı eserlerinde aktarmıştır. Bu eserleri eskiçağ tarih yazımında sık rastlandığı üzere, olayların geçtiği dönemin önemli kişiliklerinin ağzından aktarılan söylevleri de içerisinde barındırmaktadır. *Bellum Catilinae* eserinde dört, *Bellum Iugurthinum*'da altı söylev bulunmaktadır. Dönemin önemli kişilikleri olan Lepidus, Philippus, Cotta ve Macer'e atfettiği konuşmalar ise Sallustius'un *Historiae* adlı eserinde yer alan söylevler arasındadır. Bunlardan biri olan ve "*Oratio Philippi in senatu*" adıyla bilinen söylev İÖ 77 yılı başında Roma senatosunda verilmiştir. Bu çalışmanın giriş bölümünde Lucius Philippus'un hayatı ve siyasi kariyeri üzerine kısa bilgiler sunulmuştur. Daha önce söylevin nasıl bir siyasal ortamda gerçekleştiğine ilişkin bir çalışma yapılmış olması¹ nedeniyle bu konuda ayrıntıya girilmemiştir. İkinci bölümde söylevin Türkçe çevirisi sunulmuştur. Sallustius'un eserinin Latince metni için Oxford Classical Texts serisinde yer alan ve editörlüğünü L.D. Reynolds'ın yaptığı metin temel alınmıştır. Tartışma bölümünde söylevin yapısı dönemin siyasal hitabet türüne ilişkin kuramlardan yola çıkılarak incelenmiştir. Kuramlar için söyleve yakın bir tarihte yazılmış olması nedeniyle *Rhetorica ad Herennium* adlı eser temel alınmıştır.

Giriş

Plebs kökenli soylu bir aileden gelen Lucius Marcus Philippus İÖ 136 yılı civarında doğmuştur. Q. Marcivus Philippus ve Appivus Claudivus

¹ Boyana H. "Lucivus Marcivus Philippus'un Senatoda Yaptığı Konuşma" *Tarih Okulu Dergisi*, 12/38, (2019): 418-432.

Pulcher'in torunudur.² Yaşamı ve siyasi kariyeri hakkındaki bilgilerin çoğu Cicero'nun farklı eserlerinden gelmektedir. Adına bastırıldığı ve 112 yılına tarihlenen gümüş sikke siyasi kariyerinin başlarında darphane sorumlusu olarak görev yaptığını göstermektedir.³ İÖ 104 yılında halk temsilcisi olmuş, toprakların halka eşit biçimde dağıtılmasına ilişkin bir tasarı sunmuş ve vermiş olduğu söylevlerle bu tasarıyı desteklemiştir.⁴ Philippus'un sonraki kariyerinde yer alacağı siyasi grubun görüşüne taban tabana zıt olan bu tasarı senato tarafından reddedilmiştir. Askeri tribun olarak görev yapmamış olan⁵ Philippus'un *cursus honorum*da yer alan *aedilis*, *quaestor* ve *praetor* gibi görevleri ne zaman üstlendiği tam olarak bilinmemektedir. Bununla birlikte o dönemde yaygın olan uygulamanın aksine halkı eğlendirecek oyunlar düzenlemeden bu basamakları tırmandığını söyleyerek övünmüştür.⁶ İÖ 93 yılında *consul* seçilebilmek için adaylığını koymuş, ancak seçimde hitabet yeteneği, aile geçmişi ve siyasi bağlantıları bakımından kendisinden daha dezavantajlı olarak görülen Marcus Herennius'a yenilmiştir.⁷ İÖ 91 yılında tekrar aday olduğu seçimlerde Sex. Iulius Caesar ile birlikte *consul* seçilmiştir. *Consul* seçilen ve aynı zamanda belirli kehanetleri yorumlamakla görevli *augurlar* kurulunun da üyesi olan Philippus, o yıl halk temsilcisi Marcus Livius Drusus'un halka toprak ve buğday dağıtımını, atlı sınıftan seçilecek üç yüz yeni üye ile senatör sayısının artırılması ve mahkemelerde görev yapacak jüri üyelerinin bu yeni senato yapısı içinden seçilmesi ve son olarak da İtalya'daki soylara Roma vatandaşlık haklarının verilmesini içeren torba yasına karşı mücadele etmiş ve başarılı olmuştur. Philippus hakkında İÖ 86 yılına kadar başka bir kayıt görülmemesi onun Sulla ve Marius arasındaki iç savaşta taraf seçmemeye çalıştığı yönünde yorumlanabilir. İÖ 86 yılında Marcus Perperna ile birlikte *censor* seçilmiş ve anne tarafından akrabası Appius Claudius Pulcher'i senatör listesinden çıkarmıştır.⁸ İÖ 82 yılında Sulla tarafına geçmiş ve onun *legatus*'u olarak Sardinia adasını Marius yanlısı *praetor* Q. Antonius Balbus'u mağlup ederek ele geçirmiştir.⁹

Sulla'nın yönetimi bırakması ve kısa bir süre sonra da yaşamını yitirmesinin ardından Roma iç siyasetinde çalkantılı bir döneme girildiği ve

² Ernst Badian, "Marcius (RE 75) Philippus (1), Lucius" The Oxford Classical Dictionary 3rd ed. Revised, (Oxford: Oxford University Press, 2003).

³ Crawford M. H., *Roman Republican Coinage II.*, (New York : Cambridge University Press, 2008), 709.

⁴ Cic. *De off.* 2.73.

⁵ Cic. *Planc.* 52.

⁶ Cic. *De off.* 2.59.

⁷ Cic. *Mur.* 36 ve *Brut.* 166.

⁸ Cic. *Dom.* 84.

⁹ Liv. *Per.* 86.

oluşan güç boşluğu nedeniyle iki karşıt grup arasında çetin bir mücadele baş gösterdiği bilinmektedir. Bu anlaşmazlıklardan ilki İÖ 78 yılı için *consul* seçilen iki yönetici, Sulla yanlısı Quintus Lutatius Catulus ve karşıt gruptan olan Marcus Aemilius Lepidus arasında çıkmıştır.¹⁰ Lepidus tiranlık olarak nitelediği Sulla yönetiminde yapılan değişiklikleri (halk temsilcilerinin ellerinden alınan haklar, kara liste uygulamasıyla kamulaştırılan mallar vb.) ortadan kaldırmayı amaçlamıştır.¹¹ Sallustius'un *Historiae* eserinde yer verdiği *Lepidus Söylevi* onun bu düşüncelerini yansıtmaktadır. Etruria'nın bir kasabası olan Faesulae'da çıkan ayaklanmada Sulla'nın emekli askerlerinin bulunduğu garnizona saldırılınca her iki *consul* senato tarafından ayaklanmayı bastırmakla görevlendirilmiştir.¹² Ancak bir süre sonra Etruria'da ayaklananlar Lepidus'u kendi sözcüleri ilan etmişlerdir.¹³ Dolayısıyla Gruen'in de dikkat çektiği üzere¹⁴ çelişkili bir durum ortaya çıkmıştır. Lepidus Etruria'daki ayaklanmaya katılmıştır, ancak aynı zamanda Roma'nın resmi görevlisidir. Gerek Sallustius'un gerekse de Appianos'un aktardıkları iki *consul* arasındaki tartışmanın savaşa dönmesinden endişelenen Roma senatosunun elçiler göndererek konuyu uzlaşma yoluyla çözmeye çalıştığını ve onlara bu işi savaşa dönüştürmeyeceklerine dair yemin ettirdiğini göstermektedir.¹⁵ Hatta bu anlaşma karşılığında Lepidus, Gallia Cisalpina eyaletinde görevlendirilmiştir. İÖ 78 yılının sonuna doğru senato Lepidus'u gelenek olduğu üzere sonraki yılın seçimlerine başkanlık etmesi için Roma'ya çağırılmış, ancak o Roma'ya ordusuyla birlikte gelmiş¹⁶ ve ikinci kez *consul* olmak istediğini belirterek kentin dışında beklemiştir.¹⁷ Philippus'un böyle bir ortamda senatoda verdiği ve Sallustius'un eserinde yer alan Philippus'un senatoda yaptığı söylev, Lepidus ile mücadele etmek için gereken yetkinin senato tarafından verilmesi içindir.

Philippus'un yaş ve olayları değerlendirme bakımından diğerlerinden üstün olmasının yanında,¹⁸ hitabet alanındaki becerisi de Sallustius'un bu söylev için onu seçmesinde önemli bir etken olabilir. Zira Cicero onu yetenek olarak dönemin ünlü hatipleri Licinius Crassus ve

¹⁰ Cic. *Cat.* 3.24, *App. B.Civ.* 1.105.

¹¹ T.Robert S Broughton., *The Magistrates of the Roman Republic, Volume II 99B.C.- 31 B.C.* (New York: The American Philological Association, 1952), 85.

¹² *Gran. Licin.*, 36-37.

¹³ *Sall.Hist.* 1.59 ve 64; *Florus* 2.11.23.

¹⁴ Erich S. Gruen, *The Last Generation of the Roman Republic*, (Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 1995).14.

¹⁵ *Sall. Or. Phil.* 5, *App. B.Civ.* 1.107.

¹⁶ *App. B.Civ.* 1.107.

¹⁷ *Plut. Pomp.* 16.3.

¹⁸ *Servius, Aen.* 9.244: "...Sallustius de Philippo qui aetate et consilio ceteros anteibat."

Marcus Antonius'un ardından üçüncü sıraya koymaktadır.¹⁹ Konuşmalarına doğaçlama başlamayı seven ve bunda oldukça başarılı olan²⁰; söylevlerinde lafını esirgemeyen (*summa libertas in oratione*) oldukça nüktedan (*multae facetiae*), konuşacağı konuları bulmakta zorlanmayan (*satis creber in reperiendis*) ve düşüncelerini rahatça ifade edebilen (*solutus in explicandis sententiis*), Yunan öğretisiyle yetişmiş, kendisine sert ve kötü söz sarf eden biriyle tartışırken bile nüktedanlığı elden bırakmayan (*in altercando cum aliquo aculeo et maledicto factus*) bir hatip olarak anılmıştır.²¹ Philippus'un hitabet yeteneği söz konusu olduğunda çoğunlukla bu nüktedan üslubu öne çıkarılmış ve konuşmalarından çok sayıda örneğe yer verilmiştir.²²

Sallustius'un eserlerinde yer verdiği söylevler ve mektuplarda Yunan tarihçi Thukydides'den etkilendiğini belirten McGushin²³, bu yöntemin anlatım tekniğini çeşitlendirmenin yanı sıra tarihte önem arz eden olayların hangi koşullar altında gerçekleştiğini gözler önüne sermek gibi bir faydası olduğunu da belirtir. Ele alınan olayları dönemin önemli şahsiyetlerinin ağzından aktarmak Sallustius'a siyasal ve sosyal sorunları daha derinlemesine tartışma olanağı tanır. Ayrıca söylevleri veren şahsiyetler savundukları politikayı kendi sözleriyle açıklayabilmekte ya da savunabilmektedirler. Lepidus'un halk önünde verdiği söylev de şüphesiz böyledir ve Sulla döneminin uygulamalarına başkaldıran kişi olarak Lepidus'un görüşlerini aktarır. Sallustius'un eserinde yer verdiği *Philippus Söylevi* ise aristokrasi sınıfının ve senatonun temsilcisi olarak konuşması nedeniyle *Lepidus Söylevi*'nin karşılığı gibidir.²⁴ Syme'un da belirttiği üzere²⁵ bu söylev için biçilmiş kaftan olan Philippus, Lepidus'un aksine senato sınıfına özgü dengeli hitabet yeteneğini yansıtmıştır, üslubu ise akıcı, ancak sert ve güçlüdür.

Philippus'un Senato Söylevinin Çevirisi

1. Sayın senatörler, devletimizin huzur içinde olmasını ya da tehlike anında en ehil kişiler tarafından savunulmasını, son olarak da kötü niyetli

¹⁹ Cic. *Brut.* 173, 186 ve 301; *Quinct* 80.

²⁰ Cic. *De or.* 2.316.

²¹ Cic. *Brutus* 173.

²² Cic. *De off.* 1.108; *De or.* 2. 220, 245 ve 249; Plut. *Pomp.* 2.

²³ McGushin P. (ed.), *Sallust, The Histories*, Volume 2, Translated with Introduction and Commentary by Patrick McGushin, (Oxford: Clarendon Press, 1994), 14.

²⁴ Carolsfeld H.S., *Über die Reden und Briefe bei Sallust* (Leipzig: Druck und Verlag von B.G. Teubner, 1888), 61; Büchner K. *Sallust.* (Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1982), 212.

²⁵ Ronald Syme, *Sallust*, (Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1964), 199 ve 220.

girişimlerin o girişimleri başlatan kişilere zarar vermesini çok isterdim. Ancak tam tersine her şey ayaklanmalar nedeniyle, üstelik bu tür olayları engellemesi gereken kişilerin çıkardığı ayaklanmalar nedeniyle altüst olmuş durumda. Sonuç olarak son derece kötü ve akılsız kişilerin verdikleri kararları iyi ve akıllı insanlar uygulamak zorunda kalıyor. 2. Zira her ne kadar isteksiz de olsanız, yine de silaha ve savaşa başvurmanız gerekiyor, çünkü Lepidus'u memnun eden şey bu. Kim bilir belki de aranızda barışı korumak ve aynı zamanda savaşa maruz kalmaya niyeti olan biri vardır. 3. İlgilenmeyi bıraktığımız bu kenti bugüne kadar kollayan yüce tanrılar adına, bütün suçluların içinde en aşağılık olanı Marcus Aemilius, çok mu kötü yoksa çok mu korkak olduğunu kestirmenin mümkün olmadığı bu adam, özgürlüğümüzü ortadan kaldırmak için elinde bir ordu bulunduruyor ve kendisini hor görülen bir insandan korkulması gereken birine dönüştürdü. Bunlar olurken siz, aranızda mırıldanarak, size söylenen sözlere ve kâhinlerin kehanetlerine kapılarak barış için mücadele etmek yerine barışı sadece dilemekle yetiniyorsunuz. Güçlü kararlar verememeniz nedeniyle sizin itibarınızın, O'nun ise korkusunun azaldığını da anlamıyorsunuz. 4. Ancak bu müstahak, çünkü yaptığı yağmalar sayesinde consullük görevini, çıkardığı ayaklanma sayesinde ise orduyla birlikte bir eyaleti elde etti. Siz suçları karşılığında ona böylesi ödüller bahşederken, bir de doğru işler yapsa karşılığında kim bilir ne alırdı? 5. Açıkça söylemek gerekirse, elçiler göndermek için, barış, uzlaşma ve benzeri şeyler için oy vermiş olanlar, sonuna kadar ondan minnet beklediler, ancak tam tersine, küçümsenip, devlete layık görülmeyp ganimet yerine koyulmaktalar. Şüphesiz şu anda korkularından dolayı barış isteyenler, ellerindeki barışı da aynı korku nedeniyle yitirmişlerdi.

6. Doğrusu başından itibaren Etruria'da bir komplo kurulduğunu, kara listeye alınanların geri çağrıldığını ve rüşvet yüzünden devletin paramparça olduğunu gördüğümde, zaman kaybetmemek gerektiğini düşünüyordum ve az sayıda insanla birlikte Catulus'un planını destekledim. Öte yandan Aemilia soyunun başarılarını göklere çıkaran ve Roma halkının merhamet göstererek daha da büyüdüğünü dile getirenler, Lepidus'un herhangi bir konuda kesin bir adım atmadığını söylüyorlardı. Oysa o sırada özgürlüğümüzü baskı altına almak için kendi başına karar verip silaha sarılmıştı. Her biri kendisi için güç ve koruma peşine düşerek devlet iradesini kötüye kullanmıştı. 7. Ancak o zamanlar Lepidus, her biri hayatını bir günlük ücret karşılığında feda edebilecek nitelikte olan ordu köleleri ve az sayıda katille birlikte hareket eden bir hayduttu. Şimdi ise bir proconsul, üstelik satın almadığı, sizin ona verdiğiniz yetkiye sahip. Üstelik hala yasa gereği ona boyun eğen subaylar da yanında. Her sınıftan yozlaşmış insanlar,

yoksulluk ve aç gözlülükle yanıp tutuşan, suç işleme bilinciyle harekete geçenler, kargaşada huzur bulup, barış zamanı huzursuz olan insanlar onun yanına üşüştiler. Eskiden Saturninus'un, ardından Sulpicius'un, sonra Marius ve Damasippus'un, şimdi de Lepidus'un etrafında dolanan bu adamlar bir ayaklanmadan yararlanıp yeni bir ayaklanma, savaştan yararlanıp savaş tohumu ekerler. **8.** Dahası Etruria ve geri kalan bütün eyaletler savaş için ayaklanmış, İspanya eyaletleri silaha sarılmış, Mithridates, bugüne kadar gelir elde ettiğimiz, bize vergi verenlerin yanı başında savaş gününü bekliyor. Kısacası, egemenliğimizi yıkmak için doğru önder dışında herhangi bir eksikleri yok. **9.** Size yalvarıyorum sayın senatörler ve sizden şuna dikkat etmenizi rica ediyorum: Suç işleme özgürlüğü adeta bir çılgınlığa dönüşüp dürüst insanlara da bulaşarak ilerlemesin. Zira kötü insanlar ödüllendirildiğinde, bir insanın karşılık beklemeden iyi biri olması hiç kolay değildir.

10. Yoksa Lepidus'un bu arada ordusuyla yeniden harekete geçip silah ve ateşle kenti işgal etmesini mi bekliyorsunuz? Çünkü barış ve uzlaşmadan çok şu andaki durumun onu bir iç savaşa yöneltmesi daha olası. O, ilahi ve insani tüm kurallara karşı gelerek silahlandı, üstelik bunu kendisine ya da başkalarına karşı yapılmış gibi gösterdiği bir haksızlık nedeniyle değil, yasalarımızı ve özgürlüğümüzü ortadan kaldırmak için yaptı. **11.** Zira içindeki hırs ve işlediği suçlardan duyduğu korku peşini bırakmıyor ve içini kemiriyor. Ne yapacağını şaşırılmış, huzursuz, bir o yolu bir bu yolu deniyor, barıştan korkmuş, savaştan nefret etmiş durumda. Lüks yaşamından ve istediğini yapma özgürlüğünden mahrum kalması gerektiğini görüyor ve bu arada kayıtsızlığını kendi çıkarı için kullanıyor. **12.** Bunca kötülük karşısında her biriniz sanki aman bana dokunmayan yılan bin yıl yaşasın der²⁶ gibi sadece dilekte bulunur, ama kötülüğü engellemek için çaba bile harcamaz görünürken, bu davranışınızı korku mu, aymazlık mı yoksa delilik olarak mı adlandıracağımı henüz tam olarak bilemiyorum.

13. Lütfen olayların seyrinin nasıl tersine döndüğünü de göz önünde bulundurun. Önceden kamuya zarar verecek olan şeyler gizlice, yarar sağlayacak şeyler ise açıkça tasarlanırdı ve bu sayede iyiler kötülere kolayca engel olurdu. Bugünlerde barış ve uzlaşma açıkça tehdit ediliyor, ancak gizlice savunuluyor. Bundan memnun olanlar silaha sarılmış, siz ise korkuya kapılmış durumdasınız. **14.** Ne bekliyorsunuz? Doğru olanı yapmak sizi utandırıyor ya da canınızı sıkıyorsa, elbette ona bir şey diyemem. Yoksa Lepidus'un talepleri aklınızı mı karıştırdı? O herkese kendi mallarının geri

²⁶ Latincesi "fulmen... ne adtingat" olan deyim anlamı daha iyi verdiği düşünülerek Türkçeye bu şekilde çevrilmiştir.

verilmesinden memnun olacağını söylüyor ve başkasına ait malları elinde tutuyor. Kendisi silaha başvurup zor kullandığı halde, savaş hukukunun geçersiz olduğunu dile getiriyor, yurttaşlık haklarının ellerinden alınmış olduğunu kabul etmediği kişilerin yurttaşlığının geçerli olmasının, halk temsilcilerine ait yetkiler her tür anlaşmazlığın alevlenmesine neden olmuşken, uzlaşma hatırına bu yetkilerinin geri verilmesinin kendisini mutlu ettiğini söylüyor. **15.** Gördüğüm insanlar içinde en kötüsü ve en arsızsın! Yurttaşların yoksulluğu ve mutsuzluğu, evinde silah zoruyla ya da haksızlıkla ele geçirmediğin herhangi bir şey olmayan senin mi umurunda? Sanki ilk consullük görevini bırakmışsın gibi, şimdi ikincisini istiyorsun, savaşla uzlaşma arıyorsun, oysa sahip olduğumuz uzlaşma o savaş yüzünden bozuldu. Bize ihanet ettin, buradakilere sadakat göstermedin, tüm iyi insanlara düşman oldun. Öyle ki, ne sadakatsizlik yaparak incittiğin insanlardan ne de yalan yere yemin ederek saygısızlık ettiğin tanrılardan utanıyorsun. **16.** Böyle bir kişiliğe sahip olduğun için, sana çağrım şudur: Düşünceni değiştirme ve silahlarını bırakma. Ayaklanma planlarını erteleyerek ne kendini huzursuz et ne de bizi diken üstünde bırak. Seni ne eyaletler ne yasalar ne de tanrılar yurttaş olarak kabul ediyorlar. Başladığın işe devam et ki, hak ettiğini en kısa sürede bulasın.

17. Size gelince sayın senatörler! Böyle oyalanarak devletin savunmasız kalmasına daha ne kadar süre katlanacak, silahlara karşı sözle mücadele edeceksiniz? Size karşı asker toplandı, devletten ve şahıslardan zorla para alındı, birlikler sevk edildi ve yerleştirildi. Keyfi yasalar çıkarılıyor, bu arada siz elçiler göndermeye ve kararlar çıkarmaya hazırlanıyorsunuz. Hercules aşkına, siz bu kadar hevesle barış istedikçe, savaş da o kadar çetin olacaktır. Çünkü o kendisini destekleyen adil ve haklı davasından çok sizin korkunuz olduğunu anlayacaktır. **18.** Zira onun kargaşadan ve yurttaşların katledilmesinden nefret ettiğini söyleyen ve bu nedenle, o silahlı olduğu halde sizin silahsız olmanızı sağlayan kişi, aslında sizin yenilmiş olanların katlanması gereken şeylere, üstelik tersi mümkünken, maruz kalmanızı öneriyor demektir. Böylece sizi onunla barış yapmaya, onu ise sizinle savaşmaya ikna ediyor. **19.** Eğer istediğiniz buysa, kente dönüşüyle bu sınıfın²⁷ değerinin yok olmasına yol açan Cinna'nın suçlarını unutacak kadar zihinleriniz uyuştuyorsa, kendinizi, eşlerinizi ve çocuklarınızı Lepidus'un eline bırakacaksınız, o halde karar almanıza, Catulus'un yardımına ne gerek var? **20.** Elbette o ve diğer iyi insanlar devlet için boşuna çabalyorlar. Canınızın istediği biçimde davranın, kendinizi yağma ve yangın düzenini yeniden kurmayı, bir kez daha kentimizin tanrularına karşı eline silah almayı arzulayan Cethegus ve öteki hainlerin

²⁷ Senatör sınıfı.

himayesine hazırlayın. Yok, eğer asıl istediğiniz özgürlük ve gerçekler ise, adınıza layık kararlar verin ve düşünce yapımızı yiğit insanların lehine olacak biçimde geliştirin. **21.** Yeni ordu hazır, eski askerlerden oluşan koloniler, bütün soylular ve en iyi komutanlar bunun için hazırlar. Talih daha iyi olanların yanındadır, ihmalkârlığımız yüzünden bir araya gelmiş olan o güçler artık yok olup gidecekler.

22. Dolayısıyla düşüncem şudur: Madem ki, M. Lepidus, bu sınıfın yetkisini hiçe sayarak kendi başına karar alıp en aşağılık kişilerle ve düşmanlarımızla birlikte kurduğu orduyu kentimize sevk etti, o halde interrex Appius Claudius Caecus, proconsul Quintus Catulus ve yetki sahibi diğer insanlarla birlikte kentimizi korusun ve devletimizin zarar görmemesi için çaba göstereyin.

Tartışma

Rosenblitt'in de belirttiği üzere²⁸ Cicero'nun *Pro Sulla* eserinin ilk bölümünü (I.1) andıran söylevin girişinde Philippus'un olması gereken ile hâlihazırdaki durumun karşıtlığını vurgulayarak konuşmasına başladığı görülür. Herkesin arzu ettiği şey, toplumda barışın egemen olması, barış bozulduğunda yetkili kişilerin duruma müdahale edip sorumluları cezalandırmasıdır. Oysa konuşmanın yapıldığı andaki durum bunun tam tersidir. Etruria'da ayaklanma çıkmıştır, üstelik devleti bu tür olaylara karşı savunması gereken kişiler tarafından çıkarılmıştır. Philippus'un girişte o sırada *proconsul* olan Lepidus'un Etruria'daki eylemlerini kastettiği açıktır.²⁹ Philippus tarafından dile getirilen bu tezatin karşıtlam sanatı (*antithesis*) kullanılarak sözcüklere de yansıdığı görülmektedir (*res publica quieta- omnia seditionibus turbata*). Söz konusu karşıtlam durum tespitinin ardından gelen sonuç niteliğindeki cümlede Lepidus ve taraftarlarını niteleyen *pessumi et stultissimi*, Philippus gibi düşünenleri niteleyen *boni et sapientes* sözcükleriyle daha da belirginleştirilerek vurgulanmıştır. Roma Cumhuriyetinin bu çalkantılı döneminde Sallustius'un da içinde yer aldığı çok sayıda yazarın eserlerinde siyasi hasımlar için çok sık kullanılan terimlerden olan *bonus-malus* ve *sapiens-stultus*³⁰ terimleri söylevde de

²⁸ J. Alison Rosenblitt. *Rome After Sulla*. (London & New York: Bloomsbury Academic, 2019) i 166. dn 18.

²⁹ McGushin P. (ed.), *Sallust, The Histories*, Vol. 2, s.133.

³⁰ Siyasal çekişmede bu sıfatların kullanımı için bk. Joseph Hellegouarc'h, *Le vocabulaire latin des relations et des partis politiques sous la République*, (Paris: Les Belles Lettres, 1963); 490; Sallustius'ta kullanımı için bk. Unto Paanaen, *Sallust's Politico-Social Terminology* (Helsinki: Suomalainen Teideakatemia, 1972), 59-64.

karşıtlam sanatıyla kullanılmıştır. Ullmann³¹ Philippus'un bu giriş cümlesinin kendi itibarı ve olayın niteliğinin (*captatio benevolentiae a persona nostra et a re*) üzerinden dinleyenlerin sempatisini kazanmaya yönelik olduğunu belirtir. Öte yandan söz konusu cümlenin rakibin üzerinden (*ab adversario*) sempati kazanma arzusunu da yansıttığı söylenebilir. Söylevin ikinci bölümünde Philippus dinleyicileri olan senatörlere yönelmiş ve savaş isteyen Lepidus karşısında istemeseler de artık silah kullanmanın kaçınılmaz olduğunu belirtmiştir. Bu durumu gerçekleşmesi mümkün olmayan, akıl dışı önermeleri sunmak amacıyla Sallustius'un eserinde sık kullandığı,³² aynı zamanda Philippus'un nüktedanlığını da yansıtan “*nisi forte*” kalıbı içeren bir ironi cümlesiyle sonlandırdığı görülmektedir. Bu bölüm aynı zamanda dinleyiciyi bilgilendirmesi (*docilis*) bakımından *exordium*'un devamı niteliğindedir.

Siyasal söylevler söz konusu olduğunda Eskiçağ retorikinde konuşmacının hedefinin fayda (*utilitas*) sağlamak olduğu belirtilir.³³ Konuşmacı amacına ulaşabilmek için güvenli (*tuta*) ve onurlu (*honesta*) olmak üzere iki stratejiden birini belirlemeli ve hangi yoldan gideceğine karar vermelidir. Söylevin üçüncü bölümü bu ana amacın dile getirildiği bölümdür. Philippus'un amacı şaşırtıcı bir biçimde hasmı olan Lepidus ile aynıdır: *Libertas* yani “Özgürlük”. Ancak iki karşıt grubun bahsettiği özgürlük birbirinden oldukça farklıdır. Lepidus'un söylevinde *libertas* kavramı adeta köle gibi yaşayan halkın sayıca az olan yönetici sınıfın tahakkümünden kurtulmasını, Philippus'un söylevinde ise senato aracılığıyla devleti yöneten soylu sınıfın müdahale olmadan siyasi ve ekonomik alandaki kontrolünü sürdürme arzusunu ifade etmektedir.³⁴ Roma'da iç siyasi çekişmelerin ve kargaşanın çokça yer aldığı bir dönemde son derece kullanışlı bir araç olan özgürlük kavramının iki karşıt grup tarafından da çok sık kullanıldığı bilinmektedir.³⁵ Philippus, ana amacını özgürlük olarak açıkladıktan sonra stratejisini şöyle kurgulamıştır: Lepidus kendi amacı doğrultusunda güvenli (*tuta*) yolu izlemektedir. Buna karşılık senato üyelerinin de o güne kadar izledikleri onurlu (*honesta*) stratejiyi terk etmesi gerekmektedir. *Rhetorica ad Herennium*'da (3.2.3) siyasal söylevlerde

³¹ Ragnar Ullmann, *La technique des discours dans Salluste, Tite Live et Tacite* (Oslo: Skrifter Utgitt Av Det Norske Videnskaps-Akademi, 1927), 42.

³² Bu söylev dışındaki örnekler için bk. Sall. *Cat.* 20.17; *Iug.* 3.4, 14.10 ve 31.20; *Or. Lep.* 7, 23 ve 24; *Or. Macr.* 8 ve 19.

³³ *Rhet. ad Her.* 3.4.8

³⁴ D.C. Earl, *The Political Thought of Sallust* (Cambridge: Cambridge University Press, 1961), 107; McGushin P. (ed.), *Sallust, The Histories*, Vol. 2., 133.

³⁵ bk.Ch. Wirszubski, *Libertas as a Political Idea at Rome During the Late Republic and Early Principate* (Cambridge: Cambridge University Press, 1950). 31-61.

güvenli stratejinin güç (*vis*) ve hile (*dolus*) olarak iki alt başlığı olduğu belirtilir. Güç ordular, donanmalar, silahlar, savaş gereçleri, insan gücü vb. aracılığıyla, hile ise para, vaatler, gerçeği gizleme, aldatma, aceleye getirme, yalan söyleme vb. sayesinde gerçekleştirilir. Philippus'un bu bölümde Lepidus'un sahip olduğu orduya vurgu yapması ve elde ettiği bu gücün de onun itibarını arttırarak planlarını gerçekleştirmek için avantajlı konuma getirdiğini söylemesi bu şablona uymaktadır. Buna karşın söylevde seslendiği senatörlerin toplumda huzurun sağlanması amacıyla o güne kadar onurlu stratejiyi seçtiklerini, sahip oldukları görev ve erdem gereği bu stratejinin alt başlıklarından olan ılımlılık (*modestia*) yolunu izlediklerini, ancak bunun işe yaramadığını dile getirmiştir. Philippus'un bu bölümde senato üyelerine hitap ederken kullandığı “*Bunlar olurken siz, aranızda mırıldanarak, size söylenen sözlere ve kâhinlerin kehanetlerine kapılarak barış için mücadele etmek yerine onu sadece dilemekle yetiniyorsunuz.*” ifadesi *Rhetorica ad Herennium*'un yazarının salık verdiği (3.3.6) şu stratejiyle örtüşmektedir:

“...İlmlilik (*modestia*) olduğunu söylediği şeyin, aslında miskinlik ve gereksiz bir ihmalkârlık (*inertia et dissoluta neglegentia*) olduğunu dile getirmeliyiz..”

Zira Philippus'a göre senatörlerin o güne kadar yaptıkları beklentinin tam aksi bir sonuç doğurmakta, Lepidus'un gücü artarken, kendilerinin itibarını azaltmaktadır. Sonraki iki bölüm de bu düşüncüyü kuvvetlendirir niteliktedir. Söylevin 4. bölümü Lepidus'un güvenli strateji başlığı altında güç kullanarak elde ettiği görev ve unvanları, 5. bölüm ise onurlu yolu izleyen senato üyelerini yine güvenli yolun alt başlığı olan hile (*dolus*) kullanarak aldatmasını ön plana çıkarmaktadır. Sallustius 4. bölümün sonunda yer verdiği “*siz suçları karşılığında ona böylesi ödüller bahşederken, bir de doğru işler yapsa karşılığında kim bilir ne alırdı?*” retorik sorusu ile Philippus'un hitabet yeteneklerinden biri olan nüktedanlığına uygun bir anlatım tarzı sergilemiştir. Bununla birlikte 5. bölümün son cümlesinde kullandığı “... *şu anda korkularından dolayı barış isteyenler, ellerindeki barışı da aynı korku nedeniyle yitirmişlerdi*” özdeyişi ise bize göre diğer söylevlerinde de bölüm geçişleri arasında bu tür özdeyişleri sıkça kullanmış olan Sallustius'un üslubunu yansıtmaktadır.

Sallustius'a özgü üslup özelliklerinden biri de eski Latince'den gelen sözcükleri (*verba prisca*) kullanımınıdır.³⁶ Söylevin ilk bölümünde yer verdiği

³⁶ Suet. *Gram. et rhet.* 10. Sallustius'un üslubunda arkaizm özelliği için bk. F.R.D. Goodyear, “Sallust”, E.J. Kenney (ed.), *The Cambridge History of Classical Literature II*,

maxime, promptissimo, pessimi et stultissimi sıfatları buna örnektir. Zira eski Latince kullanımının kabul edilen örneklerinden biri sıfatların *superlativus* derecelerinde –imus yerine –umus ekinin tercih edilmesidir.³⁷ Bir diğeri de Latince fiillerin *gerundium* ya da *gerundivum* biçimlerinde –e yerine –u kullanılmasıdır. Sallustius'un söylevde kullandığı *faciunda* (1), *sumunda* (2), *opprimundae* (3), *ignoscundo* ve *quaerundo* (6) sözcükleri gibi. Yine söylevde geçen *quoi* (2), *quoius* (4) ve *quom* (6) bağlaçları klasik Latincedeki *cui*, *cuius* ve *cum* bağlaçlarının arkaik biçimleridir.

Söylevin 6-9. bölümleri arası Lepidus'un asıl niyetini ve senato sınıfının ılımlı davranmasının ortaya çıkardığı olumsuz sonuçları ele almakta ve ikisi arasındaki karşıtlığı daha ayrıntılı bir biçimde açıklamaktadır. Philippus'un 6. bölümde dile getirdiği Lepidus'un kullandığı araçlar olan komplonun, kara listeye alınanların geri çağırılmasının, rüşvetin ve durumun düzelmesi için herhangi bir çaba göstermemesinin, klasik retorikteki güvenli (*tuta*) maddesinin alt başlıklarından olan hile (*dolus*) şablonuna uyduğu söylenebilir. Zira klasik retorikte belirtildiği üzere hile maddesi, alt başlıkları olan para (*pecunia*), vaatler (*pollicitatio*) ve gerçeği gizleme (*dissimulatio*) araçlarını içermektedir.³⁸ Öte yandan aynı bölümün son iki cümlesi güç (*vis*) şablonuna geçiştir. Çünkü Lepidus'un silaha sarılması (*arma*) bunu göstermektedir. Söylevin 7. ve 8. bölümleri siyasal söylev türüyle ilgili retorik kurallar açıdan değerlendirildiğinde, güvenlik (*tuta*), güç (*vis*) ve insan sayısı (*evocationes hominum*) şablonunun kullanıldığı görülmektedir. 7. bölümde bilançosu sunulan Lepidus etrafında toplananların sayısı 8. bölümde daha da artmıştır. Aynı bölümler yargısal söylev türüne ilişkin retorik kurallar açısından değerlendirildiğinde ise, Philippus'un tezini güçlendirmek amacıyla Lepidus ve etrafındakilerin kişiliklerine (*argumentum ex persona*), yaşam biçimlerine (*argumentum ex vita*) yönelik kanıtlar ileri sürdüğü görülmektedir. Bu tabloda Lepidus'un etrafındakiler köleler, katiller, yozlaşmış, açgözlü, suç işlemeye hazır, kargaşadan beslenen insanlar olarak betimlenmiştir. Ardından geçmişten örneklere (*argumentum ex exemplo*) başvurmuş ve Lepidus'un etrafında toplananların geçmişte senato egemenliğine karşı çıkan Saturninus, Sulpicius, Marius ve Damasippus gibi kişiliklerin etrafındakilerle aynı kişiler olduğunu belirtmiştir. Burada Philippus'un Lepidus etrafındakiler için kullandığı

Latin Literature (Cambridge: Cambridge University Press, 1982), 278-279; Gian Biagio Conte, *Latin Literature: A History*, (tr.) Solodov J.B., (London: The John Hopkins University Press, 1994), 242; Michael Von Albrecht, *A History of Roman Literature From Livius Andronicus to Boethius, vol.I.*, translated with the assistance of Frances and Kevin Newman, (Leiden: E.J. Brill, 1997), 444-445.

³⁷ Quint. *Inst.* 1.7.21.

³⁸ *Rhet. ad Her.* 3.2.3.

satellites sözcüğü normalde halk yanlısı (*populares*) liderlerin bir tiran etrafında toplananları nitelemek amacıyla kullandığı bir sözcüktür. Örneğin *Lepidus Söylevi*'nin 2, 12 ve 21. bölümlerinde aynı sözcük Sulla ve kurduğu düzen etrafında kümelenenleri nitelemektedir. Oysa burada *optimates* üyesi olan Philippus aynı sözcüğü Lepidus etrafındakiler için kullanmıştır.³⁹

Söylevin 7. bölümünde karşılaştığımız diğer bir üslup özelliği de ateş *flagrantes inopia et cupidinibus* metaforudur. Latin edebiyatında ve Türkçede de sıkça gördüğümüz üzere ateş ve yanmak ile ilgili sözcüklerin insana özgü acı, keder, nefret, aşk, arzu vb. duygularla birlikte o duyguların yoğunluğunu daha güçlü tasvir edebilmek için kullanımına örnektir. Ayrıca “*quies in seditionibus, in pace turbae sunt*” tümcesinde Sallustius'un sözcüklerin birbiri ardına gelen cümlelerde ters sözdizimsel biçimde yinelenmesi olan *commutatio* (Türkçe=akis) sanatını kullandığı görülmektedir. Ancak bu yapıdaki ikinci cümlede *quies* ve *seditionibus* sözcükleri tekrarlanmamış, onun yerine yakın anlamlı sözcükler olan *pax* ve *turba* sözcükleri kullanılmıştır. Bu açıdan değerlendirildiğinde bu kurmaya söz sanatı olarak daha modern bir terim olan *chiasmus* da denilebilir.⁴⁰

Söylevin 9-14. bölümlerinde Philippus odak noktasını ve eleştirilerini senato üyelerine yönelmiş ve onları o güne kadar izledikleri yolun işe yaramadığı konusunda ikna etmeye çalışmıştır. Bunu yaparken *Rhetorica ad Herennium*'da (3.3.6) belirtilen ilkeye uygun biçimde, senatörlerin barış ve uzlaşma (*pax et concordia*) olarak adlandırdıkları ve o dönemdeki aristokrasinin propaganda sloganlarından biri olan⁴¹ bu ılımlı tavırlarının aslında gereksiz bir ihmalkârlık ve atalet olmasını, bunun doğal sonucu olarak da sorunların daha da içinden çıkılmaz bir hale gelmesini ön plana çıkarmıştır. Bu düşüncesinin arka planındaki temel gerekçeyi de şu özdeyişle açıklamıştır: “*kötü insanlar ödüllendirildiğinde, bir insanın karşılık beklemeden iyi biri olması hiç kolay değildir.*” Bu özdeyişe uygun olarak hırslı, işlediği suçlar nedeniyle korku içinde, yani kötü bir kişilik olarak betimlenen (*argumentum ex persona*) Lepidus'un yasaları ve özgürlüğü yok etmek amacıyla silahlanması, *ferro et flamma* metaforu ile ifade edilmiş, Roma'ya yürümesi ve herkesi tehdit etmesi gibi yaptığı

³⁹ *Satelles* sözcüğünün siyasal tartışmada kullanımı için bk. bk. Hellegouarc'h, *Le vocabulaire latin*, 90.

⁴⁰ Corbett, *chiasmus* sanatında koşut ikinci cümlede sözcükler yinelenmez diyerek antik bir söz sanatı olan *commutatio* ve *chiasmus* arasında bir ayırım yapmıştır. Bk. Corbett, E.P.J., *Classical Rhetoric for the Modern Student*. (New York: Oxford University Press, 1990), 443.

⁴¹ Robert Morstein-Marx, *Mass Oratory and Political Power in the Late Roman Republic* (New York: Cambridge University Press, 2004), 56; *Pax* ve *concordia* terimlerinin siyasal alanda kullanımı için bk. Hellegouarc'h, *Le vocabulaire latin*, 125-127;

kötülükler sıralanmış (*argumentum ex factis*), ancak senatörlerin kayıtsızlığı (*socordia*) nedeniyle yaptıklarının yanına kar kaldığı ve adeta ödüllendirildiği vurgulanmıştır.

Sallustius'un 15-16. bölümlerde Philippus'un hitap yönünü değiştirerek doğrudan Lepidus'u hedef aldığı ve klasik retorikteki *exclamatio* (yönerme) sanatını kullandığı görülmektedir. *Exclamatio*, *Rhetorica ad Herennium* (4.15.22) yapıtında konuşmacının bir insana, bir kente, bir yere ya da herhangi bir nesneye hitap ederek, keder ya da öfke duygusunu dışa vurduğu ya da dile getirdiği söz sanatı olarak tanımlanır. Quintilianus (9.2.38) bu yöntemle rakibi suçlayarak dinleyenlerin zihninde o kişiye karşı öfke duygusunun oluşturulabileceğini belirtir. *Philippus Söylevi*'nde "...gördüğüm insanlar içinde en kötüsü ve en arsızısın!" ile başlayan ve "...başladığın işe devam et ki, hak ettiğini en kısa sürede bulasın." tümcesiyle biten 15 ve 16. bölümler bu amaca yönelik oluşturulmuş gibi görünmektedir. 17 ve 18. bölümlerde hitap yönü tekrar senatörlere dönmüştür ve hâlihazırdaki durum ile senatörlerin davranışları arasındaki tezat hem sözcük hem de tümce yapısı olarak yoğun bir karşıtlam sanatı (*antithesis*) eşliğinde gösterilmeye çalışılmıştır. Aristoteles (1410a) bu sanatın en önemli özelliğinin aynı yapı içinde iki zıt unsura yer verilerek birbirine zıt fikir ve sözcüklerden birinin yanlış olduğunu daha kolay kanıtlaması olduğunu belirtmiştir. Buradan hareketle, Philippus'un sözlerinde tezatlığı ortaya koyularak yanlış olduğu kanıtlanan, senatörlerin düşünce ve davranışlarıdır. Örneğin 17. bölümde "...quo usque verbis arma temptabitis?" (Daha ne kadar süre silahlara sözlerle karşı koyacaksınız?) tümcesinde *verbum* ve *arma* sözcükleri arasında sözcük karşıtlığı; sonraki tümcede Lepidus tarafının savaş çıkarmaya yönelik ve yasa tanımaz hareketlerine karşı senatörlerin elçiler gönderip, yasalar çıkarmaya çalışması arasındaki anlam karşıtlığı ve son olarak "...avidius pacem petieritis, tanto bellum acrius erit" (siz bu kadar hevesle barış istedikçe, savaş da o kadar çetin olacak) tümcesinde hem sözcük hem de anlam karşıtlığı ustaca metne yerleştirilmiştir. Hem sözcük hem de anlam karşıtlığına 18. bölümde de rastlanmaktadır. Önce "*armato Lepido vos inermos retinet*" karşıtlamı görülür. Buradaki zıtlık Lepidus'un silahlı (*armatus*) ve senatörlerin silahsız (*inermus*) oluşudur. Ardından "*illi a vobis pacem, vobis ab illo bellum suadet*" karşıtlamında *illi-vos* (Lepidus-senatörler) ve *pax-bellum* (barış-savaş) sözcükleri arasındaki zıtlık ön plana çıkarılarak, senatörlerin hatalı davrandıkları vurgulanmıştır. Philippus hatalı olarak nitelediği ve bugüne kadar işe yaramadığını söylev boyunca vurguladığı bu tutumun, bugünden sonra da işe yaramayacağını vurguladığı 19-20 bölümlerin ardından 21. bölümde söylevin asıl amacını dile getirmiştir. Buna göre, o ana kadar

senatörlerin elde etmeyi arzuladıkları barış ve uzlaş (pax et concordia) kendilerince onurlu (honesta utilitas) bir amaçtır ve bu amaçlarını geçerli kılmak için o stratejinin alt başlığı olan ılımlılık (modestia) erdemini sergilemişlerdir. Ancak artık ana amaç özgürlüktür (libertas). Dolayısıyla senatörler bu amaca ulaşmak için o güne kadar olumlu sonuç vermemiş olan stratejilerini terk edip, artık Lepidus ve taraftarlarının yapmış olduğu gibi güvenli yolu (tuta) takip etmelidirler. Bu düşünce yapısı söylevin peroratio (sonsöz) bölümü olan 22-23. bölümlere de hâkimdir. Klasik retorikteki siyasal söylev kuramlarına uygun biçimde, güvenli yolun alt başlıkları olan ordu (novos exerictus- coloniae veterum militum) ve insan gücü (nobilitas omnis- duces optimi) zaten hazırdır ve bu yol tercih edildiği takdirde başarılı olacaklardır. Sallustius bu düşüncesini yine bir özdeyiş kullanarak pekiştirir. “Fortuna meliores sequuntur” yani “Talih iyi olanların yanındadır”.

Sonuç

Lepidus’a karşı harekete geçilebilmesini sağlamak amacıyla senatoda verilen söylevde Sallustius’un, kendi eserlerindeki söylevler de dâhil olmak üzere genelde halk yanlısı önderlerin senato egemenliğinden yararlanan azınlığa karşı kullandıkları bir kavramı, yani özgürlük (libertas) kavramını seçmesi her ne kadar şaşırtıcı olsa da, *Philippus Söylevi* siyasal söylev türüyle ilgili kuramlara uygun unsurlar içermektedir. Söylev, hitap edilen kişilere, tehdit altında olduklarını ve bu tehdidin kaynağını teşhis edemedikleri ya da yanlış teşhis ettikleri için gereken adımları atmadıklarını, kurtulmak için farklı davranmaları gerektiğini anlatmak üzerine kurgulanmıştır. Bu kurgu aslında Sallustius’un Macer ve Lepidus söylevlerindeki kurgudan çok da farklı değildir. O söylevlerde de halk yanlısı iki lider hitap ettikleri halka o güne kadarki davranışlarının istenilenin tam tersi sonuçlar doğurduğunu ve farklı bir yol izlemeleri gerektiği tavsiye etmektedirler. Bu söylevde de Philippus hitap ettiği senatörlere bunu açıklamaktadır. Öte yandan Sallustius’un bu söylevi Philippus’un kişilik özelliklerine uygun bir üslupla biçimlendirdiği de görülmektedir.

KAYNAKÇA

Antik Kaynaklar

- App. *B.Civ* Appian, *Roman History Vol.III*. with an English translation by Horace White, Cambridge MA, London: Harvard University Press, 1995.
- Cic. *Brut.* Cicero, *Brutus*, with an English translation by G.L. Hendrickson, Cambridge MA: Harvard University Press, 1939.
- Cat.* Cicero, *L. Catilina Söylevi*, Latince'den Çeviren Mehmet Oktan, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2016.
- De off.* Cicero, *De officiis*, with an English translation by Walter Miller, London: William Heinemann New York: The Macmillan Co. 1918.
- Planc.* Cicero. *Pro Archia. Post Reditum in Senatu. Post Reditum ad Quirites. De Domo Sua. De Haruspicum Responsis. Pro Plancio*. Translated by N. H. Watts. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1923.
- Mur.* Cicero, *Murena Savunması*, Latince'den Çeviren Ebru N. Akdoğu Arca – Mehmet Oktan, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2016.
- Quinct.* Cicero. *Pro Quinctio. Pro Roscio Amerino. Pro Roscio Comoedo. On the Agrarian Law*. Translated by J. H. Freese. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1930.
- De or.* Cicero. *On the Orator: Books 1-2*. Translated by E. W. Sutton, H. Rackham. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1942.
- Florus Lucius Annaeus Florus. *Epitome of Roman History*. with an English translation by Edward Seymour Forster, London, William Heinemann, 1960.
- Gran. Licin. Nicola Criniti (ed.). *Grani Liciniani Reliquiae*. Leipzig: Teubner, 1981.
- Liv. *Per.* Livy, Julius Obsequens. *History of Rome, Volume XIV: Summaries. Fragments. Julius Obsequens. General Index*. Translated by Alfred C. Schlesinger. Index by Russel M. Geer. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1959.
- Plut. *Pomp.* Plutarch. *Lives. Agesilaus and Pompey – Pelopidas and Marcellus*. With an English translation by Bernadotte Perrin. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1990.
- Rhet. ad Her.* Cicero, *Rhetorica ad Herennium*, translated by Harry Caplan, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1954.
- Quin. *Inst.* Quintilian. *The Orator's Education, Volume I-V*. Edited and translated by Donald A. Russell. Cambridge: MA: Harvard University Press, 2002.

- Quintilian. *Institutio Oratoria, Books VII-IX.* With an English Translation by H. E. Butler. Cambridge, Massachusetts, London: Harvard University Press, 1996.
- Sall. L.D. Reynolds (ed.), *C. Sallusti Crispi, Catilina, Iugurtha, Historiarum Fragmenta Selecta, Appendix Sallustiana*, Oxford: Oxford University Press, 1991.
- Servius, *Aen.* Georgius Thilo (ed.). *Servii Grammatici qui feruntur in Vergilii carmina Commentarii, Vol* Leipzig: Teubner, 1884.
- Suet. *Gram. et rhet.* Suetonius. *Lives of the Caesars, Volume II: Lives of Illustrious Men: Grammarians and Rhetoricians. Poets*, translated by J. C. Rolfe, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1914.

Modern Kaynaklar

- Albrecht M., *A History of Roman Literature From Livius Andronicus to Boethius, vol.I.*, translated with the assistance of Frances and Kevin Newman, Leiden: E.J. Brill, 1997.
- Badian E. "Marcus (RE 75) Philippus (1), Lucius" *The Oxford Classical Dictionary* 3rd ed. Revised, Oxford: Oxford University Press, 2003.
- Boyana H., "Lucius Marcus Philippus'un Senatoda Yaptığı Konuşma" *Tarih Okulu Dergisi*, 12/38, (2019): 418-432
- Broughton T. Robert S., *The Magistrates of the Roman Republic, Volume II, 99B.C.-31 B.C.*, New York: The American Philological Association, 1952.
- Büchner K. *Sallust*. Heidelberg: CarlWinter Universitätsverlag, 1982.
- Carolsfeld H.S, *Über die Reden und Briefe bei Sallust*, Leipzig: Druck und Verlag von B.G. Teubner, 1888.
- Conte G.B., *Latin Literature: A History*, (tr.) Solodov J.B., London: The John Hopkins University Press, 1994.
- Corbett, E.P.J., *Classical Rhetoric for the Modern Student*. New York: Oxford University Press, 1990.
- Crawford M. H., *Roman Republican Coinage II*, New York: Cambridge University Press, 2008.
- Earl D.C., *The Political Thought of Sallust*, Cambridge: Cambridge University Press, 1961.
- Goodyear F.R.D., "Sallust", ed. E.J. Kenney, *The Cambridge History of Classical Literature II, Latin Literature*, Cambridge University Press, 268-280. Cambridge, 1982.

- Hellegouarc'h J., *Le vocabulaire latin des relations et des partis politiques sous la République*, Publications de la Faculté des Lettres et Sciences humaines de l'Université de Lille, XI, Paris: Les Belles Lettres, 1963.
- McGushin P. (ed.), *Sallust, The Histories*, Volume 1, Translated with Introduction and Commentary by Patrick McGushin, Oxford: Clarendon Press, 1992.
- *Sallust, The Histories*, Volume 2, Translated with Introduction and Commentary by Patrick McGushin, Oxford: Clarendon Press, 1994.
- Morstein-Marx R., *Mass Oratory and Political Power in the Late Roman Republic*, New York: Cambridge University Press, 2004.
- Paanaen U., *Sallust's Politico-Social Terminology*, Helsinki: Suomalainen Teideakatemia, 1972.
- Rosenblitt J.A. *Rome After Sulla*. London & New York: Bloomsbury Academic, 2019.
- Syme R., *Sallust*, Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1964.
- Ullmann R., *La technique des discours dans Salluste, Tite Live et Tacite*, Oslo: Skrifter Utgitt Av Det Norske Videnskaps-Akademi, 1927.
- Wirszubski Ch. *Libertas as a Political Idea at Rome During the Late Republic and Early Principate*. Cambridge: Cambridge University Press, 1950.

ANTİK ROMA SİYASİ KÜLTÜRÜNDE *DAMNATIO MEMORIAE*

Serpil AYTÜRE*

Makale Bilgisi

Başvuru: 27 Nisan 2022

Kabul: 14 Haziran 2022

Makale Türü: Araştırma Makalesi**DOI:** 10.46931/aran.2022.16.1.2**Article Info**

Received: April 27, 2022

Accepted: June 14, 2022

Öz

Siyasi-toplumsal bir kınamayı ve yaptırımı ifade eden damnatio memoriae, lanetlenmiş bir imparatorun maddi ve kültürel mirasının yok edilmesi, aşağılanması ve "anının yeniden yorumlanması" yoluyla olumsuz nitelikleri içinde barındıran bir süreci ortaya koymaktadır. Bununla birlikte fiziksel kanıtların yok edilmesi ile gerçekleşen bu girişimler, anıların özünde silinemez olması ve iletişim yoluyla varlığını sürdürmesi bakımından bir çelişki yaratmaktadır. Bu çalışmada imparatorlara ve imparatorluk ailesine uygulanan yaptırımların onların "maddi mirası" ile etkileşime girme süreci ve bu sürecin bir imparatorun kimliğinin yeniden yorumlanmasında oynadığı rol ele alınarak bu yeniden yaratma girişiminin toplumsal bellek, mahkum ve halefinin imajı üzerindeki sonuçları Roma İmparatorluk Çağı'ndaki seçilmiş örnekler temelinde incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Damnatio Memoriae, Roma, Anı Siyaseti, Kimlik, Yeniden Kullanım*

Damnatio Memoriae in Ancient Roman Political Culture**Abstract**

Expressing a political-social condemnation and sanction, damnatio memoriae reveals a process that includes negative qualities through the destruction, humiliation and "reinterpretation of memory"

* Dr. Öğr. Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, Bitlis, Türkiye, sayture@beu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9690-8379

of a cursed emperor's material and cultural heritage. However, these attempts, realized by the destruction of physical evidence, create a paradox in themselves in that memories are essentially indelible and continue to exist through communication. In this study, the process of interaction of the sanctions imposed on the emperors and the imperial family with their "material heritage" and the role this interaction played in the reinterpretation of an emperor's identity and the consequences of this act of re-creation on the collective memory, the prisoner and the image of his successor were examined on the basis of selected examples from the Roman Imperial Age.

Keywords: *Damnatio Memoriae, Rome, Politics of Memory, Identity, Recycling*

Giriş

"Anının lanetlenmesi" anlamına gelen "*damnatio memoriae*", *perduellio* ve *crimen maiestatis* (vatana ihanet) veya "*hostis*" (devlet düşmanı) olarak kabul edilen kişiye karşı düzenlenen bir dizi tedbiri belirtmek için kullanılan bir terimdir.¹ Antik yazarlar, *memoriae* terimini bir kişinin anısının ve itibarının tahribatına atıfta bulunan *damnare*, *condamnare*, *accusare*, *abolere* veya *eradere* gibi lanetlemek, kınamak, suçlamak, yıkmak, ortadan kaldırmak anlamına gelen kelimelerle ve *damnatio memoriae*'nin temelini oluşturan tarihsel lanetleme süreciyle ilişkilendirmişlerdir.² *Damnatio Memoriae* bir taraftan mutlak terimlerle açıklanan bir laneti, diğer taraftan ise itiraza açık olan oldukça karmaşık bir

¹ Agata, Kubala, "Damnatio memoriae and Roman imperial art", Agnieszka Kluczevska-Wójcik & Jerzy Malinowski (ed.), *Politics of Erasure from "Damnatio Memoriae" to Alluring Void*, (Ed. Vol. XIII, Warszawa, 2014, 15; Lauren Hackworth, Petersen, "The Presence of "Damnatio Memoriae", *Roman Art, Notes in the History of Art*, Vol. 30, No. 2, (2011), 1.

² Suet. *Dom.* 23.1; "Contra senatus adeo laetatus est, ut repleta certatim curia non temperaret, quin mortuum contumeliosissimo atque acerbissimo adclationum genere laceraret, scalas etiam inferri clipeosque et imagines eius coram detrahi et ibidem solo affligi iuberet, novissime eradendos ubique titulos abolendamque omnem memoriam decerneret". Hist. Aug., *Com.* 19.1; "Parricidae gladiatoris memoria aboleatur, parricidae gladiatoris statuae detrahantur. impuri gladiatoris memoria aboleatur. gladiatorem in spoliario". Cod. Iust. 1.3.23; "Imperatores Valentinianus, Marcianus . Quoniam venerabilis recordationis Flavianus huius Almae urbis episcopus cum venerabili synodo innumerabilium paene sacerdotum, qui Chalcedone convenerunt, tanto ac tali decoratus est testimonio, ut Eutyches, qui contra senserat, cum scelaeratis dictis suis ab omnibus uno ore damnaretur, aboleatur quidem Eutychetis damnosa memoria, Flaviani autem laudabilis recordatio reveletur". E. R. Varner, *Mutilation and Transformation. Damnatio Memoriae and Roman Imperial Portraiture*, Monumenta Graeca et Romana, Leiden, Boston, 2004, 2; Petersen, "The Presence of "Damnatio Memoriae", 1.

yaptırım sürecini ifade eden ve geniş bağlamda ele alınması gereken bir konudur.³ Bu lanetleme süreci, bazı araştırmacılar tarafından suçlanan bireylerin geçmişini kamuya açık kayıtlardan silme pratiği ya da kişinin anısının toplumsal bellekten silinmesine yönelik bilinçli bir “unutturma” girişimi olarak algılanırken bazılarında göre söz konusu “unutturma” girişimi aslında devlet düşmanlarının anılarını güçlendirme eğilimindeydi. Buradaki asıl amacın kişinin anısını yok etmek veya unutturmak yerine tahrif edilmiş tasvirleri kamusal alanlarda sergileyerek onurunu lekelemek olduğu da varsayılmaktadır.⁴ Bu yaptırıma maruz kalan kişinin siyasi, sosyal ve tarihsel imajına geri dönüşü olmayan bir şekilde zarar verilerek tarihsel saygı ve anma kaydından ahlaki kınama kaydına geçişi ifade eden bir algı değişimi yaşandığı anlaşılmaktadır. Bu değişime göre anı lanetleme ile Romalıların birlikte yaşayabilecekleri bir geçmişi yeniden oluşturmaları sağlanıyordu.⁵ Dolayısıyla sıklıkla "anı yaptırımları" terimiyle atıfta bulunduğumuz gözden düşmüş, kötü tanımlanmış kişilerin anısına yapılan bu karmaşık saldırılarla gelişen ve yok etme/unutma süreci olarak düşünülen *damnatio memoriae*⁶ aslında yıkıcı bir yaptırım sürecinden çok daha fazlasını ifade etmektedir. Anıya yönelik bu yaptırımlar, Romalı seçkin bir aileyi, sorunlu üyesinin hatırasını ortadan kaldırma yoluyla varlıklarını ve sosyal konumunu korumak için tasarlanmış gibi görünmektedir.⁷ Bu tür yaptırımlar, bir bakıma aile ile toplum, tarih ile toplumsal bellek arasındaki gerilimi ve uzlaşmayı da ortaya koymaktadır.

Uygulama Yöntemi

Bu süreç *senatus consultum*'a dayanarak imparator, Senato veya ordunun isteğiyle başlatılabildi. *Perduellio ve crimen maiestatis* ile

³ Laurens E, Tacoma, *Roman Political Culture: Seven Studies of the Senate and City Councils of Italy from the First to the Sixth Century AD.*, Oxford: Oxford University Press, 2020, 157; Florian, Krüpe, *Die Damnatio memoriae: Über die Vernichtung von Erinnerung. Eine Fallstudie zu Publius Septimius Geta (189 - 211 n.Chr)*, Gutenberg, 2011, 19.

⁴ C.W. Hedrick, *History and silence. Purge and rehabilitation of memory in late antiquity*, Austin 2000, s.92, 94,114.

⁵ Petersen, “The Presence of "Damnatio Memoriae", 6; E.R.Varner, “Portraits, Plots, and Politics: "Damnatio memoriae" and the Images of Imperial Women”, *Memoirs of the American Academy in Rome*, Vol. 46, 2001,41; Roma toplumunda birçok anı lanetleme örneği görülmesine ve bu cezalandırma yönteminin kökeninin Roma İmparatorluğundan önceki kültürlere kadar uzanmasına rağmen terim antik kökenli değildir.

⁶ Adrastos, Omissi, “Damnatio Memoriae or Creatio memoriae?: Memory Sanctions as Creative Processes in the Fourth Century AD”, *The Cambridge Classical Journal* 62, 2016, 170.

⁷ Harriet I.Flower, “Rethinking "Damnatio Memoriae": The Case of Cn. Calpurnius Piso Pater in AD 20, *Classical Antiquity* , Vol. 17, No. 2, 1998, 155.

suçlanan bir kişiye karşı ölümü sonrasında alınan bu tedbirler E.Vagner tarafından listelenmiştir.⁸ Bunlar *fasti*'den (resmi liste) ve hatıra yazıtlarından isim ve unvanların silinmesi, suçlanan kişilerin cenaze törenlerinde cenaze maskesi takma yasağı, suçlunun yazarı olduğu kitapların müsadere ve imhası, mülkünün kamulaştırılması, vasiyetlerin iptali, doğum günlerinin "*dies nefasti*" yani kötü alamet günü olarak belirlenmesi, ölüm yıldönümlerinin resmi tatil olarak kutlanması, evlerin kısmen veya tamamen yerle bir edilmesi, mahkum edilen kişinin *praenomen* (İlk ad) kullanımının yasaklanması, cesedinin parçalanması, büstlerinin kamuya açık alanlardan kaldırılması, yok edilmesi veya geri dönüştürülmesi gibi uygulamalardır.

Roma toplumunda lanetlenmiş olan imparatorların büstlerinin haleflerinin tasvirlerine dönüştürüldüğü birçok örnek bulunmaktadır.⁹ Siyasi kınamalar, hasar verilmiş, depoya atılmış veya geri dönüştürülmüş olan heykellerin ve sikkelerin üzerinde, silinmiş yazıtlarda, değiştirilmiş tarihi kabartmalarda somut bir şekilde ifade edilmiştir.¹⁰ Bu bağlamda bir heykelin gözleri, ağzı, burnu ve çenesi oyularak parçalara ayrılabilir, sistematik olarak hasar verilebilir veya gelecekte başka birinin tasvirlerine dönüştürülmek üzere depolanabilirdi.¹¹ Bununla birlikte lanetlemenin bir sonucu olarak kasıtlı olarak hasar verilmiş bir tasvir ile zamanın verdiği tahribat veya depresyon gibi doğal afetlerin verdiği zarar birbirinden ayırt edilebilirdi. Bu tarz tesadüfi hasarlar, heykelin herhangi bir yerinde oluşabilirken kasıtlı tahrif, genellikle duyu organlarına odaklanmaktaydı. *Damnatio Memoriae* uygulamalarında bir heykelin gözleri, burnu, ağzı ve bazen de kulakları tahrif edilirken görüntünün geri kalanı sağlam bırakılmaktaydı.¹² Heykellerdeki hayati duyu organlarına yapılan bu saldırılar ile onların görme, duyma ve konuşma yetenekleri bir bakıma ortadan kaldırılıyordu.¹³ Tasvirlerin fiziksel

⁸ Varner, "Portraits, Plots, and Politics: "Damnatio memoriae" and the Images of Imperial Women", 41; Varner, *Mutilation and Transformation. Damnatio Memoriae and Roman Imperial Portraiture*, Monumenta Graeca et Romana, 1.

⁹ Varner, *Mutilation and Transformation. Damnatio Memoriae and Roman Imperial Portraiture*, 4; John, Pollini, "Damnatio Memoriae in Stone: Two Portraits of Nero Recut to Vespasian in American Museums", *American Journal of Archaeology*, Vol. 88, No. 4, 1984, 547.

¹⁰ Varner, "Portraits, Plots, and Politics: "Damnatio memoriae" and the Images of Imperial Women", 41.

¹¹ Petersen, "The Presence of "Damnatio Memoriae", 6; Dale, Kinney, "Spolia. Damnatio" and renovatio memoriae", *Memoirs of the American Academy in Rome*, Vol. 42, 1997, 135.

¹² Varner, Portraits, Plots, and Politics: "Damnatio memoriae" and the Images of Imperial Women", 42.

¹³ Varner, *Mutilation and Transformation. Damnatio Memoriae and Roman Imperial Portraiture*, 3.

tahriri yoluyla gerçekleşen görsel anlamdaki bu kötülemedeki başka bir amaç da devrilmiş bir egemenin tasvirlerinin halkın arasında ölümünden sonra bir süre daha sergilenerek *infamia* (utanç- itibarsızlık) ve *iniuria*'ya (hakaret-intikam) maruz kalmasını sağlamaktır.

Cumhuriyet Döneminde *Damnatio Memoriae* Uygulamaları

Roma İmparatorluğu'ndan önce Eski Mezopotamya ve Mısır kültürlerinde ismin değiştirilmesi, silinmesi veya tasvirin bozulması ile gerçekleşen bazen de her ikisinin birden uygulandığı anının kasıtlı olarak yok edildiği anı lanetleme örnekleri bulunmaktadır. Eski Mısır'da *damnatio memoriae* uygulamaları ile III. Tuthmosis döneminde karşılaşmaktadır. Firavun henüz gençken üvey annesi Hatshepsut tahtı ondan gasp ettiği için ölümünün ardından onun anısını sildirmiştir.¹⁴ Bu süreçte Hatshepsut'un Deir el-Bahari tapınağındaki heykelleri, tapınak geçidinin yanındaki bir taş ocağına atılmış ve Karnak'taki Kızıl Şapel'den ona ait görseller kaldırılmıştır. Bu cezalandırma sürecinde dikkat çekici nokta ise onun sadece kraliyet unvanını sildirecek diğer isimlerinin korunmasıdır. Burada firavunun asıl amacının Hatshepsut'un bir zamanlar Mısır firavunu olduğunu tarihi kayıtlardan silmek olduğu anlaşılmaktadır. Firavunlar döneminde tanrıların isimleri de *damnatio memoriae* ile karşı karşıya kalmıştır.¹⁵ 18. hanedanın firavunu olan IV. Amenhotep'in Mısır'ın çoktanrıli dini yapısını değiştirip, Amon kültü etrafında monoteist bir dini yapılanmaya gitmesi üzerine kurduğu yeni düzen, toplum ve din adamları tarafından benimsenmemiştir. Bu nedenle Aton ve Amenhotep'in adı rahipler tarafından devlet arşivlerinden, dikilitaşlardan silinmiştir.

Mısır'da Greko-Romen döneminde de *damnatio memoriae* örnekleri ile karşılaşmaktadır.¹⁶ Ptolemaios döneminde Horwennefer¹⁷ ve Meroitik Krallar, VII. Ptolemaios Neos Philopator, X. Ptolemaios Alexander I, Marcus Antonious, XV. Ptolemaios¹⁸ ve VII. Kleopatra isimleri silinen

¹⁴ Heba, Magdy, "Damnatio Memoriae in Graeco-Roman Egypt", *International Journal of Humanities, Arts and Social Sciences*, 3(2), 2017, 78; Tuthmosis'in Yakın Doğu'daki askeri seferleri sırasında anı lanetleme cezasını öğrendiği ve Mısır'a döndükten sonra muhtemelen MÖ.1440'ta Hatshepsut'un anısını sildiği varsayılmaktadır.

¹⁵ Magdy, "Damnatio Memoriae in Graeco-Roman Egypt", 79.

¹⁶ Magdy, "Damnatio Memoriae in Graeco-Roman Egypt", 93- 94.

¹⁷ Ian, S., Moyer, Court, "Chora", and Culture in late Ptolemaic Egypt", *The American Journal of Philology*, Vol. 132, No. 1, 2011, 20; MÖ. 207-186 yılları arasındaki dönem Ptolemaios Krallığı'nın çeşitli tehlikelerle karşılaştığı ve zayıf düştüğü bir zamana denk gelmektedir. Bu dönemde Yukarı Mısır'da ortaya çıkan bir isyan sonucunda Horwennefer, bağımsız bir yönetim kurmuştur.

¹⁸ XV. Ptolemaios Philopator Philometor Caesar, Ptolemaios hanedanının son kralı olarak bilinmektedir.

yöneticiler arasında yer almaktadır. Roma döneminde Senato'nun anının lanetlenmesine ilişkin verdiği emirlere rağmen Roma'da ilan edilen tüm lanetleme emirleri Mısır'da uygulanmamıştır. Buna en iyi örnek, Mısır'daki tüm yazıtlarda adı bozulmadan kalan Nero'dur.¹⁹ Caligula, Domitianus, Commodus ve Geta gibi imparatorlar ise Mısır'da lanetlenen diğer imparatorlardır. Ayrıca Cornelius Gallus,²⁰ M. Mettius Rufus²¹ ve C. Vibius Maximus²² gibi Mısır valilerinin de anısı lanetlenmiştir. Ptolemaios Roma'sında anının silinmesine dair örneklerle genellikle Hellence ve Latince yazıtlarda karşılaşılmaktadır. Bununla birlikte Geta'nın istisna teşkil ettiği bir örneğin²³ dışında hüküm giymiş imparatorların hiyeroglif isimlerinin ve yazıtlarının Mısır tapınaklarının duvarlarındaki kartuşların içinde bozulmadan kaldığı görülmektedir.

Roma tarihinde *damnatio memoriae*'ye ilişkin örnekler ise Cumhuriyet döneminden önce görülmemektedir. G. Sempronius Gracchus²⁴ ve M. Fulvius Flaccus²⁵ bu uygulamanın kurbanları arasındadır.²⁶ Gracchus ve Flaccus'a yönelik saldırılar ve söylemler değerlendirildiğinde Roma dünyasında bu dönemde oluşan yeni bir siyasal tablo ile karşılaşılmaktadır.²⁷ Bu süreçte mahkemeye sevk edilmeden öldürülen Flaccus ve Gracchus'un ölü bedenleri ve aile üyeleri çeşitli biçimlerde cezalandırılmışlardır.²⁸ Başları kesilen cesetleri, aileleri tarafından bir cenaze töreni düzenlenmesine izin

¹⁹ Magdy, "Damnatio Memoriae in Graeco-Roman Egypt", 93- 94; Yazıtların varlığına rağmen Nero'nun Mısır'daki heykellerinin yeniden dönüştürüldüğünü de göz ardı etmemek gerekir.

²⁰ Suetonius, Cornelius Gallus'u Augustus'un dostları arasında adı kötüye çıkan isimlerden biri olarak göstermektedir. Gallus, Mısır *praefectus* olduğunda Augustus'a yönelik kötü niyetli tutumu nedeniyle Senato'nun kararı gereğince intihara zorlanmıştır. Bk. Suet. *Aug.* LXVI.

²¹ Mettius Rufus, Domitianus döneminde 89- 91/92 arasında Mısır valiliği yapmıştır.

²² Gaius Vibius Maximus, Traianus döneminde MS 103 Ağustos'tan Mart 107'ye kadar Mısır'da valilik yapmıştır.

²³ Geta, adının hem hiyerogliflerden ve hem de Hellence yazıtlarından çıkarılması bakımından Mısır'da istisna teşkil eden örneklerdendir.

²⁴ MÖ.123 yılı halk *tribunusu*.

²⁵ MÖ.125 yılı *consulü*.

²⁶ Plut. *Gracc.* 37.16, 39.18; Mariana, Bodnaruk, "The Politics of Memory and Visual Politics: Comparing the Self-Representations of Constantine and Augustus", Judith Rasson and Marianne Sághy(ed.), *Central European University Budapest Department of Medieval Studies*, , *Annual of Medieval Studies at ceu*, Vol. 19 (2013), 14

²⁷ H. I. Flower, *The Art of Forgetting. Disgrace and Oblivion in Roman Political Culture*, Studies in the history of Greece and Rome, Chapel Hill, 2006, 76.

²⁸ Plut. *Gracc.* 38.17.

verilmeden Tiber nehrine atılmış ve aile içinde yas tutmak yasaklanmıştır.²⁹ Gracchus'un yasaları iptal edilmiş, aile üyeleri, sosyal ve ekonomik statülerini kaybetmekle tehdit edilmiş, Gracchus'un eşi Licinnia'nın çeyizine usulsüzce el konulmuştur. Söz konusu bu cezai yaptırımların son derece geniş kapsamlı bir şekilde aileye, hatta reşit olmayan bazı çocuklara ve kadınlara karşı misillemeleri içerdiği anlaşılmaktadır.³⁰ Bu kişilerin ölümü ile sonuçlanan kanlı çatışmaların ardından onların siyasi başarılarına dair kanıtlar da yok edilmiştir. Ancak bu kararın resmi bir ceza haline gelişi, Marcus Antonius'un Actium Savaşı'ndaki yenilgisinden sonra Octavianus ile olan mücadelesinin ardından gerçekleşmiştir. Marcus Antonius'un Octavianus ile olan rekabeti sürecinde gözden düşmesine rağmen onu unutulmaya terk eden bir Senato kararı bulunmuyordu. Bununla birlikte Octavianus tarafından *hostis* olarak ilan edildiği zaman siyasi muhaliflerinin onu anması karşılığında bazı cezaların uygulanma fırsatı doğmuştur.³¹ Antonius'un Kleopatra ile evlenmesinin ardından Roma topraklarını çocuklarına bırakması, Parth savaşı sonucunda aldığı yenilgi ve Octavianus tarafından Antonius'un vasiyetinin Senato'da okunması³² ile birlikte halk ve Senato üzerinde oluşan olumsuz hava onun vatan haini ilan edilmesi için gerekli koşulları hazırlamıştır. Bu tarihten sonra M. Antonius'un doğum günü devlet için yas, ölümü ise tatil günü olarak ilan edilmiştir. Heykelleri parçalanmış,³³ ailesinin servetine el konulmuştur. Bununla birlikte Marcus Antonius'un adı, Roma'daki *consul* listesinden çıkarılarak *praenomen*'inin ailesi tarafından kullanılması yasaklanmıştır.³⁴ Bir varsayıma göre Octavianus, kız kardeşi Octavia³⁵ ve çocukları için M. Antonius'un anısına

²⁹ Bu ailelerin mülküne el konularak Fulvius Flaccus'un evi yıktırılmış, Flaccus'un küçük oğlu olmak üzere bazı çocuklar da bu gerginlik ortamında öldürülmüştür. Bk. Plut. *Gracc.* 38.17

³⁰ Flower, *The Art of Forgetting. Disgrace and Oblivion in Roman Political Culture*, 76

³¹ Kubala, "Damnatio memoriae and Roman imperial art", 15; Anna, Daguët-Gagey, "la mémoire et sa condamnation dans le monde romain : l'éloquence de l'oubli ?", *e-spania*, vol 40, 2021, 8.

³² Diler, Tamer, *Augustus Çağında Cinsel Suçlar ve Lex Iulia De Adulteriis Coercendis*, Homer Kitabevi, İstanbul, 2007, 108.

³³ Plut. *Ant.* 86

³⁴ Plut. 49.6; Magdy, "Damnatio Memoriae in Graeco-Roman Egypt", 82; Bu yasaklama ile birlikte Marcus Antonius'un oğlu, Iullus Antonius adını almıştır. Tamer, *Augustus Çağında Cinsel Suçlar ve Lex Iulia De Adulteriis Coercendis*, 116; Iullus Antonius, Augustus'un kızı Iulia ile olan ilişkisi nedeniyle ölüme mahkum edildi. Bazı yazarlara göre esas ölüm sebebi zina değil, Augustus'un yönetimine karşı komplo hazırlığı içinde olmasıydı.

³⁵ Antonius'un üç karısından yedi çocuğu bulunmaktaydı. Bunlardan yaşça büyük olan Antyllus öldürülmüş, diğer çocukları ise Octavia tarafından evlatlık alınarak yetiştirilmiştir. Bk. Plut. *Ant.* 87.1

yönelik bazı yaptırımları daha sonradan kısmen kaldırtmış ve Antonius'un adının MÖ 19'da Roma'daki Augustus üçlü kemeri üzerindeki muzafferler listesi içinde yer almasını sağlamıştır.³⁶ Her halükarda, bu anı rehabilitasyonundan sonra bile Mısır'daki yazıtlarda M. Antonius'tan söz edilmemektedir. Ayrıca onunla birlikte VII. Kleopatra'nın da aynı kaderi paylaştığı ve adının Ptolemaios Mısır'ındaki yazıtlardan çıkarıldığı anlaşılmaktadır. Octavianus, Marcus Antonius'un Mısır politikalarını kullanarak Cumhuriyet dönemindeki başarılarını gölgede bırakmayı ve kendisinden önce gelen yok etmek istediği siyasi geçmişin bir parçasını yeniden yorumlayarak kendi konumunu sağlamlaştırmayı başarmıştır.

İmparatorluk Döneminde Anı Siyaseti

Anılar, özellikle Roma'nın kayıtlı tarihinin bir parçası olmada muazzam bir paya sahip olan seçkin/güçlü bireylerin ve ailelerin yaşamlarında merkezi bir rol oynamıştır.³⁷ Siyasi otoritenin canlı ifadeleri olarak görünen ve onun prestijini yansıtan imparatorluk tasvirleri, kamusal alanlarda geniş kitlelere ulaşmak üzere yayılıp sergilenerek Roma toplumunun en uzak noktalarına varana dek nüfuz etmiştir.³⁸ Bununla birlikte "kötü" bir imparatorun kimliğinin ya da anısının toplumsal bellekten silinmesi ile ilgili yaptırımlar, imparatorluk döneminde *damnatio memoriae* uygulamasının temel ideolojik amaçlarından birini oluşturmuştur. Bu bağlamda Romalıların kendi kayıtlı tarihlerini yeniden yazma çabalarının³⁹ ve bu yaptırımların amacının gelecekteki yöneticiler için siyasi bir uyarı niteliği taşıdığı da söylenebilir.⁴⁰ Roma'daki on binlerce vatandaşın tanıklık ettiği ve parçası olduğu bu lanetleme sürecinde yaşanan gelişmelerin kapsamlı bir şekilde anlaşılması bakımından bir imparatorun kimliğinin bir tiran olarak yeniden yorumlanmasını çeşitli açılardan incelemek gerekmektedir.⁴¹ Yeni bir toplumsal bellek figürünün yaratılmasının önkoşulu olan ve Roma anı siyasetinde önemli rol oynayan bu "yeniden

³⁶ Magdy, "Damnatio Memoriae in Graeco-Roman Egypt", 82; Bu iyileştirmenin çok daha sonra muhtemelen Caligula ve Claudius'un hükümdarlığı altında gerçekleştiği de varsayılmaktadır.

³⁷ Petersen, "The Presence of "Damnatio Memoriae", 1.

³⁸ Varner, *Mutilation and Transformation. Damnatio Memoriae and Roman Imperial Portraiture*, Monumenta Graeca et Romana, 1

³⁹ Petersen, "The Presence of "Damnatio Memoriae", 1.

⁴⁰ Varner, *Mutilation and Transformation. Damnatio Memoriae and Roman Imperial Portraiture*, Monumenta Graeca et Romana, 2.

⁴¹ Nigel James, Heathcote, *Damnatio Memoriae and Exemplarity in Imperial Rome: From the Julio-Claudians to the Severans*, The University of Warwick Department of Classics and Ancient History, In Fulfilment of the Requirements for the Degree of Doctor of Philosophy in Classics and Ancient History Volume 1 of 2., 2020, 47.

yorumlama” süreci, Nero, Domitianus ve Commodus’a yönelik yaptırımlar temelinde değerlendirilmiştir.

Iulius-Claudius hanedanının son imparatoru olan Nero, anısı lanetlenen imparatorlar arasındadır. Kasıtlı olarak zarar verilen tasvirleri, kendisine karşı ilan edilen *damnatio memoriae*'nin tanıklığını yansıtmaktadır. 9 Haziran 68'de intihara zorlandıktan sonra Nero'nun günümüze ulaşan beş tasviri saldırıya uğramıştır.⁴² Historia Augusta'da Hadrianus tarafından Nero'ya adanmış bir heykelin yüzünün bozulması emri verildikten sonra Güneş'e adandığı aktarılmıştır.⁴³ Bununla birlikte erken dönem Hıristiyan yazarı Lactantius, zalim olarak adlandırdığı imparatorlara tanrısal yargıyı ispatlamaya çalıştığı eserinde, Hıristiyanlara yaptığı işkenceler yüzünden “*primus omnium persecutus dei servos*” yani Tanrı kullarına ilk zulmeden olarak suçladığı Nero'nun ölümü hakkında şunları söylemiştir:⁴⁴

“...kötü ve cani bir tiran olan Nero, eşsiz cemaati dağıtmak ve hakikati yok etmek için harekete geçti ve Tanrı'nın kullarına ilk zulmeden olarak, Petrus'u çarmıha gerdi ve Paulus'u katletti. Ancak Nero cezasız kalmadı. Zira Tanrı gözlerini kendi halkının kederine çevirdi. Böylece gücün doruğundan devrildiğinde ve en yüksek makamdan düştüğünde, böylesine kötü bir canavar için yeryüzünde defin yeri görülmediğinden, güçsüz tiran aniden yok oldu”.

Anısı lanetlenen imparatorlardan biri Flavius Hanedanı'nın son imparatoru Titus Flavius Domitianus'tur.⁴⁵ Suetonius'un ifadesiyle “*tiranlığın tüm gücünü sınırsızca kullanan*” Domitianus, MS. 96'da bir saray komplosunun kurbanı oldu.⁴⁶ Suetonius, Domitianus'un imparator olmadan önce dürüst ve cömert biri olduğunu egemenliğinin başında ise kan dökmenin her türüne karşı olan yaklaşımını vurgulamaktadır.⁴⁷ Ancak bir

⁴² Suet, *Nero* XLIX; E. R. Varner, “Punishment after death: mutilation of images and corpse abuse in ancient Rome”, *Mortality*, Vol. 6, No. 1, 2001, 48; Nero'nun Sardegna Adası'ndaki Cagliari'deki büstlerinden birinin kaş, göz, burun, dudak ve çene kısmı büyük bir hasar görmüştür.

⁴³ HA. *Had.* XIX

⁴⁴ İkinci zalim olarak işaret ettiği Domitianus için de benzer ifadeleri kullanmış ve ondan alınan intikam olarak anısının lanetlendiğini ifade etmiştir. Lactant. II, 7 dn. 4; Lactant. III, 2-3; Bu konuya ilişkin ayrıca Bk. Euseb. *Hist.Ecc.* XVII.147

⁴⁵ Suet. *Dom.* XXIII; Lactant. II, 7; III, 2-3; Euseb. *Hist.Ecc.* XVII

⁴⁶ Suet. *Dom.* XII.I

⁴⁷ Suet. *Dom.* IX

süre sonra aralarında sanatçıların,⁴⁸ tarihçilerin, senatör, *consul* ya da *proconsuller*in bulunduğu kişileri önemsiz nedenlerden ötürü öldürdüğüne işaret etmektedir.⁴⁹

İmparatorun öldürülmesinin ardından yapılan Senato toplantısında anısına yönelik ağır yaptırımlar uygulanmıştır.⁵⁰ Suetonius'un Roma anı lanetleme yaptırımlarının uygulandığı iki ana prosedür olan yazıtlara ve tasvirlere uygulanan hasar ve saldırıları doğrulayan aktarımları şöyledir:⁵¹

“Halk Domitianus’un ölümüne ilgisiz kaldı, askerler çok etkilenip onu tanrılaştırmaya kalkıştılar, başlarında önyak olacak birileri olsa öç almaya da hazır dılar; kısa süre sonra onu öldürenlerin çok acımasızca cezalandırılmasını istediler. Tersine senatörler çok sevindi, yarışircasına Senato’yu doldurdular, ölmüş imparatora son derece ağır ve sert sözler yağdırmaktan kendilerini alamadılar, merdiven getirilmesini, onun kalkanlarının ve büstlerinin sökülüp yere atılmasını buyurdular, en sonunda da onunla ilgili her yerdeki yazıtların silinmesine ve onu anımsatacak her anıyı yok etmeye karar verdiler”.

Domitianus'un birçok altın heykelinin Roma halkı tarafından intikamcı bir ruhla yıkılması, Plinius’un ifadesiyle bir zamanlar hayatta olan Domitianus’un kanının dökülmesi ve ona acı verilmesiyle eşdeğerdi.⁵² Nerva-Antoninus hanedanı, selefleri Flaviuslar’ın özellikle de Domitianus’un anısını yok etme konusunda oldukça etkili oldu.⁵³ Onunla ilgili her mimari yapı veya sanat eseri değiştirildi. Söz konusu döneme ve imparatorlara ait heykeller ve

⁴⁸ Aslen Mısırlı olan Paris, Domitianus döneminde tanınmış bir Pantomim sanatçısıydı. MS.83 yılında karısıyla aşk yaşadığı gerekçesiyle öldürülmüştür. İmparator, Paris’in küçük yaşta ve hasta olan öğrencisini de görüntüsü ve sanatını hocası Paris’e benzettiği için öldürtmüştü. Bk. Suet. *Dom.* X

⁴⁹ Suet. *Dom.* IX

⁵⁰ Suet. *Dom.* XVII; 18 Eylül’de kırk beş yaşındayken, egemenliğinin on beşinci yılında öldürüldü. Sıradan bir tabut içinde yoksulların ölü gömücülerinin taşıdığı cesedini sütninesi Phyllis, Latina Yolu üzerindeki çiftliğinde yaktı”; Bk. Ida, Östenberg, “Damnatio Memoriae Inscribed: The Materiality of Cultural Repressions”, Andrej Petrovic, Ivana Petrovic, Edmund Thomas (ed.), *The Materiality of Text- Placement, Perception, and Presence of Inscribed Texts in Classical Antiquity*, Brill. Leiden. Boston (2019), 324.

⁵¹ Suet. *Dom.* XXIII; Ida, Östenberg, “Damnatio Memoriae Inscribed: The Materiality of Cultural Repressions”,324.

⁵² M. Carroll, “Memoria and Damnatio Memoriae. Preserving and erasing identities in Roman funerary commemoration”, *Living through the dead. Burial and commemoration in the Classical world, Studies in funerary archaeology* v. 5, Havertown 2011, 73.

⁵³ Arturo, Joseph, “The Survival of the Damned: a Case Study of the Damnatio Memoriae”, Tabanao Tablan III, 2020, 123.

tasvirler, sonraki imparator Nerva'nın tasvirlerine dönüştürülmek üzere yeniden şekillendirildi.⁵⁴ Joseph'e göre antik yazarlardan Suetonius, Plinius ve Tacitus, Nerva - Antoninus hanedanının yükselişinden kaynaklanan yeni siyasi ortam sebebiyle eserlerini yazarken Domitianus'un yönetimine karşı düşmanca tavır sergilemiştir.⁵⁵ Böylece ölen imparatorun başarılarını küçümseyip itibarsızlaştırarak yeni yöneticilerinin gözüne girmeyi garanti altına almışlardır. Yeni hanedan üyeleri ise kendilerini Domitianus'a göre "daha iyi" yöneticiler olarak konumlandırarak imparatorluk üzerindeki otoritelerini güvence altına almayı başarmışlardır. Joseph, Suetonius'un eski hanedanı tiran olarak göstermek için kasıtlı olarak saldırgan bir üslupla olumsuz niteliklerini ön plana çıkardığına işaret etmektedir. Aynı ifade biçimini Nero'ya da yönlendirerek her iki imparatorun da "seleflerinin soylu erdemlerinden ve mirasından uzaklaştıklarını" söylemiştir.⁵⁶ Suetonius, bu iki imparatorun özelliklerini birbiri ile ilişkilendirirken Domitianus'u Nero ile aynı kusurları sergileyen Roma imparatorluğunun tiranı olarak sergilemiştir.⁵⁷ Genç Plinius ise Domitianus'un siyasi kariyerinin gerçekliğinden şüphe ederek askeri başarılarını eleştirmiştir. Traianus'un saltanatına övgü niteliğinde olan Panegyricus adlı eserinin bazı bölümlerinde Domitianus'tan "kötü" bir imparator olarak bahsederken duyduğu hoşnutsuzluğu şu sözlerle yansıtmaktadır:⁵⁸

⁵⁴ Joseph, *The Survival of the Damned: a Case Study of the Damnatio Memoriae*, 135; Dion Chrys, *or.* 31' de Rodosluların kamuya tahsis edilmiş olan heykelleri farklı kullanımlar için yeniden değerlendirmeleri ile ilgili şu sözleri ifade etmiştir: "*Bir bireyin tasvirini bir başkasınınkıymış gibi göstermek aldatıcı ve bir şekilde aşağılayıcıydı. Rodosluların heykelleri aktörler gibidir...farklı zamanlarda farklı roller üstlenirler...bir zaman bir Hellen, başka bir zaman bir Roma ve daha sonra bir Makedon ya da Pers...Bazı heykellerde aldatma o kadar açıktır ki gören kişi aldatmanın hemen farkına varır*". Kinney, "Spolia. Damnatio" and renovatio memoriae", 135'te Dion Khrysostomos'un söyleminde itiraz ettiği geri dönüşümün tamamen yasal olduğunu, dini bir adak olmadığı sürece halka açık bir anıtın değiştirilebileceğini ifade etmiştir. Bununla birlikte imparatorluk büstleri içinde Augustus'un tasvirleri ile ilgili özel bir durum bulunmaktaydı. Augustus heykelinin başını başka bir imparator için değiştirmek vatana ihanetle suçlanmak için bir gerekçe sayılmaktaydı. Suet. *Tib.* LVIII'da Augustus'un heykelinin başını bir başkası ile değiştirmek üzere yakalanan bir kişinin Senato tarafından yargılanarak mahkum edildiği ve Augustus'un heykellerinden birinin yanında köle dövmenin ya da birinin üstünü değiştirmesinin dahi ölüm cezası gerektiren suçlar kapsamına alındığı aktarılmıştır.

⁵⁵ Tac. *Ag.*, 45; Suet. XII,XV,XXIII; Joseph, *The Survival of the Damned: a Case Study of the Damnatio Memoriae*, 123-124.

⁵⁶ Suet. *Nero* I,II: "*Atalarının her birisinin kusurlarını sanki miras kalmış gibi alan Nero'nun atalarının erdemlerinden yoksun olduğu kolayca anlaşılabilir diye bu aileden pek çok kişi tanınmalıdır diye düşünüyorum*". ; Susan A. Curry, *Nero Quadripes, Arethusa*, Vol. 47, No. 2, 2014, 227-228.

⁵⁷ Joseph, *The Survival of the Damned: a Case Study of the Damnatio Memoriae*, 125-126.

⁵⁸ Joseph, *The Survival of the Damned: a Case Study of the Damnatio Memoriae*, 126.

“Önceki saltanatlar sırasında barbarlar küstahlaştılar ve artık özgürlüklerini kazanmak için değil, bizi köleleştirmek için savaştılar. Ama tahta çıktığınızda yine korkudan ve emirlerinize itaat etme isteğinden ilham aldılar”.

Bu alıntı ile Plinius, Traianus’un başarılarını överken Domitianus’un askeri pasifliğinin düşmanları cesaretlendirerek onların imparatorluğu tehdit etmesi için gerekli ortamı sağladığına vurgu yapmaktadır. Tarihçiler, Plinius’un ifadelerinin hizmet anlayışına vurgu yapan ve yönetmeye yetkin olduğu için hükmetmeyi seçen Senato’nun yönetici idealinin bir tür manifestosu olduğunu belirtmişlerdir.⁵⁹

Historia Augusta adlı eserde yer alan bir pasaj, yine “kötü” imparator olarak ifade edilen Commodus’un anısını silme sürecini ortaya koymaktadır.⁶⁰ Pasaja göre Commodus’un cesedi *procurator patrimonii*⁶¹ olan Pertinax’ın emriyle, Livius Laurensis’in, *consul* adayı olan Fabius Cilo’ya teslim edilerek gece vakti gömüldü. Bu duruma karşı çıkan Senato buna şu sözlerle tepki gösterdi: “*Hangi yetkiyle onu gömdüler? Gömülen katil mezarından çıkarılıp, yerde sürüklensin!*”. Cingius Severus adındaki din adamı onu gömmenin bir suç olduğunu şu sözlerle ifade etmiştir:⁶²

“...Kendi vatandaşlarının sonunu getirmek ve şahsını rezil etmekten başka bir amaç için yaşamamış ve kendi onuruna bu kararı almaya bizi zorlayan adamın heykelleri, benim fikrime göre yok edilmelidir. Ayrıca ismi, bütün kamu yapılarından, özel kayıtlardan ve anıtlardan silinmeli, aylar da bu musibet devletin başına geçtiğinde nasıl adlandırılıyorsa yine öyle adlandırılmalıdır”.

Historia Augusta’da Commodus ile ilgili pasajın açıkça gösterdiği gibi heykeller, ölülerin bedenleri ile birlikte birincil hedef gibi

⁵⁹ Betty Radice, “Pliny and ‘Panegyricus’”, *Greece & Rome*, 1968, Vol. 15, No. 2, 1968, 168-169; Ayşe Yakut, “Dion Khrystostomos’un Söylevlerinde «Roma İmparatoru»na İlişkin Terminolojisi”, *Archivum Anatolicum*, 14/2, 2020, 373; Dion Khrystostomos, Domitianus’tan bir kez *daimôn ponêros* ve bir kez *monarkhos* olarak adlandırması dışında, çoğunlukla *tyrannos* olarak bahsetmiştir. Dion’un Domitianus için bu terim ve sözcükleri kullanması, Domitianus tarafından sürgüne gönderilmesinin bir sonucu olarak imparatora beslediği kişisel nefretini yansıtmakta ve imparatoru bir *princeps* olarak tanımadığını açıkça göstermektedir. Bk. Dion. Chry. *or.* 45.1, 20.24, 6.50; 56; 58; 59; 13.1, 40.12, 50.8.

⁶⁰ HA. *Com.* XX, dn.68; Huet, 2004, 238

⁶¹ İmparatora ait mal varlığından sorumlu görevli.

⁶² HA. *Com.* XX

görülmektedir.⁶³ Bunların büyük bir kalabalık tarafından yok edilmesi veya sürüklenip parçalanması, söz konusu heykellerin tam anlamıyla bir nesne olarak algılanmadığını tam tersine halkın bir karaktere yönelik intikam susuzluğunu tatmin eden bir rol üstlendiğini göstermektedir.

Sonuç

“*Damnatio Memoriae*” toplumların geçmişlerinin algısını değiştirmeyi amaçlayan stratejik girişimler olarak yüzyıllar boyunca uygulanmıştır. Tarihi kayıtlardan böylesine kapsamlı bir silme-unutturma girişimi, geçmişi reddetmek yerine onu itibarsızlaştırarak yeniden kurgulamaya yönelik olan siyasi anı manipülasyonunun parçası gibi görünmektedir.⁶⁴ Bu uygulamanın arka planı ise geçmişin sansürlenmesi yoluyla iktidarın gücünün gösterilmesine yönelik girişimlerle açıklık kazanmaktadır. Bu süreç anının tamamen silinmesi yerine bir bakıma iktidarın ve onun yönetiminin lanetlenerek karanlık yönünün vurgulanması yoluyla yenilgisini daha büyük hale getiren bir yeniden dönüşümdür. Bu amaçla sanatsal nesnelere fiziksel olarak değiştirilmesi veya tahrip edilmesi, özne ve toplum arasında etkili görsel ve fiziksel bir iletişim aracı haline gelmiştir. Tasvirlerin yok edilmesini zorunlu kılan resmi yaptırımlar ise muzaffer imparatorun yeni statüsünü bildirirken halkın bu lanetleme sürecine tasvirlerin ve cesetlerin parçalanması yoluyla katılımı, mahkum edilen imparatorların politikalarına ve kişiliklerine yönelik memnuniyetsizliğini sergilemiş, ayrıca yeni rejime sadakatlerini veya bağlılıklarını bildirmelerine de hizmet etmiştir. Biçimi bozulmuş tasvirler ile istismara uğramış cesetler arasındaki yakın ilişki, imgelerin hürmet edilebilecek ya da aşağılanabilecek yöneticilerin sanatsal düzenlemeleri olarak güçlü işlevini de ortaya koymaktadır. Bu bağlamda zarar verilen tasvirlerde özellikle duyu organlarının şeklinin bozulması, onların beden ve cesetlerle olan kavramsal bağlantısını ve aynı zamanda devrilen tiranlara karşı halkın öfkesini boşaltmak için önemli bir arınma-rahatlama unsuru taşıdığını da göstermektedir.

⁶³ Valérie, Huet, “Images et damnatio memoriae” Cahiers du Centre Gustave Glotz, Vol. 15, 2004, 237, 239.

⁶⁴ Jessica, Hughes, “Memory and the Roman Viewer: Looking at the Arch of Constantine”, Karl Galinsky (ed.), *Memoria Romana: Memory in Rome and Rome in Memory, Memoirs of the American Academy in Rome*. Supplementary Volumes, Vol. 10, (2014), 103-117; Marija, Kolega, “Primjer damnatio memoriae u Enoni: Kaligula / August”, *Ars Adriatica* 7, 2017, 28; Joseph, *The Survival of the Damned: a Case Study of the Damnatio Memoriae*, 135; Carroll, “Memoria and Damnatio Memoriae. Preserving and erasing identities in Roman funerary commemoration”, 73; Varner, *Punishment after death: mutilation of images and corpse abuse in ancient Rome*, 45.

KAYNAKÇA

Antik Kaynaklar

Kısaltma ve Kullanılan Metin

- Cod. Iust. Retractavit Paulus Krueger (Corpus Iuris Civilis, vol. II) 1934.
- Dion Chrys. *or.* Dio Chrysostom: Discourses, Trans. J. W. Cohoon – H. L. Crosby. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1940.
- Euseb. *Hist.Ecc* Eusebius, Ecclesiastical History, trans. by Arthur Cushman McGiffert (1861-1933), Nicene and Post-Nicene Fathers, Second Series, Vol. 1. Edited by Philip Schaff and Henry Wace. (Buffalo, NY: Christian Literature Publishing Co., 1890.
- HA. *Had.* Historia Augusta, *De Vita Hadriani= Hadrianus*, (çev. Recai Tekoğlu), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2011.
- ...*Com.* Historia Augusta, *Hadrianus'tan Clodius Albinus'a Roma İmparatorları*, c.I, (çev. Samet Özgüler), Kronik Kitap, İstanbul, 2021.
- Lactant. Lactantius, *De Mortibus Persecutorum: Zalimlerin Ölümleri Üzerine*, (çev. Tuğçe Ünver), Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2021.
- Plut. *Gracc.* Plutarkhos, *Gracchus Kardeşler*, (çev. Sema Sandalcı), 1. Baskı, İstanbul, Belge Yayınları, 2001.
- ...*Ant.* Plutarkhos Marcus Antonius (çev. M. Özaktürk) Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992.
- ...*Cic.* Plutarkhos, *The Parallel Lives*, by Bernadotte Perrin Loeb Classical Library edition (Cambridge, MA and London) 1920.
- Suet. Suetonius, *De Vita Caesarum: Vita Augusti= On İki Caesar'in Yaşamı*, (çev. Gül Özaktürk- Ü.Fafo Telatar), Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2019.
- Tac. Cornelius Tacitus. *Complete Works of Tacitus*. (çev. Alfred John Church, William Jackson Brodribb, Sara Bryant, New York, 1942.

Modern Kaynaklar

- Bodnaruk, Mariana, “The Politics of Memory and Visual Politics: Comparing the Self-Representations of Constantine and Augustus”, ed. Judith Rasson and Marianne Sághy, *Central European University Budapest Department of Medieval Studies*, , *Annual of Medieval Studies at ceu*, Vol. 19 2013, 9-32.
- Carroll, M., “Memoria and Damnatio Memoriae. Preserving and erasing identities in Roman funerary commemoration”, *Living through the dead. Burial and commemoration in the Classical world, Studies in funerary archaeology* v. 5, Havertown 2011, 65–90
- Curry, Susan A., “Nero Quadripes”, *Arethusa* , Vol. 47, No. 2, 2014, 197-230.

- Daguet-Gagey, Anna, “la mémoire et sa condamnation dans le monde romain : l'éloquence de l'oubli ?”, *e-spania*, vol 40, 2021.
- Flower, H. I., *The Art of Forgetting. Disgrace and Oblivion in Roman Political Culture*, Studies in the history of Greece and Rome, Chapel Hill: 2006.
- Flower, Harriet I., “Rethinking "Damnatio Memoriae": The Case of Cn. Calpurnius Piso Pater in AD 20”, *Classical Antiquity*, Vol. 17, No. 2, 1998, 155-187.
- Heathcote, Nigel James, *Damnatio Memoriae and Exemplarity in Imperial Rome: From the Julio-Claudians to the Severans*, The University of Warwick Department of Classics and Ancient History, In Fulfilment of the Requirements for the Degree of Doctor of Philosophy in Classics and Ancient History Volume 1 of 2, 2020.
- Hedrick, C. W., *History and silence. Purge and rehabilitation of memory in late antiquity*, Austin: 2000.
- Huet, Valérie, “Images et *damnatio memoriae*” *Cahiers du Centre Gustave Glotz*, Vol. 15, 2004, 237-253.
- Hughes, Jessica, “Memory and the Roman Viewer: Looking at the Arch of Constantine”, *Memoria Romana: Memory in Rome and Rome in Memory*, ed. Karl Galinsky, *Memoirs of the American Academy in Rome*. Supplementary Volumes, Vol. 10, 2014, 103-117.
- Joseph, Arturo, “The Survival of the Damned: a Case Study of the *Damnatio Memoriae*”, *Tabanao Tablan III*, 2020, 121-137.
- Kinney, Dale, "Spolia. *Damnatio*" and *renovatio memoriae*", *Memoirs of the American Academy in Rome*, Vol. 42, 1997, 117-148.
- Kolega, Marija, “Primjer *damnatio memoriae* u Enoni: Kaligula / August”, *Ars Adriatica* 7, 2017, 15-28.
- Krüpe, Florian, *Die Damnatio memoriae: Über die Vernichtung von Erinnerung. Eine Fallstudie zu Publius Septimius Geta (189 - 211 n.Chr)*, Gutenberg: 2011.
- Kubala, Agata, “*Damnatio memoriae* and Roman imperial art”, ed. Agnieszka Kluczevska-Wójcik & Jerzy Malinowski, *Politics of Erasure from "Damnatio Memoriae" to Alluring Void*, Vol. XIII, Warszawa, 2014, 15-25.
- Magdy, Heba, “*Damnatio Memoriae* in Graeco-Roman Egypt”, *International Journal of Humanities, Arts and Social Sciences*, 3(2), 2017, 78-97.
- Moyer, Ian, S., Court, "Chora", and Culture in late Ptolemaic Egypt”, *The American Journal of Philology*, Vol. 132, No. 1, 2011, 15-44.
- Omissi, Adraost, “*Damnatio Memoriae* or *Creatio memoriae*?: Memory Sanctions as Creative Processes in the Fourth Century AD”, *The Cambridge Classical Journal* 62, 2016, 170–199.
- Östenberg, Ida, “*Damnatio Memoriae* Inscribed: The Materiality of Cultural Repressions”, ed. Andrej Petrovic, Ivana Petrovic, Edmund Thomas, *The*

Materiality of Text- Placement, Perception, and Presence of Inscribed Texts in Classical Antiquity, Brill. Leiden. Boston, 2019, 323-347.

Petersen, Lauren Hackworth, "The Presence of "Damnatio Memoriae", *Roman Art, Notes in the History of Art*, Vol. 30, No. 2, 2011, 1-8.

Pollini, John, "Damnatio Memoriae in Stone: Two Portraits of Nero Recut to Vespasian in American Museums", *American Journal of Archaeology*, Vol. 88, No. 4, 1984, 547-555.

Radice, Betty, "Pliny and 'Panegyricus'", *Greece & Rome*, Vol. 15, No. 2, 1968, 166-172.

Tacoma, Laurens E., *Roman Political Culture: Seven Studies of the Senate and City Councils of Italy from the First to the Sixth Century AD.*, Oxford: Oxford University Press, 2020.

Tamer, Diler, *Augustus Çağında Cinsel Suçlar ve Lex Iulia De Adulteriis Coercendis*, İstanbul: Homer Kitabevi, 2007.

Varner, E. R. , "Portraits, Plots, and Politics: "Damnatio memoriae" and the Images of Imperial Women", *Memoirs of the American Academy in Rome*, Vol. 46, 2001, 41-93.

Varner, E. R. , "Punishment after death: mutilation of images and corpse abuse in ancient Rome", *Mortality*, Vol. 6, No. 1, 2001, 45-64

Varner, E. R., *Mutilation and Transformation. Damnatio Memoriae and Roman Imperial Portraiture*, Monumenta Graeca et Romana, Leiden, Boston: 2004.

Yakut, Ayşe "Dion Khrysostomos'un Söylevlerinde «Roma İmparatoru»na İlişkin Terminolojisi", *Archivum Anatolicum*, 14/2, 2020, 361-378.

ÇİVİ YAZILI METİNLERE GÖRE ESKİ ÖN ASYA'DA ALIKONULAN ELÇİLER*

Kürşat BARDAKCI**

Makale Bilgisi

Başvuru: 18 Nisan 2022

Kabul: 09 Haziran 2022

Makale Türü: Araştırma Makalesi

DOI: 10.46931/aran.2022.16.1.3

Article Info

Received: April 18, 2022

Accepted: June 09, 2022

Öz

Diplomatik ilişkilerin kurulmasında, süreklilik kazanmasında ve gelişiminde elçilik müessesesi oldukça önemli bir yere sahiptir. Bu müessesenin tarihi kökeni de tarihin ilk kent devletlerinin ortaya çıktığı döneme kadar uzanmaktadır. Elçilik müessesesinin ilk ortaya çıktığı andan itibaren elçilerin diplomatik ayrıcalıklara sahip olduğunu çivi yazılı metinlerden anlayabiliyoruz. Diplomatik ayrıcalıklara sahip olan bu elçilerin, alıkonulduklarını, tutuklandıklarını ve şiddete maruz kaldıklarını da yine bu metinlerden öğrenmekteyiz. Biz de bu çalışmamızda çivi yazılı metinler ışığında, son yerli Mezopotamya hanedanının (Yeni Babil Devleti) çöktüğü dönemin sonuna kadar olan süreçte, elçilerin alıkonulması mevzusunu ele alıp metinlerde alıkonulduğu bilgisi verilen elçileri incelemeyi hedefliyoruz.

Anahtar Kelimeler: Eski Ön Asya, Diplomasi, Elçilik, Mari, Amarna

* Bu çalışma yazarın Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı'nda, Prof. Dr. Hasan Ali Şahin danışmanlığında hazırladığı "Eski Ön Asya Devletlerinin Diplomatik İlişkilerinde Elçilik Müessesesi (Akadlardan Perslere Kadar)" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr., kbrdkci@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7893-4434

***Ambassadors Detained in Ancient Near East According to
Cuneiform Texts***

Abstract

The embassy has a very important place in the establishment, continuity and development of diplomatic relations. The historical origin of this institution goes back to the period to the that the first city-states of history emerged. We can understand from the cuneiform texts that the ambassadors had diplomatic privileges from the moment the embassy establishment first emerged. We also learn from these texts that these ambassadors, who had diplomatic privileges, were detained and subjected to violence. In this study, until the end of the period when the last native Mesopotamian dynasty (Neo-Babylonian Empire) collapsed the issue of the detention of ambassadors in the light of cuneiform texts and take up we aim to examine the ambassadors who are informed that they were detained in the texts.

Keywords: Ancient Near East, Diplomacy, Embassy, Mari, Amarna

Giriş

Tarihte resmi devlet kavramı olarak elçilik müessesesinin kökeni, Erken Hanedanlık döneminde Sumer topraklarına gelen Sami kökenli göçebelerin, sürülerini yeni otlaklara götürmek için farklı çevrelerdeki farklı insan gruplarıyla temas etmesi ve bunun sonucunda birbirinden uzak mesafelerdeki topluluklar arasında aracılık görevi ve bilgi akışı sağlamalarına dayanmaktadır.¹ Çivi yazılı metinlerde geçen Sumerce ^{LU}KIN.GI₄.A ve DUMU.KIN; Akadca *şiprum* ve Hititçe ^{LU}*halugatalla* kavramları elçiye karşılık gelen kavramlardır. Yaklaşık olarak M.Ö. 2400 yılında Lagaş valisi Entemena'nın, kendisine karşı düşmanca tutum sergileyen Umma valisi II'e elçi göndererek bir açıklama istemesi,² diplomasi ve elçilik müessesesi adına şimdiye kadar ulaşılmış ilk çivi yazılı siyasi kayıttır. Bu metin diplomatik ilişkilerin elçiler aracılığıyla sistemleştirildiğine dair ilk öncü örneklerdendir. Nitekim çivi yazılı metinler, elçilerin krallarının yabancı ülkedeki temsilcileri olarak bulduklarına ve krallar arasındaki ilişkilerin elçilerin yetki alanına girdiğini göstermektedir. Elçilerin bu dönemdeki yetki alanlarının genişliğine işaret eden bir diğer

¹ Harriet Crawford, *Sümer ve Sümerler*, çev. Nihal Uzan (Ankara: Arkadaş Yayınları, 2015), 12-13.

² Walter Sallaberger ve Ingo Schrakamp, "Philological Data for a Historical Chronology of Mesopotamia in the 3rd Millennium", içinde *Arcane III*, ed., W. Sallaberger ve I. Schrakamp (Turnhout: Brepols Publishers, 2015), 77.

önemli neden ise bu dönemde kralların bir araya gelmemesi geleneği³ olmuştur. Kralların bir araya gelmemeleri nedeniyle, Eski Ön Asya diplomatik ilişkileri elçiler vasıtasıyla yürütülmüştür.

Elçiler başlıca, krallarının sözlü/yazılı mesajlarını ve hediyelerini muhatap krala getirip götürmekle yükümlüydüler. Ayrıca elçiler, kralları adına toplantılara, festivallere, nişan merasimlerine katılıyor; yabancı sarayda gelin olarak bulunan kralın kızı ya da kız kardeşleriyle görüşebiliyor; durumunu takip edebiliyordu. Aynı zamanda bu elçiler barış müzakerelerinde bulunabiliyor; hatta savaş çığırtkanlığı da yapabiliyorlardı. Bu elçiler seçilirken onların güvenilir olmaları, yabancı dil bilmeleri, kültür seviyeleri, kılavuzluk yapabilecek coğrafya bilgileri ve diplomasi deneyimleri dikkate alınmış, bazı özel durumlarda ise elçilik görevi haberci (ulak/atlı haberci/koşucu), temsilci, tüccar ve komutanlar tarafından yürütülmüştür.⁴

Çivi yazılı metinlerden anlaşıldığına göre bu elçiler, ilk dönemlerden itibaren diplomatik ayrıcalıklara/dokunulmazlığa sahiptiler. Ancak yine çivi yazılı metinler bize elçilerin alıkonulduklarını da göstermektedir. Elçiler diplomatik ayrıcalıklara sahip olsalar da alıkonulabiliyor, tutuklanabiliyor, şiddete maruz kalabiliyorlardı. Bu durumun nedeni daha çok krallar arasındaki sürtüşmelerden kaynaklanmaktadır. Elçiler de kralın yabancı ülkedeki temsilcileri olmaları dolayısıyla bu sürtüşmeden doğrudan nasibini alıyordu.

1. Sumer Metinlerinde Alıkonulan Elçiler

Sumerler, M.Ö. 4000 yıllarında Mezopotamya'nın güneyinde, Dicle ile Fırat nehirlerinin Basra Körfezi'ne yaklaştığı ve denize döküldüğü bölgeye gelip bu bölgeye yerleşmişlerdir.⁵ Sumerlerin Erken Hanedanlık dönemi (yaklaşık M.Ö. 2900-2340) ise genel itibarıyla, kent devletinin bir siyasi kavram olarak ilk kez şekillendiği dönem olarak nitelendirilir.⁶ Bu dönemle birlikte siyasi metinler de dahil olmak üzere yazılı kaynaklar

³ Örneğin III. Hattuşili, II. Ramses'in Kenan ülkesinde buluşma teklifini ince diplomasi yoluyla, "ayaklarında yanma" olduğu bahanesiyle kabul etmemiştir. Bkz. Birgit Brandau ve Hartmut Schickert, *Hititler: Bilinmeyen Bir Dünya İmparatorluğu*, çev. Nazife Mertoğlu, (Ankara: Arkadaş Yayınları, 2018), 260-261.

⁴ Kürşat Bardakcı, *Eski Önasya Devletlerinin Diplomatik İlişkilerinde Elçilik Müessesesi (Akadlardan Perslere Kadar)*, (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora Tezi, 2021), b.a.

⁵ Muazzez İlmiye Çığ, *Sumerlilerde Tufan Tufan'da Türkler* (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2018), 13.

⁶ Crawford, *Sümer ve Sümerler*, 22.

artmaktadır.⁷ Elçilik müessesesi ile ilgili ilk siyasi kayıt olan Lagaş valisi Entemena'nın Umma valisi II'e elçi gönderip, bir açıklama istediği belge de bu döneme aittir.

Sumerlerin Mezopotamya'daki önder konumu kuzeyde Akadların yükselişiyle son bulmuştur. Akadların Elam, Marhaşi ve en önemlisi de Guti tehdidine karşı güç duruma düştüğü sıralarda, bu kargaşayı fırsat bilen Lagaş, Kiş, Uruk yerel yöneticileri bağımsızlıklarını yeniden kazanmışlardır.⁸ Sumer kral listesinde III. Ur'un kurulmasından hemen önce yedi yıllık kral olarak gösterilen Uruklu Utuhegal (M.Ö. 2119-2112), Güney Mezopotamya'daki kentlerde hak iddia etme girişimlerinde bulunmuştur. Utuhegal'in aynı zamanda Gutilerin Mezopotamya'dan kovulmasında başrol oynadığı görülmektedir. Utuhegal zafer yazıtında, Gutileri sürerek krallığı Sumer'e geri verdiğini anlatmaktadır.⁹ Bu yazıt, konumuz kapsamında da önemli bilgiler sunmaktadır. Nitekim elçilerin alıkonulduğuna dair en eski bilgi bu yazıtta geçmektedir. Bu yazıtta göre Tirigan'ın elçileri Ur-Ninazu ve Nabi-Enlil alıkonulup esir alınmıştır. Diğer taraftan Ur-Ninazu ile Nabi-Enlil, çivi yazılı metinler ışığında adı bilinen en eski elçilerdendir.

1.1. Ur-Ninazu ve Nabi-Enlil

Guti kralı Tirigan'ın komutanları olan Ur-Ninazu ve Nabi-Enlil, Sumer'e müzakerelerde bulunmak için gönderilmiştir. Uruklu Utuhegal'in zafer yazıtında adları geçen bu elçiler Utuhegal tarafından; Tirigan ve annesi de Utuhegal'in elçisi tarafından alıkonulup esir alınmıştır. Bu metinde elçiler ile Tirigan ve annesinin "ellerinin üzerine tahta bloklar koyulduğundan" bahsedilmektedir. Burada ne kastedildiği tam olarak anlaşılmasa da muhtemelen esirlerin elleri bir tür tahta kelepçe ile kelepçelenmiştir:

Utuhegal, Tirigan'ın (Guti kralı) Sumer'e elçi olarak gönderdiği generalleri Ur-Ninazu'yu (ve) Nabi-Enlil'i tutsak aldı (ve) ellerinin üzerine tahta bloklar koydu (?)... Sonra Guti ülkesi kralı Tirigan tek başına (Guti ülkesine) doğru kaçarken Dubrum'a sığındı. Dubrum'da iyi muamele (?) gördü. (Fakat) Dubrumlular, Utuhegal'in güç bahşettiği

⁷ Benno Landsberger, "Sümerler", çev. Mebrure Osman Tosun, *AÜDTCF Dergisi*, 1/5 (1943): 91.

⁸ S. Noah Kramer, *The Sumerians* (Chicago: The University Chicago Press, 1963), 66; Marc Van de Mieroop, *Eski Yakınoğu Tarihi (M.Ö. 3000-323)*, çev. Sinem Gül (İstanbul: Homer Kitabevi ve Yayıncılık, 2018), 64.

⁹ Mario Liverani, *The Ancient Near East: History, Society and Economy*, çev. Soraia Tabatabai (New York: Routledge, 2014), 153.

kral olduğunu bildikleri için Tirigan'ın gitmesine izin vermediler. Utuhegal'in elçisi, Tirigan (ve) annesini Dubrum'da tutsak aldı, onların ellerinin üzerine tahta bloklar koydu (ve) onun gözlerini bağladı (?).¹⁰

2. Mari Mektuplarında Alıkonulan Elçiler

III. Ur hanedanlığının sonundan ilk Babil hanedanlığının sonuna dek geçen döneme genel olarak “Eski Babil Dönemi” adı verilmektedir. Bu terim aslında Güney Mezopotamya’da Akad dilinin gelişimine vurgu yapılarak, dilbilimsel bir ifadeyi karşılamaktadır. Bu döneme ait en zengin ve en çeşitli belgeler Mari (Tell Hariri) arşivleridir. Mari mektuplarına göre bu dönem boyunca Ön Asya’nın siyasi ve askeri yapısında aynı temel özellik görülmektedir. Bu özellik, Batı İnan’dan Akdeniz kıyılarına uzanan alana yayılmış çok sayıda devlet ve bu devletlerin asker-krallarının iktidar için birbirleriyle çatışması ile sürekli değişen ittifaklardır. Bu devletlerden bazıları oldukça büyük ve güçlü siyasal birimler olarak ortaya çıkarlar: Eşnunna, Mari, Isin, Larsa ve Babil gibi.¹¹ Babil kralı Hammurabi, Asur kralı I. Şamşi-Adad’ın ölümünün ardından irili ufaklı bu devletlerin hepsini hızla egemenliği altına alarak Mezopotamya’nın en büyük gücü haline gelmiştir. Hammurabi’nin zaferleri, ordusunun savaş becerisinden öte onun ustaca kullandığı diplomasiye ve ulusal güç oyunlarındaki ittifak politikasına dayanmaktadır.¹²

Mari mektupları aynı zamanda elçilik müessesesi ile ilgili oldukça fazla bilgi sunmaktadır. Aynı şekilde bu belgelerde elçilerin alıkonulduğuna dair birçok kayıt mevcuttur. Nitekim dönemin değişken siyasi yapısı, bir anda değişen ittifaklar, krallar arasındaki güç mücadelesi elçilerin alıkonulmasına sebep oluyordu. Anlaşıldığına göre elçilerin alıkonulması bu dönem için olağan bir durum haline gelmiştir. Yine bu kayıtlarda elçilerin alıkonulması dışında alıkonulan elçilerin tutuklandığına dair bilgiler de bulunur. Örneğin I. Şamşi-Adad’ın oğlu Yasmah-Adad’a yazdığı mektupta geçen şu ifadeler söz konusu duruma örnek verilebilir: “*Bu elçiler daha önce*

¹⁰ Kramer, *The Sumerians*, 326.

¹¹ Klaas R. Veenhof, “Eponyms of the ‘Later Old Assyrian Period and Mari Chronology”, *MARI*, 4 (1985): 194-199; Amelie Kuhrt, *Eski Çağ’da Yakındoğu (M.Ö. 3000-330) (1. Cilt)*, çev. Dilek Şendil (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017), 95-96; Van de Mierop, *Eski Yakındoğu Tarihi*, 76.

¹² Michael Jursa, *Babililer*, çev. Firuzan Gürbüz Gerhold, (İstanbul: Alfa Yayınları, 2017), 27.

(serbestçe) gidiyorlarken, geldiklerinde gözaltına alındılar".¹³ Bu kayıt, Kuzey Mezopotamya'da elçilerin alıkonulduğuna dair ilk kanıttır.

Tutuklanan elçilerin sorgulandıklarına dair metinleri de görüyoruz. Örneğin bir Mari yetkilisi Larsa kralı Silli-Sin'in elçilerini yakalayıp sorgulamış ve Silli-Sin'in tüm planı açığa çıkmıştır:

*Eşnunna'dan ne haber vereceklerini sorduğumda şöyle dediler: 'Eşnunna'dan 12000 kişilik bir ordu Şitulum şehrine gitti. Adamların 6000'i tahıl taşıyordu, diğer 6000'i de onlara muhafızlık ediyordu [...] Silli-Sin, Elamlılara muazzam miktarda tahıl vermiş. Bu tahılı Diniktum'a nakledip Elamlılara teslim etmeleri gerekiyor... Ayrıca, Babilliler Malgium'a akın düzenleyip, Elamlıların koyunlarını çalmışlar. Ayrıca, Hammurabi de Sippar'daymış.' Bu adamların bana verdiği bilgiler bu kadar. Onlara ne emir verildiğini sordum. İşme-Dagan ve Hammurabi'ye (Kurdalı) götürdükleri mesaj şöyle: 'Subartu'yu kontrolünüz altında tutun ve onunla yapılan anlaşmada yazıldığı üzere Babil hükümdarına asker vermeye kalkmayın. Zimri-Lim'e de haber gönderin ki Babil hükümdarına asker vermesin'.*¹⁴

Tutuklanan elçilerin serbest bırakıldığına dair metinler de karşımıza çıkmaktadır. Bu duruma örnek bir metinde Hammurabi, Elamlı elçileri serbest bırakmıştır: "(Hammurabi) ülkesinde uzun süre tutuklu bulunan Elamlı temsilcileri (elçiler de dâhil) serbest bırakıp mülklerini iade etti".¹⁵ Söz konusu duruma örnek verebileceğimiz başka bir mektupta ise şu ifadeler geçmektedir: "Hammurabi esir tuttuğu Eşnunnalı elçileri ve askerleri serbest bıraktı, ama yine de şehirden çıkmalarına izin vermiyordu".¹⁶

¹³ ARM I, 17, 34-41; Daniel T. Potts, "Dilmun's further relations: the Syro-Anatolian evidence from the third and second millennia B.C.", içinde *Bahrain through the ages: the archaeology*, eds. Saikha Haya Ali Al Khalifa ve Michael Rice, (New York: Routledge, 1986), 394.

¹⁴ ARM VI, 27; Wolfgang Heimpel, *Letters to the King Mari: A New Translation with Historical Introduction, Notes and Commentary* (Indiana: Eisenbrauns, 2003), 484-485.

¹⁵ ARM XXVII, 149, 10-22; Dominique Charpin, *Writing, Law and Kingship in Old Babylonian Mesopotamia*, çev. J. Marie Todd, (Chicago; University of Chicago Press, 2010), 99.

¹⁶ ARM XXVI/2, 370, ay. 38-42; Marc Van de Mieroop, *Hammurabi*, çev. Bülent O. Doğan, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2017), 46.

2.1. Yawi-Addu

Eski Babil dönemi elçilerinden olan Yawi-Addu, Mari elçisidir. Mari kralı Zimri-Lim'in saltanat döneminde Saggaratum eyalet valisi olan Yaqqim-Addu'nun raporuna göre Yawi-Addu, Aşnakkum'da 6 ay tutuklu kaldıktan sonra Saggaratum'a gelmiştir:

Hizmetkârın Yaqqim-Addu şöyle (söyler): Bu tableti efendime gönderdiğim gün, efendimin (hizmetkârı)... Aşnakkum'da 6 ay boyunca [gözetiminde bulunanlar] serbest bırakılmış... Ben [haberler/bu gelişmeler için] Yawi-Addu'ya sordum ve o bana şöyle cevap verdi... 'Haya-abum, Zimri-Lim'in oğlu mu? ...' Bunlar Yawi-Addu'nun bana söyledikleri, efendime yazdıklarıdır.¹⁷

2.2. Yarpa-Adad

Eski Babil dönemi elçilerinden olan Yarpa-Adad, Katna elçisidir. Mari temsilcisi Bahdi-Lim'in Mari kralı Zimri-Lim'e yazdığı raporda, Yarpa-Adad'ın siyasi bir manevrayla alıkonulduğundan bahsedilmektedir. Nitekim Bahdi-Lim, Yarpa-Adad'ı Zimri-Lim'e gönderdiği taktirde ordunun durumunun açığa çıkabileceği düşüncesiyle elçiyi alıkoymuştur:

Efendime gönderilen Katna elçisi Yarpa-Adad'ın kralıma gönderilmesi ile ilgili daha önce yazmıştım. (Ancak) şu an bu durumu düşündüm ve bu adamı alıkoydum. Ben kendime şöyle söyledim: 'Yabancı (?) destek kuvvetler efendimden önce toplanmadılar ve eğer bu adamı efendime gönderirsem, ordunun durumunu anlayabilir.' Bu sebeple onu alıkoydum.¹⁸

3. Amarna Mektuplarında Alıkonulan Elçiler

Amarna Çağı adını, Kahire'nin yaklaşık 300-320 km. güneyinde El-Minia bölgesinde yer alan Amarna yerleşiminde bulunan mektuplardan almaktadır. Bu yerleşimde bulunan en önemli buluntular çoğunluğu Akad dilinde yazılmış olan ve Mısır'ın diplomatik yazışmalarını temsil eden kil tabletlerdir. Bu diplomatik yazışmalar, Mısır'ın Babil, Asur, Mitanni, Hitit, Alaşya, Arzawa arasındaki mektupları ile Levant bölgesindeki bağımlı

¹⁷ ARM XIV, 102; Heimpel, *Letters to the King Mari*, 495.

¹⁸ Charlie Trimm, *Fighting for the King and the Gods: A Survey of Warfare in the Ancient Near East* (Atlanta: SBL Press, 2017), 83-84.

kralların/beylerin mektuplarını içermektedir. Bu mektupların büyük bölümü yabancı saraylardan Mısır'a gelmiştir.¹⁹

Amarna mektupları, Mari mektupları gibi hem Eski Önasya'nın siyasi durumuna ve diplomatik ilişkilerine hem de elçilik müessesesine ışık tutan en önemli arşivlerdendir. Bu mektuplarda elçilerin alıkonulmaları ile ilgili de birçok veri bulunmaktadır. Nitekim bu dönem, Mısır, Babil, Asur, Hitit krallarının birbirlerine "kardeşim" olarak hitap ettikleri ve barışın hâkim olduğu bir dönem olsa da diğer devletlerin sürekli taraf değiştirmesi ve bir anda değişebilen siyasi yapı, herkes için bir güvensizliğe sebep oluyordu. Bu güvensizlik ortamından en çok elçiler nasibini alıyordu. Örneğin Babil kralı Kadaşman-Enlil, III. Amenhotep'e gönderdiği mektupta, gönderdiği elçilerin Mısır'da 6 yıl alıkonulduğundan şikâyet etmektedir:

Eğer babam sana bir elçi gönderirse, sen onu uzun zaman alıkoymaz, çabucak buraya gönderir ve babama da güzel bir hediye yollamaz mıydın? Şimdi ben bir elçi yolladığım zaman onu 6 sene alıkoymuyor(sun).²⁰

Diğer taraftan birkaç Amarna mektubunda²¹ bazı elçilerin, yalancı ve güvenilmemesi gereken kişiler olarak anıldıklarını görüyoruz. Ancak bu elçilerin alıkonulduklarına dair bir veri bulunmamaktadır. Sadece Mısır kralı III. Amenhotep, Babil kralı Kadaşman-Enlil'e elçilerini görevden aldığını bildirir:

Ben senin elçilerini azlettim (görevden aldım), çünkü onlar yalan söylediler. 'O bize Mısır'dan götürecektir hiçbir şey vermedi' dediler. Şunu bil ki bunlardan biri bana geldi ve gümüş, altın... aldı... Elçilerin sana daima yalan söylüyorlar... O elçilerini dinleme!²²

3.1. Keliya ve Mane

Amarna dönemi elçilerinden olan Mitanni elçisi Keliya ve Mısır elçisi Mane'nin adları Tuşratta'nın IV. Amenhotep'e gönderdiği mektuplarda (EA 28-29) geçmektedir. EA 28 numaralı mektuba göre

¹⁹ Percy Handcock, *Selections from the Tell El-Amarna Letters* (New York: The Macmillan Company, 1920), 3-5; Jana Mynarova, *Language of Amarna, Language of Diplomacy* (Prag: Czech Institute of Egyptology, 2007), 13-15; 40.

²⁰ EA 3, 9-15.

²¹ EA 1; EA 32 (=VBoT 2).

²² EA 1, 66-88.

Mısır'da alıkonulan Keliya'ya karşı Mitanni'de Mısır elçisi Mane alıkonulmaktadır. Bu mektupta Tuşratta, Keliya serbest bırakılıncaya kadar Mane'yi alıkoyacağını ve Keliya serbest bırakıldığında Mane'yi serbest bırakacağını IV. Amenhotep'e bildirmektedir:

*Kardeşim, önceden sana yazdığım mektupta demiştim ki: 'kardeşimin elçisi Mane'yi elçimi (Keliya) serbest bırakana kadar alıkoyacağım.'... Kardeşim elçilerimi hemen serbest bırakın... Elçin Mane'ye gelince onu serbest bırakmak istiyorum ve kardeşimin elçimi serbest bırakmasını istiyorum. Bu meselenin aramızda sorun yaratmasını istemiyorum.*²³

4. Hitit Metinlerinde Alıkonulan Elçiler

Hitit tarihi Eski Krallık, bazen Orta Krallık olarak da anılan karanlık dönem ve İmparatorluk dönemi olarak üç evreye ayrılmaktadır.²⁴ Hititlerin Erken imparatorluk dönemi Amarna Çağı'na tekabül etmektedir. Hitit siyasi tarihini, diplomasisini ve elçilik müessesesini aydınlatan en önemli arşiv ise Boğazköy arşividir. Ancak sözü edilen bu arşiv metinleri elçilik müessesesi hakkında, Mari ve Amarna mektuplarına nazaran daha az bilgi sunmaktadır. Aynı şekilde Hitit belgelerinde elçilerin alıkonulduğuna dair metinler çok daha azdır. Aksine Kizzuwatna kralı Paddatişşu ile Hitit kralı -muhtemelen Hantili- arasında yapılan antlaşmada elçilerin alıkonulmaması garanti altına alınmıştır:

*[Eğer] Büyük [Kral] ya oğlunu ya da kölesini (=elçisini), Paddatişşu'ya gönderirse, Paddatişşu ona kötülük yapmasın. Ve eğer Paddatişşu ya oğlunu ya da kölesini (=elçisini), Büyük Kral'a gönderirse, Büyük Kral ona kötülük yapmasın.*²⁵

Bazı elçilerin kendilerine verilen bu teminatı kötüye kullandıkları ve gönderilen mektuplarda bulunmayan sözleri söyledikleri, belki de kendi düşüncelerini krallarının mesajları ile aktardıkları anlaşılmaktadır. Bu

²³ EA 28, 12-41. Uzun sürmeden iki elçi de karşılıklı olarak serbest bırakılmıştır. Bkz. EA 29.

²⁴ J. G. Macqueen, *Hititler ve Hitit Çağında Anadolu*, çev. Esra Davutoğlu (Ankara: Arkadaş Yayınları, 2015), 48.

²⁵ CTH 26, 3, 11-13; Gary Beckman, *Hittite Diplomatic Texts* (Atlanta: Scholar Press, 1996), 12; Güngör Karauğuz, *Hitit Devleti'nin Siyasi Antlaşma Metinleri* (Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2018), 46.

verileri II. (I.) Tuthaliya'nın Kizzuwatnalı Şunaşşura ile yaptığı antlaşmadan çıkarabiliyoruz. Bu belgeden anlaşıldığına göre diplomatik mesajlarda elçinin söyledikleri değil tablette yazanlar geçerlidir. Elçinin alıkonulduğuna dair bir bilgi ise bulunmamaktadır:

Üstelik ben Majestemin gönderdiği, sözlerin yazılı olduğu bir tabletle ve sana sözlü olarak yanıt veren elçinin sözleriyle ilgili olarak, eğer elçinin sözleri tabletin sözleri ile uyuyorsa, ey Şunaşşura o elçiye güven. Fakat eğer elçinin söylediği sözler tabletin sözleri ile uyuymazsa, sen Şunaşşura elçiye güvenme ve onun (getirdiği) haberin yalan sözlerini dinleme.²⁶

4.1. Bel-qarrad

Bel-qarrad, Asur kralı I. Adad-nirari'nin elçisidir. Bel-qarrad'ın adı III. Hattuşili'nin Asur kralı I. Adad-nirari'ye gönderdiği mektupta geçmektedir. III. Hattuşili, I. Adad-nirari'nin kendisine göndermediği elçi ve selamlama hediyesine karşılık Bel-qarrad'ı alıkoymuştur. Nitekim bu dönemde elçi ve selamlama hediyesi göndermek bir şarttır; bu şartların yerine getirilmesi muhatap kralın ve krallığının tanındığını göstermektedir. Dolayısıyla elçi gönderilmediği takdirde diplomatik bir kriz ortaya çıkar.

III. Hattuşili sözü edilen metinde kendisinden önceki dönem ile ilgili de bilgi vermektedir. Nitekim Hattuşili, Urhi-Teşup döneminde Asur elçilerinin şiddete maruz kaldığından ancak kendisinin herhangi bir şiddet uygulamadığından bahseder. Anlaşılan o ki Bel-qarrad bir süreliğine Hitit sarayında misafir edilmiştir:

Krallığı ben üstüme aldığımda sen bana bir elçi göndermedin. Sen bana tahta çıktığımda selamlama hediyesi göndermeyi de ihmal ettin. Şimdi ben, sana daha önce gönderdiğim elçimi (onu da göndermeyeceğim) ve Bel-qarrad'ı burada alıkoyuyorum. Bu mesele yüzünden ben onu burada alıkoydum... Urhi-Teşup'un zamanında sık sık ve düzenli olarak gönderdiğin elçiler şiddete [maruz kaldı.] (Ama ben şiddet uygulamadım). Bugün [...] 'O zamanlarda olduğu gibi o, şiddet uyguladı' diye söylemedin. O

²⁶ CTH 131, §59; Beckman, *Hittite Diplomatic Texts*, 20; Karauğuz, *Hitit Devleti'nin Siyasi*, 57.

*geldiğinde, ona iyi davranıp davranmadığımı Bel-qarrad'a sormaya gerek (bile) duymayacaksın.*²⁷

5. Yeni Asur Kaynaklarında Elçilerin Alıkonulması

M.Ö. I. binyılın başlarında Önasya'nın çeşitli yerlerinde yepyeni bir devletler ağının oluştuğu görülmektedir. Bu dönemde askeri hâkimiyet Asur'daydı. Dönemin siyasi yapısına, diplomatik ilişkilerine ve dolayısıyla elçilik müessesesine de çoğunlukla Asur kaynakları ışık tutmaktadır.²⁸

Dönemin çivi yazılı metinlerinde elçi daha çok, *mar şipri*, DUMU *şipri*, ^{LU}A.KIN, ^{LU}A.KIN.MEŞ olarak geçmektedir.²⁹ Kaynaklarda üst yetkilileri tanımlayan çok sayıda unvana ve kavrama rastlanılmaktadır. Ancak Asur idari yapısının temel özelliklerinden birisi, yetkililer arasında görev ayrımı görülmemesidir. Bu yetkililer aynı anda idari, askeri ve dini görevlerde bulunabiliyorlardı. Üst düzey yetkililer arasında kesin bir ayrım olmaması metinlere de yansımaktadır ve bu metinlerde kişiler mesleğiyle birlikte çok fazla anılmazlar.³⁰ Bu sebepten dolayı bilerek ya da bilmeyerek elçilerin isimleri gizli kalmıştır. Urartu, Elam, Babil, Geç Hititler ile ilgili bilgiler de çoğunlukla Asur kayıtlarından bilindiği için aynı sorun bu devletlerin idari yapısı için de geçerlidir.

M.Ö. I. binyılın ilk yarısında, özellikle Yeni Asur krallarının daha çok Urartu ve Elam saraylarında görevli ya da bu topraklara gönderilen elçilerini ajan/casus olarak görevlendirmeleri elçilerin yakalanıp alıkonulmalarına sebep oluyordu.³¹ Urartu kaynaklarında kime hizmet ettiği tam olarak bilinmeyen elçi/casus (?) Uradi'nin yakalanıp sorgulandığına dair bir metin bulunmaktadır.³²

Asur kaynaklarında ise elçilerin alıkonulduğuna dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Aksine II. Sargon'un Que valisi Asur-şarru-uşur'a gönderdiği mektupta Frig elçilerinin alıkonulmamasına dair bir bilgi mevcuttur. II. Sargon bu mektupta Asur-şarru-uşur'a Frig kralı Midas ile diplomatik ilişkiler kurduğundan ve müttefik olduklarından bahsetmekte; bu nedenden dolayı

²⁷ CTH 173, ay. 2-19, Beckman, *Hittite Diplomatic Texts*, 140; Güngör Karauğuz *Hititlerde Haberleşme* (Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2019), 109.

²⁸ Van de Mieroop, *Eski Yakındoğu Tarihi*, 185.

²⁹ CTN V, 104; 138.

³⁰ Van de Mieroop, *Eski Yakındoğu*, 226-227.

³¹ Josette Elayi, *Sargon II, King of Assyria* (Atlanta: SBL Press, 2017), 121.

³² Margaret R. Payne, *Urartu Çivi yazılı Belgeler Kataloğu* (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2006), 327-328.

validen hiçbir Frig yetkilisini alıkoymamasını istemektedir: “*Sarayındaki Frigyalılardan bir tanesini bile alıkoyma, onları (hemen) Midas'a gönder*”.³³

Sonuç

Uluslararası ilişkiler kapsamında bir uzlaşma yolu olan diplomasi ve resmi devlet kavramı olarak elçilik müessesesinin tarihi Sumer kent devletleri dönemine kadar uzanmaktadır. Elçilik müessesesi diplomasinin olmazsa olmazıdır. Nitekim Eski Ön Asya'da diplomatik ilişkiler, kralların bir araya gelmemesinden dolayı elçileri vasıtasıyla sağlanmıştır. Barış ya da savaş bu elçilere bağlıdır; krallar arasındaki ilişkiler elçilerin yetki alanına girmektedir. Bu elçiler büyük oranda profesyonel elçilerdir. Ancak kimi zaman tüccar, komutan, temsilci, haberciler arasından da elçiler seçilmiştir. Bu elçilerin diplomatik ayrıcalıklara ve dokunulmazlığa sahip olduklarını çivi yazılı antlaşma metinlerinde doğrudan ya da dolaylı olarak görmek mümkündür. Ancak diplomatik ayrıcalıklara ve dokunulmazlığa sahip olan elçilerin, siyasi çıkarlar söz konusu olduğunda ayrıcalıklarının ve dokunulmazlıklarının arka planda kaldığı yine bu metinlerden anlaşılmaktadır. “Elçiye zeval olmaz” tabiri de genel anlamda doğru bir deyim olarak gözükebilir, ancak krallar arasındaki siyaset, güç ve hırs mücadelesi “elçiye zeval olmasına” neden oluyordu.

Guti kralı Tirigan'ın Sumer ülkesine barış müzakerelerinde bulunmak için gönderdiği Ur-Ninazu ve Nabi-Enlil, çivi yazılı metinlere göre şu ana kadar alıkonulduğu bilinen ilk elçilerdir. Mari mektupları ise konuyla ilgili bol miktarda kayıt bulunmaktadır. Bu metinlerde alıkonulan elçilerin tutuklandığı, bazı elçilerin sorgulandığı, tutuklanan elçilerin serbest bırakıldığına dair metinler de mevcuttur. Bu metinlere göre Eski Babil döneminde alıkonulan elçiler Yawi-Addu ve Yarpa-Adad'dır. Ancak Yarpa-Adad'ın alıkonulması diğer alıkonulan elçilerden farklı bir sebebe dayanmaktadır. Öyle ki Mari temsilcisi Bahdi-Lim, Katna elçisi Yarpa-Adad'ı, kralı Zimri-Lim'e gönderdiği taktirde ordunun durumunun açığa çıkabileceği düşüncesiyle elçiyi alıkoymuştur. Amarna mektuplarında da elçilerin alıkonulması ile ilgili birçok veri bulunmaktadır. Bu mektuplarda alıkonulan elçiler Keliya ve Mane'dir. Mısır'da alıkonulan Keliya'ya karşı Mitanni'de Mısır elçisi Mane alıkonulmuştur. Hitit metinlerinde ise Mari ve Amarna mektuplarına nazaran elçilik müessesesi ve elçilerin alıkonulması ile ilgili veriler daha azdır. Aksine Hititler ile Kizzuwatna arasındaki antlaşma metninde elçilerin alıkonulmamasına dair bir uzlaşma söz konusudur. Bununla birlikte III. Hattuşili, Bel-qarrad'ı Asur kralı I. Adad-

³³ CTN V, 190.

nirari'nin diplomatik prosedürleri yerine getirmediği gerekçesiyle alıkoymuştur. Yeni Asur kaynaklarında ise elçilerin alıkonulduğuna dair bir bilgi bulunmamaktadır. Tersine II. Sargon, Que valisine Frigli hiçbir görevliyi alıkoymamasını emretmektedir. Urartu kaynaklarına bakıldığında, casusluk yaptığı düşünülen Uradi'nin yakalanıp sorgulandığına dair bir metin bulunmaktadır. Konumuz kapsamında elçilerin alıkonulduğuna dair birçok metin bulunsa da ilginç bir şekilde onların öldürüldüğüne dair bir bilgi şu an için bulunmamaktadır. Elçilerin öldürülmemesi aslında ilginç bir durum değildir. Bu durumun ilginçliği tarihte öldürüldüğü bilinen birçok elçinin varlığı, ancak Eski Ön Asya'da öldürülen elçinin bulunmamasıdır. Bu da her şeye rağmen, Eski Ön Asya diplomasisinde elçilerin daha itibarlı bir konumda olduklarını göstermektedir.

KAYNAKÇA

Çiviyazılı Metinler

- ARM I G. Dossin, *Correspondence de Šamši-Addu et ses fils*, Paris 1950.
- ARM VI J. R. Cupper, *Correspondence de Bahdî-Lim*, Paris 1954.
- ARM XIV M. Birot, *Lettres de Yaqqim-Addu gouverneur de Sagarâtum*, Paris, 1974.
- ARM XXVI/2 D. Charpin vd., *Archives épistolaires de Mari I/2*, Paris 1988.
- ARM XXVII M. Birot, *Correspondance des gouverneurs de Quttunân*, Paris 1993.
- CTH E. Laroche, Catalogue des textes Hittites.
- CTN V. Henry W. F. Saggs, *Cuneiform Text from Nimrud 1952*, London 2001.
- EA J. A. Knudtzon, *Die El-Amarna-Tafeln*, Leipzig 1915; Anson F. Rainey, *The El-Amarna Correspondence: A New Edition of the Cuneiform Letters from the site of El Amarna based on Collations of all Extant Tablets*, HdO vol. 110, Brill, Leiden 2015.
- VBoT A. Goetze, *Verstreute Boghazköi-Texte*, Marbug 1930.

Modern Literatür

- Bardakcı, Kürşat. *Eski Önasya Devletlerinin Diplomatik İlişkilerinde Elçilik Müessesesi (Akadlardan Perslere Kadar)*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora Tezi, 2021.
- Beckman, Gary. *Hittite Diplomatic Texts*. Atlanta: Scholar Press, 1996.
- Brandau, Birgit ve Schickert, Hartmut. *Hititler: Bilinmeyen Bir Dünya İmparatorluğu*, Çeviren Nazife Mertoğlu, Ankara: Arkadaş Yayınları, 2018.
- Charpin, Dominique. *Writing, Law and Kingship in Old Babylonian Mesopotamia*, Çeviren J. Marie Todd, Chicago: University of Chicago Press, 2010.
- Crawford, Harriet. *Sümer ve Sümerler*, Çeviren Nihal Uzan, Ankara: Arkadaş Yayınları, 2015.
- Çığ, Muazzez İlmiye. *Sumerlilerde Tufan Tufan'da Türkler*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2018.
- Elayi, Josette. *Sargon II, King of Assyria*. Atlanta: SBL Press, 2017.
- Handcock, Percy. *Selections from the Tell El-Amarna Letters*. New York: The Macmillan Company, 1920.
- Heimpel, Wolfgang. *Letters to the King Mari: A New Translation with Historical Introduction, Notes and Commentary*. Indiana: Eisenbrauns, 2003.

- Jursa, Michael. *Babilliler*, Çeviren Firuzan Gürbüz Gerhold, İstanbul: Alfa Yayınları, 2017.
- Karauğuz, Güngör. *Hitit Devleti'nin Siyasi Antlaşma Metinleri*, Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2018.
- Karauğuz, Güngör. *Hititlerde Haberleşme*, Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2019.
- Kramer, S. Noah. *The Sumerians*. Chicago: The University Chicago Press, 1963.
- Kuhr, Amelie. *Eski Çağ'da Yakındoğu (M.Ö. 3000-330) (1. Cilt)*, Çeviren Dilek Şendil, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.
- Landsberger, Benno. "Sümerler". Çeviren Mebrure Osman Tosun, *AÜDTCF Dergisi*. 1/5 (1943): 89-96.
- Liverani, Mario. *The Ancient Near East: History, Society and Economy*, Çeviren Soraia Tabatabai, New York: Routledge, 2014.
- Macqueen, J. G. *Hititler ve Hitit Çağında Anadolu*, Çeviren Esra Davutoğlu, Ankara: Arkadaş Yayınları, 2015.
- Mynarova, Jana. *Language of Amarna, Language of Diplomacy*. Prag: Czech Institute of Egyptology, 2007.
- Payne, Margaret R. *Urartu Çiviyazılı Belgeler Kataloğu*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2006.
- Potts, Daniel. "Dilmun's further relations: the Syro-Anatolian evidence from the third and second millenia B.C.". İçinde *Bahrain through the ages: the archaeology*, editör Saikha Haya Ali Al Khalifa ve Michael Rice, 389-398. New York: Routledge, 1986.
- Sallaberger, Walter ve Schrakamp, Ingo. "Philological Data for a Historical Chronology of Mesopotamia in the 3rd Millennium". İçinde *Arcane III*, editör W. Sallaberger ve I. Schrakamp, 1-135. Turnhout: Brepols Publishers, 2015.
- Trimm, Charlie. *Fighting for the King and the Gods: A Survey of Warfare in the Ancient Near East*. Atlanta: SBL Press, 2017.
- Van de Mierop, Marc. *Hammurabi*, Çeviren Bülent O. Doğan, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2017.
- Van de Mierop, Marc. *Eski Yakındoğu Tarihi (M.Ö. 3000-323)*, Çeviren Sinem Gül, İstanbul: Homer Kitabevi ve Yayıncılık, 2018.
- Veenhof, Klaas R. "Eponyms of the 'Later Old Assyrian Period and Mari Chronology". *MARI*. 4 (1985): 191-218.

KAYSERİ ARKEOLOJİ MÜZESİNDE BULUNAN HİTİTÇE TABLET PARÇALARI II

Şafak BOZGUN*

Makale Bilgisi

Başvuru: 04 Nisan 2022

Kabul: 13 Haziran 2022

Makale Türü: Araştırma Makalesi

DOI: 10.46931/aran.2022.16.1.4

Article Info

Received: April 04, 2022

Accepted: June 13, 2022

Öz

Boğazköy’de ortaya çıkarılan, Hitit (İmparatorluk) Dönemi’ne ait beş adet çivi yazılı tablet (fragmanı), 1932 yılından itibaren Kayseri Arkeoloji Müzesinde bulunmaktadır. Bunlardan (Kayseri 285-ABoT 63=) ABoT 1.63, 1948 yılında yayınlanmış ve “II.Murşili’nin Yıllıklarına” ait olduğu tespit edilmiştir. Diğer ikisi Kutlama/Festival Ritüeli (Kayseri 286, Kayseri 287) metinleri olup 2021 yılında yayınlanmıştır. Bu çalışmada Kayseri 289 ve Kayseri 290 envanter numaralı tabletler ele alınmış ve filolojik değerlendirmeleri sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Boğazköy, çiviyazısı, Hitit, Kayseri, tablet parçası

Hittite Cuneiform Fragments from Kayseri Archaeological Museum II

Abstract

The five (fragmentary) cuneiform tablets from the Hittite (Imperial) Period unearthed in Boğazköy have been kept at Kayseri Archaeology Museum since 1932. Of these (Kayseri 285-ABoT 63=)

* Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Eskiçağ Dilleri Kültürleri Bölümü, Ankara/TÜRKİYE, sbozgun@ankara.edu.tr; ORCID: 0000-0001-8406-2601. Söz konusu iki tabletin yayınlanmasına izin veren (Kayseri Müze Müdürlüğü, Müze Araştırmacısı) Erkan Yalçın’a; [TÜBİTAK 2219/A Programı ile “Yayınlanmamış Boğazköy Tabletleri (Bo 95-Bo 3993)” araştırma projem için] (Julius-Maximilians-Universität Würzburg) Daniel Schwemer’e teşekkür ederim.

ABoT 1.63 belongs to "Muršili II Annals" and was published in 1948. The other two of them Celebration/Festival Ritual (Kayseri 286, Kayseri 287) texts and have published in 2021. In this study, the tablets with inventory numbers of Kayseri 289 and Kayseri 290 are discussed and their philological analysis are presented.

Keywords: Boğazköy, cuneiform, Hittite, Kayseri, fragment

Kayseri Arkeoloji Müzesine 1932 yılında satın alma yoluyla gelen Hititçe çivi yazılı tablet parçalarından biri (Kayseri 285-ABoT 63=) ABoT 1.63, 1948 yılında,¹ dini içerikli iki metin ise (Kayseri 286, Kayseri 287) birlikte ele alınarak 2021 yılında yayınlanmışlardır.² Bu grubun geriye kalan tablet parçalarından Kayseri 289 olasılıkla bir ritüel için gerekli bir listeyi bizlere sunmaktadır. Kayseri 290 ise bir ritüel metninin parçasıdır.

1.	Kayseri 289	CTH 470 [?]	Ritüellere Ait Bir Tablet Parçası ³
2.	Kayseri 290	CTH 470.2069	Ritüellere Ait Bir Tablet Parçası ⁴

1. Kayseri 289

Tanım: Kirli kiremit kırmızısı rengindedir. İçerik bakımından bir ritüel için gerekli listeye ait olabilir. öy./ay.[?] tabletin 12 satırı korunmuştur. Diğer yüzü ise kırıktır.

Ölçüleri: Uzunluk: 2.5; Genişlik: 3; Kalınlık:1.7 cm.

Tarihlendirme: İmparatorluk Dönemi.

Kayseri 289: CTH 470[?] "Ritüellere Ait Bir Tablet Parçası"

x+1] 'x' x x [x+1] 'x' x x [
2' Q]A-'TT' ⁵	2' bi]t'ti'.

¹ Kemal Balkan, *Ankara Arkeoloji Müzesinde Bulunan Boğazköy Tabletleri/Boğazköy-Tafeln im Archäologischen Museum zu Ankara* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1948), vii; Johannes Friedrich, "Review, Kemal Balkan, Ankara Arkeoloji Müzesinde Bulunan Boğazköy Tabletleri/Boğazköy-Tafeln im Archäologischen Museum zu Ankara. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1948," *Archiv für Orientforschung* 16, (1952-1953): 99; Giuseppe F. del Monte, *L'annalistica ittita* (Brescia: Paideia, 1993): 37vd.; müzelerde yer alan çivi yazılı tabletlerin listesi için bkz. Süleyman Özkan, "Türkiye Müzelerinde Korunan Çiviyazılı Tabletler." *Prof.Dr.Recep Yıldırım'a Armağan*, ed. Pınar Pınarcık, Bilcan Gökce, Mehmet Salih Erkek ve Sena Coşgun Kandal, (Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 2017) 173-185.

² Şafak Bozgun ve Erkan Yalçın, "Kayseri Arkeoloji Müzesinde Bulunan Hititçe Tablet Parçaları I," *Belleten* 85/302, (2021): 1-16.

³ Krş. CTH 832 "İçeriği Belirlenememiş Hititçe Tablet Parçası", S.Koşak, hethiter.net/: hetkonk (v. 1.996).

⁴ CTH 470.2069 "Ritüel Fragmanı", S.Koşak, hethiter.net/: hetkonk (v. 1.996).

⁵ Belki UD x^{KAM} Q]A-'TT', ya da ši-pa-[a]n-'ti'.

3']x ^{GIŠ} ŠÜDUN URUDU [?] [3']x bakır [?] boyunduruk [
4']GU ^{HLA} le-e-ši [4']boğalar(ın) karaciğeri [
5' -š]a [?] le-e-ši x[5']x karaciğeri x[
6' ha [?] -ra [?] -]na [?] -aš pá-r-ta [?] -u-wa-a[r	6' karta]lin ^(?) kanad[ı
7'] NINDA ^{HLA} ú [?] -nu-wa-an-t[e-eš	7'] ekmekler hazırla[nmış(tır).
8']x ZAG-an wa-al-li[-in	8'] x sağ budu/uyluğ[u
9'] ZÍZ-tar BAPPIR DIM ₄ (-i)[š [?] 6-	9'] buğday, biralı ekmek (ve) malt
10' -]e [?] -eš ^{DU} KA.GAG [?] [[
11']x ^{GIŠ} ha-tal-k[i-iš [?] -ni [?] 7	10'] x kalitesiz bira ile dolu kap [
12']x x x[11']x, dikenli çal[ıyı
	12']x x x[

Filolojik Değerlendirmeler:

3': Hitiççe metinlerde ^{GIŠ}ŠÜDUN/^{GIŠ}ŠU.ŠÜDUN,⁸ bir bayram kutlamasında ağaçtan boyundurukla koşulan boğalar görülmektedir:

CTH 633.A IBoT 1.29⁹

öy. 37 LÚ.MEŠ APIN.LÁ ^{GIŠ} ŠÜDUN ^{HLA} IŠ-TU PA-NI DINGIR ^{LM} kar- [?] pa ⁻ -an-zi nu 1 [h]a-ap-ut-ri GU ₄	öy. 37-38 çiftçiler, boyundurukları Tanrının huzurundan taşırlar/alıp götürürler ve kutsanmış bir çift sığırı koşarlar ...
38 šu-up-pí-ya-ah-ha-an-da-an tu-[r]i-ya-an-zi ...	

HLA ile çoğul geçişinin dışında, MEŠ işaretinin görüldüğü tek geçiş örneği ise (CTH 832 KBo 62.121 (4') ^{GIŠ}ŠÜDUN^{MEŠ}) kırık olduğundan belirsizdir. Söz konusu nesnenin “koşum öküzü” ve “at” için de kullanıldığı bilgisinin yanı sıra,¹⁰ bir kadın için, “birinin boyunduruğu altına girmek” anlamı ile metinlerde geçmektedir:

- ⁶ BAPPIR DIM₄-iš CTH 324.2.D KUB 33.5 III 8'; (DIM₄[?]) hatalı Hitiççe karşılığı olarak *kugulkula-*, HHw: 82; bkz. Jaan Puhvel, “Barm and Balm, Hittite Style,” *Journal of Cuneiform Studies* 63, (2011): 103-104; bkz.
- ⁷ ^{GIŠ}hat(t)alkešna-, kırık kısım (Sg.Nom.) ^{GIŠ}ha-tal-k[i-iš-na; /-eš-na-aš; /-iš-na-aš; (Sg.Dat.Lok) /-iš-ni; (Sg.Inst.) /-iš-ni-it; HEG (H): 218; Hayri Ertem, *Boğazköy Metinlerine Göre Hititler Devri Anadolu'sunun Faunası* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1965), 92-94; Heinrich Otten, “Ein Reinigungsritual im Hethitischen ^{GIŠ}hatalkišna-,” *Archiv für Orientforschung* 16, (1952-1953): 69-71.
- ⁸ ^{GIŠ}iuga- (n.), Ak. *NĪRU*; Yun. zygon, Lat. iugum, Skt. yugám, Ali Dinçol, *Eski Anadolu Dillerine Giriş* (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1970), 32; HED (E-I): 495-496; EDHIL: 423; ŠUDUL⁹ CTH 301.a.1.A KBo 1.44+ II 10-12; HZL: 88, 68, (MZL: 557 ve AbZL: 220 ŠUDUN₄), Mark Weeden, *Hittite Logograms and Hittite Scholarship* (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2011), 616-617.
- ⁹ Alice Mouton, “Réflexions autour de la notion de rituel initiatique en Anatolie hittite. Au sujet de la fête haššumaš (CTH 633),” *Journal of Ancient Near Eastern Religions* 11 (2011): 6 ve dn.22, 13; (*Dupl.* KBo 45.51 öy.II 2' GU₄^{HLA}).
- ¹⁰ CTH 500.55 KBo 21.23 öy.I (18') ^{NA4}hu-u-wa-ši-ma pí-ra-an A-NA GU₄.APIN.LÁ ^{GIŠ}ŠÜDUN[?], Mark Weeden, *Hittite Logograms*, 505; CTH 530 Bo 5106 öy.II (8') 3 TA-PAL ^{GIŠ}ŠÜDUN ANŠE.KUR.RA, Francesco Fuscagni, *Hethitische unveröffentlichte Texte*

CTH 406 KUB 7.8+¹¹

III 36' zi-ga-wa-aš-ši 37' ʾGĒME-KAʾ ma-ni-ya-ah 38' ʾnu-wa-ra-aš-šiʾ GİSŠU.ŠÜDUN-aš ki-ša-a-ri	III 36' Sen, ona 37' kadın köleni/cariyeni emanet et! 38' (böylece) o, ona bir boyunduruk olur.
--	---

Kutlama/bayram ritüellerinde ya da bir yapı ritüelinde ağaçtan/gümüş/altın yapılmış boyunduruk tasvirleri ile karşılaşılmaktadır:¹²

CTH 669.5 KUB 10.91 II¹³

6 na-an-kán GİS hu-lu-ga-an-ni a-še-ša-an-zi 2 GİS TUKUL GİS ŠÜDUN GİS 7 ʾpi-ra-anʾ hu-i-nu-u-wa-an-zi	6 ve onu (Tanrıyı), arabaya/kağnıya oturturlar, 2 silahı ağaçtan boyunduruğun 7 önüne koşarlar.
--	---

CTH 413.1.A KBo 4.1+KBo 58.17¹⁴

ay.	ay.
-----	-----

aus den Jahren 1906-1912 in der Sekundärliteratur (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2007), 98.

¹¹ (GİSŠU.ŠÜDUN-aš Sg.Gen.ʾ), A.Mouton (ed.), hethiter.net/: CTH 406 (TX 07.05.2012, TRfr 15.02.2012)

¹² Savaş Özkan Savaş, *Çiviyazılı Belgeler Işığında Anadolu'da (İ.Ö.2.Binyılda) Madencilik ve Maden Kullanımı* (Ankara: TTK Yayınlar, 2006), 51, 145, 102 ve dn.386, 208-209; (Sg.Dat.Lok.): CTH 456.2.1.A KUB 36.83 I (24) nu²-uš ʾŠA-PALʾ GİSŠU.ŠÜDUN-i x-ra-a-x ʾna²-x-an²[-(-) ...], F.Fuscagni (ed.), hethiter.net/: CTH 456.2.1 (Expl. A, 13.10.2014) (krş. ʾQAʾ-DU TA-PAL GİSŠU.ŠÜDUN-i ʾda²-ra-a-i² na-x-x[, Daliah Bawanypeck, *Die Rituale der Auguren* (Heidelberg: Universitätsverlag Winter, 2005), 268-269); *Akadça komplementle* CTH 670.44 (KBo 20.104=) KBo 23.52 öy.II (15ʾ) ... Ü GİSŠU.ŠÜDUN-ŠU-NU (16ʾ) KÜ.BABBAR-it ha-li-eš-ši-a[n-ta] ... (15ʾ) ... ve **onların boyundurukları** (16ʾ) **gümüş ile kaplanm[ış(tır)]...**, HW² (I): 327a; HW² (III/1): 48b; GİSŠÜDUN-ŠU-NU ʾKÜ.BABBARʾ[, CTH 670.714 KBo 30.149 ay.² 2ʾ, Detlev Groddek, *Hethitische Texte in Transkription*. KBo 30 (Dresden: Verlag der TU Dresden, 2002), 210; GİSŠU.ŠÜDUN 4 AŠ-RA GUŠKIN [GAR.RA], CTH 250 KBo 18.154 7, Jana Siegelová, *Hethitische Verwaltungspraxis im Lichte der Wirtschafts- und Inventardokumente* (Praha: Národní muzeum v Praze, 1986), 479; *Akadça prep.* CTH 458.92 KUB 57.107+ 2ʾ IŠ-TU GİSŠU.ŠÜDUN (3ʾ) tu-u-ri-ya-zi [“boyunduruğa/boyundurukla koşar” (Dupl. KBo 41.42 I 4ʾ i-ü-ki-it tu-u-ri-e-mi, içeriği ile örtüşmektedir), ve ayrıca bkz. KUB 57.107+ 7ʾ GİSŠU.ŠÜDUN, Johann Tischler, *Hethitische Texte in Transkription. KUB 56 und KUB 57* (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2016), 255; Jörg Klinger, *Untersuchungen zur Rekonstruktion des hattischen Kultschicht* (Wiesbaden: Harrassowitz, 1996), 702; ayrıca KBo 52.35+ 7ʾ -z]i nu-wa-kán GİSŠU.ŠÜDUN; metinlerde “bir” sayısı ile birlikte, CTH 322.1.B KUB 33.81 ay.IV (4ʾ) 1 GİSŠÜDUN, E.Rieken et al. (ed.), hethiter.net/: CTH 322.1 (2009sqq.).

¹³ H.Richard Beal, “The GİS TUKUL-Institution in Second Millennium Hatti,” *Altorientalische Forschungen* 15, (1988): 286; HW² (III/2): 653b; krş. GİSŠÜDUN-iz, Franca Daddi Pecchioli, *Mestieri, professioni e dignità nell'Anatolia ittita* (Roma: Edizioni dell'Ateneo, 1982), 434; Julia Elicker, “KUB 10.91 (CTH 669),” *Anatolica et indogermanica. Studia linguistica in honorem Johannis Tischler septuagenarii dedicata*, ed. H.Marquardt, S.Reichmuth, J.V.García Trabazo, (Innsbruck, 2016) 63, 67.

¹⁴ (Dupl. KUB 2.2+KUB 48.1 öy.II 7-8), S.Görke (ed.), hethiter.net/: CTH 413.1 (INTR 2012-12-10).

7 '1 UR. MAH GUŞKIN ŞA 1 GİN 2 TA-PAL GU ^{HLA} .AN.BAR IŞ-TU GIŞŞÜDUN KÜ.BABBAR 8 tu-ri-ya-an-te-eş ...	7 '1 şekel (ağırlığında) altın 'as'lan, 2 çift demir boğa, gümüş boyunduruk 8 ile koşulmuş(tur) ...
CTH 627 KBo 10.23+ ¹⁵ ay.IV 4 GIŞŞÜ.DUN ^{HLA} .ŞU-NU-ya-aş-m[a-aş GUŞKIN GAR.RA 5 ha-an-di-iş-şi-ma-aş-ma-aş-kán 6 ar-ma-an-ni-iş GUŞKIN	ay.IV 4 boyunduruk(ları)altı]nla kaplanmış(tır), 5 ve altında ise 6 armale'leri ¹⁶ altın(dır).

GIŞŞÜDUN nesnesinin altın/gümüş/ağaçtan yapılmış olduğu dikkate alındığında, ele aldığımız metindeki işaretin: **URUDU**? “bakır” olarak okunması gerektiğini düşünmekteyiz.¹⁷

4'-5': i-gövdeli ve vücudun bir bölümünü ifade eden (*arki-* “testis, haya”; *şakui-* “göz” gibi diğer kelimelerle gövde bakımından benzerlik gösteren) *le/i(ş)şi-* “karaciğer” (Sum.^{UZU}NÍG.GIG, Ak.*KABITTU*) ve bu kelimedenden türetilen *lišşiyala-* sıfatı “ciğer’e ilişkin, ciğerde bir bölge^(?)”, (Sg.Nom.-Akk.) *le-e-şi* yazımıyla Tunnawiya ritüelinde CTH 409.IA KUB 12.58+ I 48.¹⁸

6': (^{UZU})*pártawa(r)*: Sg./Pl.Nom.-Akk.n. *pár-ta¹-u-wa-a[r*, hemen öncesinde “-aş” işareti seçilebilmektedir. *párd/tau(w)ar* ile birlikte TI₈^{MUŞEN}-aş(a)/haranaş^(MUŞEN) geçişlerinden dolayı söz konusu kırık kısmın *haranaş* olarak tamamlanması uygundur.¹⁹

¹⁵ Itamar Singer, *The Hittite KILAM Festival Part Two*. (Wiesbaden: Harrassowitz, 1984), 13.

¹⁶ “Öküz koşumunun bir parçası”, Savaş, *Çiviyazılı Belgeler Işığında Anadolu'da (İ.Ö.2.Binyılda) Madencilik*, 102.

¹⁷ Diğer yandan ~~Ş~~MURUB₄/MURU işaretine de oldukça benzemesine rağmen (CTH 812 KBo 36.27 öy.13', 14' (Akadça); CTH 527.52 KUB 38.8(+) [2'], 3', CTH 811.A KUB 29.58+ ay.V 6, *Dupl.* KUB 29.60+ (Akadça); CTH 774 KUB 8.47 II [x+1], [2'] (Hurrite); CTH 284.Tf03.A KUB 1.11+ I 1, 4, *Dupl.* KUB 29.47 I [1]), ilgili metinler dikkate alındığında içeriğe uygun olamayacağı anlaşılmaktadır.

¹⁸ (Sg.Lok.) *li-iş-şi* CTH 313 KBo 3.21 III 10, 12, 16, 22, 26; belirsiz *le-eş-şi* CTH 582 KUB 22.4 6'; Alfonso Archi, “Die Adad-Hymne ins Hethitische übersetzt,” *Festschrift Annelies Kammenhuber*, ed. G.Frantz-Szabó, (Roma: 1983) 27-28; CHD (L/N): 72; HEG (L): 54-55; kırık olarak *li-iş-şi-x* [CTH 458.? KBo 56.227 ay.3', bkz. *li-iş-şi-a*[ş² ...], Oğuz Soysal, “On Recent Cuneiform Editions of Hittite Fragments (III),” *Journal of the American Oriental Society* 136/2 (2016): 430; *li-iş-şi(-)*? CTH 530.? KBo 70.88 2', Daniel Schwemer, *Keilschrifttexte aus Boghazköi Siebzigstes Heft. Texte aus den Grabungen 2014-2015 und Nachlese von Texten verschiedener Herkunft*, (KBo 70). (Berlin: Gerb Mann, 2015), v.

¹⁹ TI₈^{MUŞEN}-aş(a): CTH 423.A KUB 7.60 II 15; CTH 628.Tf01.C KBo 33.188 II 1', 14', 16'-17', V' 4'; CTH 628.Tf01.D KUB 45.57+VBoT 72 I 7, II 3; CTH 628.Tf02.A KBo 15.48 II 9', 33'; CTH 460 KBo 18.193 9; CTH 335 KBo 56.3 öy.4; CTH 470.1603 KBo 55.138 7';

7': NINDA^{HL.A}'dan sonra oldukça belirsiz bir "ú/par/lu" olabilecek bir işaret seçilebilmektedir. *unu-/unuwai-*, Part.PI.Nom.c. *ú-nu-wa-an-te-eš* geçişleri mevcuttur.²⁰ Söz konusu okunuş önerisi doğru ise NINDA ile birlikte ilk defa tespit edilmiştir.

8': (UZU)*walla-* kelimenin etimolojisi belki *uwa-* "gelmek" *-al(l)a-* ile türetilmiş olabileceği belirtilmişse de bu kökten türemiş olması mümkün görünmemektedir. *ZAG-aš w[a-al-la-aš kitta*; *ZAG-aš ú-wa-al-la-aš*; *wa-al-li-iš ZAG-niš*; ya da Hititçe yazımı ile *kunnaš wa-al-la-aš kitta*; Çiviyazısı Luvicesinde (Sg.Akk.) *wallin*, hemen öncesinde yer alan *ZAG-an* ile birlikte değerlendirildiğinde tamamlamanın *wa-al-li[-in]* olması gerekir.²¹

2. Kayseri 290

Tanım: Kirli kiremit kırmızısı rengindedir. İçerik bakımından bir ritüel metnine ait olduğu anlaşılmaktadır. Metnin öy.[?]/ay.[?] 11 satır korunmuştur. Diğer yüzü ise kırıktır.

Ölçüleri: Uzunluk: 3.2; Genişlik: 5.2; Kalınlık: 1.3 cm.

Tarihlendirme: İmparatorluk Dönemi.

Kayseri 290: CTH 470.2069 "Ritüellere Ait Bir Tablet Parçası"

x+1]	x+1]
2' nu ^(?) ki-i]š-ša-an me-ma-i]	2' ve ^(?) šö]yle söyler: [
3' ti-wa-l]i-ya ^(?) ka-a-ša-at-t[a	3' güç]lü ^(?) (Tanrı) ba[k!

haranaš^(MÜŞEN): CTH 484 KUB 15.32+ I 61 (*Dupl.* KUB 15.31 I 59) CTH 324.1.A KUB 17.10+ II 35', CHD (P): 198-199; HED (P): 175-176; Lambert Isebaert, "La formation du hittite partāwar 'aile, plume (d'oiseau)'," *Mélanges offerts au Professeur René Lebrun (Volume I)*, ed. M.Mazoyer-O.Casabonne, (Paris: L'Harmattan, 2004), 393-399;

²⁰ CTH 649.II.b.2 KBo 10.27 III 13'; CTH 448.12 KBo 15.12 8'; CTH 470.2167 ABoT 2.149 öy.7; SILA4: CTH 476.A KBo 5.1 IV 16'; TUG^{HL.A}: CTH 692.4.A KUB 27.49 III 20; GURUN: CTH 528.103 KUB 42.91 II 10; SÍG CTH 250.? KUB 58.100 III 4; GÍŠBANŠUR^(HL.A): CTH 345.I.1.A KUB 17.7+ IV 50, 53; CTH 348.I.27.A KBo 26.83 13'; GÍŠhuluganni: CTH 669.5 KUB 10.91 II 2; U4.SAKAR: CTH 527.5 KBo 2.1. II 14; GU4: CTH 470.1431 KBo 48.104 10'; GJU4.MAH: CTH 421 KUB 43.49 öy.13'; UDU: CTH 526.18 KUB 17.35 I 24, 28; GÍŠMAR.GÍD.DA: CTH 154 KBo 12.123(+) 9'; DINGIR^{LIM}(ni-y)a-tar: CTH 527.40.A KBo 70.109(+) ay.III 3', HEG (U): 62-66.

²¹ EDHIL: 943-944; HEG (W): 234; krş. Sedat Alp, "Zu den Körperparten im Hethitischen," *Anatolia* 2, (1957): 26-27; ZAG-aš w[a-al-la-aš kitta CTH 321 KUB 33.21+ ay.III 15, Jared L. Miller, "Joins and Duplicates among the Boğazköy Tablets (1-10)," *Zeitschrift für Assyriologie und vorderasiatische Archäologie* 96 (2006): 236; ZAG-aš ú-wa-al-la-aš CTH 434.7 KUB 55.53 öy.11', Detlev Groddek, *Hethitische Texte in Transkription KUB 55* (Dresden: Verlag der TU Dresden, 2002), 94; *wa-al-li-iš ZAG-niš* CTH 646.7 ABoT 1.1 I 16, HED (K): 247; *kunnaš wa-al-la-aš kitta* CTH 324.1.A KUB 17.10+ IV 34, E.Rieken et al. (ed.), *hethiter.net/*: CTH 324.1 (INTR 2012-05-10); CLL: 251.

4' -]ti-i-uš ²² GUL-aš-šu-un [4']x yazdım. [
5' iš- ²³]tap ² -pa-an-za ²³ kat-ta-a[n	5' ka]patılmış ² aşağı/yanına
6' ^D]UTU-i ²⁴ kat-ta-an me-ya-n[i(-) ²⁵	6' Güneş [Tanrısına] ² aşağı/yanına m.[
7']x 9 DUMU.MUNUS ^{MES} i-ya[-an-ta-ri ^(?)	7']x 9 kız çocuğu yürü[rler] ²
8']x ar-ha e-[8']x uzağa x[
9' na]m-ma- pát [9' ay]rıca adı geçen[
10' na]m-ma x[10' ay]rıca x[
11'] x [11'] x [

Filolojik Değerlendirmeler:

2'-3': *memai*(ya)- fiili *kiššan* zarfı ile birlikte, sonraki cümlede yapılan alıntı kastedilerek,²⁶ “birine bir şey söylemek/konuşmak” anlamındadır. Diğer metin örneklerinde *kiššan mem(m)ai* (Prs.Sg.3) yazımı tamamlama için uygun görünmektedir.²⁷

(Çiviyazısı Luvicesinde) Güneş Tanrısının adından türeyen ve *d*, *l* değişimi ile “güçlü, ilahi” *tiwaliya* (*tiwadiya*) biçiminde paralel bir yazıma göre tamamlanabilir:

- ²² Kırık kısımda belki -]ti DUMU.NITA ancak gerek işaretlerin birbirine yakınlığı, gerekse devamındaki fiil söz konusu okunuşun mümkün olamayacağını göstermektedir.
- ²³ Satır başında kırık dikey işaretin yakınlığına göre ritüel metinlerinde *ištappant-* (Sg.Nom. *iš-tap-pa-an-za eš-* fiili ile birlikte) [CTH 485.1](#) IBoT 3.148 III 52; [CTH 425.1.A](#) KUB 7.54 III 25' HED (I): 473; diğer yandan krş. *ēpp-/app-* Part.*apant-* Sg.Nom. [CTH 61.II.9.A](#) KUB 19.37 II 22 *ap-pa-an-za* ya da yine bundan türetilmiş [CTH 61.II.5.B](#) KBo 4.4 II 75 ^(L^U)*ap-pa-an-za*.
- ²⁴ Kırık kısımda belki -an²-n]a-i.
- ²⁵ *me-ya-n[i(-)²/me-ya-a[n-²/me-ya-n[a-².*
- ²⁶ H.Craig Melchert, “Hittite imma and Latin immō,” *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen* 98, (1985): 188 ve dn.6.
- ²⁷ Prs.Sg.1: *kiššan me-ma-ah-hi*: [CTH 416.B](#) KBo 17.7+ II 12', IV 4, *Dupl.* KBo 17.1 I 10; [CTH 752.A](#) KUB 35.93+ II 22, *Dupl.* KBo 25.139+ III 10; (*anda*) [CTH 396.1.1](#) KBo 15.25 öy.13, 17, 22, 33; Prs.Sg.2: *kiššan mematti*: [CTH 123](#) KBo 4.14 II 49-50, 75-76, (*Ú-UL*) IV 58'; [CTH 255.2.A](#) KUB 26.1+ III 28; Prs.Sg.3: *kiššan me-ma-i*: [CTH 123](#) KBo 4.14 II 32-33, IV 73'; [CTH 751](#) KBo 48.178+ IV 7'; (*anda*) [CTH 431.C](#) KUB 54.34 II 1; [CTH 718.F10](#) KUB 39.88 IV 4; (*nu*) [CTH 446.A](#) KUB 7.41 I 9, 42, II 22, III 17, IV 21, 30, 48; [CTH 592.5.B](#) KUB 27.60 ay.² 5; [CTH 692](#) KBo 29.161 [2']; [CTH 413.3.A](#) Bo 4811 ay.III 6'; Prt.Pl.3: *kiššan me-mi-ir*: [CTH 61.I.A](#) KBo 3.4+ I 9-11; Prs.Pl.3: *kiššan me-ma-an-zi*: [CTH 717](#) KUB 24.7' IV 47; (*anda*) [CTH 394.C](#) KUB 9.32+ III 26, 36, CHD (L/N): 254vd.; HED (M): 127; ayrıca bkz. [CTH 484.2.A](#) KUB 32.127 4'-5' *kišš]an memai ka-a-š]a-wa-at-ta KASKAL-an*.

CTH 694 KUB 46.51²⁸

ay. [?] 9' nu BE-EL SÍSKUR PA-NI DINGIR ^{LM} [10' ti-wa-li-ya ka-a-ša-at-]	ay. [?] 9' kurban beyi, Tanrının huzurunda [10' güçlü (Tanrı) bak!
---	--

4': GUL-š-, (Çiviyazısı Luvicesi) GUL-zā(i)-; (Anad. Hiyer.) REL-za- “yazmak, kazımak, kaydetmek” söz konusu fiilin kil tabletlerden çok doğal yapıları gereği taş, metal ya da ahşap yazı tahtaları üzerine yazı yazmak ile ilgili olarak kullanıldığı ve bu yazı tahtalarında daha çok özel, günlük, ticari yazışmalar için Anadolu Hiyeroglifli yazımın kullanılmış olabileceği değerlendirilmiştir.²⁹ Anadolu Hiyeroglifleri ile yazılmış bir heykel(cik) ve

²⁸ Ada Taggar-Cohen, *Hittite Priesthood*, (Heidelberg: Winter, 2006), 301 ve dn.806; benzer geçiş yerleri için bkz. CTH 692 KBo 29.92 ay.III 4'-5' (4') [^DHu-wa-aš-ša-an-n)a BE-LÍ-YA ti-wa-li-ya (5') ka-a-ša-wa-za ...; CTH 716.1.A KUB 15.35+KBo 2.9 I 23 kiš-an me-ma-i ti-wa-li-ya; CTH 692.5.B KUB 27.60 ay.[?] 4'-5' ki-iš-ša-an me-ma-i [ti-wa-]i-ya ka-a-ša; CTH 692.5.A KUB 27.66(+) II [5'] [ti-wa-li-y)a ka-a-ša; CTH 761.II.2.A KUB 35.45+ II 18 EN-ya ti-wa'-a-li-ya; CTH 760.II.2.B KUB 35.48 II 11' [(EN-y)]a ti-wa-li-ya; CTH 327.1.D KBo 8.69 5' (Dupl. KUB 60.32 öy.[8']) ti-wa-li-ya^DU; Frank Starke, *Die keilschrift-luwischen Texte in Umschrift* (Wiesbaden: Harrassowitz, 1985), 152, 155; Frank Starke, *Untersuchungen zur Stammbildung des keilschrift-luwischen Nomens* (Wiesbaden: Harrassowitz, 1990), 147-151; CLL: 229; -liya ile birlikte Antaliya, Amaliya, Kinaliya, Maliya, Tiwaliya Tanrı adları, Hawaliya, Aškaliya, Kammaliya topografya adlarında görülür, sondaki -liya bir yeri belirleyen unsurlarla birlikte Armaliya (arma-“ay”), Tiwaliya (tiwai- “güneş”), Hapaliya (hapa- “nehir”), Aškaliya (aška- “kapı”), Rene Lebrun, “Reflexions concernant Hapaliya et la cité de Sura,” *Archivum Anatolicum* 4, (2000): 116 ve dn.5; HEG (T): 395-396; aynı zamanda metinlerde ^D]Ti-wa-li-ya-aš CTH 568 KUB 51.17+ öy.[?] 8', Detlev Groddek, *Hethitische Texte in Transkription KUB 51* (Dresden: Verlag der TU Dresden, 2004), 26; kāšat(t)a, kaša ve kašma kullanımlarına göre daha az geçen bu yapı kā- kökünden türetilen, ka-a-ša formu ka-a-aš-ma formuna göre daha eskidir ve fiilin zamansal yönü ile bağlantısı olabileceği vurgulansa da; zamansal bir işlevinden çok, konuşmacının ya da ifadelerin muhatabının temsil işlevi olduğu belirtilmektedir, tartışmalar için bkz. HED (K): 118; Harry A.Hoffner-Craig H.Melchert, “A Practical Approach to Verbal Aspect in Hittite,” *Anatolia antica. Studi in memoria di Fiorella Imparati (Eothen 11)*, ed. S.de Martino-F.Pecchioli Daddi, (Firenze: LoGisma, 2002), 387; Elisabeth Rieken, “Hethitisch kāša, kāšma, kāšat(t)a: drei verkannte deiktische Partikeln,” *Pragmatische Kategorien. Form, Funktion und Diachronie. Akten der Arbeitstagung der Indogermanischen Gesellschaft vom 24. bis 26. September 2007 in Marburg*, ed. E.Rieken-P.Widmer, (Wiesbaden, Reichert, 2009), 270-271; Charles W. Steitler, “The Personal Deictic Function of Hittite kāša, kāšma and kāšat(t)a: Further Evidence from the Texts,” *Hrozný and Hittite. The First Hundred Years*, ed. R.I.Kim-J.Mynářová-P.Pavúk, (Leiden-Boston: 2020) 365-366.

²⁹ *Kuwanšeš/Kuwanša/Kuwanza?*, Willemijn Waal, “They wrote on wood. The case for a hieroglyphic scribal tradition on wooden writing boards in Hittite Anatolia,” *Anatolian Studies. Journal of the British Institute of Archaeology at Ankara* 61 (2011): 21vd., söz konusu ayırım ^{LU}DUB.SAR ve ^{LU}DUB.SAR.GIŠ unvanlarında da görülmektedir; fiilin etimolojisi için bkz. Alwin Kloekhorst, “The Hittite Syllabification of PIE *CuR and *KwR,” *Tabularia Hethaeorum-Hethitologische Beiträge Silvin Košak zum 65. Geburtstag*, ed. D.Groddek-M.Zorman, (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2007), 457;

Nişantaş yazıtının Hititçe versiyonu olduğu düşünülen CTH 121 KBo 12.38(+) ile fiilin hiyeroglif yazısı ile ilişkisinin doğrulandığı vurgulanmaktadır.³⁰ Bunun dışında fiilin fonetik *gulš-* okunması gerektiği vurgulansa da; sadece GUL işareti ile metinlerde geçmesi *g/ku-(u-)ul* hece değerleri ile metinlerde yer almaması onun Sumerogram olarak okunması gerektiğini ortaya koymaktadır.³¹

6': ^DUTU-*i kat-ta-an* ^{GIŠ}ÉRIN *har-zi* CTH 374.C Bo 9659+ öy.II 18'-19';³² [*n*]a-aš ^DUTU-*i kat-ta-an i-ya-an-n[i-iš]* CTH 360.1.A KUB 24.8+KUB 36.60 öy.I 40³³; ^DUTU-*i kat-ta-^ran¹ aš-šu-li* CTH 484.1.B KUB 15.32+ öy.I 50;³⁴ ^DUTU-*i kat²[ta-an]* EME^{HI.A} *'a¹-[ni]-ya-an-zi* CTH 404.1.I.A KBo 39.8 I 25-26; [*tar-ma-an-wa-r*]a-at *e-eš-du iš-ši-it* EME-it ^DUTU-*i¹* [*kat-ta-a*]n CTH 404.1.III KBo 9.106+ III 3;³⁵ [^DU]TU-*i kat-ta-an ka-ne-na-an-te-eš*

EDHIL: 492-493; Theo P.J. van den Hout, "A Brief Note on the Syntax of Writing in Hittite," *Audias fabulas veteres. Anatolian Studies in Honor of Jana Součková-Siegelová*, ed. Š.Velhartická, (Leiden-Boston: Brill 2016), 426 vd.; Aygül Süel-Mark Weeden, "Mrs Woman (?): A Busy Hittite Lady from Ortaköy. Possible Evidence for the Hittite Word for "Woman"," *IX. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri, Çorum 08-14 Eylül 2014* ed. A.Süel, (Çorum: İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2019), 985-986; HEG (I-K): 627-630; Benzer biçimde kült envanterleri de düzenli bir biçimde kayda alınarak Majeste ile paylaşılmaktaydı CTH 261.I.B KUB 13.2 II (42') *nam-ma ŠA DINGIR^{LM} Ú-NU-TUM a-ú-wa-ri-ya-aš* EN-aš *GUL-aš-du* (43') *na-at MA-HAR* ^DUTU-*up-pa-ú*, Michele Cammarosano, "Hittite Cult Inventories-Part Two: The Dating of the Texts and the Alleged 'Cult Reorganization' of Tudhaliya IV," *Altorientalische Forschungen* 39 (2012): 7-8.

³⁰ Hans G.Güterbock, "The Hittite Conquest of Cyprus Reconsidered," *Journal of Near Eastern Studies* 26 (1967): 76, 81; Heinrich Otten, "Zur Datierung und Bedeutung des Felsheiligtums von Yazılıkaya. Eine Entgegnung," *Zeitschrift für Assyriologie und vorderasiatische Archäologie* 58 (1967): 234; Willemijn Waal, "They wrote on wood," 1017.

³¹ Willemijn Waal, "They wrote on wood," 1019-1021; aynı Sumerogram değeri ile Hititçe *walh-* "vurmak, dövmek" fiili için, HED (K): 239-240; CTH 121 KBo 12.38(+) öy.II 14 *andan* *GUL-šu-un*; CTH 294.1 KUB 31.76(+) III (13') [*nuwa*]ra[*t k*]arū *GUL-aš-šu-un*, (22) [*nuwarat* *GUL-aš*]-*šu-un* Rudolf Werner, *Hethitische Gerichtsprotokolle* (Wiesbaden: Harrassowitz, 1967), 24. krs. Eski Asurca kaynaklarda geçen *Kulšattaš/Kulšan* şahıs adları ile ilgili olabileceğinden fonetik *gulš-* okunabileceği hk. Bilgiç 1953: 16-17; Emin Bilgiç, *Kapadokya Metinlerinde Geçen Appellatifler ve Bunların Eski Anadolu Dilleri İçerisinde Yeri* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1953), 16-17.

³² Oğuz Soysal, *Unpublished Bo-Fragments in Transliteration I (Bo 9536-Bo 9736)* (Chicago: The University of Chicago, 2015), 124.

³³ Jana Siegelová, *Appu-Märchen und Hedammu-Mythus* (Wiesbaden: Harrassowitz, 1971), 6.

³⁴ F.Fuscagni (ed.), *hethiter.net/*: CTH 484 (2011sqq.).

³⁵ Jared Miller, *Studies in the Origins, Development and Interpretation of the Kizzuwatna Rituals* (Wiesbaden: Harrassowitz, 2004), 64vd.

CTH 374.C KUB 36.75+ öy.I 10' (Dupl. B₁ öy. I 6')³⁶ geçişleri görülse de sonrasında gelen *me-ya-n[i(-)²/me-ya-a[n-²/me-ya-n[a-²]*, kırık kısımdaki işaretin belirsizliğini tamamlamaya yardımcı olmamaktadırlar. Diğer yandan *meya(n)ni-* bir zaman dilimini tanımlayan kelime olarak metinlerde genellikle *witti/MU(.KAM)/UD.KAM/MUŞEN^{HLA}* ile birlikte karşımıza çıkmaktadır.³⁷ Belki burada Güneş Tanrısının^(?) bir bayramı ya da ona bir kurban zamanı ile ilgili olabileceği gibi; *mai-* “gelişmek, büyümek, filizlenmek, bollaşmak” fiilinin part.*miyant-* yazımı düşünülecek olursa “*mi*” hecesiyle başlayan yazımları dışında “büyümenin Fırtına Tanrısı”^DU *me-ya-an-na-aş* CTH 527.9 KBo 39.48+ 7' geçişi;³⁸ ya da belki bir katip hatası olarak *me-<mi>-ya-* (CTH 718.1.B KUB 39.68+ sağ.k. 3) kökü ile ilgili olabileceğini değerlendirecek olursak *mema-* “söylemek” fiilini de dikkate almak gerekecektir.³⁹

7': DUMU.MUNUS^{MEŞ} (Ak.*MĀRTU*),⁴⁰ öncesinde bir sayı ile (3) CTH 667.1.G KUB 57.84 ay.III 11', (6) CTH 670.1956 KUB 58.60 I 11'; (2) CTH 470.718 UBT 81 4'; çoğul determinatifi olmadan (3) CTH 222.91 KBo 5.7 ay.35; (1) CTH 670.1241 KBo 64.142 9'; (1) CTH 470.1757 KBo 55.84 öy.I 3; (1) CTH 222.25 KBo 62.2 ay.12', 17' ya da *iya-* fiili ile CTH 81.A KUB 1.1+ ay.III 4 [(*nu-un-n*)]*a-aş* DUMU.NITA^{MEŞ} DUMU.MUNUS^{MEŞ} *i-ya-u-en* ... “[*(ve b)*]iz erkek evlatlar (ile) kız evlatlar yaptık.” birlikte geçmektedir.⁴¹ Ancak metnin bir ritüeli aktardığı dikkate alınacak olursa *iya-*

³⁶ Daniel Schwemer, “Hittite Prayers to the Sun-God for Appeasing an Angry Personal God. A Critical Edition of CTH 372-74” *M.Jaques*, “*Mon dieu, qu'ai-je donc fait ?*” *Les prières pénitentielles (dingir-ša-dab-ba) et l'expression de la piété privée en Mésopotamie*, *Habilitationsschrift, Zürich*, (2011): 15.

³⁷ Sg.Gen.: CTH 375.1.A KUB 17.21 I 21 *me-ya-ni-ya-aş*; CTH 527.53.A KUB 38.12 I 23, 25, II 8 (24), III 25, IV 4; CTH 529.61 KBo 13.234+ ay.15 *me-ya-na-aş*; CTH 638.Tg.02 KUB 53.7 II 6, CTH 563.II.3.6 KUB 5.4 I 39, (46), II 4 *me-ya-an-na-aş*; KUB 5.4 I (3), 18, 28, II 9, III 5, CTH 578 KUB 18.28 2, CTH 563.II.3.6 KUB 5.3+KUB 18.52 IV 3 *me-ya-an-na-ša-aş-ši*; Sg.Lok.: CTH 616.II.1.I KUB 10.5 VI 11, CTH 276.14 KBo 10.6 I 2, CTH 530 KBo 19.126 sol k. 2, sağ k. 8, CTH 638.Tg.02 KUB 53.7 II 9 *me-ya-ni*, CHD (L/N): 231-232.

³⁸ Joost Hazenbos, *The Organization of the Anatolian Local Cults during the Thirteenth Century B.C. An Appraisal of the Hittite Cult Inventories* (Leiden-Boston: Brill, 2003), 99, 101.

³⁹ Ya da krş. anlamı belirsiz *me/iya-* kökünden CTH 401.2.A KUB 30.33 I 17 *me-ya-aş*; CTH 242.7.A KUB 43.74 öy.10 *meyanišši-*, Riemschneider, K.Kaspar. “Die Glasherstellung in Anatolien nach hethitischen Quellen”. *Anatolian Studies Presented to Hans Gustav Güterbock on the Occasion of his 65th Birthday* ed. K.Bittel-Ph.H.J.Houwink ten Cate ve E.Reiner, (İstanbul: Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut in het Nabije Oosten, 1974), 269; CHD (L/N): 234-235.

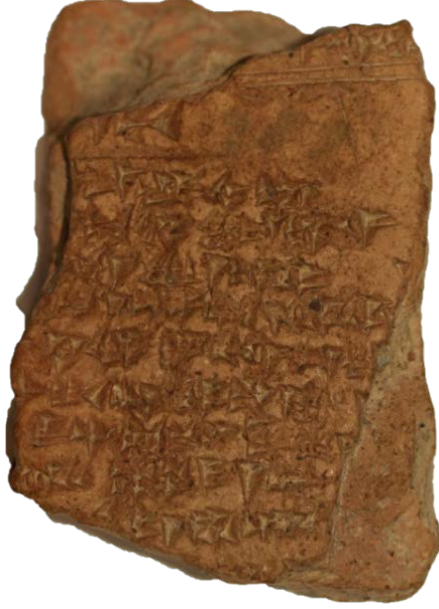
⁴⁰ Mark Weeden, *Hittite Logograms*, 466.

⁴¹ *Heinrich Otten, Die Apologie Hattusilis III. Das Bild der Überlieferung* (Wiesbaden: Harrassowitz, 1981), 16.

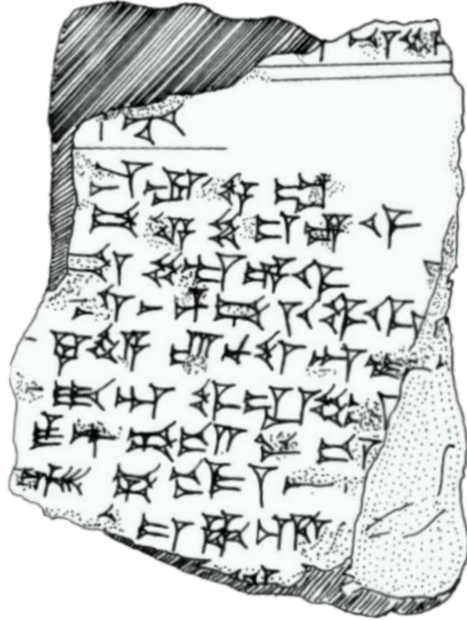
“götmek, yürümek” ya da *iyannai-* (iter.) formda çoğul çekimli (Prs.Pl.3) olması muhtemeldir.

Filolojik değerlendirmeleri ile ele aldığımız, her iki tablet parçasının da içerik bakımından ritüellere ait olduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan Kayseri 289’da ritüelde kullanılmak üzere gerekli bir liste olabileceğini değerlendirmekteyiz. Diğer yandan Kayseri 290 ise bir ritüeli bizlere aktarmaktadır. Her iki metnin de hangi ritüellere ait olduğu hususu ise belirsiz kalmaktadır.

Kayseri 289

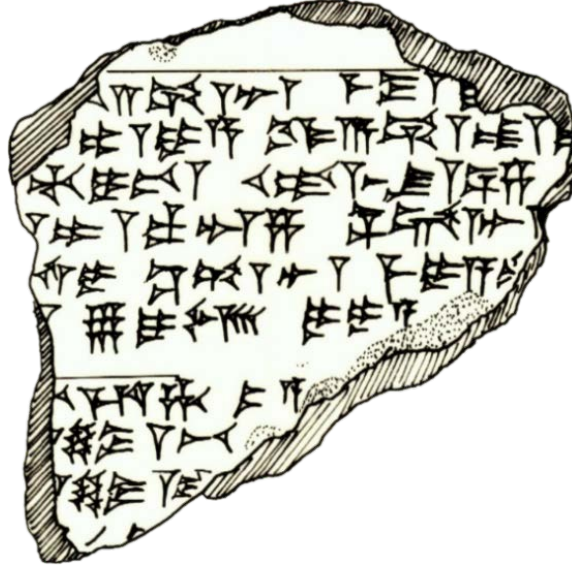
Ölçü: Uzunluk: 2.5; Genişlik: 3; Kalınlık: 1.7 cm.

Kayseri 290

Ölçü: Uzunluk: 3.2; Genişlik:5.2; Kalınlık:1.3 cm.

KAYNAKÇA

- Alp, Sedat. "Zu den Körperteilnamen im Hethitischen." *Anatolia* 2, (1957): 1-47.
- Archi, Alfonso. "Die Adad-Hymne ins Hethitische übersetzt." *Festschrift Annelies Kammenhuber*, (Or NS 52). ed. G.Frantz-Szabó, 20-30. Roma: 1983.
- Balkan, Kemal. *Ankara Arkeoloji Müzesinde Bulunan Boğazköy Tabletleri/Boğazköy-Tafeln im Archäologischen Museum zu Ankara*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1948.
- Bawanypeck, Daliah. *Die Rituale der Auguren (Texte der Hethiter 25)*. Heidelberg: Universitätsverlag Winter, 2005.
- Beal, H.Richard. "The ^{GIS}TUKUL-Institution in Second Millennium Hatti." *Altorientalische Forschungen* 15 (1988): 269-305.
- Bilgiç, Emin. *Kapadokya Metinlerinde Geçen Appellatifler ve Bunların Eski Anadolu Dilleri İçerisinde Yeri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1953.
- Bozgun, Şafak-Yalçın, Erkan. "Kayseri Arkeoloji Müzesinde Bulunan Hititçe Tablet Parçaları I." *Bellekten* 85/302, (2021): 1-16.
- Cammarosano, Michele. "Hittite Cult Inventories-Part Two: The Dating of the Texts and the Alleged 'Cult Reorganization' of Tudhaliya IV." *Altorientalische Forschungen* 39 (2012): 3-37.
- Dinçol, Ali. *Eski Anadolu Dillerine Giriş*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1970.
- Elicker, Julia. "KUB 10.91 (CTH 669)." *Anatolica et indogermanica. Studia linguistica in honorem Johannis Tischler septuagenarii dedicata*, ed. H.Marquardt, S.Reichmuth, J.V.García Trabazo, 63-73. Innsbruck, 2016.
- Ertem, Hayri. *Boğazköy Metinlerine Göre Hititler Devri Anadolu'sunun Faunası*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1965.
- Friedrich, Johannes. "Review, Kemal Balkan, Ankara Arkeoloji Müzesinde Bulunan Boğazköy Tabletleri/Boğazköy-Tafeln im Archäologischen Museum zu Ankara. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1948." *Archiv für Orientforschung* 16 (1952-1953): 98-99.
- Fuscagni, Francesco. *Hethitische unveröffentlichte Texte aus den Jahren 1906-1912 in der Sekundärliteratur*. (Hethitologie Portal Mainz-Materialien 6) Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2007.
- Groddek, Detlev. *Hethitische Texte in Transkription. KBo 30 (Dresdner Beiträge zur Hethitologie (Philologica) 2)*. Dresden: Verlag der TU Dresden, 2002.
- Groddek, Detlev. *Hethitische Texte in Transkription KUB 55. (Dresdner Beiträge zur Hethitologie (Philologica) 4)* Dresden: Verlag der TU Dresden, 2002.
- Groddek, Detlev. *Hethitische Texte in Transkription KUB 51. (Dresdner Beiträge zur Hethitologie (Philologica) 15)* Dresden: Verlag der TU Dresden, 2004.
- Güterbock, G.Hans. "The Hittite Conquest of Cyprus Reconsidered." *Journal of Near Eastern Studies* 26 (1967): 73-81.

- Hazenbos, Joost, *The Organization of the Anatolian Local Cults during the Thirteenth Century B.C. An Appraisal of the Hittite Cult Inventories.* (Cuneiform Monographs 21) Leiden-Boston: Brill, 2003.
- Hoffner, Harry A.-Melchert, H.Craig. "A Practical Approach to Verbal Aspect in Hittite." *Anatolia antica. Studi in memoria di Fiorella Imparati* (Eothen 11), ed. S.de Martino-F.Pecchioli Daddi, 377-390. Firenze: LoGisma, 2002.
- Hout, Theo .P.J. van den. "A Brief Note on the Syntax of Writing in Hittite." *Audias fabulas veteres. Anatolian Studies in Honor of Jana Součková-Siegelová*, ed. Š.Velhartická, 426-437, Leiden-Boston: Brill (2016).
- Isebaert, Lambert. "La formation du hittite partāwar 'aile, plume (d'oiseau)'." *Mélanges offerts au Professeur René Lebrun (Volume I)*, ed. M.Mazoyer-O.Casabonne, 393-399. Paris, L'Harmattan, 2004.
- Klinger, Jörg. *Untersuchungen zur Rekonstruktion des hattischen Kultschicht* (Studien zu den Boğazköy-Texten 37). Wiesbaden: Otto Harrassowitz Verlag, 1996.
- Kloekhorst, Alwin. "The Hittite Syllabification of PIE *CuR and *K^wR." *Tabularia Hethaeorum-Hethitologische Beiträge Silvin Košak zum 65. Geburtstag* (Dresdner Beiträge zur Hethitologie 25), ed. D.Groddek-M.Zorman, 455-457. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2007.
- Lebrun, Rene. "Reflexions concernant Hapaliya et la cité de Sura." *Archivum Anatolicum* 4 (2000): 113-120.
- Melchert, H.Craig. "Hittite imma and Latin immō." *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen* 98, (1985): 184-205.
- Miller, Jared L. *Studies in the Origins, Development and Interpretation of the Kizzuwatna Rituals.* (Studien zu den Boğazköy-Texten 46) Wiesbaden: Harrassowitz, 2004.
- Miller, Jared L. "Joins and Duplicates among the Boğazköy Tablets (1-10)." *Zeitschrift für Assyriologie und vorderasiatische Archäologie* 96 (2006): 235-241.
- Monte, G.F. del. *L'annalistica ittita. (Testi del Vicino Oriente Antico 4; Letterature dell' 2)* Brescia: Paideia, 1993.
- Mouton, Alice. "Réflexions autour de la notion de rituel initiatique en Anatolie hittite. Au sujet de la fête haššumaš (CTH 633)." *Journal of Ancient Near Eastern Religions* 11 (2011): 1-38.
- Otten, Heinrich. "Ein Reinigungsritual im Hethitischen ^{GIŠ}hatalkišna-." *Archiv für Orientforschung* 16 (1952-1953): 69-71.
- Otten, Heinrich. "Zur Datierung und Bedeutung des Felsheiligtums von Yazilikaya. Eine Entgegnung." *Zeitschrift für Assyriologie und vorderasiatische Archäologie* 58 (1967): 222-240.

- Otten, Heinrich. *Die Apologie Hattusilis III. Das Bild der Überlieferung*, (Studien zu den Boğazköy-Texten 24) Wiesbaden: Harrassowitz, 1981.
- Özkan, Süleyman. "Türkiye Müzelerinde Korunan Çiviyazılı Tabletler." *Prof.Dr.Recep Yıldırım'a Armağan*, ed. Pınar Pınarcık, Bilcan Gökce, Mehmet Salih Erkek ve Sena Coşgun Kandal, 173-192. Ankara, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 2017.
- Pecchioli Daddi, Franca. *Mestieri, professioni e dignità nell'Anatolia ittita. (Incunabula Graeca 79)*. Roma: Edizioni dell'Ateneo, 1982.
- Puhvel, Jaan. "Barm and Balm, Hittite Style." *Journal of Cuneiform Studies* 63 (2011): 103-104.
- Rieken, Elisabeth, "Hethitisch kāša, kāšma, kāšat(t)a: drei verkannte deiktische Partikeln." *Pragmatische Kategorien. Form, Funktion und Diachronie. Akten der Arbeitstagung der Indogermanischen Gesellschaft vom 24. bis 26. September 2007 in Marburg*, ed. E.Rieken-P.Widmer, 265-273. Wiesbaden: Reichert, 2009.
- Riemschneider, K.Kaspar. "Die Glasherstellung in Anatolien nach hethitischen Quellen". *Anatolian Studies Presented to Hans Gustav Güterbock on the Occasion of his 65th Birthday* (1974) ed. K.Bittel- Ph.H.J.Houwink ten Cate ve E.Reiner, 263-278. İstanbul: Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut in het Nabije Oosten, 1974.
- Savaş, Savaş Özkan. "Çiviyazılı Belgeler Işığında Anadolu'da (İ.Ö.2.Binyılda) Madencilik ve Maden Kullanımı", *Türk Tarih Kurumu Yayınları* 6.63. Ankara: 2006.
- Schwemer, Daniel. "Hittite Prayers to the Sun-God for Appeasing an Angry Personal God. A Critical Edition of CTH 372-74". *M.Jaques, "Mon dieu, qu'ai-je donc fait ?" Les prières pénitentielles (dingir-ša-dab-ba) et l'expression de la piété privée en Mésopotamie, Habilitationsschrift, Zürich*, (2011): 1-43.
- Schwemer, Daniel. *Keilschrifttexte aus Boghazköi Siebzigstes Heft. Texte aus den Grabungen 2014-2015 und Nachlese von Texten verschiedener Herkunft*, (KBo 70). Berlin: Gerb Mann, 2015.
- Siegelová, Jana. *Appu-Märchen und Hedammu-Mythus. (Studien zu den Boğazköy-Texten 14)* Wiesbaden: Harrassowitz, 1971.
- Siegelová, Jana. *Hethitische Verwaltungspraxis im Lichte der Wirtschafts- und Inventardokumente*. Praha: Národní muzeum v Praze, 1986.
- Singer, Itamar. *The Hittite KILAM Festival Part Two. (Studien zu den Boğazköy-Texten 28)* Wiesbaden: Harrassowitz, 1984.
- Soysal, Oğuz. *Unpublished Bo-Fragments in Transliteration I (Bo 9536-Bo 9736) (Chicago Hittite Dictionary Supplements 2)*. Chicago: The University of Chicago, 2015.
- Soysal, Oğuz. "On Recent Cuneiform Editions of Hittite Fragments (III)." *Journal of the American Oriental Society* 136/2 (2016): 417-438.

- Starke, Frank. *Die keilschrift-luwischen Texte in Umschrift (Studien zu den Boğazköy-Texten 30)*. Wiesbaden: Harrassowitz, 1985.
- Starke, Frank. *Untersuchungen zur Stammbildung des keilschrift-luwischen Nomens (Studien zu den Boğazköy-Texten 31)*. Wiesbaden: Harrassowitz, 1990.
- Steitler, Charles W., "The Personal Deictic Function of Hittite *kāša*, *kāšma* and *kāšat(t)a*: Further Evidence from the Texts." *Hrozný and Hittite. The First Hundred Years*, ed. R.I.Kim-J.Mynářová-P.Pavúk, 365-381. Leiden-Boston: 2020.
- Süel, Aygül-Weeden, Mark, "Mrs Woman (?): A Busy Hittite Lady from Ortaköy. Possible Evidence for the Hittite Word for "Woman"." IX. *Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri, Çorum 08-14 Eylül 2014* ed. A.Süel, 983-1004. Çorum: İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2019.
- Taggar-Cohen, Ada. *Hittite Priesthood (Texte der Hethiter 26)*. Heidelberg: Universitätsverlag Winter, 2006.
- Tischler, Johann. *Hethitische Texte in Transkription. KUB 56 und KUB 57 (Dresdner Beiträge zur Hethitologie 49)*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2016.
- Waal, Willemijn. "They wrote on wood. The case for a hieroglyphic scribal tradition on wooden writing boards in Hittite Anatolia." *Anatolian Studies. Journal of the British Institute of Archaeology at Ankara* 61 (2011): 21-34.
- Weeden, Mark. *Hittite Logograms and Hittite Scholarship, (Studien zu den Boğazköy-Texten 54)*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2011.
- Werner, Rudolf. *Hethitische Gerichtsprotokolle (Studien zu den Boğazköy-Texten 4)*. Wiesbaden: Harrassowitz, 1967.

KISALTMALAR

- CHD Güterbock, Hans G./Hoffner, Harry A./van den Hout, Theo P.J.) (Edd.), *The Hittite Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago*, Chicago, 1980 vd.
- CLL Melchert, H. Craig, *Cuneiform Luvian Lexicon, (Lexica Anatolica 2)* Chapel Hill, 1993.
- CTH Laroche, Emmanuel, *Catalogue des textes hittites*, Paris 1971.
- EDHIL Kloekhorst, Alwin, *Etymological Dictionary of the Hittite Inherited Lexicon*, Leiden/Boston 2008.
- HED Puhvel, Jaan, *Hittite Etymological Dictionary*, Berlin/New York/Amsterdam 1984 vd.
- HEG Tischler, Johann, *Hethitisches etymologisches Glossar. Mit Beiträgen von (Erich Neu und) Günter Neumann*, Innsbruck 1977 vd.
- HHw: Tischler Johann, *Hethitisches Hand Wörterbuch (IBS 102)*, Innsbruck: 2001.

- HW² Friedrich, Johannes/Kammenhuber, Annelies, Hethitisches Wörterbuch. Zweite, völlig neubearbeitete Auflage auf der Grundlage der edierten hethitischen Texte, Heidelberg 1975vd.
- HZL Rüster, Christel-Neu, Erich, Hethitisches Zeichenlexikon. Inventar und Interpretation der Keilschriftzeichen aus den Boğazköy-Texten, Wiesbaden 1989.
- KBo Keilschrifttexte aus Boghazköi (Leipzig; Berlin), 1916 vd.
- KUB Keilschrifturkunden aus Boghazköi (Berlin) Bd. 1-60 (1921-1990)
- UBT Alparslan, Metin, Yayınlanmamış Boğazköy Tabletleri (Bo 8486-8694)/Unpublizierte Boğazköy Tafeln (Bo 8486-8694), 2016.

İNTERNET KAYNAKLARI

- E.Rieken et al. (ed.), hethiter.net/: CTH 322.1 (2009sqq.).
- E.Rieken et al. (ed.), hethiter.net/: CTH 324.1 (INTR 2012-05-10)
- E.Rieken et al. (ed.), hethiter.net/: CTH 349.1 (INTR 2009-08-12)
- S.Görke (ed.), hethiter.net/: CTH 413.1 (INTR 2012-12-10)
- A.Mouton (ed.), hethiter.net/: CTH 402 (2010sqq.)
- A.Mouton (ed.), hethiter.net/: CTH 406 (TX 07.05.2012, TRfr 15.02.2012)
- F.Fuscagni (ed.), hethiter.net/: CTH 456.2.1 (Expl. A, 13.10.2014)
- F.Fuscagni (ed.), hethiter.net/: CTH 484 (2011sqq.)

ALEXANDRIA TROAS'TAN BİR DOKUMA AĞIRLIĞI

Erdoğan BURULDAĞ*

Makale Bilgisi

Başvuru: 29 Nisan 2022

Kabul: 13 Haziran 2022

Makale Türü: Araştırma Makalesi**DOI:** 10.46931/aran.2022.16.1.5**Article Info**

Received: April 29, 2022

Accepted: June 13, 2022

Öz

Troas'ın liman kentlerinden biri olan Alexandria Troas, bölgede Hellenistik Dönem'de kurulduğu öngörülen tek yerleşim olma özelliğini taşımaktadır. Kent, MÖ 1. yüzyıl sonlarında bir Roma kolonisine dönüştürülmüş ve Roma İmparatorluk çağı boyunca en parlak dönemini yaşamıştır. Bizans Dönemi boyunca varlığını sürdüren kentte halen devam eden kazı çalışmaları ile Alexandria Troas'ın forum ve agora bölümleri gün ışığına çıkarılırken, araştırmalar sırasında bu üç dönemden yani Hellenistik, Roma ve Bizans Dönemlerinden izlere rastlanmaktadır. Bahsi geçen bu geniş zaman aralığına tarihlendirilebilen arkeolojik bulguların yanında, ait olduğu dönem hususuna kuşku ile yaklaşılacak eserler de bulunmakta ve bunların başında, dokuma ağırlıkları gelmektedir. Bu nedenle, mevcut çalışmanın konusunu, kentin forum ve agorası arasındaki bir noktada bulunan KP Doğu 3 açmasında saptanmış olan bir dokuma ağırlığı oluşturmaktadır. Form ve ağırlığı bakımından değerlendirildiğinde, eserin tarihlendirilmesi oldukça güç olsa da tepe noktasında bulunan harflerin oluşturulmuş biçimleri, alandaki diğer buluntu grubu ile paralellik göstererek, söz konusu dokuma ağırlığının Roma Devrine ait olduğuna işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Dokuma Ağırlığı, Grekçe Damga, Roma Devri, Alexandria Troas

* Dr. Öğr. Üyesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi, Tarih Bölümü, Eskiçağ Tarihi ABD, erdinburuldag@karatekin.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3075-5503

*A Loom Weight from Alexandria Troas***Abstract**

Alexandria Troas, one of the port cities of Troas, is the only city in the region which was founded in the Hellenistic Period. The ancient city was turned into a Roman colony at the end of first century BC and it lived its most brilliant period during the Roman imperial age. After Roman period, Alexandria Troas survived into the Byzantine period. Excavations, which have been running in the ancient city, have brought to light new data about its forum and agora and research has provided some proofs for its Hellenistic, Roman and Byzantine periods. There is some difficulty in dating the loom weights, one of the the archaeological findings belonging to these periods. For this reason, the topic of this paper is a loom weight with Greek inscription found in trench KP East 3, located in the area between forum and agora of Alexandria Troas. Even if it is quite difficult to date the loom weight with its shape and weight, the the form of letters and other finds found in the same trench indicates that it belongs to the Roman Period.

Keywords: *Loom Weight, Greek Stamp, Roman Period, Alexandria Troas*

Giriş

Anadolu'nun kuzeybatı köşesi, Antik dönemde Troas olarak adlandırılmaktadır. Bu bölgenin Ege Denizi'ne uzanan batı kıyı şeridinin orta noktasında yer alan Alexandria Troas, kuzeybatısındaki Tenedos (=Bozcaada) sayesinde doğal korunaklı bir liman kenti olarak asırlar boyu varlığını sürdürmüştür. Günümüzde ise antik kent Çanakkale'nin Ezine İlçesi, Geyikli Beldesine bağlı olan Dalyan Köyü sınırları içerisinde bulunur. Hellenistik Dönem'in başında, çevre kentlerden gelen halkların bir araya getirilmesi ile kurulan kentin ilk ismi Antigoneia'dır. Kısa süre içerisinde Alexandria Troas ismini alan kent, MÖ 1. yüzyıl ikinci yarısında bir Roma kolonisine dönüştürülür. MS 3. yüzyıl sonlarına değin sürecek olan Roma koloni statüsü ile hem ekonomik refaha hem de siyasi ayrıcalığa sahip olan Alexandria Troas, bölgedeki önemli kentlerin başında gelir. Bizans Dönemi içerisinde iskâna sahip olsa da kentin bu süreci takiben terk edildiği ve akabinde yoğun bir tahribata maruz kaldığı bilinmektedir.

Alexandria Troas'taki arkeolojik çalışmalar 1990'lı yılların sonunda başlar. Yüzey araştırmalarının ardından Prof. Dr. Elmar Schwertheim tarafından başlanan kazı çalışmaları, 2011 yılından beri Prof. Dr. Erhan Öztepe tarafından sürdürülmektedir. Antik kentin forum alanında yoğunlaşan kazı çalışmalarında, Alexandria Troas'ın Roma Dönemi'ndeki

kent planlamacılığı başta olmak üzere mevcut kamu yapıları gün ışığına çıkarılmaktadır.

Alexandria Troas kazı çalışmaları, kent agorasının, doğu kenarına konumlandırılan bir stoa yapısı ile sınırlandırmış olduğunu ve Roma Dönemi'nde bu yapının hemen batı ön bölümüne bir kriptoportikusun inşa edildiğini ortaya koymuştur. Birbirine bitişik olan her iki yapının, forum alanındaki podyumlu tapınak ile aynı aksta bulunan olası girişini tespit edebilmek üzere 2019 yılında, KP Doğu 3 olarak isimlendirilen, 7.00x10.00 metre ölçülerindeki bir alanda kazı çalışmaları yürütülmüştür. Forum düzlüğü ile agora arasındaki bu eğimli alan, arazi şartları gereğince, basamaklı bir şekilde kazılmış ve en üst kod olan deniz seviyesinden +62.41 metre yüksekten, yaklaşık 4.4 metre derine inilerek çalışmalar sonlandırılmıştır.¹ Bu kazı çalışmaları sırasında belirlenen farklı nitelikteki arkeolojik bulgulardan biri, piramidal formu bir dokuma tezgâhı ağırlığıdır.

Mevcut çalışmanın amacı, 2019 yılı Alexandria Troas kazı çalışmaları sırasında KP Doğu 3 açmasında saptanmış olan ve üzerinde damga biçiminde Grekçe bir yazı bulunan dokuma ağırlığını tanıtarak, birkaç formun süreç içerisinde tekrarı şeklinde üretilmiş ve bu yüzden tarihlendirmesi güç olan bir buluntu grubuna yani dokuma ağırlığı örneklerine yeni bir eseri dahil edebilmektir.²

Antik Dönem Dokuma Tezgâhları ve Dokuma Ağırlıkları

Günümüz tekstil üretimi ve teknolojisinin aksine, antik dönemde dokuma ile kumaş temini, kadınlar tarafından üstlenilen başlıca ev işlerinden biri idi. Kendi evlerinde gerçekleşen bu üretim sürecinin iki önemli unsurundan biri dokuma tezgâhı, diğeri ise tezgâh ağırlıklarıdır. Crowfoot, antik dünyanın dokuma tezgâhlarını üç ana tipte sınıflandırır. Bunlar, zemine konulan yatay tezgâhlar ve ilkinde, modern halı-kilim dokuma tezgâhlarını anımsatan, üst ve alt bölümlerinde kirişleri bulunan, diğeri ise çözgü ağırlıkları kullanılan iki farklı biçimdeki dikey tezgâhlardır.³ Çözgü yani dokunacak kumaş uzunluğundaki iplerin bağlandığı dikey tezgâhlar, antik Yunan kültürünün yayılım gösterdiği coğrafyalarda en sık kullanılan ana dokuma unsuru olmalıdır.

¹ Erhan Öztepe, "2019 Yılı Alexandria Troas Kazıları", *Anadolu/Anatolia Dergisi* 45 (2019), 250-251.

² Bu makalede tanıtılan eserin yayınlanmasına izin veren değerli hocam, Alexandria Troas kazı başkanı Prof. Dr. Erhan Öztepe'ye ve eserin çizimini yaparak katkı sağlayan Arş. Gör. Murat Ay'a teşekkürü borç bilirim.

³ Grace M. Crowfoot, "Of the Warp-Weighted Loom", *The Annual of the British School at Athens* 37 (1936-1937), 36-37, fig. 1.

Tezgâhın üst bölümüne bağlanan iplerin gergin bir şekilde aşağıya sarkmasını sağlayan ağırlıklar, kültürel, coğrafik ve kronolojik etmenlere dayalı ve işlevine en uygun olarak farklı form, boyut ve ağırlıklarda oluşturulurdu. Temelde ise bunları diskoid, piramidal, konik başta olmak üzere küresel ve silindirik formlar olarak sınıflandırmak mümkündür.⁴ Sıklıkla üç ana formda yani diskoid, piramidal ve konik şekilli olarak karşımıza çıkan dokuma ağırlıklarının üretimi ve kullanımı, tarih öncesi çağlara uzanmaktadır. Antik Yunan ve Roma kültürlerinin hakim olduğu kentlerdeki arkeolojik kazılarda saptanan söz konusu formlardaki örnekler, Antik dönem boyunca dokuma tezgahlarında ağırlık olarak bu objelerin kullanıldıklarını göstermektedir. Dokuma ağırlıkları, değişkenlik gösteren formlarına rağmen, çoğunlukla pişmiş topraktan üretilmiştir ve üzerinde, ipliğin bağlanabilmesi için mutlaka en az bir delik mevcuttur. Her ne kadar büyük bir çoğunluğu üzerinde delik ya da delikler dışında başka bir unsura rastlanmasa da bazı dokuma elemanları üzerinde, malın ağırlığı ya da boyutunun belirtilmesi, kişiye özgü olma yani bir aidiyet ifadesi veya sadece dekoratif amaçlı olarak kazıma, damgalama veya boyama teknikleri kullanılarak yapılmış olan birtakım belirteç, sembol, yazı ve figüratif betimlere yer verilmiştir. Dolayısıyla, işlevi bakımından oldukça yalın bir dokuma aracı olan ağırlıklar için üzerlerindeki bu ifade ve süslemeler, süreç içerisinde farklı dönemlerde, ana tiplerde üretilmiş olan tezgâh ağırlıklarının tarihlendirilmesi hususunda önemli kriterler arasındadır.

⁴ Marta Hoffman, *The Warp-Weighted Loom: Studies in History and Technology of an Ancient Implement*, (Oslo: Robin and Russ Handweavers, 1974), 17-22; Elizabeth J. Wayland-Barber, *Prehistoric Textiles. The Development of Cloth in the Neolithic and Bronze Ages with Special Reference to the Aegean*, (Princeton: University Press, 1991), 79-82; İsmail Fazlıoğlu, *Eskiçağ'da Dokuma*. (İstanbul: Ege Yayınları, 1997), 24-28; Karen H. Stærmosse-Nielsen, *Kirkes Væv: Opstadvævens Historie og Nutidige Brug, Forsøg med fortiden 6*, (Lejre: Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter, 1999); Karen H. Stærmosse-Nielsen, "A Preliminary Classification of Shapes of Loomweight Used on the Warp-weighted Loom", *Archaeological Textiles Newsletter 35* (2002), 11-13, fig. 7; Karen H. Stærmosse-Nielsen, "A Preliminary Classification of Shapes of Loomweights", Eds. F. Pritchard, J. P. Wild (eds.), *Northern Archaeological Textiles. NESAT VII: Textile Symposium in Edinburgh, 5th-7th May 1999*, (Oxford: Oxbow Books, 2005), 192-135, fig. 23.2; Linda Mårtensson, Marie-Louise Noch, ve Eva Andersson-Strand, "Shape of Things: Understanding a Loom Weight" *Oxford Journal of Archaeology 28/4* (2009), 374-375, fig. 2; Mark Lawall, "Transport Amphoras and Loomweights: Integrating Elements of Ancient Greek Economies?", M. Harlow, M.-L. Nosch (eds.), *Greek and Roman Textiles and Dress: an Interdisciplinary Anthology*, Ancient Textiles Series 19, (Oxford and Oakville: Oxbow Books, 2014), 161-167; Jutta Kneisel ve Stefanie Schaefer-Di Maida, "Loom Weights in Bronze Age Central Europe", S. Sabatini, S. Bergerbrand (eds.), *The Textile Revolution in Bronze Age Europe*, (Cambridge: University Press, 2020), 84, fig. 4.1; Firat Girengir, "Nif Dağı Balıcaoluk Yerleşiminde Bulunan Dokuma Tezgâhı Ağırlıkları", *Masrop 14*, Cilt 1-2, (2020), 35.

Genel hatlarıyla işlevi ve karakteristik özelliklerine değindiğimiz dokuma ağırlıklarının, antik dönemin hemen her konutunda, Hera, Athena gibi tanrıçalara adanan bazı kutsal alanlarda⁵ ve gömü hediyesi olarak mezarlarda birden fazla sayıda bulunmuş olabileceğini ve bu yüzden kazı çalışmalarında sıklıkla karşılaşılan eserlerin başında geldiğini de belirtmek gerekir. Aynı zamanda antik dönemin dokuma teknolojisinin diğer bileşenlerinin organik materyallerden oluşturulmuş olması nedeniyle, bu üretim sürecinin en somut kanıtları olarak günümüze, tezgâh ağırlıkları ile yün-iplik eğirmek için kullanılan ağırsaklar ve makaralar ulaşabilmektedir.

Alexandria Troas'tan Bir Dokuma Ağırlığı

Alexandria Troas kazılarında özellikle “HS” ve “AS” sektörlerinde bulunmuş olan çok sayıda dokuma ağırlığının aksine, KP Doğu 3 açmasında saptanmış, mevcut çalışmaya konu olan ağırlık, yukarıya doğru daralan piramidal formunun tepe noktasında taşıdığı Grekçe bir yazı ile diğerlerinden ayrılır. Eserin ölçüleri şu şekildedir; yükseklik, 11,1 cm; tavan genişliği, 4 cm; taban genişliği, 6,4 cm; tavan kalınlığı, 3,8 cm; taban kalınlığı, 5,1 cm; delik çapı 0.5 cm. 400 gram ağırlığındaki bu dokuma elemanının, taşçık, mika ve kalker katkılı hamuru, açık kırmızı (Munsell 2.5 yr 6/8 light red) renklidir. Tavan ve taban kısımları düz, köşeleri ise yuvarlatılmış olan eser, tüm olarak günümüze kadar korunagelmiş olsa da her iki geniş yüz ile yan yüzlerde, köşe ve kenar kısımlarında aşınma ve kırılmalar mevcuttur. Tek bir asma deliğine sahip olan dokuma ağırlığında,

⁵ Kutsal alanlarda yapılan kazı çalışmalarında tekstil ve dokuma araçlarına rastlanmakta ve bunlar, dokuma ağırlıkları, ağırsaklar, *epintra* parçalarından oluşmaktadır. Tullia Linders, *Studies in the Treasure Records of Artemis Brauronia Found in Athens*, (Stockholm: Svebniska Institutet i Athen, 1972), 19; Fazlıoğlu, *Eskiçağ'da Dokuma*, 9; Susan Wallrodt, “Ritual Activity in Late Classical Iliion: The Evidence from a Fourth Century B.C. Deposits of Loomweights and Spindlewhorls”, *Studia Troica* 12 (2002), 179-196. Wallrodt, Iliion'daki Athena kutsal alanı yakınlarında bulunan dokuma ağırlıkları ve ağırsaklardan bazılarının adak objeleri olarak tanrıçaya sunulmuş olabileceği önerisinde bulunur; Margarita Gleba, *Textile Production in Pre-Roman Italy: Archaeological Evidence*. Ancient Textile Series 4, (Philadelphia: Oxbow Books, 2008), 178-183; Cecilie Brøns, *Gods and Garments: Textiles in Greek Sanctuaries in the 7th-1st Centuries BC*, Ancient Textile Series 28, (Philadelphia: Oxbow Books, 2017), 266. Brøns, dokuma ağırlıklarının bulunduğu kutsal alanları, Samos Heraion'u, Stymphalos'taki Athena kutsal alanı, Perachora Heraion'u ve Argos Heraion'u olarak sıralar; Brøns, *Gods and Garments: Textiles in Greek Sanctuaries in the 7th-1st Centuries BC*, 266, dn. 483. Roma dönemi öncesinde İtalya'nın güneyindeki bölgelerde bulunan, Valle d'Ansanto'daki Samnit kutsal alanı, Francavilla Marittima'daki Athena kutsal alanı ve Foce del Sele'deki Heraion gibi kutsal alanlarda dokuma ağırlıkları, adak objeleri olarak sunulmuştur; Alexandria Sofroniew, “Women's Work: The Dedication of Loom Weights in the Sanctuaries of Southern Italy”, *Pallas. Revue d'Etudes Antiques* 86 (2011), 191-209.

bu deliğin hafif eğimli olarak açıldığı anlaşılmaktadır (Resim 1). Tavan bölümünde ise mühür niteliğinde, beş harften oluşan Grekçe bir yazı bulunur.

Piramidal formlu dokuma ağırlıklarının süreç içerisindeki gelişimini irdeleyen Fazlıoğlu, MÖ 5. yüzyıl ortaları ile bu türdeki dokuma ağırlıklarının boyutlarının büyüdüğünü ve tepe kısımlarının genişlediği belirtirken, bunu özellikle MÖ 4. yüzyıl sonrası itibarıyla dokuma tezgahlarında değişik kumaşların dokunması için farklı büyüklük ve formdaki ağırlıkların kullanılmasıyla ilişkilendirmiştir.⁶ Erken örneklerde boyut bakımından birbirinden ayırt edilmesi için birtakım şekiller ve kazıma harfler taşıyan dokuma ağırlıkları üzerinde, MÖ 4. yüzyıldan itibaren baskı ile oluşturulan harfler ve mühür izleri görülmeye başlar.⁷ Alexandria Troas'ta bulunan piramidal formlu dokuma ağırlığının, biçim, ağırlık ve boyut gibi özellikleri yanı sıra üzerinde taşıdığı yazı ile bu tanımlamaya uygunluk gösterdiği ve yine esere ilişkin tüm unsurların, Hellenistik Dönem'de kurulan bir kentte saptanmış olması bakımından örtüştüğü fark edilir. Böylelikle söz konusu dokuma ağırlığının MÖ 4. yüzyıl öncesine ait olma ihtimalinin de bulunmadığı söylenebilir. Eserin tepe kısmında bulunan “Απρως” ifadesi ise onun bahsi geçen asır sonrası ile ilişkili olduğuna işaret eder. Olasılıkla, beş harfin oluşturduğu bir isimden ibaret olan bu kelimenin anlamı yanında, onu oluşturan harflerin yazılış biçimleri, eserin tarihlendirilmesi ile ilgili bazı çıkarımların yapılabilmesine olanak verir.

Yazıtlar başta olmak üzere epigrafik veri sunan buluntuların gerek tipolojik açıdan gerekse üzerlerinde taşıdıkları ifade ya da metinlerin tarihlendirmeye ilişkin herhangi bir kanıt sunmadığı durumlarda, yazı stilleri ve harf tiplerine bakarak eserin ait olduğu dönem için birtakım çıkarımlarda bulunmak mümkündür. Çalışma konusunu oluşturan dokuma ağırlığının gerek biçimsel özellikleri gerekse üzerindeki tek kelimelik ifade göz önünde bulundurulduğunda, tarihlendirmesi güç bir eser olduğu açıktır. Ancak bu noktada, üzerindeki söz konusu yazıyı oluşturan harflerin biçimleri ve özellikle de eserin birlikte saptandığı buluntu grubu, onun ait olduğu tarih aralığı için birtakım verileri sunmaları açısından değerlendirilmelidirler.

Attik alfabenin MÖ 5. yüzyılda ortadan kayboluşu ve aynı asrın sonu itibarıyla Atina'da resmi kayıtlar için Ionik alfabenin kullanılması zorunlu hale gelir. Bunu takiben, kısa bir süre içerisinde diğer kent devletlerinde de bu uygulama yaygınlaşır ve böylece antik Yunan dünyasında Hellenistik ve Roma Dönemleri boyunca Ionik yazı kullanılır.

⁶ Fazlıoğlu, *Eskiçağ'da Dokuma*, 27-28.

⁷ Fazlıoğlu, *Eskiçağ'da Dokuma*, 26.

Yazı ve alfabedeki bu ortak uygulama yanında harf tiplerinin asırlar boyunca birtakım değişimlere uğradığı anlaşılmaktadır.⁸ Söz konusu harfler arasında, biçimsel açıdan ait olduğu döneme işaret edebilecek belirgin değişimlere uğrayan bazı karakterler mevcuttur. Antik metinleri oluşturan harfler ve bunlar arasında süreç içerisinde değişim gösteren harf tipleri, yazıtların tarihlendirmesine ilişkin somut kanıtlar olarak değerlendirilmemeseler de belirli tarih aralığı ve dönemlere işaret etmeleri bakımından göz ardı edilmemelidirler. Bu bağlamda Alexandria Troas kazılarında bulunmuş olan doküma ağırlığı üzerindeki yazıyı oluşturan harflerin yazılış biçimlerini irdelemek gerekir.

Bu harflerden ilki olan *alpha*, orta çizgisi kırık olarak yazılmıştır. Bölgeler ve kentler arası farklı uygulamalar bulunmakla birlikte söz konusu harfin oluşturuluş biçiminin, MÖ 3.-1. yüzyıllar arasında diğer formlarla yani orta çizgisi düz ve sağ ya da sola eğri şekilde yazılan *alpha* ile beraber kullanılmaya başlandığı bilinmektedir.⁹ Alexandria Troas'a atfedilen epigrafik veriler arasında, *alpha* harfinin orta çizgisinin kırık olarak belirtildiği yazıtlara bakıldığında, bunların MÖ 2. yüzyıl ile Roma İmparatorluk Dönemi gibi geniş bir zaman aralığı içerisine tarihlendiği gözlemlenmektedir.¹⁰ Troas'ın diğer yerleşimlerinde saptanan bazı yazıtlarda da yine aynı harfin benzer bir şekilde yazıldığı görülmektedir. Orta çizgisi kırık olarak belirtilen *alpha*, Parion'dan tarihlendirilemeyen bir isim listesinde;¹¹ Assos yazıtları arasında MÖ 2. yüzyıl-MS 3. yüzyıl aralığına¹² ve Bizans Dönemi'ne¹³ tarihlenen bazı örneklerde;¹⁴ Ilion'dan

⁸ Hasan Malay, *Epigrafi (Yazıbilim)*, (İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi, 1987), 27-34; Margherita Guarducci, *L'Epigrafia Greca dalle Origini al Tardo Impero*, (Roma: Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, 2005), 81-84; Bradley H. McLean, *An Introduction to Greek Epigraphy of the Hellenistic and Roman Periods from Alexander the Great down to Reign of Constantine (323 B.C.-A.D. 337)*, (Ann Arbor: The University of Michigan Press, 2005), 40-42.

⁹ Malay, *Epigrafi (Yazıbilim)*, 32, 34, şek. 5; Guarducci, *L'Epigrafia Greca dalle Origini al Tardo Impero*, 82; McLean, *An Introduction to Greek Epigraphy of the Hellenistic and Roman Periods from Alexander the Great down to Reign of Constantine (323 B.C.-A.D. 337)*, 41.

¹⁰ Marijana Riel, *The Inscriptions of Alexandria Troas*, *Inschriften Griechischer Städte aus Kleinasien* 53, (Bonn: Rudolf Halbert GMBH, 1997), no. 5-6, 9, 13, 41, 43, 73, 82.

¹¹ Peter Frisch, *Die Inschriften von Parion*, *Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien* 25, (Bonn: Rudolf Halbert GMBH, 1983), no. 3.

¹² Reinhold Merkelbach, *Die Inschriften von Assos*, *Inschriften Griechischer Städte aus Kleinasien* 4, (Bonn: Rudolf Halbert GMBH, 1976), no. 7, 9, 13-16, 20-21, 29, 70-72.

¹³ Merkelbach, *Die Inschriften von Assos*, no. 32-33.

¹⁴ Assos kazı çalışmalarında saptanan amphora kulpları arasında Rhodos'tan gelen MÖ 3. yüzyıl amphora kulplarının ikisi üzerinde yer alan mühürlerde bu uygulamaya rastlanmıştır. Oya Tuncer, *Assos'da Bulunan Amphora Mühürler*, Yayınlanmamış Yüksek

MÖ 2. yüzyıl-MS 3. yüzyıl aralığına ait birtakım yazıtlarda;¹⁵ Lampsakos'tan MS 1./2. yüzyıla tarihlenen bazı yazıtlarda¹⁶ kullanılmıştır.

Dokuma ağırlığı üzerindeki yazının ikinci harfi olan *pi* ise her iki dikey çubuğu birbirine eşit bir şekilde oluşturulmuştur. Ionik alfabenin değişim geçiren harflerinden biri olan *pi* harfi, MÖ 1. yüzyıla değin sağ dikey çubuğu kısa olarak belirtilirken, MS 1. yüzyıla değin gelişim göstererek iki sağ dikey çubuğu uzatılarak iki dikey çubuğun eşitlediği tipe dönüşür.¹⁷ Troas'ın diğer kentlerinden Assos¹⁸ ve Ilion'da¹⁹ örneklerine rastlandığı gibi Alexandria Troas'ın MÖ 1. yüzyıl öncesine tarihli yazıtlarında da *pi* harfinin sağ dikey çubuğunun kısa olarak yazıldığı görülmektedir.²⁰ Bu asrı takiben kente atfedilen yazıtlarda dikey çubukları eşit olan *pi* harfi yer almaktadır.²¹ Yine bu uygulamanın bölgedeki diğer yerleşimlerde saptanan yazıtlarda da gözlemlendiğini belirtmek gerekir.²²

Eser üzerindeki yazının son harfi olan *sigma*, hilal biçimli olarak yazılmıştır. Harfin bu şekilde ifade edilmeye başlandığı epigrafik bulgular, MÖ 5. yüzyıla kadar gitmekte²³ ve yine MÖ 4. yüzyıldan itibaren antik

Lisans Tezi, (Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, 2019), no. 15-16. Aynı çalışmada, MÖ 2. yüzyıl sonu-1 yüzyıl başına tarihli Knidos amphoralarından bazıları üzerinde alpha harfinin orta çizgisinin kırık olduğu yine Tuncer tarafından belirtilmektedir. Tuncer, *Assos'da Bulunan Amphora Mühürler*, no. 21, 30, 34, 37.

¹⁵ Peter Frisch, *Die Inschriften von Ilion*, Inschriften Griechischer Städte aus Kleinasien 3, (Bonn: Rudolf Halbert GmbH, 1975), no. 53, 63, 83, 85, 104, 110, 164, 184.

¹⁶ Peter Frisch, *Die Inschriften von Lampsakos*, Inschriften Griechischer Städte aus Kleinasien 6, (Bonn: Rudolf Halbert GmbH, 1978), no 10-12, 23.

¹⁷ Edward M. Thompson, *An Introduction to Greek and Latin Palaeography*, (Oxford: Clarendon Press, 1912), 107-108, 144-148, tab. 1-4; Guarducci, *L'Epigrafia Greca dalle Origini al Tardo Impero*, 83; McLean, *An Introduction to Greek Epigraphy of the Hellenistic and Roman Periods from Alexander the Great down to Reign of Constantine (323 B.C.-A.D. 337)*, 41.

¹⁸ Merkelbach, *Die Inschriften von Assos*, no. 3. Pi harfinin sağ dikey çubuğu kısa olarak yazılan bu yazıtın MÖ 4. yüzyıla ait olduğu öngörülür.

¹⁹ Frisch, *Die Inschriften von Ilion*, no. 24, 66, 184. Ilion yazıtları arasında sağ dikey çubuğu kısa olarak belirtilirken pi harfine rastlanan örneklerden 24 ve 66 numaralı yazıtlar MÖ 300 civarına; 184 numaralı yazıt ise geç Hellenistik Dönem'e tarihlendirilir.

²⁰ Riel, *The Inscriptions of Alexandria Troas*, no. 1-3. Söz konusu yazıtlardan 1 numaralı olan, MÖ 4. yüzyıl sonu 3. yüzyıl başına; 2 numaralı yazıt, Hellenistik Dönem'e; 3 numaralı yazıt ise MÖ 4./erken 3. yüzyıla tarihlendirilir.

²¹ Riel, *The Inscriptions of Alexandria Troas*.

²² Ilion. Frisch, *Die Inschriften von Ilion*; Assos. Merkelbach, *Die Inschriften von Assos*; Lampsakos. Frisch, *Die Inschriften von Lampsakos*; Parion. Frisch, *Die Inschriften von Parion*.

²³ John H. Wright, "The Origin of Sigma Lunatum", *Transactions of the American Philological Association* 27 (1896), 79-89; Pierre Gorissen, "Litterae Lunatae", *Ancient Society* 9 (1978), 149-163; Guarducci, *L'Epigrafia Greca dalle Origini al Tardo Impero*,

edebi metinler ile²⁴ MÖ 3. yüzyıla tarihli Thasos *amphoralar*ının bazıları üzerindeki mühürlerde de yine aynı uygulamaya yani hilal biçimli *sigma* harfine rastlanmaktadır.²⁵ Kamu yazıtlarında ise hilal biçimli *sigmanın* Roma Dönemi öncesinde kullanıldığına ilişkin herhangi bir kanıt bulunmamakla birlikte bunun yani *sigma* harfinin hilal biçimine dönüşümünün ve yeni formun yazıtlara yansımalarının MS 1. ve 2. yüzyıllarda gerçekleştiği bilinmektedir.²⁶ Alexandria Troas yazıtları arasında *sigmanın* hilal biçimli olarak yazıldığı örnekler, MS 2.-3. yüzyıla tarihlendirilir.²⁷ Lampsakos yazıtları arasında tarihlendirilmesine kuşku ile yaklaşılarak MS 1./2. yüzyıla ve MS 3. yüzyıla ait olabilecekleri öngörüsünde bulunan iki örnekte hilal biçimli *sigmaya* rastlanırken, Assos'ta da MS 2. yüzyıl-MS 4. yüzyıl aralığına,²⁸ Roma İmparatorluk ve Bizans Dönemleri'ne²⁹ tarihlendirilen yazıtları arasında yine aynı harfin benzer şekilde kullanıldığı³⁰ görülmektedir.

Dokuma ağırlığının bulunduğu KP Doğu 3 açması, yükseklik bakımından kentin farklı kodlarındaki iki önemli sektörü arasında yer aldığı için oldukça eğimli bir yapıya sahiptir. Kazı çalışmaları ile açmada saptanan buluntu grubu oldukça çeşitli olup, bunların başında, Hellenistik Dönem'den Geç Antik Çağ'a değin tarihlenen seramikler gelmektedir. Her ne kadar söz konusu arazi ve doğa koşulları sebebiyle yüzeydeki arkeolojik bulguların yer değiştirdiği gözlemlense de eserin bulunmuş olduğu açmadaki konum ve deniz seviyesinden +59.10 metre yükseklikteki kod, böylesi bir değişikliğe uğramadığına işaret etmektedir. Eserin bulunduğu bu seviyenin üstünde yani

83; McLean, *An Introduction to Greek Epigraphy of the Hellenistic and Roman Periods from Alexander the Great down to Reign of Constantine (323 B.C.-A.D. 337)*, 41.

²⁴ Thompson, *An Introduction to Greek and Latin Palaeography*, 107-108, 144-148, tab. 1-4.

²⁵ Chavdar Tzochev, *The Athenian Agora 37: Results of Excavations, Amphora Stamps from Thasos*, The American School of Classical Studies at Athens, (Princeton: American School of Classical Studies at Athens, 2016), 26-34.

²⁶ Guarducci, *L'Epigrafia Greca dalle Origini al Tardo Impero*, 83; McLean, *An Introduction to Greek Epigraphy of the Hellenistic and Roman Periods from Alexander the Great down to Reign of Constantine (323 B.C.-A.D. 337)*, 41.

²⁷ Riel, *The Inscriptions of Alexandria Troas*, no. 48, 50-51, 93, 109-111, 119, 125.

²⁸ Merkelbach, *Die Inschriften von Assos*, no. 29-30, 35.

²⁹ Merkelbach, *Die Inschriften von Assos*, no. 72-73; 32-33.

³⁰ Assos'taki amphora kulpları içerisinde MÖ 3. yüzyıl Thasos amphoralarından bazıları üzerindeki mühürlerinde bu uygulamaya rastlanır. Tuncer, *Assos'da Bulunan Amphora Mühürler*, no. 38, 40, 44, 46, 48, 51, 52, 54. Yine Assos kazılarında bulunan ve aynı asra yani MÖ 3. yüzyıla tarihli olan Rhodos amphoraları içerisinde hilal biçimli *sigma* harfinin kullanıldığı örneklere yer almaktadır. Tuncer, *Assos'da Bulunan Amphora Mühürler*, no. 9, 16. Aynı çalışmada, MÖ 2.-1 yüzyıla tarihli Knidos amphoralarından bazıları üzerinde benzer *sigma* harfinin bulunduğu, Tuncer tarafından belirtilir. Tuncer, *Assos'da Bulunan Amphora Mühürler*, no. 17, 30-31, 37.

deniz seviyesinden +61.71 m. yükseklikteki koddaki bulunan, günümüzde Makedonya sınırlarındaki Edessa'dan III. Gordianus Dönemi'ne ait bir sikkeli; +59.83 ve +59.63 metre yüksekliklerde Alexandria Troas'ın MS. 3. yüzyıla tarihli birer pseudo-otonom sikkeli; dokuma ağırlığının da yer aldığı seviyeden Augustus Dönemi'ne tarihli bir Parion sikkeli ile +58.66 metrelik koddaki saptanan MS 1. yüzyıla tarihli, bir Roma İmparatorluk sikkeli, kesin tarih veren buluntular olmaları bakımından oldukça değerlidir. Dolayısıyla, KP Doğu 3 açmasında belirlenen söz konusu sikkeler, dokuma ağırlığı için MÖ 1. yüzyıl son çeyreği ile MS 3. yüzyıl aralığını sunmaktadır.

Gerek Anadolu'nun farklı kentlerinde gerekse farklı coğrafyalardaki kazılarda, mevcut çalışmaya konu olan eser ile benzerlik gösteren pek çok piramidal formlu dokuma ağırlığı tespit edilmektedir. Troas'taki komşu kentlerden Assos'taki çok sayıda dokuma ağırlığı içinde, piramidal formlu ağırlıklar bulunur. Buluntu kontekstlerine dayanarak tarihlendirilebilen bu örnekler arasında, MÖ 4. yüzyıl³¹ ile Hellenistik Dönem içerisine³² ve MÖ 125-40/30³³ ile MS. 2.-3. yüzyıla³⁴ ait olan dokuma ağırlıkları mevcuttur. Parion kazılarında, farklı sektörlerde belirlenmiş olan piramidal formlu dokuma ağırlıkları ise genellikle MÖ 5.-4. yüzyıl³⁵ ile MÖ 4.-3. yüzyıllara³⁶ tarihlendirilirken, antik kentin nekropolünden piramidal formlu bir dokuma ağırlığının saptandığı mezar içerisindeki diğer buluntuların yardımıyla MÖ 1. yüzyıl sonu-MS 1. yüzyıl başına ait olduğu öngörülmüştür.³⁷ Yine bir diğer komşu kent Ilion'da da MÖ 4. yüzyıla tarihlendirilen benzer örneklerle karşılaşılır.³⁸

³¹ Gözde Ayaz, *Assos'ta Yunan ve Roma Dönemlerinde Dokuma Aletleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, (Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, 2019) no. 170, 177, lev. 33-34.

³² Ayaz, *Assos'ta Yunan ve Roma Dönemlerinde Dokuma Aletleri*, no. 160, 164, 171, 179, lev. 30-31, 33-34.

³³ Ayaz, *Assos'ta Yunan ve Roma Dönemlerinde Dokuma Aletleri*, no. 163, 173, lev. 31, 33.

³⁴ Ayaz, *Assos'ta Yunan ve Roma Dönemlerinde Dokuma Aletleri*, no. 178, lev. 34.

³⁵ Yunus Özdemir, *Parion Antik Kentinde Ele Geçen Pişmiş Toprak, Taş, Kemik Dokuma Tezgah Ağırlıkları ve Ağırşaklar*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2020), 57-59, no. 1-3.

³⁶ Özdemir, *Parion Antik Kentinde Ele Geçen Pişmiş Toprak, Taş, Kemik Dokuma Tezgah Ağırlıkları ve Ağırşaklar*, 60-69, no. 4-13.

³⁷ Zerrin Aydın-Tavukçu, *Parion Nekropolü 2005 Yılı Buluntuları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, 2006), 154, 275, no. 242, lev. 71, res. 280.

³⁸ Wallrodt, "Ritual Activity in Late Classical Ilion: The Evidence from a Fourth Century B.C. Deposits of Loomweights and Spindlewhorls", 181-182, 189, no. 13.

Smyrna agorasından bir grup örnek Hellenistik Dönem'e;³⁹ Smyrna kentinin doğusundaki Nif Dağı Araştırma ve Kazı Projesi kapsamında gerçekleştirilen kazılarda bulunan örnekler MÖ 4.-3. Yüzyıla,⁴⁰ MÖ 1. Yüzyıla,⁴¹ MS 1. Yüzyıla;⁴² Myrina kenti yüzey araştırmalarında saptanan örnekler Klasik Dönem sonu-Hellenistik Dönem'e;⁴³ Kyme yakınlarında, Batıçim olarak belirtilen alanda yapılan sondaj çalışmalarında belirlenen piramidal formlu üç dokuma ağırlığı Roma Dönemi'ne;⁴⁴ Laodikeia'dan bir örnek de yine Roma Dönemi'ne⁴⁵ tarihlendirilmiştir. Teos'ta, içerisinde piramidal formlu örneklerin de bulunduğu çok sayıda dokuma ağırlığı mevcutken, bunların çoğunlukla Hellenistik Dönem'e ait olduğu ve yine aralarında Roma Dönemi örneklerinin de olabileceği öngörülür.⁴⁶ Tarsus-Gözlü Kule'de Hellenistik-Roma Dönemleri'ne tarihli piramidal formlu örneklerle rastlanır.⁴⁷ Pontos Bölgesi'nde bulunan Cıngırt Kayası kazılarında yine aynı formdaki dokuma ağırlıkları MÖ 1. yüzyıla tarihlendirilmiştir.⁴⁸

Korinth'de saptanmış olan piramidal formlu dokuma ağırlıkları arasında buluntu kontekstlerine göre MÖ 4. yüzyıla ait örneklerin⁴⁹ yanında

-
- ³⁹ Berivan Aslan, *İzmir Agorası'ndaki Bir Grup Hellenistik Dönem Ağırlık ve Tezgah Ağırlıkları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, 2007), 36-40, 17-26 Lev. 40-59.
- ⁴⁰ Fırat Girengir, *Nif Dağı Kazısı Örnekleri ile Dokuma Gereçleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, (Edirne: Trakya Üniversitesi, 2019), no. 36, 39-41, 45-49, 51-52, 55-56, 59; Girengir, "Nif Dağı Balıcaoluk Yerleşiminde Bulunan Dokuma Tezgâhi Ağırlıkları", 38-40, res. 5-6, 8-9.
- ⁴¹ Girengir, *Nif Dağı Kazısı Örnekleri ile Dokuma Gereçleri*, 54; Girengir, "Nif Dağı Balıcaoluk Yerleşiminde Bulunan Dokuma Tezgâhi Ağırlıkları", 38, res. 5.
- ⁴² Girengir, *Nif Dağı Kazısı Örnekleri ile Dokuma Gereçleri*, 43; Girengir, "Nif Dağı Balıcaoluk Yerleşiminde Bulunan Dokuma Tezgâhi Ağırlıkları", 39, res. 7.
- ⁴³ Aydoğmuş 2017, 232-236, no. 1-6, fig. 4-14.
- ⁴⁴ Deniz Doğanalp, *İzmir Arkeoloji Müzesi 2009-2010 Yılı Batıçim/Kyme Sondaj Kazı Buluntuları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, (İzmir: Ege Üniversitesi, 2016), 112-113, 194-195, no. 153-155, lev. 46-47.
- ⁴⁵ Celal Şimşek, *Laodikeia Nekropolü (2004-2010)*, Laodikeia Çalışmaları 1, C. 2, (İstanbul: Ege Yayınları, 2011), 789, no. 917.
- ⁴⁶ Dilşad A. Kolenoğlu, *Gre ve Roma Dönemi İonia Bölgesi Dokumacılık ve Dokuma Teknolojileri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, (Ankara: Ankara Üniversitesi, 2019), 84-86, no. 339-433.
- ⁴⁷ Hetty Goldman, "The Miscellaneous Finds", H. Goldman (ed.), *Excavation at Gözlü Kule, Tarsus I, The Hellenistic and Roman Periods*, (Princeton: University Press, 1950), 394, no. 1-6, 10, fig. 267.
- ⁴⁸ Ayşe F. Erol ve Deniz Tamer, "Fatsa Cıngırt Kayası 2012-2014 Sezonu Kazılarında Ele Geçen Ağırlıklar Üzerine Değerlendirmeler", *Tüba-Ar 15* (2012), 121-123, no. 5-14, lev. 3.
- ⁴⁹ Gladys R. Davidson 1952, *Corinth XII: Results of Excavations, The Minor Objects*, The American School of Classical Studies at Athens, (Princeton: American School of Classical Studies at Athens, 1952), 171, no. 1196-1201, pl. 77.

MS 1. Yüzyıla;⁵⁰ Atina agorasındaki benzer örnekler yine birlikte belirlendikleri buluntu grubu içerisinde değerlendirilerek MÖ 4.-3. Yüzyıla,⁵¹ MÖ erken 3. yüzyıla⁵² ve MS 1. yüzyıl ortalarına;⁵³ Kerameikos'taki mezarlarda saptanan piramidal formlu dokuma ağırlıkları ise MÖ 5. yüzyıl üçüncü çeyreğinden başlayarak,⁵⁴ MÖ 4. yüzyıl ikinci çeyreği,⁵⁵ MÖ 4. yüzyıl son çeyreği başları⁵⁶ ile aynı asrın sonları,⁵⁷ MÖ 3. yüzyıl ilk yarısına⁵⁸ tarihlendirilmiştir. Attika'nın Myoupolis/Oinoe,⁵⁹ Gythokastro/Eleutherai,⁶⁰ tahkimatlı kale yerleşimlerinde de Hellenistik Dönem'e ait olduğu öngörülen piramidal formlu dokuma ağırlıkları ile karşılaşılmaktadır. MÖ 4. yüzyıl başlarında kurulan ve bir asır kadar varlığını sürdürmüş olan Sırbistan'ın güneyindeki Kale yerleşiminde saptanan piramidal formlu dokuma ağırlıkları da söz konusu tarihlere yani MÖ 4.-3. yüzyıl aralığına aittir.⁶¹ Günümüzde büyük bir bölümü Avusturya sınırları içerisinde yer alan Roma'nın Noricum eyaletindeki Flavia Solva kenti kazılarında MS 1.-4. yüzyıla ait olabilecek piramidal formlu dokuma

⁵⁰ Davidson, *Corinth XII: Results of Excavations, The Minor Objects*, 171, no. 1202-1204, pl. 77.

⁵¹ Homer A. Thompson, "Two Centuries of Hellenistic Pottery", *Hesperia* 3, No. 4, The American Excavations in the Athenian Agora: Fifth Report. (1934), 327, 475, no. A 69, fig. 9.

⁵² Thompson, "Two Centuries of Hellenistic Pottery", 337, 475, no. B 13, fig. 17.

⁵³ Henry S. Robinson, *The Athenian Agora V: Results of Excavations, Pottery of Roman Period: Chronology*, The American School of Classical Studies at Athens, (Princeton: American School of Classical Studies at Athens, 1959), 86, M21, pl. 50.

⁵⁴ Wilfried K. Kovacovics, *Die Eckterrasse: an der Gräberstrasse des Kerameikos*, Kerameikos. Ergebnisse der Ausgrabungen 14, (Berlin: Walter de Gruyter, 1990), 132, S 20-21, taf. 56, 5.

⁵⁵ Kovacovics, *Die Eckterrasse: an der Gräberstrasse des Kerameikos*, 41, no. 30. 11-14, taf. 38, 4.

⁵⁶ Kovacovics, *Die Eckterrasse: an der Gräberstrasse des Kerameikos*, 45, no. 41. 3, taf. 41, 10.

⁵⁷ Kovacovics, *Die Eckterrasse: an der Gräberstrasse des Kerameikos*, 117-118, no. 119. 34, taf. 51, 1; 118, no. 121. 2, taf. 50, 9; 136, S 86-109, taf. 60, 9; 139, S 183-191, taf. 62, 1.

⁵⁸ Kovacovics, *Die Eckterrasse: an der Gräberstrasse des Kerameikos*, 72, no. 82. 1, taf. 47, 1.

⁵⁹ Josiah Ober, "Pottery and Miscellaneous Artifacts from Fortified Sites in Northern and Western Attica", *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens* 56/2 (1987), 212, no. 9.7, pl. 28.

⁶⁰ Ober, "Pottery and Miscellaneous Artifacts from Fortified Sites in Northern and Western Attica", 215, no. 11.15, pl. 28; 219-220, 11.69, pl. 30.

⁶¹ Petar Popović ve Ivan Vranić, "The Textile Industry at Krševica (Southeast Serbia) in the Fourth-Third Centuries B.C.", *Starinar* 56 (2008), no. 1-34, fig. 1, 10, pl. 1-3.

ağırlıklarına;⁶² Srejach'daki bir Roma villası içerisinde MS 2.-3. yüzyıla tarihli benzer örnekler ve Schönering'teki MS erken 2.-geç 4. yüzyıla tarihli bir Roma villası hamamında yine piramidal formlu dokuma ağırlıklarına rastlanmıştır.⁶³ Güney İtalya yerleşimlerinden San Giovanni di Ruoti'deki⁶⁴ kazı çalışmalarında, kentin ilk dönemi olarak adlandırılan ve MS 1. yüzyıl başları ile erken 3. yüzyıl arasına tarihlendirilen sektörde,⁶⁵ pek çok yapıdan oluşan bir kompleksin 9. ve 58. odalarında iki farklı piramidal dokuma ağırlığı tespit edilmiştir.⁶⁶ Her ne kadar kesin bir tarihlendirme yapılamasa da buluntu konumları nedeni ile iki eser de bahsi geçen döneme ait olmalıdır.

Sonuç olarak Alexandria Troas kazılarında KP Doğu 3 açmasında saptanan dokuma ağırlığının gerek form, boyut, ağırlık gibi özellikleri açısından gerekse üzerinde taşıdığı yazı ve belirlendiği diğer buluntularla birlikte değerlendirildiğinde, esere ilişkin eldeki verilerin Roma Dönemi'ne işaret ettiği anlaşılmaktadır. Bunun yanında, diğer yerleşimlerde form bakımından aynı döneme tarihli benzer örneklerin bulunması ve özellikle de buluntu grubu ve üzerindeki yazıyı oluşturan harflerin yazılış biçimleri yani harf tipleri sebebiyle, eser MS 1.-3. yüzyıla ait olmalıdır.

Sonuç

Dokuma ağırlıkları, süreç içerisinde birbirini tekrar eden form ve biçimlere sahip olmaları bakımından tarihlendirilmesi güç olan arkeolojik buluntuların başında gelmektedir. Bununla birlikte söz konusu buluntu grubu için dönemler arası birtakım ayrımların olduğu da aşikârdır. Süreç içerisinde değişen ağırlık ve boyutlarının yanında dokuma ağırlıklarının üzerlerinde taşıdıkları sembol, damga, mühür ve yazılar ile eserlerin birlikte tespit edildiği tarihlendirilebilir nitelikteki diğer buluntular, tekstil üretiminin

⁶² Kordula Gostenčnik, "Austria: Roman Period", M. Gleba, U. Mannering (eds.), *Textiles and Textile Production in Europe from Prehistory to AD 400*, Ancient Textiles Series 11, (Oxford and Oakville: Oxbow Books, 2012), 73-74, fig. 2.8 a-c; Kordula Gostenčnik, "Textile Production and Trade in Roman Noricum", M. Gleba, J. Pásztoakai-Szeőke (eds.), *Making Textiles: in pre-Roman and Roman Times People, Places, Identities*, Ancient Textile Series 13, (Oxford and Oakville: Oxbow Books, 2013), 69, fig. 4.6, e-n.

⁶³ Gostenčnik, "Austria: Roman Period", 77, fig. 2.10, a-b; Gostenčnik, "Textile Production and Trade in Roman Noricum", 73, 75, fig. 4.8, a, e.

⁶⁴ Antik dönemde Lucaina bölgesi küçük yerleşimlerinden biri olan San Giovanni di Ruoti, günümüzde İtalya'nın Potenza kentine 25 km. uzaktadır.

⁶⁵ Alastair M. Small ve Robert J. Buck, *The Excavations of San Giovanni di Ruoti. Volume I: The Villas and Their Environment*, (Toronto: University of Toronto Press, 1994), 43.

⁶⁶ Small ve Buck, *The Excavations of San Giovanni di Ruoti. Volume I: The Villas and Their Environment*, 58, no. 47, 49; 317, fig. 36, no. 47, 49.

önemli bileşenlerinden biri olan bu arkeolojik verilerin, ait olduğu dönemlerin anlaşılabilmesine imkân vermektedir.

Alexandria Troas'ın dokuma ağırlıkları içerisinde KP Doğu 3 açmasında belirlenen örnek, üzerinde taşıdığı mühür niteliğindeki yazı ile diğerlerinden farklılık göstermekte ve gerek bu yazı gerekse stilistik özellikleri ile de kentin kuruluş tarihinden önceye yani Hellenistik Dönem'e ait olamayacağı anlaşılmaktadır. Çünkü dokuma ağırlığı, boyut ve ağırlığı yanı sıra baskı ile yapılmış olan Grekçe bir yazı ile üretilmiş olması bakımından erken örneklerden ayrılır. Dikey bir dokuma tezgâhında kullanıldığı anlaşılan piramidal formlu bu dokuma ağırlığının tavan kısmında okunan “Απφως” ifadesini oluşturan harflerin yazılış biçimleri ile KP Doğu 3 açmasında saptanan sikkeler ve Assos başta olmak üzere diğer komşu kentler ile farklı bölge ve coğrafyalardan benzer örnekler, çalışma konusunu oluşturan eserin MS 1.-3. yüzyıla ait olduğunu düşündürmektedir. Böylece Alexandria Troas KP Doğu 3 açmasında bulunan dokuma tezgâhı ağırlığı ile tarihlendirilmesi hususunda birtakım zorlukları barındıran bir buluntu grubuna, Roma Dönemi'ne ait yeni bir örneğin dahil edildiğini söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

- Bayram, Berivan. *İzmir Agorası'ndaki Bir Grup Hellenistik Dönem Ağırşak ve Tezgah Ağırlıkları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, 2007.
- Ayaz, Gözde. *Assos'ta Yunan ve Roma Dönemlerinde Dokuma Aletleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, 2019.
- Aydın-Tavukçu, Zerrin. *Parion Nekropolü 2005 Yılı Buluntuları*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, 2006.
- Aydoğmuş, Nihan. "2015-2016 Yılı Myrina ve Gryneion Yüze Y Araştırmalarında Bulunan Pişmiş Toprak Ağırlıklar", eds. Murat Çekilmez – Emel Dereboylu-Poulain, *Myrina ve Gryneion: Arkeolojik Yüze Y Araştırmaları. Belgeler ve Yeni Araştırmalar 1*. 225-236. Ankara: Aliğa Kent Kitaplığı, 2017.
- Brøns, Cecilie. *Gods and Garments: Textiles in Greek Sanctuaries in the 7th-1st Centuries BC*. Ancient Textile Series 28. Philadelphia: Oxbow Books, 2017.
- Crowfoot, Grace M. "Of the Warp-Weighted Loom", *The Annual of the British School at Athens 37* (1936-1937): 36-47.
- Davidson, Gladys R. *Corinth XII: Results of Excavations, The Minor Objects*. The American School of Classical Studies at Athens. Princeton: American School of Classical Studies at Athens, 1952.
- Doğanalp, Deniz. *İzmir Arkeoloji Müzesi 2009-2010 Yılı Batıçım/Kyme Sondaj Kazı Buluntuları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Ege Üniversitesi, 2016.
- Erol, Ayşe F. ve Tamer, Deniz. "Fatsa Cıngırt Kayası 2012-2014 Sezonu Kazılarında Ele Geçen Ağırlıklar Üzerine Değerlendirmeler", *Tüba-Ar 15* (2012): 115-138.
- Fazlıoğlu, İsmail. *Eskiçağ'da Dokuma*. İstanbul: Ege Yayınları, 1997.
- Frisch, Peter. *Die Inschriften von Ilion*. Inschriften Griechischer Städte aus Kleinasien 3. Bonn: Rudolf Halbert GmbH, 1975.
- Frisch, Peter. *Die Inschriften von Lampsakos*. Inschriften Griechischer Städte aus Kleinasien 6. Bonn: Rudolf Halbert GmbH, 1978.
- Frisch, Peter. *Die Inschriften von Parion*. Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien 25. Bonn: Rudolf Halbert GmbH, 1983.
- Girengir, Fırat. *Nif Dağı Kazısı Örnekleri ile Dokuma Gereçleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne: Trakya Üniversitesi, 2019.
- Girengir, Fırat. "Nif Dağı Balıcaoluk Yerleşiminde Bulunan Dokuma Tezgâhı Ağırlıkları", *Masrop 14*, Cilt 1-2, (2020): 33-46.
- Gleba, Margarita. *Textile Production in Pre-Roman Italy: Archaeological Evidence*. Ancient Textile Series 4. Philadelphia: Oxbow Books, 2008.

- Goldman, Hetty. "The Miscellaneous Finds", ed. Hetty Goldman, *Excavation at Gözli Kule, Tarsus I, The Hellenistic and Roman Periods*. 387-403. Princeton: University Press, 1950.
- Gorissen, Pierre. "Litterae Lunatae", *Ancient Society* 9 (1978): 149-163.
- Gostenčnik, Kordula. "Austria: Roman Period", eds. Margarita Gleba – Ulla Mannering, *Textiles and Textile Production in Europe from Prehistory to AD 400*. Ancient Textiles Series 11. 65-88. Oxford and Oakville: Oxbow Books, 2012.
- Gostenčnik, Kordula. "Textile Production and Trade in Roman Noricum", eds. Margarita Gleba – Judit Pásztoőkai-Szeőke, *Making Textiles: in pre-Roman and Roman Times People, Places, Identities*, Ancient Textile Series 13. 60-86. Oxford and Oakville: Oxbow Books, 2013.
- Guarducci, Margherita. *L'Epigrafia Greca dalle Origini al Tardo Impero*. Roma: Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, 2005.
- Hoffman, Marta. *The Warp-Weighted Loom: Studies in History and Technology of an Ancient Implement*. Oslo: Robin and Russ Handweavers, 1974.
- Kneisel, Jutta. ve Schaefer-Di Maida, Stefanie. "Loom Weights in Bronze Age Central Europe", eds. Serena Sabatini – Sophie Bergerbrand, *The Textile Revolution in Bronze Age Europe*. 80-116. Cambridge: University Press, 2020.
- Kolenoğlu, Dilşad A. *Greک ve Roma Dönemi İonia Bölgesi Dokumacılık ve Dokuma Teknolojileri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi, 2019.
- Kovacsovics, Wilfried K. *Die Eckterrasse: an der Gräberstrasse des Kerameikos*. Kerameikos. Ergebnisse der Ausgrabungen 14. Berlin: Walter de Gruyter, 1990.
- Lawall, Mark. "Transport Amphoras and Loomweights: Integrating Elements of Ancient Greek Economies?", eds. Mary Harlow – Marie-Louise Nosch, *Greek and Roman Textiles and Dress: an Interdisciplinary Anthology*, Ancient Textiles Series 19. 150-189. Oxford and Oakville: Oxbow Books, 2014.
- Linders, Tullia. *Studies in the Treasure Records of Artemis Brauronia Found in Athens*. Stockholm: Svebnska Institutet i Athen, 1972.
- Malay, Hasan. *Epigrafi (Yazutbilim)*. İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi, 1987.
- Mårtensson, Linda, Noch, Marie-Louse ve Anderssson-Strand, Eva. "Shape of Things: Understanding a Loom Weight". *Oxford Journal of Archaeology* 28/4 (2009): 373-398.
- McLean, Bradley H. *An Introduction to Greek Epigraphy of the Hellenistic and Roman Periods from Alexander the Great down to Reign of Constantine (323 B.C.-A.D. 337)*. Ann Arbor: The University of Michigan Press, 2005.

- Merkelbach, Reinhold. *Die Inschriften von Assos*. Inschriften Griechischer Städte aus Kleinasien 4. Bonn: Rudolf Halbert GmbH, 1976.
- Ober, Josiah. "Pottery and Miscellaneous Artifacts from Fortified Sites in Northern and Western Attica", *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens* 56/2 (1987): 197-227.
- Özdemir, Yunus. *Parion Antik Kentinde Ele Geçen Pişmiş Toprak, Taş, Kemik Dokuma Tezgah Ağırlıkları ve Ağırşaklar*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2020.
- Öztepe, Erhan. "2019 Yılı Alexandria Troas Kazıları", *Anadolu/Anatolia Dergisi* 45 (2019): 250-251.
- Popović, Petar. ve Vranić, Ivan. "The Textile Industry at Krševica (Southeast Serbia) in the Fourth-Third Centuries B.C.", *Starinar* 56 (2008): 309-326.
- Ricl, Marijana. *The Inscriptions of Alexandria Troas*. Inschriften Griechischer Städte aus Kleinasien 53. Bonn: Rudolf Halbert GmbH, 1997.
- Robinson, Henry S. *The Athenian Agora V: Results of Excavations, Pottery of Roman Period: Chronology*. The American School of Classical Studies at Athens. Princeton: American School of Classical Studies at Athens, 1959.
- Small, Alastair M. ve Buck, Robert J. *The Excavations of San Giovanni di Ruoti. Volume I: The Villas and Their Environment*. Toronto: University of Toronto Press, 1994.
- Sofroniew, Alexandria. "Women's Work: The Dedication of Loom Weights in the Sanctuaries of Southern Italy", *Pallas. Revue d'Etudes Antiques* 86 (2011): 191-209.
- Stærmoose-Nielsen, Karen H. *Kirkes Væv: Opstadvævens Historie og Nutidige Brug, Forsøg med fortiden* 6. Lejre: Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter, 1999.
- Stærmoose-Nielsen, Karen H. "A Preliminary Classification of Shapes of Loomweight Used on the Warp-weighted Loom", *Archaeological Textiles Newsletter* 35 (2002): 11-13.
- Stærmoose-Nielsen, Karen H. "A Preliminary Classification of Shapes of Loomweights", Eds. Frances Pritchard – John Peter Wild, *Northern Archaeological Textiles. NESAT VII: Textile Symposium in Edinburgh, 5th-7th May 1999*. 129-135. Oxford: Oxbow Books, 2005.
- Şimşek, Celal. *Laodikeia Nekropolü (2004-2010)*, Laodikeia Çalışmaları 1, C. 2. İstanbul: Ege Yayınları, 2011.
- Thompson, Edward M. *An Introduction to Greek and Latin Palaeography*. Oxford: Clarendon Press, 1912.
- Thompson, Homer A. "Two Centuries of Hellenistic Pottery", *Hesperia* 3, No. 4. The American Excavations in the Athenian Agora: Fifth Report. (1934): 311-476.
- Tuncer, Oya. *Assos'da Bulunan Amphora Mühürler*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, 2019.

- Tzochev, Chavdar. *The Athenian Agora 37: Results of Excavations, Amphora Stamps from Thasos*. The American School of Classical Studies at Athens. Princeton: American School of Classical Studies at Athens, 2016.
- Wallrodt, Susan. "Ritual Activity in Late Classical Iliion: The Evidence from a Fourth Century B.C. Deposits of Loomweights and Spindlewhorls", *Studia Troica* 12 (2002): 179-196.
- Wayland-Barber, Elizabeth J. *Prehistoric Textiles. The Development of Cloth in the Neolithic and Bronze Ages with Special Reference to the Aegean*. Princeton: University Press, 1991.
- Wright, John H. "The Origin of Sigma Lunatum", *Transactions of the American Philological Association* 27 (1896): 79-89.

RESİMLER

Resim 1: Alexandria Troas KP Doğu 3 Açmasında Saptanan
Dokuma Tezgahı Ağırlığı

KÜLTEPE TABLETLERİNDE DERİ VE DERİ TİCARETİ*

Hakan EROL**

Makale Bilgisi

Başvuru: 05 Nisan 2022

Kabul: 16 Mayıs 2022

Makale Türü: Araştırma Makalesi**DOI:** 10.46931/aran.2022.16.1.6**Article Info**

Received: April 05 2022

Accepted: May 16 2022

Öz

Anadolu'daki Eski Asur ticaretinin temel ürünleri, tüccarların Asur'dan gertirdikleri kalay ve çeşitli yün kumaşlardır. Bu ürünlere ilaveten tüccarlar, fırsat buldukça bakır ve yün gibi Anadolu menşeli ürünlerin de ticaretini yaparak kazançlarını artırma gayreti içinde olmuşlardır. Asurların Anadolu içinde ticaretini yaptıkları bu ürünlere, yine Anadolu şehirlerinden tedarik edilen deri ya da post da eklenebilir. Kültepe tabletlerinde "deri" veya "post" anlamında ārum ve maškum terimleri kayıtlıdır. Toplamda 100'den fazla belgede geçen bu terimlerden özellikle maškum ticari ürün olarak metinlere daha fazla yansımıştır ve yüzlercesinin alınıp satıldığına ya da bir yerden başka yere nakledildiğine dair kayıtlar bulunmaktadır. Metinlerde toplam 45 ārum-deri; 1674 maškum-deri kayıtlıdır; ilaveten üç farklı belgede yaklaşık 42 talent ağırlığında maškum-deri kaydı bulunmaktadır. ārum ve maškum terimleri arasında, derinin hangi özelliklerine dair bir fark olduğu açık değildir. Fakat bu kelimeler derinin elde edildiği hayvanlar açısından değil, biçim ya da

* Bu makale 13-19 Aralık 2021 tarihleri arasında gerçekleştirilen XI. Uluslararası Hititoloji Kongresi'nde, yazar tarafından sunulmuş "Eski Asur Ticaret Kolonileri Döneminde Anadolu'da Deri Ticareti" başlıklı bildirinin genişletilmiş halidir.

** Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü, Sumeroloji Anabilim Dalı, herol@ankara.edu.tr; ORCID: 0000-0003-0089-1010

herhangi bir işlemde geçip geçmediği bakımından bir farka işaret edebilirler. Belgelerde ārum-deri büyükbaş hayvanlar dışında başka bir hayvanın derisini tanımlamamaktadır, ancak büyükbaş hayvan derisi için maškum terimi de kullanılmıştır.

Deri tabaklama işleminin insanoğlunun üretim teknikleri bakımından ustalaştığı en eski işlerden biri olduğu tahmin edilmektedir. Bu bakımdan, Eski Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'nde de deri tabaklama işleminin bilindiği ve uygulandığı açıktır, fakat Kültepe belgelerinde tabaklanmış deriyi diğer post ya da ham deriden ayırt etmemizi sağlayacak net bir delil bulunmamaktadır. Diğer taraftan, CAD A/II, s. 318a'da, İbranicede "deri/post" anlamındaki 'ōr kelimesiyle ilişkilendirilen ārum-deri, CAD E, 320b'de "çıplak, boş" anlamı verilen erū ve CDA s. 80a'da "çıplak olmak" anlamı verilen a/erūm ve bu kelimedenden türetilmiş "çıplak" anlamı verilen erium ile ilişkili olabilir. Dolayısıyla, ārum terimi bir tür işlemde geçirilerek yününden/kılından arındırılmış, yani bir şekilde tabaklanmış deri için kullanılmış olabilir.

Anahtar Kelimeler: Kültepe tabletleri, ticaret, maškum, ārum, deri, post

Leather and Leather Trade in Kültepe Texts

Abstract

The main commercial goods of the Anatolian trade in the Assyrian Trading Colonies Period were tin and various wool fabrics which the traders obtained in Assur. In addition to those commodities, the merchants tried to increase their income at odd times by trading products such as copper and wool of Anatolian origin. Leather or fleece, another Anatolian product, can be added to these Anatolian goods, which Assyrian merchants traded inside Anatolia. Two basic Akkadian terms, ārum and maškum occur in the Kültepe tablets for the meaning of leather or fleece/hides. Among these terms, which appear in more than 100 documents in total, especially maškum is more reflected in the texts as a commercial product; there are records of hundreds of them being bought and sold or transported from one place to another. The Kültepe texts record a total of 45 ārum and 1674 maškum. In addition, there are records of maškum weighing approximately 42 talents in three separate documents. It is not clear what kind of a distinction there is between the terms ārum and maškum as for the characteristics of the leather/fleece. However, the difference between these words could be in terms of the form of the leather/fleece or whether it had undergone any processing, but not the animals from which it

originated. *ārum* does not describe the skin of any animal except cattle, but the term *maškum* is also occurring for cattle skin in the documents.

It is believed that the leather tanning process is one of the oldest occupations that human beings have mastered in terms of manufacturing techniques. In this respect, it is clear that leather tanning was known and practiced during the Old Assyrian Trade Colonies Period. However, there is no clear evidence in the Kültepe texts that would enable us to distinguish tanned leather from other rawhide or fleece. On the other hand, *ārum*, associated with the Hebrew word *‘ōr* meaning “hide” in CAD A/II, p. 318a, may be related to the words *erū* “bare, empty” in CAD E, p. 320b, and *a/erum* “to be naked” in CDA p. 80a, and *erium* “naked” derived from this word. Accordingly, one may think that the term *ārum* may correspond to leather that had undergone some manufacturing process for tanning in some way.

Keywords: *Kültepe tablets, commerce, maškum, ārum, leather, fleece*

Giriş

Eski Anadolu tarihinde Asur Ticaret Kolonileri Dönemi olarak adlandırılan ve MÖ ikinci bin yılın ilk çeyreğini kapsayan devirde, Asurlu tüccarlar özellikle Orta Anadolu’da koloniler (*kārum*) ve istasyonlar (*wabartum*) kurarak sistemli ve kapsamlı bir bölgeler arası karasal ticaret gerçekleştirmişlerdir. Bu ticaretin çerçevesi, kapsamı ve çeşitli yönleri, kolonilerin merkezi Kültepe/Kaniş’te yapılan kazılarda bulunan, Asurlu tüccarların kişisel arşivlerine ait 23000 civarında çivi yazılı belge sayesinde aydınlatılabilmektedir. Anadolu’daki Asur ticaretin temel ürünleri Orta Asya kaynaklı olduğu düşünülen kalay ve daha çok Mezopotamya ürünleri olan çeşitli yün kumaşlardır. Asurlu tüccarlar bu ürünleri Anadolu şehirlerinde altın ve gümüş karşılığında satmışlar ve elde ettikleri değerli madenleri Asur’a taşımışlardır. Diğer taraftan tüccarlar, bu temel mallar dışında, Anadolu’nun belli başlı şehirlerinde Anadolu kaynaklı bakır, yün, *pirikannum* ve *saptinnum* kumaşları gibi başka mal ve ürünlerin de ticaretini yaparak kazançlarını artırmışlardır.

Anadolu içinde ticareti yapılan, Anadolu ürünü diyebileceğimiz bu mallara, bugüne kadar hakkında herhangi bir çalışma yapılmamış “deri” ya da “post” da eklenebilir. Bununla birlikte deri diğer mal ve ürünler gibi düzenli ve sistemli üretim aşamalarına tabi bir ürün ya da hammadde değildir. Çünkü deri sadece küçükbaş ve büyükbaş hayvanların kesilmesi

veya hastalık gibi başka nedenlerle ölmeleri ile elde edilebilen bir üründür. Bu nedenle, makalenin temel amacı olan, Kültepe metinleri çerçevesinde Eski Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'nde deri ve deri ticaretinin değerlendirilmesi ve ilgili belgelerin yorumlanmasına geçmeden önce, söz konusu dönemde, Anadolu'da hayvan yetiştiriciliğine ve et tüketimine kısaca değinmek gerekir.

Kültepe'de bulunan çivi yazılı belgelerin neredeyse tamamı Asurlu tüccarların ticari işleriyle ilgili olduğundan, Anadolu yerlilerinin ekonomik hayatına dair metinsel veriler sınırlı olsa da Koloni Döneminde Anadolu'nun yerel halkının ekonomisinin büyük oranda tarım ve hayvancılığa dayalı olduğu açıktır.¹ Özellikle kırsal bölgelerde yaşayan halkın hemen hemen tamamı zirai üretim dışında koyun, keçi, domuz ve sığır gibi küçükbaş ve büyükbaş hayvanlar yetiştirmiş ve bunların etinden ziyade, sütünden ve yününden yararlanmış olmalıdır.² Dolayısıyla, Anadolu toplumunun büyük çoğunluğunun temel besin maddeleri arasında etin oldukça sınırlı bir yere sahip olduğu; düzenli et tüketiminin daha çok saray ve çevresindeki elit sınıf ve kısmen de zengin Asurlu tüccarlara ait bir ayrıcalık olduğu tahmin edilmektedir.³

Bazı belgelerde Asurlu tüccarlara, bazen oldukça çok miktarlarda (örneğin bir metinde (CCT 2, 18) 50 koyun gibi) evcil hayvan sevk edildiğine, getirildiğine ya da teslim edildiğine dair bilgiler kayıtlıdır. Fakat bunların, Asurlu tüccarların genellikle yerlilerden alacaklarına karşılık mahsup ettikleri mallar olduğu ve bazı durumlarda eti için kesilen bir ya da iki küçükbaş hayvan dışında, kısa zaman içinde satılarak elden çıkarıldıkları görülmektedir. Özellikle ikinci eşleri Anadolu kadınları olan Kaniş'te yerleşik Asurlu tüccarların da evlerinde küçük ve büyük baş hayvan yetiştirildiğine ve bunlardan elde edilen ürünlerle gündelik ihtiyaçların karşılandığına dair bilgiler bulunmaktadır.⁴ Ancak her ne kadar, yerlilere

¹ Geniş bilgi için bkz. Esmâ Öz, *Kültepe Metinleri Işığında Eski Anadolu'da Tarım ve Hayvancılık* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014).

² Detaylı bilgi için bkz. L. Gürkan, Gökçek, "Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda (M.Ö. 1975-1723) Anadolu'da Hayvancılık ve Hayvan Ticareti," *Archivum Anatolicum* 7/1 (2004).

³ Jan G. Dercksen, "Subsistence, Surplus and the Market for Grain and Meat at Ancient Kanesh," *Altorientalischen Forschungen* 35 (2008): 94.

⁴ Dercksen, "Grain and Meat," 94. Örneğin, Asurlu tüccar Aşşur-nādā muhtemelen Turhumit'ten Kaniş'teki temsilcilerine gönderdiği mektup CCT 3 7b-8a'da Anadolu eşi Şiḫahšuḫar'a iletilmesini istediği bazı talimatlar vermekte ve büyük olasılıkla Kaniş'teki evde bakılan sığırlar ve koyunlarla ilgilenilmesini istemektedir: ³⁴ a-na GUD.HĪ.A ù UDU.HĪ.A ih-da "Sığırlara ve koyunlara dikkat edin". Bu ifade açıkça Asurlu tüccarların evlerinde hayvancılıkla da uğraştıklarını göstermektedir (Mogens T. Larsen, *The Aşşur-nādā Archive* (Leiden: Nederlands Instituut Voor Het Nabije Oosten, 2002), 86.)

kıyasla Asurlu tüccarların diyetinde etin yeri daha fazla olsa da, belgelerin sağladığı bilgilere göre, hayvan kesimi çoğunlukla adak, kurban, tören vb. vesileler çerçevesinde gerçekleştiğinden, deri üretimi de sınırlı sayıda olmuştur.

Kültepe metinlerinde kayıtlı *rabi rē'im* “çobanlar amiri”; *rabi alpim* “sığır (çobanları) başı” gibi unvanlar sarayların da büyük hayvan sürülerine sahip olduğunu göstermektedir. Fakat belgelerde, idari kurumlara bağlı da olsa, çok miktarda deri üretimine işaret edecek şekilde, düzenli olarak hayvanların kesildiği mezbahe tarzı işliklerin olduğuna dair bir bilgi bulunmamaktadır.

Kültepe Metinlerinde Deri/Post⁵

Kültepe metinlerinde “deri” ya da “post” anlamlarında iki temel terim kayıtlıdır. CAD A/II, s. 318a’da, İbranicede “deri/post” anlamındaki ‘*ōr* kelimesiyle ilişkilendirilen ve sadece Eski Asurcada geçtiği belirtilen *ārum* için şüpheli olarak “deri/post (*hide*)” anlamı verilmiştir. Yaklaşık bir düzine Eski Asurca belgede kayıtlı bu terimin özellikle sığır derisi için kullanılan bir kelime olduğu düşünülmekte ve sözlüklere de bu şekilde yansımaktadır. Diğer kelime ise, Kültepe metinlerinde sıkça geçen *maškum* terimidir. Sözlüklere göre hem “(ham) deri/post” hem de “(tabaklanmış) deri” anlamına gelen, başka devir belgelerinde “insan derisi/cildi; meyve/bitki kabuğu” (CAD M/I, s. 376a; CDA s. 202b; AHW s. 627b) anlamlarında da kullanılan bu terim bildiğimiz kadarıyla Kültepe metinlerinde sadece hayvan derisi ya da postu için kullanılmıştır.

Kelimenin Sumercesi olan KUŞ terimi, Kültepe metinleri içinde tek bir yerde, bir okul metni olduğu anlaşılan, kelime listesi Kt n/k 1697’de⁶ kayıtlıdır. Belgenin 69-70. satırlarında, birçoğu yaban hayvanlarına ait 11 farklı deri veya post adı listelenmiştir. Bunlar KUŞ *alpim* (GUD) “sığır derisi”; KUŞ *imērim* (ANŞE) “eşek derisi”; KUŞ *rīnum* (AM) “(vahşi) boğa derisi”; KUŞ *serrāmim* “vahşi eşek derisi”; KUŞ *midinim* “kaplan (ya da çita) postu”; KUŞ *urīšim* (MÁŠ) “keçi derisi”; KUŞ *barba(r)rim* “kurt postu”; KUŞ *kalbim* (UR) “köpek derisi”; KUŞ *šabītim* “ceylan derisi”;

⁵ Bu makalede sunulan “deri” ile ilgili veriler birçoğu henüz yayımlanmamış, yaklaşık 12 bin Kültepe belgesini içeren bir veri tabanından sağlanmıştır. Bir hayvansal ürün olan “deri”ye karşılık gelen, gerek elde ediliş biçimi gerekse üretim süreçleri ya da ürünler bakımından birçok modern terim söz konusudur. Deri ile ilgili ilk etapta akla gelen terimler arasında post, pösteki, gön, meşin vb. sayılabilir. Bu makalede, genel anlamda bu ve benzeri terimlerin tamamını kapsadığı düşünülen “deri” terimi; kesin olarak “yünlü deri” söz konusu olduğunda ise “post” terimi tercih edilmiştir.

⁶ Salih Çeçen ve Hakan Erol, “Kültepe’den Değişik Bir Ticari Mal Listesi,” *Archivum Anatolicum* 12/2, (2018): 53-75.

KUŠ *nēšim* “aslan postu” ve KUŠ *immerim* “koyun derisi”dir. Belgeyi oluşturan kişi, bir kâtip olarak ustalığını geliştirmek için Eski Asur yazınında çok az geçen ya da hiç karşılaşılmayan kelime ve ideogramları kullanmıştır. Dolayısıyla, burada KUŠ “deri” terimiyle kayıtlı yabancı hayvan isimlerinin birçoğu Eski Asurcada ilk kez geçtiğinden, bu hayvanların deri ya da postlarının Asurlu tüccarların ticari emtiaları arasında, hatta toplumun günlük hayatında bir yeri olmadığı söylenebilir. Diğer taraftan, avlanan vahşi hayvanların postlarının bazı zengin kimselerin evlerinin duvar ya da zeminlerini süslediği de muhakkaktır.

Kültepe Metinlerinde Geçen *ārum*-Deri

“Deri/post” anlamındaki *ārum* terimi çivi yazılı Akadca külliyatı içinde sadece Kültepe’de bulunan Eski Asurca belgelerde geçmektedir. Dolayısıyla Asurlu tüccarların, CAD’de de belirtildiği üzere, Batı Semitik dillerde bulunan bu kelimeyi Anadolu’da ya da Kuzey Suriye’de öğrendiği ve bir ticari emtiaya karşılık olarak dillerine kattığı düşünülebilir. Yayımlanmış ve ulaşılabilen yayımlanmamış Kültepe metinleri içinde yapılan taramalarda “deri/post” anlamındaki *ārum* terimine 12 farklı belgede rastlanmaktadır.⁷ Bunların dördünde *ārum*’un sığır (GUD / *alpum*) derisi olduğu belirtilmiştir.⁸ Ancak bu belgelerin üçü birbirinin dublikatidir. *ārum* teriminin belgelerde başka hiçbir hayvanın derisi için kullanılmaması, bunun sadece büyük baş hayvan derisi ya da postunu tanımladığını düşündürülebilir. Fakat büyükbaş hayvan derisini tanımlamak için, “deri” anlamındaki diğer terim *maškum* da kullanılmıştır.⁹ Diğer taraftan, çeşitli malların teslimiyle ilgili kişisel bir not olan Kt 87/k 482’de¹⁰ *ārum* ve *maškum* terimlerinin ayrı ayrı kayıtlı olması, “deri” anlamındaki bu iki terim arasında açık bir fark olduğuna işaret etmektedir.¹¹

Kültepe belgelerinde *ārum*-derinin farklı türlerine işaret edecek herhangi bir bilgi kayıtlı değildir. Ancak mektup devamı olduğu anlaşılan TPAK 1, 69’da *ārum*-deri “çok kaliteli” (*damqum watrum*) sıfatıyla nitelendirilmiştir. Metinde, belki de bir ayakkabı imalatçısı olan Mannum-kī-

⁷ Kt 87/k 426; Kt 87/k 482; Kt 87/k 547; Kt 89/k 248; Kt 92/k 1035; Kt 94/k 205; KTS 1, 51a/b; BIN 4, 162; OIP 27, 55; OIP 27, 429; TPAK 1, 69; TPAK 1 204.

⁸ Kt 92/k 1035: ⁵ ʾ30ʾ ⁶ a-re-e ša GUD.HĪ.A; OIP 27, 55: ⁷ ... 3 a-ri ša al-pi-im; BIN 4, 162: ¹⁰ ... 3 a-re-e ša al-pi-im; Prag I 429: ⁸ 3 a-ru / ša GUD

⁹ CCT 2, 18; CCT 5, 28b; AKT 6d, 737

¹⁰ Kt 87/k 482: ¹⁵ [x+]2 maš-ku 3 a-ru ¹⁶ 30 ši-pá-ra-tum ¹⁷ mi-ma a-nim ¹⁸ a-qá-ti-šu-nu ¹⁹ a-dí-in “[x+]2 (adet) maškum-deri; 3 (adet) ārum-deri; 30 bronz çivi; bütün bunları onlara verdim”.

¹¹ Hakan Erol, “Köle Sevkiyatı Hakkında Bir Kültepe Metni,” *Archivum Anatolicum* 14/1, (2020): 90.

Aššur'a, muhtemelen ayakkabı yapması için çok kaliteli iki (adet) *ārum*-deri verildiği kayıtlıdır.¹² 1) 2 *a-re-e-en* 2) SĠG₅^{tim} *wa-at-[ru-tim]* 3) *a-na Ma-nu-ki-A-š[ur]* 4) DUMU *Ša-i-ma-ni* 5) *a-na šé-né-en* 6) *ša-áp-tù-e-en* 7) *a-dí-in šé-ne-en* 8) *ta-lá-né-e-en* 9) *iš-tí* 10) *A-šùr-ták-lá-ku* 11) DUMU *E-nu-Be-lim* 12) *ù Ī-dí-Sú-en* 13) DUMU *A-lá-hi-im a-n[a]* 14) *Da-da-a qí-b[i₄-ma]* 15) *šé-ne-en ša-á[p[?]-tù-e-en]* 16) *Šu-Hu-bur ub-[lam[?]]* 17) *ta-lá-né-e-e[n]* 18) SĠG₅^{tim} *a-šé-pè-e-a* 19) *šé-[b]i₄-lam* ¹⁻⁷⁾ Çok kaliteli iki (parça) *ārum*-deriyi Šayyimanu'nun oğlu Mannum-kī-Aššur'a bir çift *šaptú* (açık?) ayakkabı (/sandalet?) (yapması) için verdim. ⁷⁻¹³⁾ Bir çift *tallanum*-ayakkabı Ennum-Bēlum'un oğlu Aššur-taklāku ve Ali-ahum'un oğlu İddin-Suen'dedir. ¹³⁻¹⁶⁾ Dadaya'ya söyle! Bir çift *šaptu* (açık?) ayakkabıyı Šu-Hubur getirdi. ¹⁷⁻¹⁹⁾ Ayağım için bana kaliteli *tallanum*-ayakkabıları gönder!"

ārum geçen belgelerin birkaçında bu deri türünün fiyatıyla ilgili bilgiler de bulunmaktadır. Birbirlerinin duplikatı olan BIN 4, 162; OIP 27, 55 ve Prag 1, 429 numaralı, çeşitli malların sevk ve teslimiyle ilgili belgelerde üç adet sığır derisi fiyatının 9 *šeql* gümüş olduğu belirtilmiştir.¹³ Yani her bir sığır derisi için 3 *šeql* gümüş ödenmiştir. Henüz yayımlanmamış bir mektup olan Kt 87/k 426'da, anlaşılması zor bir bağlam içinde, çoğul halde "*ārum*-derilerin 1 *šeql* (gümüş)" olduğu belirtilmiştir.¹⁴ KTS 1, 51b'de iki (parça) *ārum*-deri için 5/6 *šeql* gümüş ödenmiştir.¹⁵ Bu hesaba göre 1 *ārum*-derinin fiyatı 75 *uṭṭat* gümüşdür. Yine bir mektup olan, yayımlanmamış Kt 89/k 248'de 2 *ārum*-derinin, 10 *mina* bakır karşılığında, vadeli olarak borç verildiği kayıtlıdır.¹⁶ Metinlerdeki sığır satışıyla ilgili bilgilere göre, bir sığırın fiyatının sağlıklı, besili, yapılı vb. olup olmadığına göre 2.5 *šeql* ile 18 *šeql* gümüş arasında değiştiği görülmektedir.¹⁷ Bu istatistiğe göre yukarıda değinilen, birbirinin duplikatı olan (BIN 4, 162; OIP

¹² Dercksen, "Grain and Meat," 98.

¹³ BIN 4, 162: ¹⁰⁾ ... 3 *a-re-e ša al-pi-im* ¹¹⁾ 9 GÍN KÙ.BABBAR *ší-im-šu-nu* "3 sığır derisi; onların fiyatı 9 *šeql* gümüşdür."; OIP 27, 55: ⁷⁾ ... 3 *a-re ša al-pi-im* 9 GÍN ⁸⁾ KÙ.BABBAR *ší-im-šu-nu* "3 sığır derisi; onların fiyatı 9 *šeql* gümüşdür."; Prag I 429: ⁸⁾ 3 *a-ru : ša* GUD 9 GÍN KÙ.BABBAR : *ší-im-šu-nu* "3 sığır derisi; onların fiyatı 9 *šeql* gümüşdür".

¹⁴ Kt 87/k 426: ³⁵⁾ ... *ša* 1 GÍN *a-re-e* "*ārum*-deriler (için) 1 *šeql* (gümüş)".

¹⁵ KTS 1, 51b: ³⁾ ... 5/6 GÍN *a-na šé-ni-šu a-re-e* "5/6 *šeql* (gümüş) iki *ārum*-deri için".

¹⁶ Kt 89/k 248: ⁶⁾ ... 2 *ší-na* ⁷⁾ [*a*]-*re-e ša ta-dí-na-ni* ⁸⁾ *a-na A-šur-ták-lá-ku a-na šu-mi* ⁹⁾ *a-na u₄-me a-dí-in a-na* 10 *ma-na* URUDU ¹⁰⁾ *a-dí-šu-nu mi-na-am ša* ¹¹⁾ *a-na A-šur-ták-lá-ku* ¹²⁾ *ta-aq-bi₄-šum* ¹³⁾ *um-ma a-ta-ma a-dí* ¹⁴⁾ *na-áš-pè-er-ti-ni* ¹⁵⁾ *šú-ha-ru-um ša Šu-A-šur* ¹⁶⁾ *i-lá-kà-ni a-re a-ma-ma/an* ¹⁷⁾ *lá ta-da-an* ... "Bana verdiğin iki *ārum*-deriyi (kendi) adıma vadeli olarak 10 *mina* bakır karşılığında Aššur-taklāku'ya verdim. Niçin Aššur-taklāku ile konuştun ve sen "mektubumuz(da belirttiğimiz üzere) Šu-Aššur'un uşağı gelinceye kadar *ārum*-derileri kimseye satma" dedin?"

¹⁷ Gökçek, "Hayvancılık ve Hayvan Ticareti," 69.

27, 55 ve Prag 1, 429'de) belgelerde bir sığır derisinin fiyatı olarak verilen 3 *šeql* gümüş oldukça yüksek bir meblağdır. Dolayısıyla bu derilerin işleminden geçirilmiş ya da tabaklanmış deriler olduğu düşünülebilir. Diğer belgelerdeki (Kt 87/k 426'da, KTS 1, 51b ve Kt 89/k 248'de) *ārum*-deri fiyatlarının ise daha makul olduğu söylenebilir. Ancak bir ürünün türü, kalitesi, arz-talep dengesi vb. unsurlar, o ürünün fiyatını doğrudan etkilediğinden ve *ārum*-derinin fiyatına dair elimizde yeterli veri bulunmadığından bu ürünün ortalama fiyatıyla ilgili bir tahminde bulunmak zordur.

Metinlerde genellikle birkaç adet *ārum*-deri konu edilmiştir. Oldukça hasarlı durumda ele geçen Kt 92/k 1035 numaralı mektupta ise 30 parça sığır derisinin muhtemelen kağıdı ile taşındığı kayıtlıdır.¹⁸ *ārum*-deri metinlerde *maškum*-deri, bronz çivi (Kt 87/k 482); semer, yün (Kt 87/k 547); kumaş, soğan (Prag 1, 429) gibi, genellikle değersiz, ticaretin temel malları dışındaki ürünlerle birlikte geçmektedir.

Kültepe Metinlerinde Geçen *maškum*-Deri

“Deri” anlamındaki diğer terim *maškum*'a CAD M/I, s. 376a'da “ten, cilt (*skin*); (ham) deri, gön (*hide*), (tabaklanmış) deri (*leather tanned*); dış yüzey, kabuk” anlamları verilmektedir. *maškum* terimi, ulaşılabilen mevcut Kültepe belgeleri içinde 95 farklı metinde kayıtlıdır. Kelime sadece üç yerde *alpum* “sığır” derisi (CCT 2, 18; CCT 5, 28b; AKT 6d, 737) ve bir yerde *immerum* “koyun” derisi (CCT 5, 28b) olarak nitelendirilmiş; başka hayvanlarla ilgili olarak ya da insan derisi için kullanılmamıştır.¹⁹ *maškum*-deri henüz yayımlanmamış bir metinde (Kt n/k 1459: 28) “saç, keçi kılı; post” anlamlarına gelen *šartum* (CAD Š/II, s. 125a; CDA s. 361b) kelimesi ile tanımlanmıştır.²⁰ Belgede kayıtlı 2 *maški ša šartim* ifadesi “2 keçi derisi” anlamında yorumlanabilir. *šartum* terimi, bu metin dışında, Eski Asurcada

¹⁸ Kt 92/k 1035: ¹ *a-na l̄-ku-pi-a q̄i-bi₄-[ma]* ² *um-ma ša-lim-a-hu-m[a]* ³ *a-dí-i : ša Na-ni-[?]ba[?]-t[al[?]]* ⁴ *i^dUTU^ši a-na 'É' H[u[?] x x x]* ⁵ *e-ru-bu : DUMU Ha-nu-nu '30[?] [(x)]* ⁶ *a-re-e ša GUD.HĪ.A i-[na]* ⁷ *e-ri-q̄i im-ší* “¹⁻² İkün-pīya'ya söyle! Şalim-ahhum şöyle (söyler): ³⁻⁷ Nanibatal hakkında; H[u....]'nın evine girdiğim gün ... Hanunu'nun oğlu arabalardaki 30 parça sığır derisinden sorumludur.” (Erol, “Köle Sevkiyatı,” 90)

¹⁹ CCT 2, 18: ²⁷ *sí-ra-am* ²⁸ *pá-šu-ra-am ma-áš-kà-am : ša GUD* ²⁹ *ku¹-sí-a-am : ša ANŠE : mī-ma a-nim* ³⁰ *lu e-er-sú-ú* “kazan, masa, sığır derisi, eşek semeri; bütün bunlar hazır olsunlar”; CCT 5, 28b: ¹² *... lu ší-im maš-ki* ¹³ *ša al-pi lu ša e-me-ri* (bkz. dipnot 49); AKT 6-d, 737: ⁵ *... maš-kà-am* ⁶ *ša GUD* ... (bkz. dipnot 56.)

²⁰ Kt n/k 1459: ²⁶ *2 eb-li ša tí-na-tim* ²⁷ *2 maš-<<ší>>-ki* ²⁸ *ša šar-tim : 2 gus-lu-a-ni* ²⁹ *ma-lá KÜ.BABBAR té-pu-šu* ³⁰ *iš-ti pá-nim-ma šé-bi₄-lam* “İki ip inciri, iki keçi derisini, iki *guluānumu* (ve) elde edebildiğin kadar gümüşü ilk gelenle bana gönder!” (S. Çeçen'in izniyle)

sadece iki belgede (TC 3, 17: 21; Kt j/k 96: 23²¹), “kumaş üzerinde kalan iplik/tüy” anlamında geçmektedir. Dolayısıyla *maškum*, küçük ya da büyükbaş hayvan ayırt etmeksizin “deri” ya da “post” anlamında kullanılan genel bir terimdir.

Kelime 20’den fazla Kültepe metninde *šapium* sıfatı ile nitelendirilmiştir.²² *šapûm/šapium* terimi “yoğun olmak, kalın olmak, yüklü olmak” anlamındaki *šapû* fiilinden (CDA s. 358b) türetilmiş, “kalın, kalınlaştırılmış” (CAD Š/II, s. 487a; CDA s. 358b) anlamında bir sıfattır. Kültepe metinlerinde *maškum* terimini niteleyen bu sıfatın “yünlü” anlamında değerlendirilmesi gerekir. K. R. Veenhof, Eski Asurca belgelerde geçen *maškum šapium* ifadesini “yünlü deri” olarak anlamlandırmış ve birçok metinde “yünlü; kalın” sıfatı olmaksızın geçen *maškum* teriminin de “yünlü deri” olduğunu, “tabaklanmış deri” anlamına gelmediğini belirtmiştir.²³ M. T. Larsen de yayımladığı bir metinde, *šapium* “yünlü/kalın” sıfatı olmadan geçen *maškum* terimini “hazırlanmamış post (*unprepared fleece*)” anlamında yorumlamıştır (AKT 6-b, s. 91). Sahanın uzmanlarının *maškum* ile *maškum šapium* arasında bir fark olmadığı; her ikisinin de “yünlü deri veya post” anlamına geldiği görüşü doğru olabilir, ancak daha fazla ve kesin veriye ihtiyaç vardır.

maškum šapium “yünlü deri/post” ifadesi henüz yayımlanmamış Kt n/k 1449’da “yumuşak” (*narbum*) ve “kaliteli” (*damqum/SİG₅*) sıfatlarıyla;²⁴ BIN 4, 51’de yine “kaliteli” (*damqum/SİG₅*) sıfatıyla nitelendirilmiştir.²⁵ Bu tamlama AKT 8, 303’te ise *ZA⁷-ru-pu-tim* sıfatı ile geçmektedir.²⁶ Belgeyi yayımlayan K. R. Veenhof bu terimin sadece “boyamak, renklendirmek” anlamındaki *šarāpum* fiiliyle ilgili olabileceğini ve yünün boyanmasıyla

²¹ Şerife Yılmaz, “1958 Yılı Arşivinden Beş Mektup.” *Cahit Günbattı’ya Armağan*, ed. İ. Albayrak, H. Erol ve M. Çayır, (Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 2015).

²² KTS 2, 31: 16; RA 59, 36 (14): BIN 4, 162: 30-31; BIN 4, 51: 40; BIN 6, 13: 15-16; CCT 4, 1b: 5; 14; KTH 1: 19; NBC 3790: 12; ; RA 60, 140: 5; Kt a/k 626: 6-7; Kt c/k 45: 22-23; Kt n/k 118: 19; Kt n/k 1449: 2-3; Kt n/k 2127: 15; Kt 88/k 71: 26 (İrfan Albayrak, “Kültepe’den Değişik Bir Masraf Listesi,” *Archivum Anatolicum* 5 (2002)); Kt 94/k 203: 4; Kt 94/k 463: 3-4; AKT 6-c, 566: 20; AKT 6-c, 585: 17; AKT 8, 303: 11; Kt 97/k 40: 12

²³ Klaas R. Veenhof, *Aspects of Old Assyrian Trade and its Terminology* (Leiden: Brill, 1972), 132-133. Aşağıda verilen, aynı konunun ele alındığı belgelerden RA 60, 140: 5’te *maškum-deri šapium* sıfatı ile nitelendirilmişken, TC 1, 27: 12’de bu sıfatın kullanılmaması Veenhof’un bu görüşünü desteklemektedir.

²⁴ Kt n/k 1449: ²⁾ *maš-ki* ³⁾ *ša-pá-tim na-ar-bu-<tim>* ⁴⁾ *SİG₅ ša-am-nam ù* ⁵⁾ *sà-he-er-tám ša-ma-nim* “Benim için kaliteli yumuşak yünlü deri ... satın alın!” (S. Çeçen’in izniyle)

²⁵ BIN 4, 51: ⁴⁰⁾ 3 *maš-ku ša-pi-ú-tum* *SİG₅*⁴²⁾ ... *mì-ma a-nu-[um]* ⁴³⁾ *na-áš-a-ti*... “3 (parça) kaliteli yünlü deri... bütün bunları sen taşıdın.”

²⁶ AKT 8, 303: ¹¹⁾ 2 *maš-ki ša-pá-tim* ¹²⁾ [*ša*]²-*ru-pu-tim* ¹³⁾ *ha-bu-ul* “2 boyalı postu borçludur.”

ilgili bunun tek örnek olduğunu belirtmiştir. Bir yönlü derinin boyanmış olması bunun post olarak kullanılacağını, derinin herhangi bir ürün elde etmek için işlenmeyeceğini gösterir. *šarāpum* fiilinin daha çok metaller için “yakarak veya ateşte ergiterek arındırmak, saflaştırmak” (CAD Ş, 102a) ve “(kırmızıya) boyamak” anlamlarının dışında, diğer geç dönem belgelerinde karşılaşılan, “(tabaklama sırasında) suda bekletmek” anlamı vardır (CAD Ş, 104a). CAD’de yapılan yoruma göre, tabaklamayla ilgili *šarāpum* fiiline yapılan referanslarda derinin boyanması ya da tabaklama veya boyama için derinin sıvıya yatırılması kastedilmektedir (CAD Ş, s. 105a). Ancak burada “yünlü deri” söz konusu olduğu için kelimenin “sıvıya yatırılmış” anlamında kullanılması ihtimal dışıdır.

Yapılan taramalara göre, *maškum*-deri altı belgede *wadium* (*watium* /*wēdium*/*edium*) terimi ile nitelendirilmiştir.²⁷ Bu terim sadece derinin değil farklı kumaş türlerinin ve “semer (örtüsü)” anlamındaki *ukāpumun* (CDA s. 419b) da sıfatı olarak kayıtlıdır.²⁸ Kelime için CDA, s. 432b’de “deriler ve kumaşlar için bir tanım”; CAD U-W, 399b’de “kumaşların ve derilerin niteleyicisi (*qualifying textiles and skins*)” anlamı verilmiş; kelimenin kökü hakkında bir yorum yapılmamıştır. K. R. Veenhof, 1972 yılında yayımladığı kitabında *wadium* terimini değerlendirmiş ve Eski Asurcada ilk hece olarak *wa-* ve *e-* arasındaki değişime dair örnekler vererek, bu terimin “siyah renkli” anlamındaki *eṭium* (CAD E, 412a; CDA, 85a; AHW, s. 266a: *eṭū* “karanlık; sönmüş”) olabileceğini belirtmiştir.²⁹ İ. Albayrak da AKT 4, 78: 3 ve 6’da *maškum*-derinin sıfatı olarak *e-ti-ú-tim* yazılışıyla geçen kelimeyi “siyah” anlamında almıştır.³⁰ Bu sıfat büyük olasılıkla siyah tüylü postları tanımlamak için kullanılmıştır.

maškum terimi Kt 88/k 407’de, 1988 yılı arşiv sahibi Aššur-rē’ī’nin oğlu Pilah-İštar’ın *amtum*-eşine (ikinci eş) bıraktığı 3 parça post, hem “siyah” anlamındaki *wadium* hem de “yumuşak” anlamındaki *narbum* sıfatı ile nitelendirilmiştir.³¹ Bu sıfatlarının dışında *maškum*, aşağıda verilen KTB

²⁷ AKT 4, 68: 3, 5; Kt n/k 1147: 3 (yayımlanmamış); Kt n/k 141: 7 (yayımlanmamış); Kt 91/k 107: 8 (yayımlanmamış); Kt 94/k 203: 5 (yayımlanmamış); BIN 4, 54: 8.

²⁸ Veenhof, *Aspects*, 186.

²⁹ Veenhof, *Aspects*, 186.

³⁰ AKT 4, 68: ³⁾ 3 *maš-ki e¹-ti-ú-tim* ⁴⁾ *A-hu-wa-a-a : na-áš-a-ku* ⁵⁾ 2 *maš-ki ša e-tù-tim* ⁶⁾ *A-hu-wa-a-a : na-áš-a-ku* “3 siyah deriyi Ahuwaya *sana* getiriyor; 2 siyah deriyi (de) Ahuwaya *sana* getiriyor.”

³¹ Kt 88/k 407: ¹²⁻¹⁵⁾ 3 *maš-ki na-ar-bu-tim wa-dí-ú-tim a-na* GÉME *e-zi-ib* “3 yumuşak siyah postu *amtum* için bıraktım.” (Sebahattin Bayram ve Remzi Kuzuoğlu, “Pilah-İštar’ın Eşleri, Boşanmaları ve Çocukları,” *Archivum Anatolicum* 15/1 (2021): 35.)

3: 17’de “uygun olmak, münasip olmak; yakışmak” anlamındaki, statif formdaki *wasāmum* fiilinin öznesi olarak kayıtlıdır.

Belgelerde Yüklü Miktarlarda Geçen *maškum*-Deri Kayıtları

Metinlere konu edilen *maškum*-derinin miktarı genellikle birkaç adettir. Bazı belgelerde ise miktarı hiç belirtilmemektedir. Birkaç belgede de *maškum*-derilerin toplam ağırlığı verilmektedir. 20 kadar metinde ise yüklü miktarlarda *maškum*-derinin doğrudan ticaretinden bahsedilmektedir. Aşağıda, birkaç yayımlanmamış belge dışında, ticarete konu olmuş çok miktarda “deri” kaydının bulunduğu metinlerin ilgili pasajları ele alınmıştır.

Doğrudan *maškum*-deri hakkında yazılmış mektup TC 1, 4’te 260 parça derinin Wašhaniya şehrinde olduğu; muhtemelen ticari rakibin *kāruma* başvurarak *maškum*-derileri almasının engellenmesi istenmektedir. Belgedeki ifadelerden derilerin *kārum* dairesinde depolandığı anlaşılmaktadır. ¹⁾ *a-na A-la-hi-im* ²⁾ *ú A-šūr-na-da qí-bi-ma* ³⁾ *um-ma E-dí-in-A-šūr-ma* ⁴⁾ *i-na Wa-áš-ha-ni-a* ⁵⁾ *2 me-at 60 maš-ku* ⁶⁾ *lu-qú-ut-ku-nu i-ba-ší-ú* ⁷⁾ *ša ki-ma i-a-tí : áš-pu-ur-ma* ⁸⁾ *a-na Wa-áš-ha-ni-a* ⁹⁾ *um-ma a-na-ku-ma : a-dí-i* ¹⁰⁾ *ša-qí-ilš : da-tí-im* ¹¹⁾ *Ku-ra-ra : ú-ša-zu-zu* ¹²⁾ *a-na qá-tí-šu* ¹³⁾ *mì-iš-li-šu mì-ma* ¹⁴⁾ *lá tù-wa-ša-ar-šu-um* ¹⁵⁾ *a-ma-kam : a-na ša ki-ma* ¹⁶⁾ *<<a-ša ki-ma>> šu-a-tí* ¹⁷⁾ *e iš-pu-ur-ma* ¹⁸⁾ *kà-ra-am e im-hu-ru-ma* ¹⁹⁾ *maš-ki : e ú-wa-ší-ru-šu-um* ²⁰⁾ *i-zi-za-ma : ki-ma* ²¹⁾ *i-a-tí : i-na maš-ki* ²²⁾ *qá-at-ku-nu : šu-uk-na-a* ²³⁾ *um-ma a-tù-nu-ma* ²⁴⁾ *tám-kà-ar-ni* ²⁵⁾ *iš-pu-ur-ni-a-tí* ²⁶⁾ *i-šé-er lu-qú-tim* ²⁷⁾ *qá-at-ku-nu šu-uk-na-a* “¹⁻³⁾ Ali-ahum’a ve Aššur-nādā’ya söyle! Edin-Aššur-şöyle (söyler): ⁴⁻⁶⁾ Sizin ticari malımız 260 (adet) deri Wašhaniya’da bulunmaktadır. ⁷⁻⁹⁾ Wašhaniya’ya temsilcilerime yazdım ve ben şöyle dedim: ⁹⁻¹⁴⁾ Kurara *dātum*-ödeyeni hazır bulunduruncaya kadar onun hissesi için onun yarı (hisselerini) ona serbest bırakmayın! ¹⁵⁻¹⁹⁾ Oradan temsilcilerine yazmasın ve (temsilcileri) *kāruma* müracaat etmesinler ki derileri ona serbest bırakmasınlar. ²⁰⁻²²⁾ Hazır bulunun (ve) benim temsilcim olarak deriler üzerinde hak iddia edin! ²³⁻²⁵⁾ Siz ‘Tüccarımız bize yazdı.’ deyin. ²⁶⁻²⁷⁾ Ticari malın üzerinde hak iddiasında bulunun!”

Muhtemelen yün ticareti için kurulmuş bir ortaklıkla ilgili KTB 3 nolu belgede hisse olarak alınan yün ya da postlar konu edilmektedir. M. T. Larsen’e göre, metinde ağırlığı belirtilen yünler, miktarı verilen postları temsil etmektedir.³² Fakat burada söz konusu olan emtianın postlardan elde edilecek yün mü yoksa yünlerin elde edileceği postlar mı olduğu çok açık değildir. Belgenin 17. satırında “postların uygun” olduğu belirtildiğine göre

³² Larsen, *The Aššur-nādā Archive*, 123.

alışverişe konu malın postlar olduğu söylenebilir: ⁴⁾ 5 GÚ.[T]A SÍG.HÍ.A ⁵⁾ 3 *me-at*.[T]A *maš-ki* ⁶⁾ *a-na qá-ta-tí-ku-nu* ⁷⁾ *al-qé* 1 *ma-na* 10 GÍN.TA KÜ.BABBAR ⁸⁾ *i-qá-ta-tí-ku-nu i-ša-he-er* ⁹⁾ 31 1/2 *m[aš]-ku* 40 *ma-na*.TA ¹⁰⁾ *ana a-pi* 1 *ma-na-im* KÜ.BABBAR ¹¹⁾ *ša* ELLAT *Pu-šu-ke-en* ¹²⁾ *ik-šu-da-ma* ¹³⁾ 10 GÚ 50 *ma-na* ¹⁴⁾ SÍG.HÍ.A 6 *me-at* ¹⁵⁾ *maš-ki al-qé* 1 1/6 GÍN.TA ¹⁶⁾ *a-na SÍG.HÍ.A* KÜ.BABBAR *lá-šu* ¹⁷⁾ *maš-ku wa-as-mu* ¹⁸⁻²⁰⁾ 5'er talent yün (elde edilecek) 300'er postu sizin hisseniz için aldım. Sizin her birinizin hissesinden 1 *mina* 10'ar *šeql* eksilecek. ²¹⁻²³⁾ Pūšū-kēn'in kervanının (/girişiminin) her bir *mina* gümüşü için 31 1/2 (adet) post (ya da) 40 *mina* (yün) tuttu ve ben 10 talent 50 *mina* yün (elde edilecek) 600 postu aldım. ²⁴⁻²⁶⁾ Yün için 1 1/6'şar *šeql* (gümüş) üzerinden (bile) satılacak gümüş (burada) mevcut değildir. (Fakat) postlar (satışa) uygun haldedir.

CCT 1, 40c'de Luhuzattiya'dan gönderilen 187 parça *maškum*-derinin üçünün eksik ya da hasarlı olduğu belirtilmektedir: ¹⁾ 1 *me-at* 87 *maš-ki* ²⁾ *iš-tù Lu-hu-za-/tí-a* ³⁾ *ub-lu-nim* ⁴⁾ 3 *maš-ku* ⁵⁾ *ba-at-qú* ⁶⁻⁸⁾ 187 adet *maškum*-deriyi Luhuzattiya'dan buraya getirdiler; 3 *maškum*-deri eksiktir (/hasarlıdır)".

TC 2, 62'de, yüklü miktarda bakırla birlikte 23 (adet) siyah postun bir nakliyecisi ile sevk edildiği belirtilmektedir. Belgede 23 (adet) postun 1 1/2 talent, yani yaklaşık 90 *mina* (yaklaşık 45 kg) olduğu bilgisi de verilmiştir. Bu hesaba göre bir post yaklaşık iki kiloya tekabül etmektedir: ¹⁾ 6 GÚ 51 *ma-na* URUDU ²⁾ *qá-at-ni* 23 *ma-áš-ku* ³⁾ *wa-dí-ú-tum* ⁴⁾ 1 1/2 GÚ *šu-qú-ul-ta-aš-nu* ⁵⁾ *mì-ma a-nim* ⁶⁾ *té-er-tí a-še-er* ⁷⁾ *Hi-na-a-a i-li-ik* ⁸⁾ *i-še-ep Ša-lim-Be-lí* ⁹⁾ 2 GÍN KÜ.BABBAR *a-qá-tí-šu* ¹⁰⁻¹²⁾ 6 talent 51 *mina* bakır bizim hissemiz; 23 (adet) siyah post, onların ağırlığı 1 1/2 talenttir. Bütün bu ticari malım Hinaya'ya gitti. (Bunlar) Šalim-Bēli'nin nakliyesindedir; 2 *šeql* (masraf) gümüşü onun masrafları (/hissesi) içindir."

Yayımlanmamış Kt n/k 1147'de (S. Çeçen'in izniyle) de deri adet olarak değil ağırlığıyla hesaplanmıştır. Belgede 20 talent yün ve 30 talent, yaklaşık 900 kg siyah postun şahitler önünde teslimi kayıtlıdır. Yün ve derinin sevkıyla ilgili Gallābum ve Aššur-taklāku'nun, aşağıda verilen Kt n/k 691'de (C. Günbattu'nun izniyle) de yün ve deri ticaretiyle ilgili oldukları görülmektedir: ¹⁾ 20 GÚ SÍG.HÍ ²⁾ 30 GÚ *maš-ke-e* ³⁾ *wa-dí-ú-tim* ⁴⁾ 8 ANŞE.MUNUS ⁵⁾ *ša-lá-me-e a-na* ⁶⁾ *Ga-lá-bi₄-im* ⁷⁾ *[a-na] A-šur-ta-ak-/lá-ku* ⁸⁾ *[áp?-q]i-id* "20 talent yünü (ve) 30 talent siyah postu 8 dişi siyah eşeği Gallābum'a (sevk etmesi) için Aššur-taklāku'ya teslim ettim."

Anadolu içinde, yerli ve Asurlu tüccarlar arasındaki bir alışverişle ilgili rapor içeren mektup Kt n/k 691'de yüklü miktarlarda yün, bakır ve yine ağırlık olarak hesaplanmış 1 talent 54 *mina*, yaklaşık 117 kg deri konu

edilmektedir: ¹⁷⁾ 1 GÚ 54 *ma-na* ¹⁸⁾ *maš-ke-e ú-sà-ni-qú-ni-a-tí* ¹⁹⁾ 4 TÚG *pá-li-li* ²⁰⁾ *ší-im maš-ke-e ù pá-li-li* ²¹⁾ 40 *ma-na* "URUDU" SÍG₅ ²²⁾ *ší-tí* SÍG.HĪ.A *Ga-lá-bu-um* ²³⁾ *ù A-šur-ta-ak-lá-ku* ²⁴⁾ *lu-ba'-li-tù-ni-kum* ¹⁷⁻²⁴⁾ 1 talent 54 *mina* deriyi bizim için kontrol ettiler: Derilerin bedeli 4 (parça) *palilum*-kumaşdır (ve) *palilum*-kumaşlarının (bedeli) 40 *mina* kaliteli bakırdır. Yünün geriye kalanını Gallābum ve Aššur-taklāku sizin için kredi edecekler”.

Henüz yayımlanmamış Kt n/k 1412'de (S. Çeçen'in izniyle) Anadolu'nun bir şehriden Hattum bölgesine gönderilen yüklü miktardaki kumaş, yün ve adet olarak değil ağırlık olarak hesaplanan 10 talent yani yaklaşık 300 kg deri içinden kimlerin ne kadar mal aldığı belirtilmektedir: ¹⁾ *i-na* 1 *me-at* 74 TÚG.HĪ.A ²⁾ 11 GÚ SÍG.HĪ^{tim} 10 GÚ *maš-ke-e* ³⁾ 6 *ma-na* AN.NA 11 ANŠE ⁴⁾ *ša-la-me ša a-na Ha-tim* ⁵⁾ *ub-lu-ni ŠÀ.BA* 50 TÚG.HĪ.A ⁶⁾ *Sú-en₆-SĪPA il₅-qé* ¹¹⁾ ... 5 TÚG.HĪ.A ¹²⁾ 4 GÚ <<1/2>> *maš-ku-ú* ¹³⁾ *iš-tí* LUGAL-*Sú-en₆* ¹⁴⁾ 1 TÚG *Ī-ku-pí-a : il₅-qé* ¹⁵⁾ *ší-ti* TÚG.HĪ.A 1 *me-at* 15 TÚG ¹⁶⁾ 11 GÚ SÍG.HĪ.A ¹⁷⁾ 5 GÚ *maš-ku-ú* ¹⁸⁾ 11 ANŠE *ša-lá-mu* ¹⁹⁾ *KĪ : Ī-ku-pí-a* ¹⁻⁶⁾ Hattum'a getirdikleri 174 (parça) kumaş, 11 talent yün, 10 talent deri, 6 *mina* kalay, 11 siyah eşek içinden 50 (parça) kumaş Su'en-rē'i aldı. ¹¹⁻¹⁹⁾ 5 (parça) kumaş (ve) 4 talent deri Šarrum-Su'en'dedir. 1 (parça) kumaş İkūn-pīya aldı. Geriye kalan kumaş 115 (parça) kumaştır. 11 talent yün, 5 talent deri (ve) 11 siyah eşek İkūn-pīya'dadır.”

Küçük bir kişisel not olan Kt n/k 1000'de (S. Çeçen'in izniyle) 20 talent yünün ve 200 parça derinin Kaniš'te bırakıldığı kayıtlıdır: ¹⁾ 20 GÚ SÍG.HĪ.A ²⁾ 2 *me-at maš-ke-e* ³⁾ *i-na Kà-ni-iš* ⁴⁾ *e-zi-ib* “20 talent yünü ve 200 (adet) deriyi Kaniš'te bıraktım.”

Yerli *alahinnum*-memurunun borçlu olduğu, muhtemelen yün ve derilerin bedeli olan gümüş hakkında tutulmuş kişisel not Kt n/k 842'de³³ 100 adet deri kaydı bulunmaktadır: ¹⁾ 2/3 *ma-na* 1 GÍN ²⁾ KÙ.BABBAR *a-ha-ma* ³⁾ 15 GÍN *ší-im* ⁴⁾ SÍG.HĪ^{tim} ⁵⁾ 1 *me-at maš-ki* ⁶⁾ 1/4 GÍN.TA ⁷⁾ *a-šú-ha-ri-šu* ⁸⁾ *a-dí-in* ⁹⁾ *mí-ma a-nim iš-tí* ¹⁰⁾ *Ú-li-li-ú-ma-an* ¹¹⁾ *a-lá-hi-nim* ¹⁻⁸⁾ 51 *šeql* gümüşü, ayrıca yünlerin bedeli 15 *šeql* gümüşü (ve) 1/4'er *šeql* (gümüş) üzerinden 100 (adet) deriyi onun hizmetçisine verdim. ⁹⁻¹¹⁾ Bütün bunları *alahinnum*-memuru Uliliuman borçludur.”

³³ Ayşe Uzunalımoğlu (Karaduman), “1950 Yılında Kültepe Kazısında Bulunan 5 Adet Mahkeme Kararı,” *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 1990 Yıllığı*, ed. T. Göktürk, (Ankara 1992), 59-60.

Henüz yayımlanmamış şahitli mal teslim tutanağı Kt 94/k 463'te (G. Barjomovic'in izniyle) Anadolu ürünleri olan *pirikannum* ve *menuniānum* cinsi kumaşlarla birlikte 21 parça postun nakliyeciyeye teslimi kayıtlıdır: ³⁾ *ù* 21 *maš-ku-ú* ⁴⁾ *ša-pá-tim* ⁶⁾ *a-na qá-tí* ⁷⁾ *šú-ha-ri-kà* ⁸⁾ *a-dí-in* ^{“3-8)}... ayrıca 21 (adet) postu ... senin hizmetçinin eline verdim.”

AKT 6-b, 333, 334 ve 335 nolu birbiriyle aynı konunun ele alındığı metinlerde yine yüklü miktarlarda yünün ve 94 parça *maš-kum*-derinin muhtemelen yün üretiminin yoğun olduğu bir bölgeden Kaniş'e sevkiyatı söz konusudur. AKT 6-b, 333: ¹⁾ *a-na A-mur-^dUTU A-šùr-DÜG* ²⁾ *ù Lá-qé-pí-im qí-bi-ma* ³⁾ *um-ma En-um-A-šùr-ma* ⁴⁾ 22 GÜ SÍG.Hİ.A *ku-nu-ki-a* ⁵⁾ 94 *maš-ki* 10 ANŞE.Hİ.A ⁶⁾ *ša-lá-mì ú ú-nu-sú-nu mì-ma* ⁷⁾ *a-nim Ša-lim-ar-dí* ⁸⁾ *ù Šé-ep-İštar i-ra-dí-ú-ni-ku-nu-tí* ⁹⁾ *a-ma-kam ša-áp-tám* ¹⁰⁾ *ú maš-ki i-hu-ur-ší-im* ¹¹⁾ *pí-ih-a-ma šú-ha-ri* ¹²⁾ *tù-ur-da-nim* ^{“1-3)} Amur-Šamaš, Aššur-tāb ve Lā-qēpum'a söyle! Ennum-Aššur şöyle söyler: ⁴⁻⁸⁾ Mührümle mühürlü 22 talent yün, 94 (adet) deri, 10 siyah eşek ve onların koşum takımları; bütün bunları Šalim-wardī ve Šēp-İštar size sevk ediyor. ⁹⁻¹²⁾ Orada yünü ve derileri *huršum*-depoda kilitleyin ve hizmetçileri bana gönderin”. AKT 6-b, 335: ¹⁾ 22 GÜ SÍG.Hİ.A ²⁾ 94 *maš-ku* 10 ANŞE.Hİ.A ³⁾ *ša-lá-mu a-ha-ma* 12 *ú-kà-pu* ⁴⁾ *ša qá-ra-bi-tim* ⁵⁾ *ú ú-nu-sú-nu mì-ma a-nim* ⁶⁾ *ku-nu-ki-a : a-na Ša-lim-ar-dí* ⁷⁾ *ù Šé-ep-İštar áp-qí-id* ^{“1-7)} 22 talent yün, 94 (adet) deri, 10 siyah eşek, ayrıca evin içinin 12 (adet) semer kumaşı ile birlikte onların (eşeklerin) koşum takımları; mührümle mühürlü bütün bunları Šalim-wardī ve Šēp-İštar'a teslim ettim”. AKT 6-b, 334: ¹⁾ *a-na En-um-A-šùr* ²⁾ *qí-bi-ma* ³⁾ *um-ma Lá-qé-ep-ma* ⁴⁾ 22 GÜ SÍG.Hİ.A ⁵⁾ *Šé-ep-İštar* *ù* ⁶⁾ *Ša-lim-ar-dí* ⁷⁾ *ú-sá-ni-qú-ni-a-tí* ⁸⁾ *ù* 94 *maš-ku* ⁹⁾ *im-nu-ú* ^{“1-9)} Ennum-Aššur'a söyle! Lā-qēp şöyle söyler: Šēp-İštar ve Šalim-wardī 22 talent yünü bizim için kontrol ettiler ve 94 (adet) deriyi saydılar”.

AKT 6-e, 1071'de iki ayrı sevkiyat halinde, yüklü miktarlarda yün ve toplamda 168 adet deri Anadolu içinde bir yerden başka bir yere nakledilmiştir: ¹⁾ 23 1/2 GÜ SÍG.Hİ.[A] ²⁾ 66 *maš-ku* 10 ANŞE ³⁾ *ša-lá-mu ú ú-nu-sú-nu* ⁴⁾ 25 TÚG.Hİ.A *mì-ma* ⁵⁾ *a-nim i-ša-ni-tim* ⁶⁾ *šé-pí-šu-nu* ¹⁷⁾ 19 GÜ 20 *ma-na* ¹⁸⁾ SÍG.Hİ.A *me-at* 2 *maš-ku* ¹⁹⁾ *i-šé-ep A-šu-ú-ma-an* ²⁰⁾ *i-li-ik* ^{“1-6)} 23 1/2 talent yün, 66 (adet) deri, 10 siyah eşek ve onların koşum takımları, 25 (parça) kumaş; bütün bunlar onların ikinci nakliyesindedir. ¹⁷⁻²⁰⁾ 19 talent 20 *mina* yün, 102 (adet) deri Ašu-uman'ın nakliyesinde gitti.”

Bir ortaklıktaki hisse paylaşımıyla ilgili AKT 6-e, 1099'da yüklü miktarda yün ve 280 adet deri konu edilmektedir: ¹⁾ *ša* 5 *ha-me-eš¹ qá-ta-tim* ²⁾ *ša Í-tur₄-DİNGİR* *ù* *En-na-nim* ³⁾ 13 GÜ.TA SÍG! ⁴⁾ 65 GÜ SÍG.Hİ.A ⁵⁾ *ù* 56 *maš-ku*.TA ⁶⁾ ŠU.NİĞİN 2 *me-at* 80 *maš-ku* ⁷⁾ *mì-ma a-nim* ⁸⁾ *am-hu-ur* ⁹⁾

ŠÀ 1 GÚ SÍG.HÍ.A ¹⁰⁾ *a-na Í-tur₄-DİNGİR* ¹¹⁾ 1 GÚ *En-na-num* ¹²⁾ *il₅-qé* 30 *ma-na a-na* ¹³⁾ *qá-ra-bi-tim ú* 16 *maš-ki* ¹⁴⁾ *a-ha-ma* 5 GÚ 50 *ma-na* ¹⁵⁾ *Bé-lá-num i-dí-nam* ^{“1-8)} Ítūr-ilī ve Ennānum’a ait beş hissenin: 13’er talent yün (üzerinden toplam) 65 talent yün ve 56’şar deri (üzerinden) toplam 280 (adet) deri; bütün bunları aldım. ⁹⁻¹⁵⁾ İçinden 1 talent yün Ítūr-ilī için; 1 talent (yünü) Ennānum aldı; 30 *mina* (yün) ve 16 (adet) deri evin içi için; ayrıca 5 talent 50 *mina* (yünü de) Bēlānum bana verdi.”

Bazı ifadelerin net olarak anlaşılamadığı Kt 92/k 442 (AKT 11-b, 270), bir ticari girişimde ortak olduğunu düşündüğümüz Aššur-rabi’nin muhtemelen baskı yoluyla Luhuzattiya ve Balihu şehirlerinde el koyduğu çok miktarda yün ve deri ile ilgili tutulmuş bir kayıttır: ¹⁾ 6 GÚ 30 *ma-na* SÍG.HÍ.A ²⁾ 84 *maš-ki qá-tí* ³⁾ 3 GÚ 15 *ma-na* SÍG.HÍ./A ⁴⁾ 42 *maš-ki qá-tí* A-šūr-/GAL ⁵⁾ *i-na Lu-hu-/za-tí-a ig-ri’(ru)-ni-/a-tí* ⁶⁾ 4 GÚ 40 *ma-na* SÍG.HÍ.A ⁷⁾ 74 *maš-ki qá-tí* ⁸⁾ 2 GÚ 20 *ma-na* ⁹⁾ SÍG.HÍ.A 37 *maš-ki* ¹⁰⁾ *qá-tí* A-šūr-GAL ¹¹⁾ *ša Ba-li-hi ig-<ri>-/ni-a-tí-/ma* ¹²⁾ : *mì-ma a-nim* : *ša* ¹³⁾ *Lu-zina* ¹⁴⁾ *il₅-qé* ^{“1-4)} 6 talent 30 *mina* yün, 84 (parça) deri, *mevcut*; 3 talent 15 *mina* yün, 42 (parça) orta kalitede deri Aššur-rabi’nin *hissesi*. ⁵⁻⁶⁾ (Aššur-rabi) Luhuzattiya’da bize *baskı yaptı*; ⁶⁻⁷⁾ 4 talent 40 *mina* yün, 74 (parça) deri, *mevcut*; ⁸⁻¹¹⁾ 2 talent 20 *mina* yün, 37 (parça) deri Aššur-rabi’nin *hissesi*. ¹¹⁻¹⁴⁾ (Aššur-rabi) *Balīthum* (menşeli bu mallar için) *bize baskı yaptı* ve Luzina’nın bütün bu (mallarını) aldı”.

POAT 8 nolu mektupta, bir tüccarın temsilcilerine teslim edilen Anadolu ürünü *pirikannum*-kumaşı ile 35 parça deri kayıtlıdır. Mektubun yazarı satılan malların miktarı ve deri ile *pirikannum*-kumaşlarının ne kadar gümüşe satıldığı hakkında kendisinin bilgilendirilmesini istemektedir: ²⁸⁾ 35 *maš-ki* 18 TÚG *pì-ri-kà-ni* ²⁹⁾ *Í-dí-A-šūr ú* *En-nam-Be-lúm a-na* ³⁰⁾ *ša ki-ma i-a-tí i-dí-nu* ³³⁾ *a-ba-ú-a* : *a-tù-nu* URUDUⁱ *ma-lá ta-[ad]-nu* ³⁴⁾ *ší-im maš-ki ú* *pì-ri-kà-ni* : *ma-lá it-bu-lu-[ni]* ³⁵⁾ *ší-tí* KÙ.BABBAR : *ma-lá i-ší-ta-ni té-er-ta-ku-nu* ³⁶⁾ *a-na Tù-ur-hu-mì-it li-li-kam* ^{“28-30)} 35 (adet) deriyi ve 18 (parça) *pirikannum*-kumaşını İddin-Aššur ve Ennam-Bēlum temsilcilerime verdiler. ³³⁻³⁶⁾ Sizler babalarımız! Bakırımın ne kadarının satıldığı; derilerin ve *pirikannum*-kumaşlarının bedelinin ne tuttuğu; geriye ne kadar gümüş kaldığı (hakkında) haberiniz Turhumit’e gelsin”.

CCT 5, 13a’da *maškum*-deri arpa anlamındaki *uṭṭatum* terimi ile birlikte kayıtlıdır. Miktarı belirtilmemiş derilerin ve arpanın gümüş ya da altın karşılığında satılacağı ve gelirin malların sahibine gönderileceği kayıtlıdır: ²⁵⁾ *a-ma-kà-am lu ší-im ma-áš-ke* ²⁶⁾ *lu ší-im ú-tí-tí-im* ²⁷⁾ *a-na* KÙ.BABBAR *ú* KÙ.GÍ ²⁸⁾ *a-na ma-lá té-er-tí-<kà>* ²⁹⁾ *ú-ta-ar-ma* ³⁰⁾ *ú-šé-*

ba-lá-ku-um ²⁵⁻³⁰ Senin talimatın gereğince burada hem derilerin bedelini hem de tahılın bedelini gümüşe ya da altına çevireceğim ve sana göndereceğim”.

ICK 2, 291 numaralı metinde, kırık bir bağlam içinde, yünle birlikte 93 adet deri kaydı bulunmaktadır: ⁶⁾ 5 GÚ 3 *ma-n[a]* ⁷⁾ *ša-áp-tim* ⁸⁾ *u* 93 *maš-[ki]* “5 talent yün ve 93 (adet) deri”.

Dadiya’dan Enna-Su’en’e gönderilmiş mektup SUP 4’ten miktarı belirtilmemiş derilerin yerel saraydan alındığına tanık olmaktayız. Dolayısıyla Anadolu’nun yerel saraylarının da deri ticaretinde taraf olduğu söylenebilir: ¹⁾ *a-na En-na-Sú-en* ²⁾ *qí-bi-ma um-ma* ³⁾ *Da-dí-a-ma maš-ki ša i-/na* ⁴⁾ É.GAL ^{lim} *ta-al-qé-<ú>* ⁵⁾ i-É.GAL ^{lim} *ma ú-lá* ⁶⁾ *pá-ah-ú-ni : šu-ma* ⁷⁾ 1/3 GÍN 7 1/2 ŠE ⁸⁾ *šú-ha-ar-kâ* ⁹⁾ É ^{tám} *li-ip/hi* ¹⁰⁾ *İš-ma-A-šur-ma* ¹¹⁾ *li-mu-ur-šu-ma* ¹²⁾ *mì-ša-a[l]* KÜ.BABBAR ¹³⁾ *lu ni-i[š-q]ú-ul* ¹⁴⁾ *mì-iš-lam a-na-nu-um* ¹⁵⁾ *lu nu-šé-bi-lam* ¹⁻³⁾ Enna-Su’en’e söyle! Dadiya şöyle (söyler): ³⁻⁹⁾ Saraydan aldığın (ve) hala sarayda depolanmış olmayan deriler eğer 1/3 *šeql* 7 ½ *uṭṭat* (üzerinden gümüş tutuyor) ise hizmetçin evi kilitlesin (/derileri evde depolasın). ¹⁰⁻¹⁵⁾ İšme-Aššur onları incelesin ve gümüşün yarısını ödeyelim, (diğer) yarısını da buradan gönderelim.”

Son olarak, henüz yayımlanmamış bir borç senedi olan Kt 91/k 107’de (C. Michel’in nezaketiyle) borç verilen 2 *mina* artırılmış gümüşe karşılık rehin olarak alınan 135 adet deri söz konusudur. Belgedeki ifadelere göre, derilerin satışından elde edilecek gümüşle alacaklıya olan borç ödenecektir. Ancak derilerin satışından elde edilecek gümüş borcu karşılamaya yetmezse, borçlu eksik kalan kısmı ödeyecektir.

maškum-Deri ile İrtibatlı Şehirler

maškum-deri CCT 1, 40c’de (bkz. yukarıda), BIN 4, 162’de,³⁴ Kt c/k 1033³⁵ ve Kt n/k 1475’te³⁶ Luhuzattiya ile Kt c/k 944³⁷ ve Kt 92/k 442’de de

³⁴ BIN 4, 162: ²⁵⁾ 5 *ma-na qá-nu-we* ²⁶⁾ 45 *ma-na ši-pá-ra-tim* ²⁷⁾ *hu-ur-ší-a-nu-um : ša ši-ib-tim* ²⁸⁾ *ku-nu-ki-a : sí-ra-am* ²⁹⁾ *pá-šu-ra-am : ku-sí-a-am* ³⁰⁾ *ša e-ma-ri-im maš-ki* ³¹⁾ *ša-pi-ú-tim pí-ri-kâ-nu-um* ³²⁾ *ki-ma* 5 GÍN KÜ.BABBAR ³³⁾ *i-na Lu-hu-za-tí-a al-qé-šu-nu* “5 *mina* kamışı, 45 *mina* bronz çivi, mühürümle mühürlü *šibtum* paketini, kazanı, masayı, eşek semerini, postları, *pirikannum*-kumaşını; 5 *šeql* gümüş yerine (/karşılığında) bunları Luhuzattiya’da aldım.” (Belgenin dublikatları OIP 27, 55 ve Prag I, 429’dur.)

³⁵ Kt c/k 1033: ¹⁶⁾ ... *ú* SÍG.HĪ.A ¹⁷⁾ *ú maš-ki : ma-lá i-na* ¹⁸⁾ *Lu-hu-za-tí-a : i-zu-zu-ni* ¹⁹⁾ *té-er-ta-ak-nu li-li-kam* “... Ayrıca, Luhuzattiya’da ne kadar yün ve derinin hazır bulunduğu (hakkında) haberinizi buraya gelsin.”

³⁶ Kt n/k 1475: ²⁰⁾ ... *šu-ma* ²¹⁾ *ša-áp-tám* *ú maš-ki* ²²⁾ *ša La-hu-za-tí-a qá-at-kâ* ²³⁾ *a-na* KÜ.BABBAR *a-na i-ta-aṭ-lim* ²⁴⁾ *ta-da-an : iš-tí ša-áp-tim* ²⁵⁾ *ú maš-ki ku-a-ú-tim* ²⁶⁾ *ú i-a-tám a-na* ²⁷⁾ *i-ta-aṭ-lim-ma* ²⁸⁾ *dí-in-ma* KÜ.BABBAR *a-na* ²⁹⁾ *İštar-lá-ma-sí* ³⁰⁾ *dí-in* “... Eğer Luhuzattiya (cinsi) yün ve kumaş hissini peşin olarak gümüşe satacaksan bana ve

(bkz. yukarıda) Luhuzattiya ve Balihum şehirleriyle irtibatlı geçmektedir. Özellikle Luhuzattiya'nın yün üretiminde öne çıkan, modern Elbistan civarında aranan bir merkez olduğu bilinmektedir.³⁸ Metinlerde *maškum*-derinin bulunduğu; satın alındığı veya oradan gönderildiğine dair veriler de Luhuzattiya şehrinde ve çevresinde özellikle küçükbaş hayvancılığın yoğun bir şekilde yapıldığına ve çok miktarda yün ve deri üretildiğine işaret etmektedir. RA 59, 36 (14)'te³⁹ *maškum*-derinin Kaniş türü olduğu belirtilmiştir. Bu durum Kaniş'e has bir koyun türü ve bundan elde edilen bir post olduğunu düşündürmektedir. Bunlar dışında *maškum*-deri sadece birer kez Wahšušana (Kt 94/k 203),⁴⁰ Wašhaniya (TC 1, 4, bkz. yukarıda), Turhumit (TC 1, 27)⁴¹ şehirleri ve Hattum bölgesi (Kt n/k 1412, bkz. yukarıda) ile irtibatlı geçmektedir. Ancak bunlar derinin ilk satın alındığı yerler olarak değil, genellikle sevk edildiği yerler olarak kayıtlıdır.

maškum-Deri Fiyatı

Birkaç belgede *maškum*-derinin birim fiyatına dair bilgi verilmiştir. Ancak derinin fiyatına dair belirli bir standardın olmadığı, derinin birim

sana ait yünleri ve derileri birlikte peşin olarak sat ve gümüşü İstar-lamassî'ye ver!" (S. Çeçen'in izniyle)

- ³⁷ Kt c/k 944: ⁵ lu SÍG.HÍ.A lu ma-áš-ke-kâ ⁶ lu ša Ba-li-hi lu ša ⁷ Lu-hu-za-ti-a : a-na ⁸ Í-na-ar-me-e ⁹ di-in "Balíhi ya da Luhuzattiya (türü) olsun yünü ya da senin derilerini İnarmē'ye ver!" (İrfan Albayrak, The Toponym Balihum in the Kültepe Texts," *Altorientalische Forschungen* 35/1, (2008)).
- ³⁸ Gojko Barjamovic, *A Historical Geography of Anatolia in the Old Assyrian Colony Period* (Copenhagen: Castern Niebuhr Institute Publication, 2011), 133-142; Turgut Yiğit, "Eski Anadolu Kentlerinden Luhuzatia / Lawazantiya'nın Tarihi ve Lokalizasyonu Üzerine," *Bulleten LXI* (1997); Tolga Pelvanoğlu, "La(Hu)Wazantiya: Ticari ve Dini Bir Merkezin Tarihesi ve Lokalizasyonu," *Archivum Anatolicum* 13/2 (2019).
- ³⁹ RA 59, 36 (14): ¹³ a-na šé-né-šu ¹⁴ ma-áš-ke ša-áp-ú-tim ša Kâ-ni-iš ¹⁵ ú ša-al-ša-at ¹⁶ ší-it-ri-im ¹⁷ ša ku-ta-nim ¹⁸ e-zi-ib-šu-um "Kaniş cinsi iki postu ve *kutānum*dan iki *šitrum*-örtüsünü ona bıraktım."
- ⁴⁰ Belgede Aššur-taklāku'nun Wahšušana'da ele geçirdiği üç post, bir siyah post ve siyah eşeğin bedelinin Aššur-malik'e ödendiği; itiraz olması durumunda, *pirikannum*-kumaşları ve postlar için 10'ar *šeql* (gümüşü) Aššur-malik'in Aššur-taklāku'ya ödeyeceği kayıtlıdır (C. Michel'in nezaketiyle).
- ⁴¹ TC 1, 27: ¹¹ 10 TÚG šu-ru-tim ša 5.TA ú 6.TA ¹² ma-as-ú-ni ú 2 maš-ki ¹³ a-na qá-tí-kà a-É kà-ri-im ¹⁴ la-qá-am la i-mu-ú-šu-nu-ma ¹⁵ Ša-lim-Be-lí a-na Tur₄-hu-mi-it ¹⁶ tú-šé-bi₄-la-šu-nu ¹⁷ 8 GÍN.TA KÜ.BABBAR^{ap}-šu-nu ¹⁸ 1 1/3 ma-na : 5 GÍN KÜ.BABBAR ¹⁹ qá-dí ša maš-ki 1 1/3 ma-na 4 GÍN KÜ.BABBAR ²⁰ ku-nu-ki-a ú 1 GÍN ša-du-a-tám ²¹ a-na ša ki-ma šu-a-tí ²² ú-šé-bi₄-ils-ma En-nam-Be-lam ²³ ú-šé-bi₄-lu-ni-kum ¹¹⁻¹⁶ Beşer ya da altışar kez yıkanmış 10 (parça) siyah kumaşı ve 2 deriyi senin hissene (kayıt etmek için) *kārum*-dairesine almayı istemediler ve Šalim-Bēli (ile) onları Turhumit'e gönderdin. ¹⁷⁻¹⁹ 8'er *šeql* gümüş üzerinden onların gümüşü, derilerin (bedeli) de dâhil, 85 *šeql* gümüştür. ¹⁹⁻²³ Mührümle mühürlü 84 *šeql* gümüşü, ayrıca *šadduātum*-ödemesi (için) 1 *šeql* (gümüşü) onun temsilcilerine gönderdim ve Ennam-Bēlum (ile birlikte) sana getiriyorlar."

fiyatının bazı durumlarda çok yüksek, bazı durumlarda çok düşük olduğu görülmektedir. Yukarıda bahsedilen KTB 3'te 300 parça *maškum*-derinin toplam fiyatı 1 *mina* 10 *šeqel*dir. Buna göre bir birim deri 0.23 *šeqel* gümüştür. RA 60, 140'da⁴² ise iki *maškum*-derinin fiyatı dört *šeqel* (yani 1 birim 2 *šeqel*) gümüştür, fakat dipnot 41'de verilen, bu metinle paralel TC 1, 27'deki hesaba göre ise bu iki *maškum*-derinin fiyatı 5 *šeqel* (bir birim deri 2.5 *šeqel*) gümüştür. Kt c/k 45'te⁴³ dört adet postun fiyatı 15 ¼ *šeqel*dir (yani bir birim yaklaşık 3.8 *šeqel*). Yukarıda bahsedilen SUP 4: 7'de, muğlak bir bağlam içinde, herhalde bir birim derinin fiyatı 1/3 *šeqel* 7 ½ *uṭtat* (67 ½ *uṭtat*) gümüş olarak verilmiştir. Kt n/k 1197'de,⁴⁴ yine anlaşılması zor bir bağlam içinde, miktarı verilmemiş birden fazla deri için muhtemelen 27.5 *uṭtat* gümüş ödenmiştir. Kt n/k 182'de⁴⁵ de miktarı belirtilmemiş derilerin fiyatı 6 *šeqel* gümüştür. Kt 87/k 454'te⁴⁶ ise kaç adet olduğu belirtilmemiş deriler için verilen fiyat 1 *šeqel* gümüştür. Kt n/k 1032'de⁴⁷ 6 *maškum*-derinin fiyatı 2 ½ *mina* bakır üzerinden verilmiştir. Birkaç belgede daha *maškum*-derinin fiyatı verilmiştir, ancak tabletler hasarlı durumda olduğu için derilerin fiyatları ya da takasa konu ürünler okunamamaktadır.⁴⁸ Ayrıca derilerin fiyatlarının başka ürünlerle birlikte hesaplandığı belgeler de bulunmaktadır.⁴⁹

- ⁴² RA 60, 140: ³⁾ 10 TÚG.HÌ.A' šu-ru-tim ⁴⁾ lu-bi-ri tù-šé-bi-lam ⁵⁾ ù 2 maš-ki : ša-pá-tim ⁶⁾ 8 GÍN.TA KÙ.BABBAR^{áp}.šu-nu ⁷⁾ 1 1/3 ma-na : ù 4 GÍN ⁸⁾ [š]i-im 2 maš-ki 1 1/3 ma-na 4 GÍN ⁹⁾ ù a-ha-ma 1 GÍN ¹⁰⁾ ša-du-a-sú ... "10 (parça) *lubīru* cinsi siyah kumaşı, ayrıca iki postu buraya gönderdin. 8'er *šeqel* üzerinden onların gümüşü 80 *šeqel*dir; ayrıca iki postun bedeli 4 *šeqel*dir. (Toplam) 84 *šeqel*; ilaveten 1 *šeqel* onun *šadduātum*-ödemesi (içindir)."
- ⁴³ Kt c/k 45: ²²⁾ 15 ¼ GÍN KÙ.BABBAR a-na 4 maš-ki ²³⁾ ša-pá-tim ... "15 ¼ *šeqel* gümüş 4 post için..."
- ⁴⁴ Kt n/k 1197: ²⁷⁾ 1/3? GÍN 7 ½ ŠE i-nu-mi ²⁸⁾ KÙ.BABBAR ša maš-ki : a[m²-h]u²-ru ²⁹⁾ áš-qúl ... "1/3 *šeqel* 7 ½ *uṭtat* gümüşü derileri kabul ettiğim zaman ödedim." (S. Çeçen'in izniyle)
- ⁴⁵ Kt n/k 182: ¹²⁾ 6 GÍN ša maš-ke-e "6 *šeqel* (gümüş) deriler (içindir)". (S. Bayram'ın izniyle)
- ⁴⁶ Kt 87/k 454: ¹⁹⁾ 1 GÍN ša maš-ki "1 *šeqel* (gümüş) deriler (içindir)".
- ⁴⁷ Kt n/k 1032: ¹³⁾ 6 maš-ki x x 2 1/2 ma-na URUDU it-bu-lu "6 deri ... 2 ½ *mina* bakır tuttu." (S. Çeçen'in izniyle)
- ⁴⁸ Kt 88/k 71: ²⁶⁾ [x] GÍN a-na 2 maš-ki ša-pá-ti-im ²⁷⁾ [áš-q]úl ... "[x] *šeqel* (gümüşü) iki post için ödedim."; NBC 3790: ¹¹⁾ ... 7 1/2 ma-na ¹²⁾ [URUDU? š]i-im 2 maš-ki ša-pá-tim "7 ½ *mina* [bakır?] iki postun bedelidir." (G. Barjamovic'in izniyle)
- ⁴⁹ CCT 5, 28b: ¹¹⁾ ... 8 me-at ¹²⁾ URUDU ší-kam : lu ší-im maš-ki ¹³⁾ ša al-pí lu ša e-me-ri "800 *mina* bakır, hem sığır hem de koyun derilerinin fiyatı..."; Kt n/k 141: ¹⁾ a-na Ú-šur-ša-[İštar] ²⁾ qí-bi-ma ³⁾ um-ma Í-ku-pí-[a-ma] ⁴⁾ 1 TÚG sà-áp-ti-nam ⁵⁾ ù 1 TÚG ti-sà-pu-um ⁶⁾ 4 maš-ke-e ⁷⁾ wa-dí-ú-tim ⁸⁾ 15 pá-na-ru-ú ⁹⁾ ù 4 um-šé-e ¹⁰⁾ 3 1/2 GÍN KÙ.BABBAR ¹¹⁾ it-bu-lu ¹²⁾ Bu-lu-uṭ-Be-lí ¹³⁾ na-áš-a-kum "1-3) Uşur-ša-İštar'a söyle! İkün-pīya şöyle (söyler): ⁴⁻¹¹⁾ 1 (parça) *saptinum*-kumaşı ve 1 (parça) *tisappum*-kumaşı; 4 (adet) deri; 15

Görüldüğü üzere, *maškum*-derilerin fiyatlarıyla ilgili kesin verilere göre bir birim deri ortalama olarak $1/3$ *šeql* ile 3.8 *šeql* gümüş arasında değişmektedir. Aslında bu fiyat aralığı oldukça açıktır ve metinlerde pahalı olan ürünlerin neden pahalı ya da ucuz olan ürünlerin neden ucuz olduğuna açıklık getirecek herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bu durum büyük olasılıkla derilerin kalitesiyle, boyutuyla, herhangi bir işlemden geçip geçmediğiyle ve hatta arz-talep dengesizliğiyle ilgilidir.

Derinin Kullanım Alanları

Sözlüklerde “deriden yapılmış eşya” olarak tanımlanan kelimelerden bazıları Kültüpe metinlerinde de geçmektedir. Bunlardan *kursinum* (*gusānum* CDA, s. 97a), *ilum* (CDA s. 127b) ve *nūhum* (CDA s. 257b) terimlerine “deri torba/çanta” anlamı verilmektedir. Fakat bu eşyaların birbirlerinden hangi bakımdan farklı olduklarına dair bir çıkarımda bulunmak zordur. Bunlar dışında metinlerde *maršum* “deri kayış” (CDA, s. 198b), *šinuttum* “deriden bir nesne” (CDA s. 375a) ve *naruqqum* “deri çuval” (CDA s. 242b) terimleri kayıtlıdır.

Bu eşyalar dışında, sözlüklerde “sandalet, ayakkabı” anlamları verilen *šenum* (CDA s. 367a) ve *mešenum* (CDA s. 209a); “bot” anlamı verilen *suhuppātum* ve sözlüklerde geçmeyen, muhtemelen Anadolu dillerinde “bir çeşit ayakkabı”ya karşılık gelen *tal(l)ānum* gibi özellikle ayağa giyilen giyim eşyalarının birçoğunun da deriden yapıldığı açıktır. Yukarıda değinilen TPAK 1, 69 numaralı belgede iki parça *arum*-deriden *šenum* ayakkabı yapıldığı bilgisini ediniyoruz. Aynı belgede kayıtlı *tallānum* ayakkabının da deriden yapıldığı söylenebilir. Bir belgede, deriden ayakkabı dışında elbise de yapıldığına işaret eden ifadeler bulunmaktadır. Henüz yayımlanmamış, hasarlı durumdaki NBC 3790 nolu metinde “senin elbisen için iki yünlü derinin fiyatı $1 \frac{1}{2}$ *mina* [bakırdır²].” ifadesi kayıtlıdır.⁵⁰ Dolayısıyla, özellikle kışlık kıyafet yapımında, kalın yün kumaşların dışında, deri ya da postun da kullanıldığı anlaşılmaktadır.

fırça ve 4 *umšum*-nesnesi $3 \frac{1}{2}$ *mina* gümüş tuttu. ¹²⁻¹³ Bulut-Bēli (bunları) sana getiriyor.”; Kt n/k 191: ¹³ ... ŠU.NİĞİN ¹⁴ 1 *ma-na* 18 $1/2$ GİN KÜ.BABBAR ¹⁵ *lu ši-im* SİG.Hİ.A *lu ši-im* ¹⁶ *maš-ki* ¹⁷ *A-ni-na ú A-zu iš-qú-lu* “Hem yünün hem de derilerin fiyatı olan toplam 1 *mina* $18 \frac{1}{2}$ *šeql* gümüşü Anina ve Azu tarttı.” (S. Bayram’ın izniyle); Kt n/k 2127: ¹⁵ <<1>> *maš-ki* : *ša-pi-ú-tim* ¹⁶ *ú ši-it-ra-am* : *ki-m[a]* ¹⁷ $4 \frac{1}{2}$ GİN KÜ.BABBAR ... “postları ve *šitrum*-kumaşı $4 \frac{1}{2}$ *šeql* gümüş olarak...” (S. Çeçen’in izniyle)

⁵⁰ NBC 3790: ¹¹ 7 $1/2$ *ma-na* ¹² [x š]i-im 2 *maš-ki* *ša-pá-tim* ¹³ [*a-na l*]u-bu-ši-kà (G. Barjamovic’in izniyle)

maškum-deri, çeşitli taşıma eşyası ve giysi dışında, tablet gibi kırılğan eşyaların muhafazası amacıyla da kullanılmıştır. AKT 3, 83⁵¹ ve 84'te⁵² tabletlerin *maškum*-deriye sarılı olarak sevk edilmesi istenmektedir. Henüz yayımlanmamış Kt n/k 405⁵³ numaralı belgede de 6 *mina* gümüşlük bir borcun kayıtlı olduğu senedin iyi bir şekilde deriye sarılarak gönderilmesi istenmektedir.

AKT 8, 167 numaralı belgeden, *maškum*-derilerin kalayı saklamak için, kaçakçılık amacıyla kullanıldığını öğreniyoruz. Bu belgeden, Asurlu tüccarların şehirlere girerken ödedikleri vergilerden kurtulmak için başvurdukları kaçakçılık yollarından birinin de kervandaki kalayın küçük paketler haline getirilerek, yerlilerin taşıdıkları yün ve post içinde şehre sokulması olduğu anlaşılmaktadır. Son olarak, Akadlı Sargon'un kahramanlıklarının anlatıldığı Kültepe metni Kt j/k 97'de bir rakip krala "*maškum*-post giydirildiği" kayıtlıdır.⁵⁴ Elbette burada rakip krala yapılan bir aşığılama eylemi söz konusudur.

Dericilik Mesleği (*aškāpum*)

Sözlüklerde "deri işçisi; derici" anlamı verilen *aškāpum* (CAD A/II, s. 442a; CDA, s. 28a) terimi 10 kadar Kültepe metninde kayıtlıdır. Adlarını bildiğimiz dericilerden Ennamaya (AKT 6-e, 945) Asurlu, İnar (OIP 27, 34), Targaşan (TC 1, 84), Wardil-bati, Kukuliya (Kt a/k 1042) ve Aşhaharna (Kt n/k 1854) yerli isimlerdir. CCT 3, 7b-8a'da bir dericiye verilen derilerin fiyatı olan 1 *mina* 7 ½ *šeqel* gümüşün dericiden tahsil edilmesi

⁵¹ AKT 3, 83: ¹⁸⁾ *ú tup-pá-am ha-ar-ma-am* ¹⁹⁾ *ša ba-áb DINGİR ša A-šur-GAL* ²⁰⁾ DUMU *A-zu-a-a ú Puzúr-A-šur* ²¹⁾ DUMU *Í-ku-pi-a i-na* ²²⁾ *maš-ki-im qí-ša-šu-<<nu>>-ma* ²³⁾ *a-na A-šur-^dUTU^{si}* ²⁴⁾ *ú šu-nu-ti* ^{IGI} *ší-bi₄* ²⁵⁾ *pi-iq-da-ma lu-ub-lam* "Ayrıca, Azuwa'nın oğlu Aşşur-rabi ve İkün-piya'nın oğlu Puzur-Aşşur ile ilgili tanrı kapsın(da onaylanan) zarflı belgeyi deriye sarın ve şahitler huzurunda onlara ve Aşşur-šamšī'ye teslim edin ki buraya getirsin".

⁵² AKT 3, 84: ¹²⁾ ... *tup-pá-am* ¹³⁾ *ša ku-nu-uk : A-šur-DU₁₀* ¹⁴⁾ *ú En-na-Sú-en₆* ¹⁵⁾ *šé-li-a-ma* ¹⁶⁾ *i-na ma-áš-ki-im* ¹⁷⁾ *qí-i-ša-šu-ma* ¹⁸⁾ *dá-ni-na-ma* ¹⁹⁾ *ku-un-kà-šu-ma* ²⁰⁾ *a-na Ha-áš-ta-i-li* ²¹⁾ *ú-lá : a-na* ^dUTU-SİPA ²²⁾ *pi-iq-dá-šu-ma* ²³⁾ *lu-ub-lam* "Aşşur-řāb ve Enna-Su'en'in mühürüyle mühürlü belgeyi deriye sarıp güçlendirin; onu mühürleyin ve Haštāili ya da Šamaš-rē'ye teslim edin ki buraya getirsin".

⁵³ Kt n/k 405: ⁶⁾ *tup-pá-[am]* ⁷⁾ *ša 6 ma-na* KÜ.BABBAR ⁸⁾ *ša hu-bu-ul En-na-Sú-en₆* ⁹⁾ DUMU *Í-ku-a šé-lí-a-ma* ¹⁰⁾ *i-na maš-ki-im dam-qí-iš* ¹¹⁾ *la-wa-a-šu-ma šé-bi-lá-nim* "İkuwa'nın oğlu Enna-Su'en'in 6 *mina* gümüşlük borcunun belgesini çıkartın ve onu deriye iyi bir şekilde sarıp buraya gönderin". (C. Günbattu'nın izniyle)

⁵⁴ Kt j/k 97: ⁵⁰⁾ ... *ru-ba-am* ⁵¹⁾ *ša Tü-uk-ri-iš : maš-kam : ú-lá-bi₄-iš* "Tukriş kralına post giydirdim." (Cahit Günbattu, "Kültepe'den Akadlı Sargon'a Ait Bir Tablet," *Archivum Anatolicum* 3 (1997): 133-136, 140.)

istenmektedir.⁵⁵ AKT 6-d, 737 numaralı mektupta ise dericilerin Amurrulardan bir adet *maškum* sığır derisi aldıkları, mektubun yazarının bu deriye karşılık 1 *mina* 35 *šeqel* bakır için dericilere kefil olduğu kayıtlıdır.⁵⁶ Metinde *aškāpum*ların garantöre “ayakkabı” için “söz vermiş” olmaları bunların deri ürünler üreten zanaatkârlar olduklarını göstermektedir. Kültepe belgelerinde “derici” olarak tanımlanan bu *aškāpum*ların tabaklama yani derinin işlenmesi işini de yaptıklarına işaret edecek bir bilgi yoktur. Ancak başka devir metinlerinden deri tabaklama işinin de *aškāpum*lar tarafından yapıldığı açıktır (CAD A/II, s. 443).

***maškum*-Deri Teriminin Geçtiği Diğer Belgeler**

Bu başlık altında, yukarıda verilen belgelerin dışındaki *maškum*-deri ile ilgili verileri içeren metinlerin ilgili pasajları ele alınmıştır. Burada değinilen belgelerin birçoğunda yine *maškum*-derinin ticaretine dair gelişmeler söz konusu olmakla birlikte verilen deri miktarları ya çok azdır ya da miktar hiç belirtilmemiştir.

KTS 2, 31 numaralı mektubun yazarı, çeşitli malları sevk ettiği Kaniş'teki muhatabı olan kadına onun istediği postları da alıp göndereceğini bildirmektedir: ¹⁶⁾ *a-di ma-áš-ke-e : ša-pá-ti-im* ¹⁷⁾ *ša ta-áš-pu-ri-ni* ¹⁸⁾ *a-ša-a-ma : ú-šé-ba-lam* ¹⁶⁻¹⁸⁾ Bana yazdığın postlar hakkında; satın alacağım ve göndereceğim”.

Birbiriyle paralel iki mektup olan AKT 6-c, 566 ve 585'in göndereni muhatabına kendisine bırakmadığı küçük malları, bir keskiyi ve postları hatırlatmaktadır: AKT 6-c, 566: ¹⁶⁾ *a-na Ú-ku qí-bi₄-ma* ¹⁷⁾ *lá aq-bi₄-a-ku-um* ¹⁸⁾ *lá sà-ha-ra-am* ¹⁹⁾ *sà-ha-ar-ti na-áp-ra-ša-am* ²⁰⁾ *ú maš-ki ša-pá-ti-a* ²¹⁾ *lá té-zi-ba-am* “Uku'ya söyle! Gecikmeme(ni) sana söylemedim mi? Küçük mallarımı, keskiyi ve postları bana bırakmadın.” AKT 6-c, 585: ¹¹⁾ *a-na Ú-ku-ú* ¹²⁾ *qí-bi₄-ma* <um-ma> [Puz]ur₄-A-šur-ma ¹³⁾ *la-a aq-bi₄-a-ku-um* ¹⁴⁾

⁵⁵ CCT 3, 7b-8a: ²⁰⁾ 1 *ma-na* 7 1/2 GÍN KÙ.BABBAR ²¹⁾ *ší-im maš-ki ša ba-ri* ²²⁾ *A-lá-hi-im ú i-a-ti* ²³⁾ *KĪ áš-kà-pi-im* ²⁴⁾ *ša-áš-qi-lá-šu* “Ali-abum ve bana ait derilerin fiyatı olan 7 1/2 *šeqel* gümüş dericidedir. Ona ödetin!”

⁵⁶ AKT 6-d, 737: ¹⁾ *a-na A-šur-SĪG₅* ²⁾ *qí-bi₄-ma um-ma A-bu-ša-lim-/ma* ³⁾ *a-na-kam : áš-kà-pu* ⁴⁾ *ša^r a^r-na L[u]-ùh-r a-ah^r-na^r* ⁵⁾ *ha-bu-lu-ni maš-kà-am* ⁶⁾ *ša GUD : iš-ti* ⁷⁾ *A-mu-ri-e* ⁸⁾ *ils-qé-ú-ma* ⁹⁾ 1 1/2 [ma]-na 5 GÍN ¹⁰⁾ URUDU *a-na-ku* ¹¹⁾ *qá-ta-tù-um* ¹²⁾ *ú ší-ni-am^r i-a-ti* ¹³⁾ *iq-bi₄-ú-nim mi-ma* ¹⁴⁾ *la i-di-nu-nim* ¹⁵⁾ *a-na-kam A-mu-ri-ú* ¹⁶⁾ *ma-ah-ri-kà-ma* ¹⁷⁾ *iš-bu-tù a-ma-kam* ¹⁸⁾ *ša-ba-sú-nu-ma* ¹⁹⁾ URUDU *li-dí-nu-ni-ku-/um* ¹⁻²⁾ Aššur-damiq'e söyle! Abušalim şöyle (söyler): ³⁻¹¹⁾ Burada Luhrahna'ya borçlu olan dericiler Amurrululardan sığır derisi aldılar ve 1 1/2 *mana* 5 *šeqel* bakır için ben (onlara) kefil oldum. ¹²⁻¹⁴⁾ Ayrıca (dericiler) bana *ayakkabı* sözü verdiler fakat hiçbir şey vermediler. ¹⁵⁻¹⁹⁾ Burada Amurrulular senin şahitliğinde (onları) tutmuşlardı. Onları (/dericileri?) orada tut ve bakırı sana versinler.”

*um-ma a-na-ku-ma*¹⁵⁾ 2 *ú-me-e* : *la ta-sà-hu-ra-/am*¹⁶⁾ *sà-hi-ar-tí* : *na-áp-ra-/is*¹⁷⁾ *ú ma-áš-ki ša-pá-tí-a*¹⁸⁾ *la té-zi-ba-am* “Uku’ya söyle! Puzur-Aššur-şöyle (söyler): İki gün (bile) geç kalmamanı söylemedim mi? Benim küçük mallarımı, keskiyi ve postları bana bırakmadın.”

Bakır ve kumaş ticaretiyle ilgili gelişmelerin rapor edildiği, henüz yayımlanmamış Kt n/k 118 numaralı mektupta postların ve Anadolu ürünü *pirikannum*-kumaşlarının kime teslim edildiği belirtilmektedir:¹⁹⁾ *maš-ki* : *ša-pá-tim*²⁰⁾ *ù* 2 TUG *pí-ri-kà-ni*²¹⁾ *a-na Í-ku-pì-[a]*²²⁾ *a-dí-i[n]* “Postları ve 2 (parça) *pirikannum*-kumaşını İkün-pīya’ya teslim ettim.”

BIN 6, 13 nolu mektubun yazarı muhtemelen muhataplarına gönderdiği az miktardaki bakır ile post satın alınmasını ve kendisine gönderilmesini istemektedir:¹⁰⁾ *i-na š[a-am-ší]*¹¹⁾ *ša tup-pì-[i]*¹²⁾ *ta-ša-me-[a-ni]*¹³⁾ *ki-ma URUDU i-za-[ku]*¹⁴⁾ *me-eh-ra-tim*¹⁵⁾ *dí-in-[ma m]a-[áš]-ke*¹⁶⁾ *ša-pá-tim ša-m[a]-ni-ma*¹⁷⁾ *Šu-Be-lúm*¹⁸⁾ *[lu-ub-lam]* “Mektubumu işittiğiniz gün bakır *temizlenince* karşılığını satın ve benim için postlar satın alın ki Šu-Bēlum buraya getirsin.”

Muhtemelen yerel bir krala hediye edilecek postlarla ilgili olarak CCT 4, 1b numaralı mektupta şu ifadeler kayıtlıdır:¹⁾ *um-ma A-šür-i-dí-ma*²⁾ *a-na Í-lí-šu-dan*³⁾ *ù* *A-šür-ta-ak-lá-ku*⁴⁾ *qí-bi₄-ma a-na Í-lí-šu-dan*⁵⁾ *qí-bi₄-ma* : *maš-ki ša-pá-tim*⁶⁾ *a-dí-na-kum*⁷⁾ *um-ma a-ta-ma* : *a-na*⁸⁾ *ru-ba-im a-qí-áš*⁹⁾ *ù* 2 *ma-na hu-ša-e*¹⁰⁾ *uš-ba-ku um-ma a-ta-ma*¹¹⁾ *pá-šu-ra-am* SİG₅¹²⁾ *ša* 10 GİN KÜ.BABBAR¹³⁾ *a-dá-na-ku-um* “¹⁻⁵⁾ Aššur-idī şöyle (söyler): İlišu-dān ve Aššur-taklāku’ya söyle! (Özellikle) İlišu-dān’a söyle!⁵⁻¹³⁾ Postları sana verdim. Sen şöyle dedin: ‘Krala hediye edeceğim.’ Ayrıca (postlara) 2 *mina* hurda (metal) ekledim. Sen ‘10 *šeḡel* gümüş (değerinde) kaliteli masayı sana vereceğim’ dedin.” Anadolu’da bir şehrin kralının sıradan koyun postlarına ulaşması zor olmayacağından, burada krala hediye edilecek postların ya bir işlemenden geçmiş olması ya da az bulunan türde - belki de yaban hayvanlarından elde edilmiş- olması mümkündür.

Purušhattum ve Wahšušana şehirlerindeki isyan olaylarından da bahsedilen mektup KTH 1’de kumaşların ve postların eşeklere yüklenerek gönderilmesi istenmektedir:¹⁵⁾ KÜ.BABBAR¹⁶⁾ *ša A-la-hi-im šu-qúl-ma*¹⁷⁾ *‘a-ší-tí* KÜ.BABBAR *ku-sí-a-tim*¹⁸⁾ *[ša]* *Ma-a-ma lu me-nu-ni-a-ni*¹⁹⁾ *lu maš-ki ša-pá-tim*²⁰⁾ *ša-ma-ma* ANŞE.Hİ.A²¹⁾ *ma-li-a-ma* ANŞE.Hİ.A²²⁾ *ra-qú-tum lá i-lu-ku-nim* “Ali-ahum’un gümüşünü öde ve gümüşün geri kalanıyla Mama cinsi *kusītum*-kumaşları veya *manuniānum*-kumaşları ya da postlar satın alıp eşekleri yükle, fakat *zayıf* eşekler gelmesin.”

Ticari mal sevkiyatı ile ilgili şahitli kayıt Kt a/k 626’da, gönderilen mallar arasında üç post bulunmaktadır:⁶⁾ *a-na 3^{ší}-šu* : *maš-ku*⁷⁾ *ša-pá-tí-im* 1

TÚG ⁸⁾ *a-na am-tí-a <<be>>* ⁹⁾ *mì-ma a-nim* ¹⁰⁾ *ša ba-ri-ni* ¹⁵⁾ *Í-ku-pì-a ú-bi₄-il₅* “üç (adet) post, bir (parça) kumaş kadın kölem için; bize ait bütün bunları İkün-pīya götürdü.”

Henüz yayımlanmamış mektup Kt 97/k 40’da yine postların sevki söz konusudur: ¹²⁾ *maš-ki ša-pá-tim* ¹³⁾ *ša ta-áš-pu-ra-ni* ¹⁴⁾ *a-ma-ar-ma* ¹⁵⁾ ^dUTU-*ší-ta-ak-lá-ku* ¹⁶⁾ *ú-ba-lá-kum* “Bana yazdığın postları göreceğim (/inceleyeceğim) ve Šamaš-taklāku sana getirecek.”

Bakır ticaretiyle ilgili gelişmelerin aktarıldığı mektup BIN 4, 54’te satışı yapılan siyah postlar hakkında da bilgi verilmektedir: ⁵⁾ 4 GÚ 10 *ma-na URUDU* ⁶⁾ *a-na Ša-lim-be-lí a-dí-in-ma* ⁷⁾ URUDU SÍG₅ *ub-lá-kum maš-ki* ⁸⁾ *wa-dí-ú-tim šu-ut-ma i-dí-in* ⁹⁾ *ù ší-im* ANŠE : *šu-ut-ma* ¹⁰⁾ *ú-šé-ší* : *a-ma-kam* ¹¹⁾ *lu-ba-li-ša-a-kum* “4 talent 10 *mina* bakırı Šalim-Bēli’ye verdim ve kaliteli bakırı sana taşıyor. Siyah postları da o sattı ayrıca eşeğin fiyatını da o çıkarttı. Orada sana kredi etsin.”

Mektup Kt n/k 227’de (S. Bayram’ın izniyle), kırık bir bağlam içinde, muhtemelen yün ve derilerinin fiyatıyla ilgili olarak belgenin -belki de borç senedi- *temizlenmesi* istenmektedir: ¹⁸⁾ [...] *lu ší-im* : *ša-áp-tim* ¹⁹⁾ [*lu ší-im maš-ki tu-pá-am* ²⁰⁾ [*z*] *a-ki-ma* : *Zu-pá ú-ma-kal* ²¹⁾ *lá i-bi₄-a-at tur₄-da-šu* “Gerek yünün gerekse derilerin fiyatı (ile ilgili olarak) *belgeyi* temizle ve Zupa bir gün dahi gecelemesin, onu gönder!”

Ticari mal teslimiyle ilgili yayımlanmamış şahitli kayıt Kt n/k 812’de (İ. Albayrak’ın izniyle), deriler için muhtemelen 9 parça kumaş ödendiği kayıtlıdır: ¹⁾ 9 TÚG.HÍ.A *a-na* ²⁾ *maš-ki ša Í-na-Sú-en₆* ³⁾ *ša Í-dí-A-šúr* ⁴⁾ *Í-šar-Be-lí ub-lu-ni-ni* “9 (parça) kumaş İddin-Aššur ve İšra-Bēli’nin buraya getirdiği İnna-Su’en’in derileri için.”

RA 80, 123’te (TTC 22) sevk edilen ticari mallar içinde 4 *maš-kum* deri de bulunmaktadır: ¹⁾ *um-ma Šu-İštar-ma* ²⁾ *a-na A-lá-hi-im* ³⁾ *ù A-šur-na-da <qí-bi-ma>* ⁴⁾ 4 *maš-ku* 1 GÚ 10 *ma-na* : SÍG.HÍ ⁵⁾ 1 TÚG *ra-qá-tum* ⁶⁾ 17 GÍN KÙ *Am-ma-ku-wa* ⁷⁾ *šé-ší-a-nim* “Šu-İštar şöyle söyler: Ali-ahum ve Aššur-nādā’ya söyle! 4 (adet) deriyi, 1 talent 10 *mina* yünü, 1 (parça) ince kumaşı (ve) 17 *šeqel* gümüşü (ve) Ammakuwa’yı buraya çıkartın!”

Henüz yayımlanmamış Kt n/k 1194 (S. Çeçen’in izniyle) numaralı mektupta, muhtemelen yerel saraydan çıkacak kumaşlarla birlikte derilerin alınması ve bunların evde depolanması konu edilmektedir: ⁵⁾ ... *šu-ma* ⁶⁾ *a-ma-kam* : TÚG.HÍ.A ⁷⁾ *i-na* É.GAL^{lim} ⁸⁾ *ú-ší-a-am* : *ma-lá* ⁹⁾ TÚG.HÍ.A *lu ma-áš-ke* ¹⁰⁾ *ta-lá-qé-ú-ni* ¹¹⁾ *ku-nu-uk-ma* ¹²⁾ *i-na* É^{bé-ti}-*kà* ¹³⁾ *a-dí a-lá-kà-ni* ¹⁴⁾ *li-bi-ší* “Eğer orada kumaşlar saraydan çıkacaksa alacağın kumaşları ve derileri mühürle ve ben gelinceye kadar senin evinde dursun.”

Anadolulu bir kadına gönderilen çeşitli mallarla ilgili bilgilerin verildiği CUSAS 34, 14 numaralı mektupta derilerin ve *saptinnum* kumaşının sonraki kervanla gönderileceği belirtilmektedir: ²⁴⁾ *iš-tí ur-ki-ú-tim* ²⁵⁾ *ma-áš-ke-e* ²⁶⁾ *ú sà-áp-tí-nam* ²⁷⁾ *ú-šé-ba-lam li-bi₄-ki* ²⁸⁾ *lá tù-lá-mì-in* “Sonraki kervan ile derileri ve *saptinnum*-kumaşını göndereceğim. Öfkelenme!”

Mal teslimiyle ilgili tutulmuş kişisel bir not olan BIN 6, 154’te teslim edilen ürünler arasında deriler de bulunmaktadır: ⁸⁾ 5 ANŞE.Hİ.A ⁹⁾ *ša-lá-me ú* ¹⁰⁾ *ma-áš-ki?* *iš-tí Ni-ni x* ¹¹⁾ *mì-ma a-nim a-na* ¹²⁾ *Ši-lá-^dİM á[p]-qí-[i]d* “Beş siyah eşek ve deriler Nini’de; bütün bunları Şilli-Adad’a teslim ettim!”

Çeşitli malların ticaretiyle ilgili gelişmelerin aktarıldığı CCT 4, 27a’da ticari mallar içinde deriler de bulunmaktadır: ¹⁰⁾ ... *pí-ri²-kà-nu Ma-ma-[i-ú]* ¹¹⁾ SÍG.Hİ.A A[N].NA *pí-ri-kà-nam me-nu-n[i-a-nam]* ¹²⁾ *ú² ma-áš-ke ší-ma-am šu-um-šu lá i-[dí-nu]* ¹³⁾ *lá ša URUDU 1 GÚ ú-kà-i-nu ú lá [ša]* ¹⁴⁾ *ší-ma-am mì-ma a-dí-nu-ma [KÚ].BABBAR* ¹⁵⁾ *e-pu-šu mì-nam-BA té-er-tí* ¹⁶⁾ *li-li-kà-kum* “¹⁰⁻¹²⁾ Mama cinsi *pirikannum*-kumaşları, yün, kalay, *menuniānum* cinsi *saptinnum* kumaşı ve deriler; adı her ne ise, alışverişini yapmıyorlar. ¹³⁻¹⁶⁾ (Bu nedenle) 1 talent bakırı güvenceye almadığım, hiçbir mal satmadığım ve gümüş kazanmadığım halde niçin benim mesajım sana gelsin?”

maškum-deri kırık durumdaki mektup Kt 87/k 538’de de yerel ürün *pirikannum*-kumaşıyla birlikte kayıtlıdır: ¹⁴⁾ TÚG.Hİ.A *lu pá-ra-kà-[na-am]* ¹⁵⁾ *lu ma-áš-ke ...* “(ister) kumaşları, ister *pirikannum*-kumaşını ister derileri ...”

Küçük bir mektup olan BIN 6, 10’da bir kadın kölenin satılması ve onun bedeliyle yün, deri veya *pirikannum*-kumaşları alınması istenmektedir: ¹⁾ *a-na Šu-Be-lim ú Ku-zu-ú* ²⁾ *qí-bi₄-ma um-ma Sú-li-ma* ³⁾ *a-hu-ú-a a-tù-nu* ⁴⁾ *i-ša-am-ší ^ıp-pi-i* ⁵⁾ *ta-ša-me-<a>-ni : am-tám* ⁷⁾ *ba-tí-iq DİRİ* ⁸⁾ *a-ší-mì-im dí-na-ma* ⁹⁾ *lu ša-áp-tám* ¹⁰⁾ *lu maš-ki lu pì-ra-kà-ni* ¹¹⁾ *i-ší-mì-ša* ¹³⁾ *li-qé-a-nim* “Šu-Bēlum ve Kuzū’ya söyle! Suli söyle (söyler): Sizler kardeşlerimsiniz; mektubumu işittiğiniz günde kadın köleyi ... ucuz (ya da) pahalı satın ve onun bedeliyle benim için ya yün, ya deriler ya da *pirikannum*-kumaşları satın alın!”

CCT 2, 29 numaralı mektupta derilerin ve kazanın muhtemelen araba ile nakliyesi söz konusudur: ²⁶⁾ 20 *ma-na URUDU a-na* ²⁷⁾ *Hi-na-a : ú šú-ha-ri-kà* ²⁸⁾ *i-nu-mì : maš-ki ú* ²⁹⁾ *ša-nam iš-du-du-ni* ³⁰⁾ *ni-dí-in* “20 mina bakırı Hinnaya ve senin hizmetçilerine derileri ve kazanı (araba ile?) çektikleri zaman verdik.”

Muhtemelen Asur ile Kaniš arasındaki bir merkeze gönderilen gümüş hakkında bilgilerin verildiği mektup I, 515'te alınacak yün, deri ve yağ hissesi hakkında bilgilendirme istenmektedir: ¹⁴⁾ ... *lu ša-áp-tám* ¹⁵⁾ *lu maš-ki lu ša-am-nam* ¹⁶⁾ *ma-lá qá-tí : tal-qé-a-ni* ¹⁷⁾ [*ú*]z-ni *pí-té* “Benim hissem olarak ne kadar yün, deri ya da yağ aldığımızı bana bildirin!”

Veraset paylaşımıyla ilgili bir mektup eki olduğu anlaşılan Prag I, 705'te *maš-kum*-deri mirasa konu eşyalar arasında zikredilmektedir: ¹⁾ *i-na ší-ma-tim* ²⁾ *ša a-bi-ni : É* ³⁾ *ša Kà-ni-iš šú-ub-ru-um* ⁴⁾ *ù ú-tù-up-tum* ⁵⁾ *i-a-um lu qá-áb-li-tum* ⁶⁾ *lu pá-šu-ru lu ma-az-lu-gu₅* ⁷⁾ *lu šu-ga-ri-a-ú* ⁸⁾ *lu sà-ma-lá-tum* ⁹⁾ *lu maš-ku* ¹⁰⁾ *ÍGÍ be-el ší-ma-tí-a* ¹¹⁾ *tù-kà-i-na-ni* ¹²⁾ *um-ma a-ta-ma* ¹³⁾ *al-qé* “¹⁻⁵⁾ Babamızın vasiyetine göre Kaniš'teki ev, *šubrum*-köle ve mobilyalar benimdir. ⁵⁻¹³⁾ *qablītum* kabı, masa, çatallar, *šugariaū*-eşyaları, *samallu*-kapları (ve) deriler (için) benim vasiyet icracımın huzurunda sen ‘aldım’ dedin.”

VS 26, 30 numaralı kısa mektupta adı verilmeyen bir şehirdeki evde bulunan derilerin ve *pirikannum*-kumaşlarının gönderilmesi istenmektedir: ¹⁾ *a-na Puzur₄-A-šūr* ²⁾ *qí-bi-ma um-ma* ³⁾ *Íli₅-we-da-ku-ma* ⁴⁾ *maš-ki ù pí-ri-kà-ni* ⁵⁾ *ku-nu-ki : ša A-šūr-SĪPA* ⁶⁾ *ša i-na qá-ra-bé-tim* ⁷⁾ *e-zi-bu : na-ru-qám* ⁸⁾ *ù maš-ki : iš-té-ni-iš* ⁹⁾ *li-il₅-wi-ú-šu-nu-ma* ¹⁰⁾ *a-na a-li-ki-im* ¹¹⁾ *pá-ni-im-ma* ¹²⁾ *pí-qí-id-ma : lu-ub-lu-nim* “¹⁻³⁾ Puzur-Aššur’a söyle! *Ílī-wedāku* şöyle (söyler): ⁴⁻²⁾ Aššur-rē’i’nin evin içinde bıraktığı mührümlü mühürlü derileri ve *pirikannum*-kumaşlarını; çuvalı ve derileri birlikte sarsınlar ve ilk gelen kervana teslim et ki buraya getirsinler.”

Birbirlerinin dublikti olan hukuki şahitlik belgeleri AKT 6-a, 83 ve 84'te 16 *mina* gümüş ve onun faizinden oluşan borcun derilerle ödendiği kayıtlıdır. Bu kadar yüksek bir meblağı karşılamak için çok yüklü miktarda deri verilmiş olmalıdır. AKT 6-a, 83: ⁷⁾16 *ma-na KÙ.BABBAR ù ší-ba-sú* ⁸⁾ *a-na a-bi-a ha-bu-lá-ti* ⁹⁾ *KÙ.BABBAR ù ší-ba-sú* ¹⁰⁾ *im-tí-da-kum*¹³⁾ *um-ma Puzur₄-Íštar-ma* ¹⁴⁾ *a-bu-kà maš-ke-e il₅-ta-qé-ma* ¹⁵⁾ *KÙ.BABBAR ša-bu* “16 *mina* gümüşü ve onun faizini babama borçlusun. Gümüş ve onun faizi senin için çok fazla arttı. ... Puzur-Íštar şöyle yanıtladı: ‘Baban derileri aldı ve gümüşe doyuruldu.’”

Nakliyeciyeye mal teslimi konusunda düzenlenmiş şahitli kayıt AKT 6-e, 918'de teslim edilen mallar arasında [x+]5 adet deri de bulunmaktadır: ¹⁾ [x] *GÚ SÍG.HĪ.A* ²⁾ [x+] 5 *maš-ku* ³⁾ [x+] 22 *na-ru-qá-tum* ⁴⁾ 4 *ANŠE ša-la-mu* ⁵⁾ 3.TA *ú-kà-pu* ⁶⁾ *ù ú-nu-sú-nu* ⁷⁾ *mì-ma a-nim* ⁸⁾ *a-na E-wa-ri-mu-šá* ⁹⁾ *a-dí-in* “[x] talent yün, [x+] 5 (adet) deri, [x+] 22 çuval, 4 siyah eşek, (onların) üçer semer (örtüsü) ve koşum takımları; bütün bunları Ewarimuša'ya verdim.”

*kārum*da depo edilen *kutānum*-kumaşları içinden yün ve derilerin bedelinin düşürüldüğü bilgisini içeren Kt c/k 1025'te şu ifadeler kayıtlıdır: ¹⁾ *i-na 20 ku-ta-ni ù 1 TÚG 1SÍG₅^{1 2)} ša qá-at-kà i-dí-ú-ma ³⁾ ta-ah-sí-is-tám té-zi-ba-/ni ⁴⁾ 8 ku-ta-ni ší-im SÍG.HÍ.A ⁵⁾ ú maš-ki ú-ša²-hi-ru-nim* “Senin hissen olarak depoladıkları ve senin *tahsistum*-belgesini bana bıraktığın 20 *kutānum* kumaşı ve bir kaliteli kumaşın içinden yünlerin ve derilerin bedelini düştüler.”

Yerli bir kadının Asurlu kocasına yazdığı ve muhtemelen Kaniş'teki evinde meydana gelen gelişmeleri aktardığı mektup AKT 1, 15'te, evdeki derilerin *hisselere göre* ayrıldığı ve taşındığı kayıtlıdır: ¹⁷⁾ *A-šür-bé-el-a-wa-tim* ¹⁸⁾ *i-li-kam-ma maš-ke-e* ¹⁹⁾ *i-zu-a-áz zi-ta-kâ-a* ²⁰⁾ *i-ib-ší-ma ù a-ni-i* ²¹⁾ *i-ta-ab-lu-šu-nu* “Aššur-bēl-awātim geldi ve derileri ayırdı. Senin hissen mevcuttu, fakat şimdi onları (da) *götürdüler*.” Belgeyi yayımlayan araştırmacılar 21. satırda geçen (*w*)*bl* kökünü “taşımak” anlamındaki (*w*)*abālum* fiili ile değil “kurumak” anlamındaki (*w*)*abālum* (CAD A/I, s. 29b) fiilinin I₂ formu olarak değerlendirmişlerdir.

Hasarlı durumdaki Kt m/k 164 numaralı belgede miktarı verilmeyen derilerin bir eve sokulması kayıtlıdır: ⁸⁾ DİNGİR-SİPA^{i 9)} *maš-ke-e-a a-na* ¹⁰⁾ Éⁱⁱ *Í-dí-a-[x]* ¹¹⁾ *ú-šé-ra-áb-[x]* “İli-rēⁱ derilerimi İdi-a-[x]'nin evine girdirecek.”

Sonuç

Sonuç olarak, Eski Asurcada “deri” ya da “post” anlamında sadece *ārum* ve *maškum* terimleri geçmektedir. Bu terimler mevcut belgeler içinde 110 kadar metinde kayıtlıdır. Bazı metinlerde sadece çoğul halde *maškum*-derilerden bahsedilmekte, miktarları belirtilmemektedir. Bazı belgelerde ise *maškum*-deriler miktarıyla değil toplam ağırlıklarıyla hesaplanmıştır. Belgelerde toplam 45 *ārum* deri; 1674 *maškum*-deri kayıtlıdır; ilaveten üç farklı belgede yaklaşık 42 talent ağırlığında *maškum*-deri kaydı bulunmaktadır. Ancak sadece 20 kadar metin yüklü miktarlarda deri ticaretiyle ilgilidir. Dolayısıyla, deri ya da deri ürünler Asurlu tüccarların Anadolu içinde ticaretini yaptıkları bakır ve yün ile kıyaslandığında çok küçük bir hacme sahiptir. Fakat tüccarlar, fırsatını buldukça deri ticaretinden de kâr sağlamaya çalışmışlardır.

ārum ve *maškum* terimleri arasında, elde edildikleri hayvanlar bakımından değil biçimleri ya da işlemden geçip geçmedikleri bakımından bir fark olduğu söylenebilir. Metinlerde, *ārum*-deri sığır dışında başka bir hayvanın derisini tanımlamasa da sığır derisi için *maškum* terimi de kullanılmıştır. Bu nedenle *ārum*-deri, her ne kadar CAD A/II, s. 318a'da, İbranicede “deri/post” anlamındaki ‘ör kelimesiyle ilişkilendirilmiş olsa da,

CAD A/II, s. 317a'da "kesmek"; CDA s. 25a'da "kesmek, kesip ayırmak" anlamları verilen *âru* fiiliyle ya da CAD E, 320b'de "çıplak, boş" anlamı verilen *erû* ve CDA s. 80a'da "çıplak olmak" anlamı verilen *a/erûm* ve bu kelimeden türetilmiş "çıplak" anlamı verilen *erium* ile ilişkili olabilir. Dolayısıyla, *ârum* terimi bir tür işlemde geçirilerek yününden/kılından, etinden ve yağından arındırılmış yani tabaklanmış deri için kullanılmış olabilir.

Eti için avlanan hayvanların post ve derilerinin giyinme, barınma ve çeşitli amaçlarla kullanımının insanlık tarihi kadar eski olduğu açıktır. Zaman içerisinde deri tabaklama işleminin de öğrenildiği, modern insanın ilk atalarının bu işte tam anlamıyla uzmanlaştığı ve insanoğlunun ilk üretim işleminin muhtemelen "deri tabaklama" olduğu düşünülmektedir.⁵⁷ Deri tabaklama işlemiyle ilgili en erken tarihsel veriler Mısır'dan gelmektedir. MÖ 1500'lere tarihli Rekhmere mezarındaki bir duvarda deri işleme süreçleri resmedilmiştir. Duvar resminde derilerin etinden/yığından sıyrıldığı, bilinmeyen bir sıvı içeren büyük küplerde demlendirildiği, sıığı bağlanarak gerildiği, bir alet üzerinde çekilerek yumuşatıldığı görülmektedir.⁵⁸

Yeni Asur Dönemi'nden bir büyü metni deri tabaklama işleminin detaylarını veren, bilinen en eski tarifi içerir. Belgede dini festivallerde çalınacak davulların yapımında kullanılacak bir boğa ve keçi derisinin hazırlanması tarif edilmektedir.⁵⁹ Belge MÖ 1000 civarına tarihli olsa da üçüncü binyıla hatta daha eskiye dayanan tabaklama tekniklerini yansıttığı tahmin edilmektedir.⁶⁰ R. Thomson'un görüşüne göre, şehir devletlerinin yükselişle birlikte deri ve deriden yapılmış ürünlere talep artmış ve tabaklama teknolojisi, bütün Yakın Doğu'da, beş bin yıl öncesinden itibaren, küçük çaplı zanaatkar aktivitesinden endüstriyel temelde organize edilen önemli bir meslek haline gelmiştir.⁶¹

⁵⁷ R. Reed, *Ancient Skins, Parchements and Leathers* (London/NewYork: Seminar Press, 1972), 86-89; Roy Thomson. "The Manufacture of Leather," *Conservation of Leather and Related Material*, ed. M. Kite ve J. Thomsen, (Burlington: Elsevier Science, 2006), 66-68.

⁵⁸ Thomson, "The Manufacture of Leather," 68.

⁵⁹ *Genç bir keçinin derisini sarı bir keçinin sütü ve un ile demlendireceksin. Onu kaliteli yağ, sıradan yağ ve temiz bir ineğin yağı ile yağlayacaksın. Alum taşını üzüm suyuna batırıp (eriteceksin) ve derinin yüzeyini (bunlarla birlikte) Hitit ülkesi ağaç yetiştiricilerinin meşe palamuduyla kaplayacaksın.* (Bkz. Martin Levey, "Alum in Ancient Mesopotamian Technology." *Isis, A Journal of the History of Science Society* 49/2 (1958): 168; Reed, *Ancient Skins*, 88-89; Thomson, , "The Manufacture of Leather," 68.)

⁶⁰ Thomson, , "The Manufacture of Leather," 68.

⁶¹ Thomson, , "The Manufacture of Leather," 68.

Bu verilerden yola çıkarak, Eski Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'nde de deri tabaklama teknolojisinin bilindiği ve *askāpum* olarak adlandırılan dericilerin bu işte uzmanlaştığı söylenebilir. Ancak Kültepe metinlerde tabaklanmış/işlenmiş deriyi diğer ham deri ya da posttan ayırt edebileceğimiz herhangi bir bilgi veya terim bulunmamaktadır. Yukarıda değinildiği üzere, *ārum*-deri bir tür işlemden geçirilmiş deriye, *maškum*-deri ise kurutulmuş fakat tabaklama işlemi yapılmamış yünlü deriye karşılık gelebilir, fakat bunun için yeterli kanıt yoktur ve *ārum*-derinin bazen çok düşük fiyatta olması bu ihtimali zayıflatmaktadır.

KAYNAKÇA

- Albayrak, İrfan. "Kültepe'den Değişik Bir Masraf Listesi." *Archivum Anatolicum* 5 (2002): 1-10
- Albayrak, İrfan. "The Toponym Balihum in the Kültepe Texts." *Altorientalische Forschungen* 35/1 (2008): 28-35.
- Barjamovic, Gojko. *A Historical Geography of Anatolia in the Old Assyrian Colony Period*. Copenhagen: Castern Niebuhr Institute Publication, 2011.
- Bayram, Sebahattin ve Kuzuoğlu, Remzi. "Pilah-İstar'ın Eşleri, Boşanmaları ve Çocukları." *Archivum Anatolicum* 15/1 (2021): 21-46.
- Çeçen, Salih ve Erol, Hakan. "Kültepe Değişik bir Ticari mal Listesi (Kt n/k 1697)." *Archivum Anatolicum* 12/2 (2018): 53-75.
- Dercksen, Jan. G. "Subsistence, Surplus and the Market for Grain and Meat at Ancient Kansch." *Altorientalischen Forschungen* 35 (2008): 86-102.
- Erol, Hakan. "Köle Sevkiyatı Hakkında Bir Kültepe Metni." *Archivum Anatolicum* 14/1 (2020): 83-94.
- Gökçek, L. Gürkan. "Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda (M.Ö. 1975-1723) Anadolu'da Hayvancılık ve Hayvan Ticareti." *Archivum Anatolicum* 7/1 (2004): 59-78.
- Günbattı, Cahit. "Kültepe'den Akadlı Sargon'a Ait Bir Tablet." *Archivum Anatolicum* 3 (1997): 131-155.
- Larsen, Mogens T. *The Aššur-nādā Archive*. PIHANS 96. Leiden: Nederlands Instituut Voor Het Nabije Oosten, 2002.
- Levey, Martin. "Alum in Ancient Mesopotamian Technology." *Isis, A Journal of the History of Science Society* 49/2 (1958): 166-169.
- Öz, Esmâ. *Kültepe Metinleri Işığında Eski Anadolu'da Tarım ve Hayvancılık*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.
- Reed, R. *Ancient Skins, Parchements and Leathers*, London/NewYork: Seminar Press, 1972.
- Thomson, Roy. "The Manufacture of Leather." *Conservation of Leather and Related Material*, editörel M. Kite ve J. Thomsen, 66-81. Burlington: Elsevier Science, 2006.
- Pelvanoğlu, Tolga. "La(Hu)Wazantiya: Ticari ve Dini Bir Merkezin Tarihçesi ve Lokalizasyonu." *Archivum Anatolicum* 13/2 (2019): 145-172.
- Uzunalimoğlu (Karaduman), Ayşe. "1950 Yılında Kültepe Kazısında Bulunan 5 Adet Mahkeme Kararı." *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 1990 Yıllığı*, editör T. Göktürk, 44-53, Ankara.
- Veenhof, Klaas R. *Aspects of Old Assyrian Trade and its Terminology*. Leiden: Brill, 1972.

- Yılmaz, Şerife. “1958 Yılı Arşivinden Beş Mektup.” *Cahit Günbattı’ya Armağan*, editörler İ. Albayrak, H. Erol ve M. Çayır, 305-316. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 2015.
- Yiğit, Turgut. “Eski Anadolu Kentlerinden Luhuzatia / Lawazantiya’nın Tarihi ve Lokalizasyonu Üzerine.” *Belleten* LXI (1997): 1-14

KISALTMALAR

- AHw Von Soden, Wolfram. *Akkadisches Handwörterbuch*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1985.
- AKT 1 Bilgiç, Emin-Sever, Hüseyin-Günbattı, Cahit-Bayram, Sebahattin. *Ankara Kültepe Tabletleri I*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1990.
- AKT 4 Albayrak, İrfan. *Ankara Kültepe Tabletleri IV (Kt. o/k)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006.
- AKT 6-a Larsen, Mogens T. *Kültepe Tabletleri VI-a, The Archive of the Šalim-Aššur Family Volume 1: The First Two Generations*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2010.
- AKT 6-b Larsen, Mogens T. *Kültepe Tabletleri VI-b, The Archive of the Šalim-Aššur Family Volume 2: Ennam-Aššur*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013.
- AKT 6-c Larsen, Mogens T. *Kültepe Tabletleri VI-c, The Archive of the Šalim-Aššur Family Volume 3: Ali-ahum*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.
- AKT 6-d Larsen, Mogens T. *Kültepe Tabletleri VI-d, The Archive of the Šalim-Aššur Family Volume 4: Texts Concerning non-family Members*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018.
- AKT 6-e Larsen, Mogens T. *Kültepe Tabletleri VI-e, The Archive of the Šalim-Aššur-Family Volume 5: Anonymous Texts and Fragments*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2021.
- AKT 8 Veenhof, Klaas R. *Kültepe Tabletleri VIII, The Archive of Elamma, Son of Iddin-Suen, and his Family (Kt 91/k 285-568 and Kt 92/k 94-187)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2017.
- AKT 11-b Erol, Hakan. *Kültepe Tabletleri XI-a, I. Cilt: Šu-İštar’a Ait Belgeler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018.
- BIN 4 Clay, A. T. *Letters and Transactions from Cappodocia, Babylonian Inscriptions in the Collection of James B. Nies*, Yale University Vol. IV, New Haven: 1927.
- BIN 6 Ferris, J. S., *Old Assyrian Letters and Business Documents, Babylonian Inscriptions in the Collection of James B. Nies*, Yale University Vol. VI, New Haven: 1944.
- CAD The Chicago Assyrian Dictionary

- CCT 1 Smith, S. *Cuneiform Texts From Cappodocian Tablets in the British Museum*, Part 1, London: 1921.
- CCT 2 Smith, S. *Cuneiform Texts From Cappodocian Tablets in the British Museum*, Part 2, London: 1924.
- CCT 3 Smith, S. *Cuneiform Texts From Cappodocian Tablets in the British Museum*, Part 3, London: 1925.
- CCT 4 Smith, S. *Cuneiform Texts From Cappodocian Tablets in the British Museum*, Part 4, London: 1927.
- CCT 5 Smith, S. And Wiesman D. J. *Cuneiform Texts From Cappodocian Tablets in the British Museum*, Part 5, London: 1956.
- CDA Black, Jeremy-George, Andrew-George, Postgate, Nicholas. *A Concise Dictionary of Akkadian*, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2000.
- CUSAS 34 George, A. R., Hertel, T., Llop-Raduñ, J., Radner, K. and van Soldt, W. H. *Assyrian Archival Texts in the Schøyen Collection and Other Documents from North Mesopotamia and Syria*, (Cornell University Studies in Assyriology and Sumerology, Volume 34), Bethesda: CDL Press, 2017.
- ICK 2 Matouš, Lubor. *Inscriptions cunéiformes de Kültepe, Vol. 2*. Prag: Académie Tchecoslovaque des Sciences, 1962.
- KTB Lewy, Julius. *Die Kültepetexte der Sammlung Rudolf Blankertz, Berlin*, Berlin: Heintze&Blanckertz, Verlag für Schriftkunde und Schriftunterricht, 1929.
- KTH 1 Lewy, Julius. *Die Kültepe-Text aus der Sammlung Frida Hahn, Berlin*, Berlin: 1930.
- KTS 1 Lewy, Julius. *Die altassyrischen Texte von Kültepe, Keilschrifttexte in den Antiken-Musees zu Stambul*, İstanbul: 1926
- KTS 2 Donbaz, Veysel. *Altassyrische Texte und Untersuchungen, Keilschrifttexte in den Antiken-Musees zu Stambul 2*, Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1989.
- NBC 3790 Yale collection J. B. Nies (NBC), New Haven.
- OIP 27 Gelb, Ignace J. *Inscriptions from Alishar and Vicinity*, Chicago: Oriental Institute Publications (OIP) 27, 1935.
- POAT W.C. Gwaltney Jr., *The Pennsylvania Old Assyrian texts*, HUCA Supplement 3, Cincinnati: Eisenbrauns, 1983.
- Prag I Hecker, Karl–Kryszat, Guido–Matouš, Lubor. *Kappadokische Keilschrifttafeln aus den Sammlungen der Karlsuniversität Prag*, Prag: Univerzita Karlova, 1998.
- RA 59 Garelli, Paul. “Tablettes Cappadociennes de Collections Diverses (suite).” *Revue D’assyriologie et D’archéologie Orientale* 59 (1965): 219-50.

120 KÜLTEPE TABLETLERİNDE DERİ VE DERİ TİCARETİ

- RA 60 Garelli, Paul. "Tablettes Cappadociennes de Collections Diverses (fin)." *Revue D'assyriologie et D'archéologie Orientale* 60. (1966): 93-152.
- RA 80 Michel, Cécile. "Réédition des trente tablettes 'cappadociennes' de G. Contenau." *Revue D'assyriologie et D'archéologie Orientale* 80. (1986): 105-140.
- SUP 4 Saycea, H. "The Cappadocian Cuneiform Tablets of the University of Pennsylvania" *Bab* 6. (1912): 182-192
- TC 1 Contenau, G. *Tablettes cappadociennes du Louvre (TCL 4)*. Paris: 1920.
- TC 2 Thureau-Dangin, F. *Tablettes cappadociennes du Louvre (TCL 14)*. Paris: 1928
- TC 3 Lewy, Julius. *Tablettes cappadociennes de Luvre, (TCL 19, 20, 21)*. Paris: 1935-1937.
- TPAK 1 Michel, Cécile ve Garelli, Paul. *Tablettes paléo-assyriennes de Kültepe, volume 1 (Kt 90/k)*. Paris: DE BOCCARD Editipn-Diffusion, 1997.
- VS 26 Veenhof, Klaas R. ve Klengel-Brand, Evelyn. *Altassyrische Tontafeln aus Kültepe, Texte und Siegelabrollungen, Vorderasiatische Schriftdenkmaler der Staatlichen Museen zu Berlin, Heft 26*. Berlin: Gebr. Mann Verlag, 1992.

MUĞLA MÜZESİ'NDEN BİR KOLCUKLU BALTA ÜZERİNE BAZI DÜŞÜNCELER

Hakkı Levent KESKİN*

Mehmet YILDIZ**

Makale Bilgisi

Başvuru: 09 Mayıs 2022

Kabul: 16 Mayıs 2022

Makale Türü: Araştırma Makalesi

DOI: 10.46931/aran.2022.16.1

Article Info

Received: May 09, 2022

Accepted: May 16, 2022

Öz

Prehistorik dönemlere ilişkin sahip olduğu önemli potansiyele rağmen Muğla ili arkeolojik araştırmaların sayısı açısından diğer bölgelerin oldukça gerisindedir. Bölge müzelerinde korunan çok sayıda eser bu potansiyelin bir göstergesiyken, ne yazık ki atıl bir şekilde kalmış ve bilimsel bir çalışmaya konu olmamışlardır. Bu eksikliği gidermek amacıyla bölge müzelerinde başlattığımız bir çalışma müze buluntularından hareketle bölgenin Tunç Çağlarındaki durumunu ve potansiyelini ortaya koymayı hedeflemektedir. Bu kapsamda Muğla Müzesi'ndeki çalışmalar sırasında tespit edilen bir kolcuklu balta bu makalenin konusunu oluşturmaktadır. Bu eserden hareketle temsil ettiği tipin Anadolu'daki gelişimi, kullanım şekli ve bölgeler arası ilişkilere dair bazı öneriler sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kolcuklu Balta, Muğla, Anadolu, Tunç Çağları, Metal Endüstrisi

* Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi ABD, levkes@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0962-9609.

** Müze Uzmanı, Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi, Muğla, ark_mehmet@yahoo.com, ORCID: 0000-0002-5291-116X.

Some Remarks on a Lugged Axe from Muğla Museum***Abstract***

Despite its significant potential for prehistoric periods, Muğla province is far behind compared to neighbouring regions in terms of the number of archaeological researches. While many artifacts preserved in the regional museums are an indication of this potential, they have unfortunately remained idle and have not been the subject of a scientific study. In order to fill this gap, we have initiated a long-term project, which aims to reveal the current status and the potential of the region during the Bronze Ages, based on aforementioned finds in the regional museums. In this regard, a lugged axe, which was encountered during our study in the Muğla Museum, constitutes the subject of this article. Based on this example, some suggestions are presented by discussing the development of this type in Anatolia, its function and interregional relations.

Keywords: *Lugged Axe, Muğla, Anatolia, Bronze Ages, Metal Industry*

Son yıllarda sayısı gittikçe artan kazı ve araştırmalar sayesinde Batı Anadolu'nun prehistorik ve protohistorik dönemlerine ilişkin bilgilerimiz önemli ölçüde artmıştır. Sahil şeridinden iç kesimlere kadar tüm bölgede gerçekleştirilen çok sayıdaki çalışma bu alanda erken dönemlerden itibaren devam eden bir iskân sürekliliğini ve güçlü kültürlerin varlığını ortaya koymaktadır. Buna karşın Muğla ili bu anlamda son derece bakir bir bölge konumundadır. İasos kazısı¹ uzun yıllar boyunca il sınırları içerisinde erken dönemlere ait tek kazı olarak kalmıştır. Oysa Muğla ili coğrafi konumu itibarıyla gerek iç bölgelerle olan iletişimi gerekse deniz aşırı ilişkilerin verdiği avantajdan dolayı son derece önemli bir konuma sahiptir. İl genelinde ele geçen münferit buluntular ve küçük ölçekli kurtarma kazıları da buna ilişkin önemli veriler sunmaktadır. Son yıllarda il çapındaki müze müdürlükleri tarafından yürütülen yatırım alanı ve kurtarma kazıları sonucunda da erken dönemlere yönelik önemli sonuçlara ulaşılmaktadır.² Diğer yandan bölge müzelerine çeşitli yollarla intikal etmiş çok sayıda

¹ Paolo Emilio Pecorella, *La Cultura Preistorica Di Iasos In Caria* (Roma: Giorgio Bretschneider Editore, 1984).

² Detaylı bilgi için bkz. H. Levent Keskin ve Mehmet Yıldız, "The Early Bronze Age in Southwest Anatolia: A Preliminary Report of the Studies on Materials from Local Museums", *The International Journal of Humanities and Social Studies* Vol. 4, No. 6 (2016): 198 vd.; ayrıca bkz. Umay Oğuzhanoğlu ve Sabiha Pazarıcı, "Karia Bölgesi'nde Yeni Bir Erken Tunç Çağı Merkezi: Çapalıbağ", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 37 (1) (2020): 196.

buluntu önemli bir veri kaynağı oluşturmaktadır. Geçmiş dönemlerde ilgili müzeler tarafından yapılmış kurtarma kazılarında açığa çıkarılan eserler yanında bu grubun büyük bir çoğunluğunu satın alma yoluyla gelen eserler oluşturmaktadır. Maalesef bugüne dek bu buluntularla ilgili bilimsel bir çalışma yapılmamış ve âtil bir durumda kalmışlardır. Kökenleri ve buluntu yerleri hakkındaki bilgiler sınırlı olmakla birlikte farklı şekillerde ele alındığında bu ve benzeri eser gruplarından da önemli veriler elde edilebilir. Özellikle Muğla ilindeki araştırma yetersizliği düşünüldüğünde bu durum daha da ön plana çıkmaktadır. Bu doğrultuda bölge müzelerinde korunan eserler üzerinde ilin Tunç Çağlarındaki durumunu ve potansiyelini ortaya koymak amacıyla başlattığımız bir proje kapsamında beş müzede korunan eserler üzerinde çalışmalar gerçekleştirilmiştir.³ Bu kapsamda Muğla Müzesi'nde gerçekleştirdiğimiz çalışmalar sırasında tespit ettiğimiz bir kolcuklu balta ışığında bu tipin Anadolu'daki genel gelişimi ve kullanım şekli ile bölge arkeolojisi açısından önemine yönelik değerlendirmeler amaçlanmıştır.⁴

Söz konusu eser 2003 yılında satın alma yoluyla müzeye kazandırılmış olup maalesef buluntu durumu ve tam kökeni hakkında detaylı bilgi bulunmamaktadır. Buna karşın Muğla il sınırları içerisinde bulunmuş olduğu bilgisinden hareketle, aşağıda ilgili bölümlerde detaylı bir şekilde açıklandığı gibi, özellikle bu tipin gelişimi ve bölgeler arası ilişkiler açısından önemli bilgiler sunabilecek bir eser olduğu söylenebilir.

Müze Env. No.: 2000

Cinsi: Kolcuklu Balta

Uzunluk: 21,9 cm

Genişlik (Ense): 2,8 cm

Genişlik (Kolcuklar): 4,5 cm

Genişlik (Ağız): 5,5 cm

Kalınlık (Ense): 0,5 cm

Kalınlık (Kolcuklar): 1,2 cm

Kalınlık (Ağız): 0,6 cm

Müzeye Geliş Şekli: Satın alma, 26.12.2003

Tanım: Dikdörtgen kesitli, ince ve uzun formda kolcuklu balta. Yuvarlatılmış dar ense kısmından uca doğru genişleyerek inen yan kenarlar

³ Bu proje kapsamında Muğla Müzesi yanında Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi ile Marmaris, Milas ve Fethiye Müzesi'nde bulunan eserler üzerinde çalışmalar gerçekleştirilmiş olup yayın hazırlıkları devam etmektedir.

⁴ Muğla Müzesi'ndeki çalışmalarımız sırasında gösterdikleri destek ve yardımlarından ötürü Müze Müdürü Sayın Sabiha Pazarıcı ile Müze Uzmanı Musa Ötenen başta olmak üzere tüm müze personeline en içten teşekkürlerimizi sunarız.

sivri birer nokta olarak belirginleştirilen kolcuklardan itibaren kesici uca doğru içbükey formda devam etmektedir. Kesici ağız kısmı yanlara doğru yelpaze formunda hafifçe açılmaktadır. Eserin yüzeyi yoğun bir korozyon tabakasıyla kaplıdır. Döküm tekniğinde üretilmiş ve çekişlenerek son formu verilmiştir. Özellikle kesici ağız kısmında kullanıma bağlı aşınma izleri görülmektedir (**Fig. 1-2**).

Bu tipe giren örnekler temel form açısından sap ve namlu kısmı olarak tanımlanabilecek iki ayrı bölümden oluşmakta ve bu iki bölümün birleşme noktasında vurgulanan çıkıntılar nedeniyle kolcuklu ya da kanatlı balta olarak adlandırılmaktadır. MÖ 2. Binyılda çok geniş bir coğrafi yayılıma sahip olan bu tip eserler birçok araştırmacı tarafından tipolojik ve kronolojik bağlamda ele alınmıştır. Tipolojik değerlendirmelerde genelde kolcukların tipi ve gövdeyle oluşturdukları açı baz alınırken, ense şekli ile namlu kenarlarının ve kesici ağzın kısmının formu da dikkate alınan özellikler arasındadır. Coğrafi yayılım alanına bakıldığında metal eserler içinde en geniş dağılımı gösteren tiplerden biri olduğu söylenebilir. Tipolojik farklar görülmekle birlikte aynı kategoriye dâhil edilebilecek örnekler Önasya bölgesiyle birlikte batı ve kuzeyde tüm Avrupa'ya içine alacak şekilde ve doğuda Hindistan'a kadar uzanan geniş bir coğrafyada görülmektedir.⁵ Bu açıdan bakıldığında Mısır bir istisna olarak değerlendirilebilir; zira az sayıda örnekle temsil edilmesine karşın bu bölgede gerek alet gerekse silah olarak kullanılan benzer tipte eserler farklı bir gelişim çizgisi göstermektedir.⁶

Kolcuklu baltaların Anadolu'da çok sayıda örnekle temsil edilmesi özellikle erken tarihli bazı yayınlarda bu tip eserlerin kökeninin de bu bölgede aranması gerektiği şeklinde yorumlanmıştır.⁷ Ancak sonraki

⁵ Stefan Przeworski, "Der Grottenfund von Ordu. Ein Beitrag Zu Den Kleinasiatisch-Kaukasischen Beziehungen Am Ende Des II. Jh. V. Chr.," *Archiv Orientalní* Vol. VII (1935); Stefan Przeworski, "Der Grottenfund von Ordu. Ein Beitrag Zu Den Kleinasiatisch-Kaukasischen Beziehungen Am Ende Des II. Jh. V. Chr.," *Archiv Orientalní* Vol. VIII (1936); Eleonore Dullo, "Die kaukasischen Äxte der Bronzezeit", *Prähistorische Zeitschrift* XXVII (1936); Jean Deshayes, *Les Outils de Bronze, de l'Indus au Danube (IVe au IIe Millénaire)* (Paris: Libraririe Orientaliste Paul Geuthner, 1960), 113; Rachel Maxwell-Hyslop, "Bronze Lugged Axe- or Aze Blades from Asia", *Iraq* Vol. 15 (1) (1953).

⁶ Eva Kühner-Eggebrecht, *Die Axt als Waffe und Werkzeug im alten Ägypten*. Münchner Ägyptologische Studien 15 (Berlin: Verlag Bruno Hessling, 1969).

⁷ Anadolu örneklerinin dağılımı için bkz. Hayat Erkanal, *Die Äxte und Beile des 2. Jahrtausends in Zentralanatolien*. Prähistorische Bronzefunde IX, 8 (München: C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1977), 3; daha güncel bir liste için bkz. Engin Akdeniz ve Özgen Karaca, "Pirrot Höyük'de Bulunan Kolcuklu Yassı Balta ve Bu Tip Baltaların Anadolu'da Yayılımı", *Anadolu Araştırmaları* 17 (1) (2004): 53.

araştırmalarla bu tip örneklerin çok geniş bir coğrafyaya yayılmaları ve uzun bir süreç boyunca kullanılmaları bu görüşün geçerliğini yitirmesine neden olmuştur.⁸ Bununla beraber gün geçtikçe artan kazı ve araştırmalar doğrultusunda artan sayıları ve önemli miktarda kalıp ışığında Anadolu'nun kolcuklu baltalar için önemli bir üretim merkezi olduğunu ve bu tipin bu coğrafyada yaygın bir şekilde kullanıldığını söyleyebiliriz. Kolcuklu baltalar özellikle GTÇ'nda çok geniş bir coğrafyaya yayılsa da mevcut veriler ışığında tüm 2. Binyıl boyunca Anadolu'nun önemli bir kullanım ve üretim merkezi olduğu anlaşılmaktadır.⁹

Bugüne dek bu tip eserleri konu alan tipolojik çalışmalara bakıldığında araştırmacıların farklı kıstasları baz aldıkları görülmektedir. En erken çalışmalardan birini gerçekleştiren Przeworski eserleri tamamen kolcukların tipine ve gövdeyle bağlantı durumlarına göre sınıflandırarak 5 ana tip içinde değerlendirmiştir. Muğla örneği kolcukların birer nokta şeklinde, fazla vurgulanmadığı D tipine dâhil edilebilir,¹⁰ ancak bu tipe giren diğer örneklerle karşılaştırıldığında önemli farklar olduğu da görülmektedir.¹¹

Metal silahlar konusunda önemli çalışmaları bulunan Maxwell-Hyslop ise bu tip eserlerde görülen namlu ve sap kısımlarının uzunluklarındaki farklar ve kolcukların şekli ile gövde üzerindeki konumları gibi birçok farklı özellik nedeniyle çok detaylı tipolojik sınıflandırma çabalarının başarısız olmaya mahkûm olacağını belirterek temelde ana gövdenin uzunluk ve formunu baz alan, ikincil anlamda da kolcukların şeklini değerlendiren daha basit bir sistem önermiş ve buna göre eserleri üç ana tip altında değerlendirmiştir.¹² Bu sınıflandırmaya göre Muğla örneği kolcukların hiç belirtilmediği ya da nispeten az vurgulandığı II. tipe dâhil edilebilir.

Coğrafi olarak çok geniş bir bölgeyi ele alan, dolayısıyla sayısal anlamda da çok büyük bir grubu değerlendiren Deshayes birçok araştırmacının tipolojik değerlendirmelerde farklı kıstasları göz önüne

⁸ Stefan Przeworski, "Die Metallindustrie Anatoliens in der Zeit von 1500 bis 700 v. Chr. Rohstoffe, Technik, Produktion": S. Strelcyn (ed.), *Stefan Przeworski, Opera Selecta*, (Wrocław: 1967), 116.

⁹ Guillaume Gernez, *L'armement en métal au Proche et Moyen-Orient: Des origines à 1750 av. J.-C.* Yayınlanmamış Doktora Tezi (Paris: Université Panthéon- Sorbonne, 2007), 112.

¹⁰ Stefan Przeworski, "Der Grottenfund von Ordu. Ein Beitrag Zu Den Kleinasiatisch-Kaukasischen Beziehungen Am Ende Des II. Jh. V. Chr. 1935", 412, Fig. 2, d.

¹¹ Stefan Przeworski, "Der Grottenfund von Ordu. Ein Beitrag Zu Den Kleinasiatisch-Kaukasischen Beziehungen Am Ende Des II. Jh. V. Chr. 1936", 50.

¹² Rachel Maxwell-Hyslop, "Bronze Lugged Axe- or Aze Blades from Asia", 72.

aldığını ve her çalışmanın kendince haklı tarafları olduğunu belirterek kendi çalışması için namlu ve sap kısmının birbirine olan oranları, kolcuk formları, namlu kenar formları ile son olarak gövde kesiti ile ense formunun baz alındığı bir sınıflandırma yapmıştır.¹³ Alt varyasyonlarıyla birlikte 7 ana tip altında değerlendirilen bu sınıflandırmada Muğla örneği B2 tipi içinde değerlendirilebilir.¹⁴ Bununla birlikte Maxwell-Hyslop'un belirttiği durum bu çalışmada kendini göstermektedir; Muğla örneğiyle aynı kategoride değerlendirilebilecek bazı örneklerin farklı tipler altında yer aldığı görülmektedir.

Anadolu örnekleriyle ilgili en kapsamlı çalışmayı gerçekleştiren Erkanal da ağırlıklı olarak namlu-sap formuna ve kolcukların tipine dayanan bir sınıflandırma yaparak eserleri 5 ana tip altında değerlendirmiştir.¹⁵ Achilles'in de belirttiği şekilde¹⁶ Erkanal tarafından gerçekleştirilen sınıflandırma en verimli ve amacına ulaşan çalışma olarak gözükmektedir. Her ne kadar Achilles çalışmanın coğrafi kapsamının Orta Anadolu ile sınırlı olmasının bir eksiklik olduğunu belirtse de kanımızca bu durum aslında tam tersine bir avantaj yaratmış ve Anadolu'nun farklı bölgelerinde ele geçen eserlerin de karşılaştırmalara dâhil edilmesiyle bu bölge için dönemi açısından tam bir envanter ortaya konmasını sağlamıştır. Bu çalışmanın yayınlanmasından bugüne dek geçen süre zarfında açığa çıkarılan yeni örneklerin tipolojik anlamda çok farklı formları temsil etmediği göz önüne alındığında Erkanal'ın çalışmasının güncelliğini halen koruduğu da söylenebilir.

Erkanal'ın sınıflandırmasına göre Muğla örneği kolcukların çok az vurgulanması açısından Tip II içine dâhil edilebilir. Buna karşın özellikle, sap-namlu formu ve genel gövde biçimi açısından Tip V içinde de benzer örneklerin mevcut olduğu görülmektedir. Erkanal Tip II'nin kolcukların çok az vurgulanması nedeniyle tüm örnekler içinde özel bir tipi yansıttığını belirtmektedir.¹⁷ Bu tip, tüm eserler açısından en az sayıda örnekle temsil edilmesi açısından da dikkati çekmektedir. Bu kategoride değerlendirilen 5 örnekten sadece biri stratigrafik bir kontekstten gelmekte olup Alaca

¹³ Jean Deshayes, *Les Outils de Bronze, de l'Indus au Danube*, 114.

¹⁴ Jean Deshayes, *Les Outils de Bronze, de l'Indus au Danube*, 117.

¹⁵ Hayat Erkanal, *Die Äxte und Beile des 2. Jahrtausends in Zentralanatolien*, 3 vd.

¹⁶ Daphne Achilles, "126: Lugged Axe": Oscar W. Muscarella (ed.), *Ladders to Heaven: Art Treasures from Lands of the Bible. A Catalogue of Some of the Objects in the Collection Presented by Dr. Elie Borowski to the Land of the Bible Archaeology Foundation and displayed in the exhibition "Ladders to Heaven: Our Judeo-Christian Heritage 5000 BC – AD 500" held at the Royal Ontario Museum June 23-October 28, 1979*. 160 (Toronto: 1981), 120.

¹⁷ Hayat Erkanal, *Die Äxte und Beile des 2. Jahrtausends in Zentralanatolien*, 5.

Höyük'te II. Tabakada ele geçmiştir ve hafirleri tarafından Hitit dönemine tarihlenmektedir¹⁸ ve sap kısmı biraz daha kısa olmakla birlikte Muğla örneğiyle büyük benzerlik göstermektedir. Erkanal Tip V altında değerlendirilen örneklerin özel bir formu yansıttığını ve kolcukların simetrik bir yapı oluşturacak şekilde kullanılarak, alt kısım daha belirgin olmak üzere hem sap hem de namlu kısmının içbükey bir formda olmasıyla karakterize olduklarını belirtmektedir.¹⁹ Bu durum sap kısmı açısından Muğla örneği için söz konusu olmamakla birlikte, genel oranlar ve form açısından bakıldığında, özellikle sap kısmının içbükeyliğinin çok bariz olmadığı örnekler arasında yakın benzerlerinin bulunduğu söylenebilir. Erkanal'ın da belirttiği gibi bu tipe giren çok sayıda örnek genel formlarından ziyade özellikle sap-namlu oranları doğrultusunda çeşitlilik göstermektedir; özellikle sap kısmının daha kısa olduğu ve geniş gövdeli örneklerin alet olarak da kullanılmış olabilecekleri düşünülebilir.²⁰ Bu bağlamda, aşağıda daha detaylı bir şekilde açıklanacağı gibi, Muğla örneği ince, uzun gövdesi ve namlu formu itibarıyla silah tiplerine daha yakın durmaktadır. Erkanal'ın Tip V altında değerlendirdiği eserlerden özellikle Alişar²¹ ve Dündartepe²² örnekleri genel form ve oranlar açısından Muğla baltasıyla yakın özellikler sergilemektedir. Her üçü de hafirleri tarafından Hitit dönemine tarihlenmekte olup Alişar örnekleri oldukça ince gövde yapıları Dündartepe örneği ise sap kısmındaki tek perçin deliğiyle dikkati çekmektedir.

Deshayes'e göre bu tip eserler metal endüstrisinin getirdiği bir yenilik olarak ortaya çıkar. Özellikle kolcukların belirgin çıkıntılar şeklinde gösterilmesi metal döküm teknolojisi sayesinde mümkün olmuştur ve buna benzer öncül formlar olarak nitelendirilebilecek taş örnekler mevcut değildir.²³ Diğer yandan H. Ertem Han İbrahim Şah kazısından bir örnekten²⁴ hareketle kolcuklu baltaların ETÇ sonlarında ilk olarak taştan

¹⁸ Hamit Zübeyr Koşay ve Mahmut Akok, *Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Alaca Höyük Kazısı. 1940 – 1948'deki Çalışmalara ve Keşiflere Ait İlk Rapor* (Ankara: 1966), 76, Al.e 109, Lev. 47.

¹⁹ Hayat Erkanal, *Die Äxte und Beile des 2. Jahrtausends in Zentralanatolien*, 7.

²⁰ Hayat Erkanal, *Die Äxte und Beile des 2. Jahrtausends in Zentralanatolien*, 7.

²¹ Hans Henning von der Osten, *The Alishar Hüyük. Seasons of 1930-32. Part II*. Oriental Institute Publications XXIX (Chicago: The University of Chicago Press, 1937, 253, Fig. 286-287.

²² Kılıç Kökten, Nimet Özgüç ve Tahsin Özgüç, "1940 ve 1941 Yılında Türk Tarih Kurumu Adına Yapılan Samsun Bölgesi Kazıları Hakkında İlk Kısa Rapor", *Bulleten* Cilt 9, Sayı 35 (1945): 380, Lev. LXXI, 1.

²³ Jean Deshayes, *Les Outils de Bronze, de l'Indus au Danube*, 114.

²⁴ Hayri Ertem, *Keban Projesi Han İbrahim Şah Kazısı 1970-1971* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1982), Kat. No. 184, Lev. 25.

üretilmeye başlandığını belirtmektedir.²⁵ Ancak, sonraki bazı yayınlarda da olduğu gibi kabul edilen²⁶ bu görüşün gerçeği yansıttığı pek söylenemez. Burada bahsedilen örnek daha ziyade bitirilmemiş bir sap delikli taş balta ya da model olarak değerlendirilmelidir. Her ne kadar sonraki dönemlerde, özellikle Ortaköy-Şapinuva'da dini karakterli C ve D yapılarında ele geçen²⁷ ve Hattuşa Kral Kapısında tasvir edilen tanrı kabartmasının taşıdığı sap kısmı ışıklı baltaya benzeyen taş örnekler Anadolu ustaların taş malzemeyi de bu anlamda büyük bir maharetle işlediklerini gösterse de şu an için kolcuklu baltaların öncülü ya da çağdaşı sayılabilecek taş örnekler mevcut değildir. Şapinuva örnekleri de bu doğrultuda metal örneklerin taş taklitleri olarak sembolik anlamda üretilmiş eserler olarak değerlendirilmelidir.

Metal eserler olarak ele aldığımızda her ne kadar ağırlıklı olarak MÖ 2. Binyıl içinde görülen ve gelişen bir form olarak gözüke de bu tipin en erken örnekleri MÖ 3. Binyılın sonunda iki farklı bölgede ortaya çıkar. Bunlardan ilki Kuzeydoğu İran'da Tureng Tepe ikincisiyse Amik Ovasında Tell el Cüdeyde'dir. Tureng Tepe'de bir grup diğer silahla birlikte mezar buluntusu olarak ele geçen²⁸ ve gerek diğer silahlar gerekse mezar repertuarını oluşturan çanak-çömlekler ışığında MÖ 3. Binyılın son çeyreğine tarihlenen kolcuklu balta aslında oldukça geç bir formu yansıtmaktadır. Oldukça erken bir döneme tarihlenmesi kimi araştırmacılar tarafından kabul görmüş²⁹ ve bu tipin kökeni konusundaki tartışmaların da odağında yer almıştır. Buna karşın bu eserin de içinde bulunduğu tüm grubun daha geç bir tarihe, MÖ 2. Binyıl başlarına tarihlenmesi gerektiğini savunan araştırmacılar da mevcuttur.³⁰ Tell el Cüdeyde örneği de dört metal

²⁵ Hayri Ertem, *Korucutepe I (1973-1975 kazı yıllarında ele geçen Erken Hitit-İmparatorluk Çağı arası buluntuları)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988), 27.

²⁶ Cengiz Çetin, "Isparta Müzesi'ne Ait Bir Grup Tunç Silah Hakkında Değerlendirme", *OLBA XXIII* (2015): 115; Davut Yiğitpaşa ve Aynur Yağcı, "Ordu Müzesi'nde Korunan ve MÖ 2. Bine Tarihlenen Tunç Kolcuklu Balta": K. Serdar Girginer, Gonca Dardeniz, Ayça Gerçek ve diğ. (ed.), *Amanosların Gölgesinde: Hayriye Akıl Anı Kitabı* (İstanbul: Ege Yayınları, 2020), 533.

²⁷ Aygül Süel, "Ortaköy/Şapinuva Ören Yerinde 2003 Yılı Çalışmaları", 26. *Kazı Sonuçları Toplantısı 2. Cilt* (2005): 245, Res. 5-6; Aygül Süel, "The Religious Significance and Sacredness of the Hittite Capital City Sapinuwa": Anacleto D'Agostino, Valentina Orsi ve Giulia Torri (ed.), *Sacred Landscapes of Hittites and Luwians: Proceedings of the International Conference in Honour of Franca Pecchioli Daddi, Florence, February 6th-8th 2014*. 101-111 (Firenze: Firenze University Press, 2015), Fig. 4.

²⁸ Frederick R Wulsin, "Excavations at Tureng Tepe, Near Asterābād", *Bulletin of the American Institute for Persian Art and Archaeology* Vol. 2 No. 1 (1932): 12, Pl. XX.

²⁹ Jean Deshayes, *Les Outils de Bronze, de l'Indus au Danube*, 114; Guillaume Gernez, *L'armement en métal au Proche et Moyen-Orient: Des origines à 1750 av. J.-C.*, 112.

³⁰ Douglas Hamilton Gordon, "The Chronology of the Third Cultural Period at Tepe Hissar", *Iraq* Vol. 13 No. 1 (1951): 47 ve 60.

eserden oluşan bir toplu buluntu grubu içinde ele geçmiştir.³¹ Bu grubun ele geçtiği H evresi hafırleri tarafından Erken Hanedanlar I-III dönemleriyle çağdaş olarak yaklaşık MÖ 3. Binyılın ortalarına tarihlenmektedir.³² Grup içinde ele geçen diğer eserler ikiye bükülmüş kalın bir tel ile iki adet farklı tipte mızrak ucundan oluşmaktadır. Bu örnekler tipolojik açıdan tarihlendirmeye yardımcı olacak belirgin tipleri yansıtmamaktadır, ancak tabakanın genel tarihlendirilmesi göz önüne alındığında bu eserin şu an için en eski örneği temsil ettiği söylenebilir. Tarihlendirme ve bu tipin kökeniyle ilgili tartışmalar bir kenara bırakılacak olursa bu bölgede ortaya çıkmış münferit bir örnek olarak da değerlendirilebilir. Diğer yandan bu tipin Anadolu dışında özellikle Suriye-Filistin bölgesinde yaygın kullanımı düşünüldüğünde Anadolu-Suriye sınırlarının köken açısından ön plana çıktığı söylenebilir. Bu doğrultuda T. Özgüç de kolcuklu baltaların Koloni devrinde görülen örneklerinin gerçek şekillerini daha önceden kazandıklarını ve sonrasında büyük bir gelişim göstermediklerini ve daha eski örneklerin de beklenebileceğini belirtmişti.³³ Koloni devrinde bazı silah tipleri de dâhil olmak üzere birçok unsurun Anadolu'ya Kuzey Suriye üzerinden girdiği düşünüldüğünde Amik Ovasının da içinde bulunduğu bölgenin bu tipin kökeni ya da ana gelişim bölgelerinden biri olduğu düşünülebilir; bu kapsamda Tell el Cüdeyde örneği de uygun bir bağlama oturmaktadır.

Bu tipin MÖ 3. Binyıl içinde üreilmeye başlandığına dair, şüpheli olmakla birlikte, bir diğer veri Beycesultan kazılarında ele geçmiştir. Burada IX. Tabakada ele geçen ve MÖ 3. Binyılın sonlarına tarihlenen bir taş kalıp üzerindeki negatif Stronach tarafından kolcuklu balta formu olarak yorumlanmaktadır.³⁴ Aslında kalıp, tam kolcukların yer alması gereken yerden kırıldığı için tam formu hakkında bir şey söylemek çok mümkün değildir, ancak Stronach V. Tabakada ele geçen bir diğer kolcuklu balta kalıbıyla olan benzerliğini vurgulayarak bu örneğin de bir kolcuklu baltaya

³¹ Robert J. Braidwood ve Linda S. Braidwood, *Excavations in the Plain of Antioch I. The Earlier Assemblages Phases A-J*. Oriental Institute Publications LXI (Chicago: The University of Chicago Press, 1960), 373, Fig. 293:1.

³² Robert J. Braidwood ve Linda S. Braidwood, *Excavations in the Plain of Antioch I. The Earlier Assemblages Phases A-J*, 519.

³³ Tahsin Özgüç ve Nimet Özgüç. *Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Kültepe Kazısı Raporu 1949* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1953), 68.

³⁴ David Stronach, "Metal Objects": Seton Lloyd ve James Mellaart (ed.), *Beycesultan Vol. I. The Chalcolithic and Early Bronze Age Levels* (London: The British Institute of Archaeology at Ankara, 1962), 287, Fig. F.10.

ait olması gerektiğini belirtmekte ve bu tipin üretiminin Anadolu'da ETÇ sonlarıyla birlikte başladığını ileri sürmektedir.³⁵

Erken dönem örneklerini temsil etmesi bakımından önemli bir diğer örnek İkiiztepe kazısında ele geçmiştir. Geçiş Katı olarak tanımlanan tabakaya ait 5. Evrede ele geçen örnek dar ve uzun bir gövdeye sahiptir.³⁶ Gerek ince, uzun formu gerekse kolcukların çok az vurgulanmış olması nedeniyle yassı baltalardan kolcuklu baltalara geçişi temsil eden bir tip olarak da değerlendirilebilir. Sonraki yayınlarda Ö. Bilgi tarafından OTÇ başlarına ve MÖ 21. yüzyıla tarihlenen³⁷ bu eserde de aynı bölgedeki Dündartepe örneğinde olduğu gibi olası bir perçin deliği bulunmaktadır. Hafirlerine göre üst kısımdaki delik döküm sırasında üretilmek yerine, sivriltilmiş/inceltirilmiş uçların kıvrılarak bir delik oluşturması şeklinde yapılmıştır. Bu durum baltanın sap bağlantısını sonradan güçlendirmek adına yapılmış olabilir ya da orijinalinde delikli şekilde döküm üretiminden sonra üst kısmın kırılmasına yönelik geçici bir çözüm de uygulanmış olabilir.³⁸ Anadolu'nun kolcuklu baltalar açısından önemli bir üretim merkezi olduğu ve diğer coğrafyalara oranla daha erken tarihlerden itibaren bu tipin kullanıldığı Kültepe buluntularıyla da desteklenmektedir. Koloni geç safhasına ait örnekler ve kalıplar yanında Kaniş Karumu II. katta ele geçen bir kalıp³⁹ üzerindeki kolcuklu balta negatifi de Anadolu'daki erken tarihli örneklerden birini temsil etmektedir.

Kolcuklu baltalar üzerine yapılan çalışmalardaki en temel tartışmalardan biri bu eserlerin alet ya da silah olarak (ya da her iki kullanıma sahip şekilde) sınıflandırılmalarında görülmektedir. Benzer bir durum eski Önasya coğrafyasının en eski alet/silah formu olan yassı baltalar

³⁵ David Stronach, "Metal Objects", 286-287; Buna karşın aynı yayının önceki bölümlerinde Mellaart aynı kalıbı yassı balta negatifi olarak tanımlamaktadır: James Mellaart, "Objects other than metal": Seton Lloyd ve James Mellaart (ed.), *Beycesultan Vol. I. The Chalcolithic and Early Bronze Age Levels* (London: The British Institute of Archaeology at Ankara, 1962), 276.

³⁶ U. Bahadır Alkım, Handan Alkım ve Önder Bilgi, *İkiiztepe II. Üçüncü, Dördüncü, Beşinci, Altıncı, Yedinci Dönem Kazıları (1976-1980)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2003), 122, Lev. LXXIX, 2 (I/ 79-52); Lev. CXLIV, 252.

³⁷ Önder Bilgi, "Orta Tunç Çağı", Önder Bilgi (ed.), *Anadolu, Dökümün Beşiği* (İstanbul: Döktaş, 2004), 75.

³⁸ Ancak fotoğraftan anlaşıldığı kadarıyla daha çok delik ucundan kırılmış ve sonra kıvrılmış gibi durmaktadır, bkz. U. Bahadır Alkım, Handan Alkım ve Önder Bilgi, *İkiiztepe II. Üçüncü, Dördüncü, Beşinci, Altıncı, Yedinci Dönem Kazıları*, Lev. CXLIV, 252.

³⁹ Tahsin Özgüç, *Kültepe-Kaniş II. Eski Yakınoğlu'nun Ticaret Merkezinde Yeni Araştırmalar* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1986), 38, Lev. 79, 10a.

için de geçerlidir.⁴⁰ Kolcuklu baltalar da genelde yassı baltalardan gelişmiş bir tip olarak değerlendirilmektedir.⁴¹ Bununla beraber yassı baltaların, kolcuklu baltaların ortaya çıkmasından sonra da uzun bir süre boyunca kullanımlarının devam etmesi her iki tipin farklı kullanım alanlarına ve/veya şekillerine sahip olduklarını da akla getirmektedir. Özellikle sap bağlantısı açısından değerlendirildiğinde kolcuklu baltalar yassı baltaların dezavantajlarına yönelik olarak geliştirilmiş olsaydı, yassı baltaların ani bir şekilde olmasa bile kısa bir süre zarfında ortadan kaybolmaları beklenirdi, ancak böyle bir durum söz konusu değildir. Benzer bir perspektiften bakıldığında sap delikli silahların da – farklı bölgelerde daha erken örnekleri olmakla birlikte – MÖ 3. Binyıldan itibaren yaygın bir şekilde kullanıldıkları görülmektedir; dolayısıyla kolcuklu baltaların ortaya çıkışı, işlevi ve kullanımını için farklı bir düşünce söz konusu olmalıdır. Olasılıkla bu kapsamdaki tüm örneklerin aynı kategoride değerlendirilmesi de bu türden ayrımların gözden kaçırılmasına yol açıyor olabilir.

Kolcuklu baltaların alet ya da silah olarak kullanımlarına ve bununla ilişkili olarak sapa nasıl tutturulduklarına yönelik farklı görüşler mevcuttur. Konuyla ilgili en erken tarihli çalışmalardan birini gerçekleştiren Petrie bu tipi kolcuklu keser (*lugged aze*) olarak alet sınıfında ele almış ve kolcuk şeklindeki çıkıntının sap bağlantısını güçlendirmesi amacıyla kullanıldıklarını öne sürmüştür.⁴² Kolcukların tam olarak vurgulanmadığı tiplerde bu çıkıntının sap bağlamasının aşağıya kaymasını önleyecek işleve sahip olduklarını, gelişen ve daha belirgin kolcuklarla birlikte ise sap bağlantısının daha da sağlamlaştığını ifade etmiştir. Bu görüş sonraları birçok araştırmacı tarafından da kabul görmüştür. Benzer bir şekilde H. Tekin de kolcuk adı verilen çıkıntılı baltanın sapla olan bağlantısını güçlendirmede kullanılmaya yönelik bir amacı olduğunu ve asıl işlevinin darbelerle alakalı silaha sağlamlık kazandırmak olduğunu belirtmektedir.⁴³ Ancak kolcukların tam olarak vurgulanmadığı örnekler bu genellemenin dışında kalmakta ve farklı bir açıklama gerekmektedir.

Gerek Anadolu’da gerekse diğer bölgelerde saplara ilişkin bir veri ele geçmediği için bu konuda net çıkarımlar yapmak oldukça güçtür. Dullo bu tip

⁴⁰ Hakkı Levent Keskin, “Metals from Caves: The Significance of the Metal Finds from Karain and Kılıçini Caves within the Context of the Later Prehistory of the Antalya Region”, *Cedrus* VII (2019): 13.

⁴¹ Stefan Przeworski, “Die Metallindustrie Anatoliens in der Zeit von 1500 bis 700 v. Chr. Rohstoffe, Technik, Produktion”, 115.

⁴² W. M. Flinders Petrie, *Tools and Weapons. Illustrated by the Egyptian Collection in University College, London* (London: The British School of Archaeology in Egypt, 1917), 17.

⁴³ Halil Tekin, *Madeni Eser Tipolojisi* (Ankara: Bilgin Kültür ve Sanat Yayınları, 2018), 83.

eserlerin dirsek formunda bir sapa bağlanarak keser tarzında bir kullanımlarının olduğunu öne sürmüştür.⁴⁴ (Fig. 3-4) Ancak Anadolu malzemesi üzerinde çalışan birçok araştırmacı bu görüşe karşı çıkmıştır. Erkanal kolcuklu baltalar gibi sap deliğine sahip olmayan eserlerin genellikle alet olarak kullanıldıklarını, ancak Anadolu örneklerinin bu kategoride bir istisna oluşturduklarını belirtmektedir.⁴⁵ Sap kombinasyonları açısından da, özellikle Mısır duvar resimlerinde benzer tipte örneklerin tasvirlerini dikkate alarak baltaların ense kısmının dikey biçimde bir sapa geçirilerek kullanılmış olabileceğini belirtir (Fig. 5). Aynı yöndeki görüş daha önce Przeworski ve Bittel tarafından da dile getirilmiştir.⁴⁶ Bu tür bir kombinasyonda kolcuklar baltanın hareket etmesini engellemekte ve ip ya da benzeri bir malzemeyle bağlama açısından da sağlamlığı ve stabiliteyi artırmaktadırlar. Buna karşın Deshayes, bu tür bir yöntemin Anadolu örneklerinin de içinde olduğu birçok tip için uygun olmadığını ve tekrar eden darbeler doğrultusunda kolcukların içe doğru girerek sapı parçalayacaklarını belirtmiştir. Bazı örneklerde görülen ve çoğunlukla sap kısmına yakın yerde bulunan dekoratif bezemelerin de bu şekilde bir bağlantı durumunda üzerlerinin kapanacağını, bu nedenle kolcuklu baltaların sapa dışardan bağlanmış olmaları gerektiğini ileri sürmüştür.⁴⁷

Kolcuklu baltaların ister silah isterse alet olarak kullanımları söz konusu olduğunda ve sapa yatay ya da dikey doğrultuda bağlanma farkı olsa da uç kısmının kesici özellikte kullanılması söz konusudur. Müller-Karpe de bu şekilde, ancak çoğunlukla bir alet (keser) olarak kullanılmış olabileceğini belirtmektedir.⁴⁸ Bununla beraber Samsun-Alaçam Pelit Bükü köyünde ele geçmiş bir örnek üzerinden farklı bir kullanım önerisi de sunmaktadır Söz konusu eserin uç kısmının küt ve dörtgen bir kesite sahip olması ve kesici bir özellik göstermemesi nedeniyle bunun daha ziyade bir çekiç olarak kullanılmış olması gerektiğini belirtmektedir.⁴⁹

Kullanım alanlarına ilişkin benzer ve farklı bir öneri de Maryon tarafından dile getirilmiştir Özellikle küt uçlu örneklerden yola çıkan Maryon, bunların ne silah ne de alet olarak kullanılabileceklerini, ancak

⁴⁴ Eleonore Dullo, "Die kaukasischen Äxte der Bronzezeit", 88.

⁴⁵ Hayat Erkanal, *Die Äxte und Beile des 2. Jahrtausends in Zentralanatolien*, 1.

⁴⁶ Stefan Przeworski, "Die Metallindustrie Anatoliens in der Zeit von 1500 bis 700 v. Chr. Rohstoffe, Technik, Produktion", 117; Kurt Bittel, *Kleinasiatische Studien. Istanbul Mitteilungen Heft 5* (İstanbul: Universum Druckerei, 1942), 61, Dipnot 27.

⁴⁷ Jean Deshayes, *Les Outils de Bronze, de l'Indus au Danube*, 126 vd.

⁴⁸ Andreas Müller-Karpe, "M.Ö. III. Ve II. Binde Anadolu'da El Sanatları Konusunda Yapılan Araştırmalar", *V. Araştırma Sonuçları Toplantısı II. Cilt* (1988): 203, Res. 1.

⁴⁹ Andreas Müller-Karpe, *Altanatolisches Metallhadwerk*. Offa-Bücher Band 75 (Neumünster: Wachholtz Verlag, 1994), 157, Taf. 64, 1; Andreas Müller-Karpe, "M.Ö. III. Ve II. Binde Anadolu'da El Sanatları Konusunda Yapılan Araştırmalar", 204, Res. 6.

metal işçiliğinde bir nevi örs ya da belirli ürünlere yönelik bir çalışma tezgâhı olabileceklerini ileri sürmüştür.⁵⁰

Muğla örneğinin özellikle kronolojik bağlamda daha iyi değerlendirilebilmesi açısından benzer formlar yanında özellikle Batı Anadolu genelindeki eserleri de göz önüne almak yararlı olabilir. Muğla ilinin de yer aldığı Batı Anadolu genelinde özellikle son yıllarda yapılan araştırmalarla bu tip eserlerin sayısının arttığı görülmektedir. Bu bağlamda en geniş envanterlerden birini Beycesultan kazısı oluşturmaktadır. Beycesultan'da gerçekleştirilen eski dönem kazılarında toplam altı adet kolcuklu balta ele geçmiştir.⁵¹ Bunlardan üçü IV. tabakada ele geçmiş olup⁵² V.,⁵³ III.⁵⁴ ve II.⁵⁵ tabakalarda da birer adet örnek bulunmuştur.

V. tabakada ele geçen bir taş kalıp üzerinde de tam belli olmamakla birlikte olasılıkla kolcuklu baltaya ait bir negatif bulunmakta ve hafirleri tarafından bu yönde yorumlanmaktadır.⁵⁶ Yukarıda değinilen ve ETÇ sonlarına tarihlenen IX. tabakada ele geçen kalıp üzerindeki negatif de,⁵⁷ şüpheli olmakla beraber, Anadolu'daki en erken örneklerden birini temsil etme olasılığı açısından önemlidir.

Bölgede farklı merkezlerde ele geçen kalıp örnekleri Batı Anadolu genelinde bu tipin üretiminin de yapıldığını göstermektedir. Bunlardan ilki sahil şeridinin merkezinde Liman Tepe'de ele geçmiştir. OTÇ tabakalarında ele geçen çok yüzeyli taş kalıbın bir yüzünde kolcuklu balta negatifi bulunmaktadır.⁵⁸ Kalıp örneklerinin ele geçtiği bir diğer merkez iç

⁵⁰ Herbert Maryon, "Some Prehistoric Metalworkers' Tools", *The Antiquaries Journal* Vol. 18 Issue 3 (1938): 249.

⁵¹ Burada sayılan örnekler dışında Erkanal Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde bulunan ve Beycesultan'dan gelen iki adet yayınlanmamış örneğin olduğunu söylemektedir: Hayat Erkanal, *Die Äxte und Beile des 2. Jahrtausends in Zentralanatolien*, 5, No:19-20; ancak bunlar büyük olasılıkla daha sonra kazı monografisinde yayınlanan diğer örnekler olmalıdır)

⁵² Ann Murray, "The Middle and Late Bronze Age Small Objects": James Mellaart ve Ann Murray (ed.), *Beycesultan Vol. III, Part II. Late Bronze Age and Phrygian Pottery and Middle and Late Bronze Age Small Objects* (London: The British Institute of Archaeology at Ankara, 1995), 115, No:35, 45, 46; Fig. O.4, 35, Fig. O.4, 46.

⁵³ Ann Murray, "The Middle and Late Bronze Age Small Objects", 115, No:17; Pl. IX (a), Fig. O.2, 17.

⁵⁴ Ann Murray, "The Middle and Late Bronze Age Small Objects", 115, No:76, Fig. O.6, 76.

⁵⁵ Ann Murray, "The Middle and Late Bronze Age Small Objects", 117, No:112, Fig. O.10.

⁵⁶ Ann Murray, "The Middle and Late Bronze Age Small Objects", 121, Pl IX (b). No: 222, Fig. O.24.

⁵⁷ *supra* no. 35.

⁵⁸ Ayşegül Aykurt, *Liman Tepe I. Orta Tunç Çağı Seramiği ve Küçük Buluntuları* (Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 2020), 76-77, Lev. 34, 3-4.

kesimlerdeki Seyitömer Höyük'tür. 30 yılı aşkın süredir çok geniş alanlarda araştırılan ve önemli veriler sunan bu merkezde ele geçen bulgular metal endüstrisi de dâhil olmak üzere farklı iş kollarında yoğun bir üretim aktivitesinin olduğunu göstermektedir. Bu doğrultuda yerleşimin OTÇ tabakalarında kolcuklu balta üretimine dair kalıplar da ele geçmiştir.⁵⁹ Geniş ve kapsamlı kazı çalışmalarının bir sonucu olarak bu merkezde ele geçen kolcuklu balta örnekleri de Anadolu'da bugün için en geniş koleksiyonu oluşturmaktadır. Yerleşimde OTÇ tabakalarının farklı evrelerine ait tabakalarda toplam 14 adet ve farklı tipleri yansıtan kolcuklu balta ele geçmiş olup⁶⁰ bunlar kalıpların da işaret ettiği şekilde büyük olasılıkla yerel üretimi yansıtmaktadırlar.

Batı Anadolu'da ele geçen son kalıp örneği bölgenin kuzeybatısında Troia'dan gelmektedir. Burada VII. tabakaya ait olarak ele geçen taş kalıp üzerindeki kolcuklu balta negatifi⁶¹ hem ele geçtiği tabaka hem de yansıttığı tip açısından gerek bu bölge gerekse Anadolu'nun geneli için en geç tiplerden birini yansıtmaktadır. Batı Anadolu örnekleri dışında Orta Anadolu başta olmak üzere çok sayıda merkezde ele geçen kalıp örnekleri kolcuklu balta formunun bu coğrafyada özellikle MÖ 2. Binyıl boyunca yaygın bir şekilde üretildiğini kanıtlamaktadır.⁶²

Batı Anadolu kökenli son grup Afyon Müzesi'nde korunan üç adet kolcuklu baltadır. Bu grup içinde farklı tipleri yansıtan ve köken olarak sırasıyla Eskişehir Kümbet Köyü ile Afyon Merkez bilgisi verilen iki örnek

⁵⁹ A. Nejat Bilgen, Gökhan Coşkun ve Zeynep Bilgen, "Seyitömer Höyük Projesi 2008 Yılı Kazı Sonuç Raporu": A. Nejat Bilgen (ed.), Seyitömer Höyük Kazısı Ön Raporu (2006-2010) (Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi-TKİ, 2011), 196, Res. 291. OTÇ tabakasına ait kalıpların resmedildiği fotoğraftaki dört örnekten en az üçünde kolcuklu balta negatifi görülmektedir.

⁶⁰ A. Nejat Bilgen, Gökhan Coşkun ve Zeynep Bilgen, "Seyitömer Höyük Projesi 2008 Yılı Kazı Sonuç Raporu", 119, Res. 99; A. Nejat Bilgen, Gökhan Coşkun, Zeynep Bilgen ve diğ., "Seyitömer Höyük Projesi 2009 Yılı Kazı Sonuç Raporu": A. Nejat Bilgen (ed.), Seyitömer Höyük Kazısı Ön Raporu (2006-2010) (Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi-TKİ, 2011), 320, Res. 319; A. Nejat Bilgen, Gökhan Coşkun, Asuman Kuru ve diğ. "Seyitömer Höyük Projesi 2010 Yılı Kazı Sonuç Raporu": A. Nejat Bilgen (ed.), Seyitömer Höyük Kazısı Ön Raporu (2006-2010) (Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi-TKİ, 2011), 381-382, Res. 19; 416, Res. 108; 417, 444, Res. 201; A. Nejat Bilgen, Gökhan Coşkun, Zeynep Bilgen ve diğ., "Seyitömer Höyük 2011 Kazı Raporu": A. Nejat Bilgen (ed.), Seyitömer Höyük Kazısı Ön Raporu (2011-2012) (Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi-TKİ, 2013), 34, Res. 78.

⁶¹ Albrecht Götze, "Die Kleingeräte aus Metall, Stein, Knochen, Thon und ähnlichen Stoffen": Wilhelm Dörpfeld (ed.), *Troja und Ilion. Ergebnisse der Ausgrabungen in den Vorhistorischen und Historischen Schichten von Ilion, 1870 – 1894.* 320-423 (Athen: Beck & Barth, 1902), 405, Fig. 406.

⁶² Anadolu'da ele geçen diğer kalıp örnekleri için bkz. Andreas Müller-Karpe, *Altanatolisches Metallhadwerk*, 144 vd.

yanında,⁶³ Uşak Karahallı ilçesine bağlı Karayakuplu Köyü civarından ele geçtiği belirtilen bir üçüncü örnek⁶⁴ genel form açısından Muğla baltasıyla oldukça benzerlik göstermekte olup bu formun Batı Anadolu içindeki olası yayılımına bir kanıt olarak gösterilebilir.

Muğla baltasıyla karşılaştırılabilecek örnekler Anadolu'da farklı merkezlerde görülmektedir. Form açısından en yakın örneklerden biri yukarıda değinilen ve Uşak kökenli olarak Afyon Müzesi'nde korunan eserdir. Bunun haricinde hepsi genel olarak Hitit dönemine tarihlenen Dündartepe,⁶⁵ Alaca Höyük⁶⁶ ve Alishar⁶⁷ örnekleri de form açısından yakın tipler olarak değerlendirilebilir. Tam buluntu yeri belli olmamakla birlikte Boğazköy kökenli olarak aynı döneme tarihlenen bir diğer örnek⁶⁸ ile Kaniş-Karum'u Ib tabakasında ele geçen bir kalıp üzerindeki negatifi temsil ettiği form⁶⁹ da bu gruba dahil edilebilir.

Buna karşın Batı Anadolu'daki benzer örnekler genellikle daha erken tarihli olarak görülmektedir. Kolcukların biraz daha fazla vurgulanması haricinde Beycesultan'da OTÇ tabakalarında ele geçen örnekler bu kapsamda ele alınabilir.⁷⁰ Seyitömer Höyük'te OTÇ tabakasında ele geçen örneklerden bazıları da bu kategoriye girmektedir.⁷¹ Kaniş-Karum Ib katında ele geçen bir kalıp üzerindeki negatif izi de bu kapsamda erken tarihli örneklerden birini oluşturmaktadır.⁷²

Anadolu dışında Muğla örneğinin temsil ettiği formun özellikle Filistin-Suriye bölgesi ile Kıbrıs'ta çok sayıda örnekle temsil edildiği görülmektedir. Anadolu açısından bakıldığında, MÖ 3. Binyılın erken

⁶³ Erkan Fidan, Michele Massa, Orlene McIlpatrick, Mevlüt Üyümez ve Ahmet İlaşlı, "Afyon Arkeoloji Müzesi'nden Tunç Çağlarına Tarihlenen Bir Grup Metal Eser", *Colloquium Anatolicum* 16 (2017):63-64, Kat. No: 3 ve 5; Fig. 2, 3 ve 5.

⁶⁴ Erkan Fidan, Michele Massa, Orlene McIlpatrick, Mevlüt Üyümez ve Ahmet İlaşlı, "Afyon Arkeoloji Müzesi'nden Tunç Çağlarına Tarihlenen Bir Grup Metal Eser", 63, Kat. No:4, Fig. 2, 4.

⁶⁵ *supra* no. 22.

⁶⁶ *supra* no. 18.

⁶⁷ *supra* no. 21.

⁶⁸ Stefan Przeworski, "Der Grottenfund von Ordu. Ein Beitrag Zu Den Kleinasiatisch-Kaukasischen Beziehungen Am Ende Des II. Jh. V. Chr.1935", No:7, Fig. 1, a.

⁶⁹ Tayfun Yıldırım, *M.Ö. II. Bin'de Orta Anadolu'da Madeni Silah Üretimi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi (Ankara: Ankara Üniversitesi, 1993), No. 345, Şek. 345, Lev. VIIIa, b.

⁷⁰ Ann Murray, "The Middle and Late Bronze Age Small Objects", No: 17, Pl. IX (a); No: 35, Fig. O.4, 35.

⁷¹ A. Nejat Bilgen, Gökhan Coşkun, Zeynep Bilgen ve diğ., "Seyitömer Höyük Projesi 2009 Yılı Kazı Sonuç Raporu", 320, Res. 319.

⁷² Tahsin Özgüç, "Koloni Devrinin Geç Safhasına (Ib) ait Bir Atölye Hakkında", *Belleten* Cilt 19 Sayı 73 (1955): 74, Res. 6b.

safhalarına ait münferit örnekler haricinde (Tell el Cüdeyde örneği ve Beycesultan kalıbı) MÖ 21. yüzyıldan itibaren bu tipin kullanımının mevcut olduğu ve tüm 2. Binyıl boyunca yaygın bir şekilde kullanıldığı söylenebilmektedir. Komşu kültür bölgeleri açısından daha eski örnekler tam olarak tarihlenemediği ya da sağlam kontektlerden ele geçmediği için bu tipin kökeni ve gelişimi hakkında kesin bir şey söylemek mümkün olmamakla birlikte bu bölgeler için de, GTÇ ağırlıklı olmak üzere, 2. Binyılın ikinci yarısında yaygın bir kullanımının olduğu görülmektedir.⁷³ Suriye bölgesinde Muğla baltasına benzer ve tarihlenebilir örneklerin de daha çok GTÇ'na ait olduğu görülmektedir.⁷⁴ Daha batıda Girit'te Haghia Triada'da ele geçen ve Muğla baltasına yakın bir form gösteren örnek için de OTÇ-GTÇ tarihleri önerilmekle birlikte⁷⁵ Geç Minos I-III aralığı daha kabul görmektedir.⁷⁶

Genel form itibarıyla değerlendirdiğimizde Muğla örneği nispeten dar, ince gövde formu ile kolcukların çok az vurgulanması ile ön plana çıkmaktadır. Özellikle namlu kısmının içbükey formu ve ince yapısı göz önüne alındığında bu eserin büyük olasılıkla bir silah olarak üretilmiş ve/veya kullanılmış olduğunu düşünmekteyiz. Yukarıda da değinildiği gibi sap bağlantısına ilişkin kesin çıkarımla yapmak mümkün olmamakla birlikte, ense kısmındaki izleri de dikkate aldığımızda, sapla 90⁰ oluşturacak şekilde bir tür çekiç-balta şeklinde kullanılmış olduğu da söylenebilir. Gövde üst yarısının daha farklı bir patinaya sahip olması bu kısmın belirli bir bölümünün sap içinde kaldığının ya da bağlama elemanlarıyla sarıldığının bir göstergesi olarak da yorumlanabilir. Benzer forma sahip örneklerin Anadolu'da MÖ 2. Binyılın farklı evrelerine ait tabakalarda ele geçmesi yanında, özellikle Batı Anadolu örnekleriyle yapılan karşılaştırmalar doğrultusunda kolcukların az vurgulanmış olması ve ince formu da baz alınarak Muğla örneğinin OTÇ'nın geç safhalarına tarihlenmesinin uygun olacağını düşünmekteyiz. Komşu kültür bölgelerindeki örnekler ve bunların kronolojik dağılımı göz önüne alındığında Muğla bölgesinin de içinde yer aldığı Güneybatı Anadolu sahil şeridi bu tipin diğer bölgelere geçişi için bir aracı rol de oynamış olabilir. Gözlükule'den GTÇ'na ait bir kolcuklu balta ile⁷⁷ Gelidonya⁷⁸ ve Uluburun⁷⁹ batıklarında ele geçen diğer örnekler deniz

⁷³ Hayat Erkanal, *Die Äxte und Beile des 2. Jahrtausends in Zentralanatolien*, 10-11.

⁷⁴ Jean Deshayes, *Les Outils de Bronze, de l'Indus au Danube*, 117.

⁷⁵ Stefan Przeworski, "Der Grottenfund von Ordu. Ein Beitrag Zu Den Kleinasiatisch-Kaukasischen Beziehungen Am Ende Des II. Jh. V. Chr.1936", 53.

⁷⁶ Rachel Maxwell-Hyslop, "Bronze Lugged Axe- or Aze Blades from Asia", 74-75, Fig. 5:22.

⁷⁷ Hetty Goldman, *Excavations At Gözlü Kule, Tarsus. Vol. II (Text and Plates). From the Neolithic through the Bronze Age* (Princeton: Princeton University, 1956), 282, No:20, Fig. 424, 20.

ticareti aracılığıyla bu tipin özellikle GTÇ’nda diğer bölgelere aktarımı açısından önemli birer bulgu olarak yorumlanabilir.

Buluntu durumu hakkında kesin bilgi olmamakla beraber bölgedeki müzelere farklı yollarla gelmiş ve Tunç Çağlarına ait eserlerin büyük bir bölümünün tahrip edilmiş mezarlıklara ait olduğu düşünüldüğünde bu eserin de büyük olasılıkla bir mezar buluntusu olabileceği ihtimali akla gelmektedir. MÖ 2. Binyılın başlarından itibaren Anadolu’da kolcuklu baltaların mezar hediyesi olarak da kullanıldığı Acemhöyük⁸⁰ ve Balıbağ⁸¹ örnekleriyle tanınmaktadır. Bu makalede tanıtılan kolcuklu balta, Muğla ilinde çok az bilgi sahibi olduğumuz MÖ 2. Binyıla, daha spesifik anlamda Orta Tunç Çağı’na ait bir eser olarak bölgenin bu dönemlerdeki potansiyelini göstermesi açısından da önemlidir. Klasik dönemler öncesi özellikle deniz aşırı ilişkiler ağında aktif bir rol oynamış olan bölgede gelecekte yapılacak araştırmaların bölgenin prehistorik ve protohistorik dönemleri açısından önemli veriler ortaya koyacağı ve Güneybatı Anadolu arkeolojisi açısından önemli katkılar sağlayacağı açıktır.

⁷⁸ George F. Bass, Peter Throckmorton, Joan Du Plat Taylor ve diğ., “Cape Gelidonya: A Bronze Age Shipwreck”, *Transactions of the American Philosophical Society* Vol. 57 No. 8 (1967): 95, No: B 107-110, Fig. 109-110; özellikle B107 ve 108.

⁷⁹ Cemalettin Mustafa Pulak, *A Late Bronze Age Shipwreck at Ulu Burun: Preliminary Analysis (1984-1985 Excavations Campaigns)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi (Texas: Texas A&M University, 1987), 77, Ill. 30-31 (KW 587 ve KW 218).

⁸⁰ Nimet Özgüç, “Acemhöyük Kazıları”, *Anadolu/Anatolia X* (1966): 7, Lev. XXI, 2.

⁸¹ Mustafa Süel, “Balıbağı/1988 Kurtarma Kazısı”, *Türk Arkeoloji Dergisi XXVIII* (1989): 155, Çiz. 5, Bl.bg/9.

KAYNAKÇA

- Achilles, Daphne. "126: Lugged Axe", ed. Oscar W. Muscarella, *Ladders to Heaven: Art Treasures from Lands of the Bible. A Catalogue of Some of the Objects in the Collection Presented by Dr. Elie Borowski to the Land of the Bible Archaeology Foundation and displayed in the exhibition "Ladders to Heaven: Our Judeo-Christian Heritage 5000 BC – AD 500" held at the Royal Ontario Museum June 23-October 28, 1979.* 160. Toronto: Royal Ontario Museum, 1981.
- Akdeniz, Engin ve Karaca, Özgen. "Pirrot Höyük'de Bulunan Kolcuklu Yassı Balta ve Bu Tip Baltaların Anadolu'da Yayılımı", *Anadolu Araştırmaları* 17 (1) (2004): 51-66.
- Alkım, U. Bahadır, Alkım, Handan ve Bilgi Önder. *İkiztepe II. Üçüncü, Dördüncü, Beşinci, Altıncı, Yedinci Dönem Kazıları (1976-1980)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2003.
- Aykurt, Ayşegül. *Liman Tepe I. Orta Tunç Çağı Seramiği ve Küçük Buluntuları*. Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 2020.
- Bass, George F., Throckmorton, Peter, Du Plat Taylor Joan ve diğ., "Cape Gelidonya: A Bronze Age Shipwreck", *Transactions of the American Philosophical Society* Vol. 57 No. 8 (1967): 1-177.
- Bilgen, A. Nejat, Coşkun, Gökhan ve Bilgen, Zeynep. "Seyitömer Höyük Projesi 2008 Yılı Kazı Sonuç Raporu": ed. A. Nejat Bilgen, *Seyitömer Höyük Kazısı Ön Raporu (2006-2010)*. 78-203. Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi-TKİ, 2011.
- Bilgen, A. Nejat, Coşkun, Gökhan, Bilgen, Zeynep, Yüzbaşıoğlu, Nazan ve Kuru, Asuman. "Seyitömer Höyük Projesi 2009 Yılı Kazı Sonuç Raporu": ed. A. Nejat Bilgen, *Seyitömer Höyük Kazısı Ön Raporu (2006-2010)*. 204-372. Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi-TKİ, 2011.
- Bilgen, A. Nejat, Coşkun, Gökhan, Kuru, Asuman ve diğ., "Seyitömer Höyük Projesi 2010 Yılı Kazı Sonuç Raporu": ed. A. Nejat Bilgen, *Seyitömer Höyük Kazısı Ön Raporu (2006-2010)*. 373-571. Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi-TKİ, 2011.
- Bilgen, A. Nejat, Coşkun, Gökhan, Bilgen, Zeynep ve diğ., "Seyitömer Höyük 2011 Kazı Raporu": ed. A. Nejat Bilgen, *Seyitömer Höyük Kazısı Ön Raporu (2011-2012)*. 1-199. Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi-TKİ, 2013.
- Bilgi, Önder. "Orta Tunç Çağı", ed. Önder Bilgi, *Anadolu, Dökümün Beşiği*. 75-89. İstanbul: Döktaş, 2004.
- Bittel, Kurt. *Kleinasiatiscche Studien. Istanbuler Mitteilungen Heft 5*. İstanbul: Universum Druckerei, 1942.
- Braidwood, Robert J. ve Braidwood, Linda S. *Excavations in the Plain of Antioch I. The Earlier Assemblages Phases A-J*. Oriental Institute Publications LXI. Chicago: The University of Chicago Press, 1960.

- Çetin, Cengiz. "Isparta Müzesi'ne Ait Bir Grup Tunç Silah Hakkında Değerlendirme", *OLBA XXIII* (2015): 111-151.
- de Garis Davies, Norman, *The Tomb of Rekh-Mi-Re at Thebes, Vol. II*. New York: The Metropolitan Museum of Art Egyptian Expedition, 1943
- Deshayes, Jean. *Les Outils de Bronze, de l'Indus au Danube (IVe au IIe Millénaire)*. Paris: Libraririe Orientaliste Paul Geuthner, 1960.
- Dullo, Eleonore. "Die kaukasischen Äxte der Bronzezeit", *Prähistorische Zeitschrift XXVII* (1936): 66-172.
- Erkanal, Hayat. *Die Äxte und Beile des 2. Jahrtausends in Zentralanatolien. Prähistorische Bronzefunde IX, 8*. München: C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1977.
- Ertem, Hayri. *Keban Projesi Han İbrahim Şah Kazısı 1970-1971*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1982.
- Ertem, Hayri. *Korucutepe I (1973-1975 kazı yıllarında ele geçen Erken Hitit-İmparatorluk Çağı arası buluntuları)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988.
- Fidan, Erkan, Massa, Michele, McIlpatrick, Orlene, Üyümez, Mevlüt ve Ahmet İlaşlı. "Afyon Arkeoloji Müzesi'nden Tunç Çağlarına Tarihlenen Bir Grup Metal Eser", *Colloquium Anatolicum* 16 (2017): 55-70.
- Gernez, Guillaume. *L'armement en métal au Proche et Moyen-Orient: Des origines à 1750 av. J.-C.* Yayınlanmamış Doktora Tezi, Paris: Université Panthéon-Sorbonne, 2007.
- Goldman, Hetty. *Excavations At Gözllü Kule, Tarsus. Vol. II (Text and Plates). From the Neolithic through the Bronze Age*. Princeton: Princeton University, 1956.
- Gordon, Douglas Hamilton, "The Chronology of the Third Cultural Period at Tepe Hissar", *Iraq* Vol. 13 No. 1 (1951): 40-61.
- Götze, Albrecht. "Die Kleingeräte aus Metall, Stein, Knochen, Thon und ähnlichen Stoffen": ed. Wilhelm Dörpfeld, *Troja und Ilion. Ergebnisse der Ausgrabungen in den Vorhistorischen und Historischen Schichten von Ilion, 1870 – 1894*. 320-423. Athen: Beck & Barth, 1902.
- Keskin, H. Levent ve Yıldız, Mehmet. "The Early Bronze Age in Southwest Anatolia: A Preliminary Report of the Studies on Materials from Local Museums", *The International Journal of Humanities and Social Studies*, Vol. 4, No. 6 (2016): 196-204.
- Keskin, Hakkı Levent. "Metals from Caves: The Significance of the Metal Finds from Karain and Kılıçini Caves within the Context of the Later Prehistory of the Antalya Region", *Cedrus* VII (2019): 1-39.
- Kökten, Kılıç, Özgüç, Nimet ve Özgüç, Tahsin. "1940 ve 1941 Yılında Türk Tarih Kurumu Adına Yapılan Samsun Bölgesi Kazıları Hakkında İlk Kısa Rapor", *Bulleten* Cilt 9, Sayı 35 (1945): 361-400.

- Koşay, Hamit Zübeyr ve Akok, Mahmut. *Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Alaca Höyük Kazısı. 1940 – 1948'deki Çalışmalara ve Keşiflere Ait İlk Rapor*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1966.
- Kühner-Eggebrecht, Eva. *Die Axt als Waffe und Werkzeug im alten Ägypten*. Münchner Ägyptologische Studien 15. Berlin: Verlag Bruno Hessling, 1969.
- Maryon, Herbert. "Some Prehistoric Metalworkers' Tools", *The Antiquaries Journal* Vol. 18 Issue 3 (1938): 243-250.
- Maxwell-Hyslop, Rachel. "Bronze Lugged Axe- or Aze Blades from Asia", *Iraq* Vol. 15 (1) (1953): 69-87.
- Mellaart, James. "Objects other than metal": ed. Seton Lloyd ve James Mellaart, *Beycesultan Vol. I. The Chalcolithic and Early Bronze Age Levels*. 265-279. London: The British Institute of Archaeology at Ankara, 1962.
- Müller-Karpe, Andreas. "M.Ö. III. Ve II. Binde Anadolu'da El Sanatları Konusunda Yapılan Araştırmalar", *V. Araştırma Sonuçları Toplantısı II. Cilt* (1988): 203-210.
- Müller-Karpe, Andreas. *Altanatolisches Metallhadwerk*. Offa-Bücher Band 75. Neumünster: Wachholtz Verlag, 1994.
- Murray, Ann. "The Middle and Late Bronze Age Small Objects": ed. James Mellaart ve Murray, Ann, *Beycesultan Vol. III, Part II. Late Bronze Age and Phrygian Pottery and Middle and Late Bronze Age Small Objects*. 113-191. London: The British Institute of Archaeology at Ankara, 1995.
- Oğuzhanoğlu, Umay ve Pazarcı, Sabiha. "Karia Bölgesi'nde Yeni Bir Erken Tunç Çağı Merkezi: Çapalıbağ", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 37 (1) (2020): 195-219.
- Özgüç, Nimet. "Acemhöyük Kazıları", *Anadolu/Anatolia* X (1966): 1-28.
- Özgüç, Tahsin ve Özgüç, Nimet. *Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Kültepe Kazısı Raporu 1949*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1953.
- Özgüç, Tahsin. "Koloni Devrinin Geç Safhasına (Ib) ait Bir Atölye Hakkında", *Bulleten* Cilt 19 Sayı 73 (1955): 64-72.
- Özgüç, Tahsin. *Kültepe-Kaniş II. Eski Yakındoğu'nun Ticaret Merkezinde Yeni Araştırmalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1986.
- Pecorella, Paolo Emilio. *La Cultura Preistorica Di Iasos In Caria*. Roma: Giorgio Bretschneider Editore, 1984.
- Petrie, W. M. Flinders. *Tools and Weaons. Illustrated by the Egyptian Collection in University College, London*. London: The British School of Archaeology in Egypt, 1917.
- Przeworski, Stefan. "Der Grottenfund von Ordu. Ein Beitrag Zu Den Kleinasiatisch-Kaukasischen Beziehungen Am Ende Des II. Jh. V. Chr.", *Archiv Orientalní* Vol. VII (1935): 390-414.

- Przeworski, Stefan. "Der Grottenfund von Ordu. Ein Beitrag Zu Den Kleinasiatich-Kaukasischen Beziehungen Am Ende Des II. Jh. V. Chr.," *Archiv Orientalní* Vol. VIII (1936): 49-68.
- Przeworski, Stefan. "Die Metallindustrie Anatoliens in der Zeit von 1500 bis 700 v. Chr. Rohstoffe, Technik, Produktion": S. Strelcyn (ed.), *Stefan Przeworski, Opera Selecta*. 69-351. Wrocław: Instytut Historii Kultury Materialnej Polskiej Akademii Nauk, 1967.
- Pulak, Cemalettin Mustafa. *A Late Bronze Age Shipwreck at Ulu Burun: Preliminary Analysis (1984-1985 Excavations Campaigns)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Texas: Texas A&M University, 1987.
- Stronach, David. "Metal Objects": ed. Seton Lloyd ve James Mellaart, *Beycesultan Vol. I. The Chalcolithic and Early Bronze Age Levels*. 280-292. London: The British Institute of Archaeology at Ankara, 1962.
- Süel, Aygül. "Ortaköy/Şapinuwa Ören Yerinde 2003 Yılı Çalışmaları", *26. Kazı Sonuçları Toplantısı 2. Cilt* (2005): 243-250.
- Süel, Aygül. "The Religious Significance and Sacredness of the Hittite Capital City Sapinuwa": Anacleto D'Agostino, Valentina Orsi ve Giulia Torri (ed.), *Sacred Landscapes of Hittites and Luwians: Proceedings of the International Conference in Honour of Franca Pecchioli Daddi, Florence, February 6th-8th 2014*. 101-111. Firenze: Firenze University Press, 2015.
- Süel, Mustafa. "Balıbağı/1988 Kurtarma Kazısı", *Türk Arkeoloji Dergisi XXVIII* (1989): 145-163.
- Tekin, Halil. *Madeni Eser Tipolojisi*. Ankara: Bilgin Kültür ve Sanat Yayınları, 2018.
- von der Osten, Hans Henning. *The Alishar Hüyük. Seasons of 1930-32. Part II*. Oriental Institute Publications XXIX. Chicago: The University of Chicago Press, 1937.
- Wulsin, Frederick R. "Excavations at Tureng Tepe, Near Asterābād", *Bulletin of the American Institute for Persian Art and Archaeology* Vol. 2 No. 1 (1932): 2-12.
- Yıldırım, Tayfun. *M.Ö. II. Bin'de Orta Anadolu'da Madeni Silah Üretimi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi, 1993.
- Yiğitpaşa, Davut ve Yağcı, Aynur. "Ordu Müzesi'nde Korunan ve MÖ 2. Bine Tarihendirilen Tunç Kolcuklu Balta": K. Serdar Girginer, Gonca Dardeniz, Ayça Gerçek ve diğ. (ed.), *Amanosların Gölgesinde: Hayriye Akıl Anı Kitabı*. 531-541. İstanbul: Ege Yayınları, 2020.

Figür Listesi

Fig. 1: Muğla Müzesi'nde korunan kolcuklu balta fotoğrafı (© Yazarlar)

Fig. 2: Muğla Müzesi'nde korunan kolcuklu balta çizimi (Ham çizim H. Levent Keskin tarafından yapılmış olup Emine Akkuş-Koçak tarafından bilgisayar ortamında düzenlenmiştir, kendisine teşekkürlerimizi sunarız.)

Fig. 3: Kolcuklu baltaların sapa dikey düzlemde bağlantısını gösteren temsili çizim (George F. Bass, Peter Throckmorton, Joan Du Plat Taylor ve diğ., "Cape Gelidonya: A Bronze Age Shipwreck", *Transactions of the American Philosophical Society* Vol. 57 No. 8 (1967): 99, Fig. 111).

Fig. 4: Mısır duvar resimlerinde kolcuklu baltaları alet olarak kullanan ustaları gösteren çizim (Norman de Garis Davies, *The Tomb of Rekh-Mi-Re at Thebes, Vol. II* (New York: The Metropolitan Museum of Art Egyptian Expedition, 1943), Pl. LII ve LV'den detay.

Fig. 5: Kolcuklu baltaların sapa yatay düzlemde geçirilerek kullanımlarını gösteren Mısır örnekleri (Eva Kühner-Eggebrecht, *Die Axt als Waffe und Werkzeug im alten Ägypten*, Taf. XV, XVI ve XVII'den uyarlanmıştır).

Fig. 1

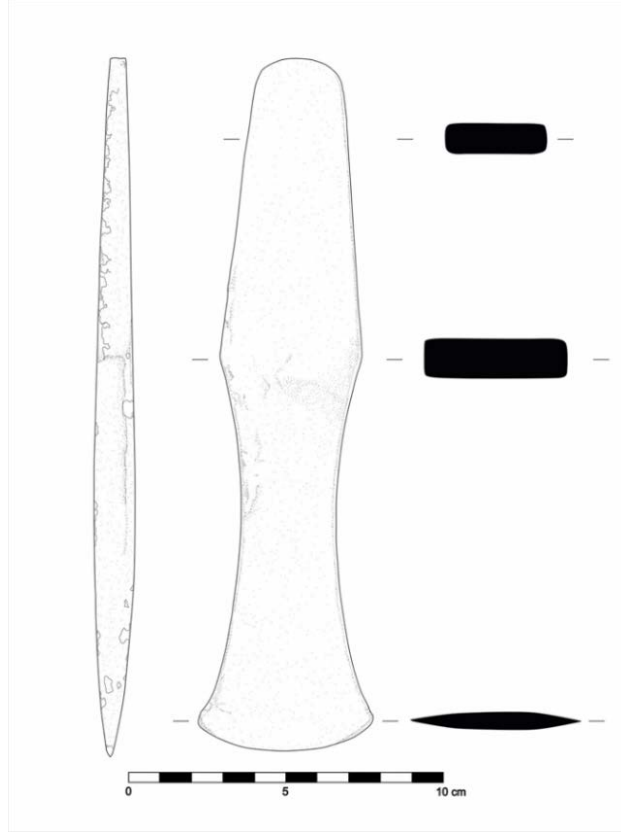

Fig. 2

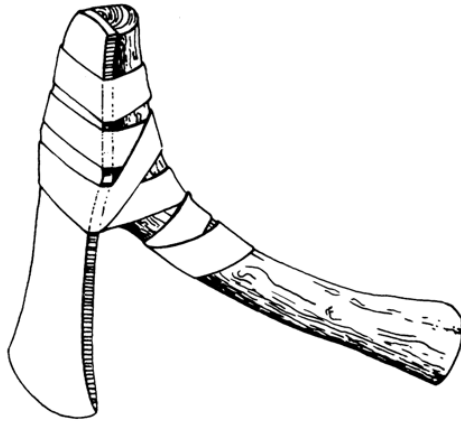

Fig. 3

Fig. 4

Fig. 5

**ATRIYA AND STRATONIKEIA IN THE LATE BRONZE AGE:
SOME REMARKS ON CARIAN HISTORICAL GEOGRAPHY***Umay OĞUZHANOĞLU****Makale Bilgisi**

Başvuru: 18 Aralık 2022

Kabul: 07 Mart 2022

Makale Türü: Araştırma Makalesi**DOI:** 10.46931/aran.2022.16.1.8**Article Info**

Received: December 18, 2022

Accepted: March 07, 2022

Abstract

The evaluation of the Hittite and Luwian inscriptions that mention Western Anatolia, and the extended archaeological research on the Bronze Age have led to an increase in knowledge and arguments about the historical geography of Western Anatolia. But the poor source of documents about Western Anatolia has made the research more challenging. It is known that one of the old names of the city of Stratonikeia, which is located on the Yatagan Plain in Muğla and is among the important cities of the region, is Idrias. It is suggested that Atriya can be localized within the territorium of Stratonikeia considering the phonetic similarity with Atriya mentioned in Hittite documents. This study aims to contribute to the arguments on this subject by evaluating some of the recent findings in Stratonikeia concerning the Late Bronze Age and the studies on historical geography. Among the ceramic samples of the Late Helladic III period found in the Stratonikeia territory, there has been added some other ceramic samples such as the ones found in the Tasavlu region in 2009, under the Heroon of Hierocles in the city center of Stratonikeia during the excavations in 2018, and in the Değirmendere region during the excavations by the Muğla Museum in 2018-2019. When the routes followed by some Hittite Kings during their travels to the west,

* Dr. Öğr. Üyesi, Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Prehistorya ve Ön Asya Arkeolojisi Anabilim Dalı, uoguzhan@pau.edu.tr; ORCID: 0000-0002-2787-087X

the arguments concerning the location of the cities within the Yatağan Plain and Çine (Marsyas) Creek Valley, and the archaeological findings combined, it is concluded that localizing Atriya within these areas is a reasonable proposal.

Keywords: Atriya, Stratonikeia, Lukka, Waliwanda, Iyalanda, Late Bronze Age

Geç Tunç Çağı'nda Atriya ve Stratonikeia: Karia Tarihi Coğrafyası Üzerine Bazı Gözlemler

Öz

Batı Anadolu'dan söz eden Hititçe ve Luvice yazıtların değerlendirilmesi ve Tunç Çağı'na dair arkeolojik araştırmalarının artması, Batı Anadolu'nun tarihi coğrafyası ile ilgili bilinenlerin ve tartışmaların giderek artmasını sağlamıştır. Bununla birlikte, Batı Anadolu'nun yazılı belgeler açısından oldukça fakir olması, bu çalışmaları zorlaştırmaktadır. Muğla'daki Yatağan Ovası'nda yer alan ve bölgenin önemli kentlerinden biri konumunda bulunan Stratonikeia kentinin, eski isimlerinden birinin Idrias olduğu bilinmektedir. Hitit yazılı belgelerinde adı geçen Atriya ile fonetik benzerlikten hareketle, Atriya'nın, Stratonikeia territoriumu içerisine lokalize edilebileceği önerilmiştir. Bu çalışmada, Stratonikeia'da son yıllarda elde edilen bazı yeni Geç Tunç Çağı bulguları ile tarihi coğrafya çalışmaları bir arada değerlendirilerek, bu konudaki tartışmalara katkı sağlamak hedeflenmiştir. Stratonikeia territoriumu içerisindeki Geç Hellas III dönemi seramik örneklerine, 2009 yılında Taşavlu mevkiinde bulunanlar, 2018 yılında çalışmaları sırasında Stratonikeia kent merkezinde Hierokles Heroon'u altında bulunanlar ile Muğla Müzesi tarafından yapılan 2018-2019 kazılarında açığa çıkarılan Değirmendere Mevkii örnekleri de eklenmiştir. Gerek Hitit krallarının batıya uzanan bazı seferlerinde izlenen güzergah, gerekse Yatağan Ovası ve Çine (Marsyas) Çayı Vadisi'ndeki kentlere ait lokalizasyon önerileri ve arkeolojik bulgular dikkate alındığında, Atriya'nın bu kesimlerde lokalize edilmek istenmesinin bugün için makul bir öneri olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Atriya, Stratonikeia, Lukka, Waliwanda, Iyalanda, Geç Tunç Çağı

1. Introduction

Indirect information about the historical geography of Western Anatolia during the Late Bronze Age, is collected from Hittite cuneiforms, especially from the Boğazköy archives. New evaluations of the seal of

Tarkasnawa, the King of Mira,¹ and the inscription of the Karabel monument in Izmir;² the inscription in the Yalburt pool,³ Suratkaya in Herakleia Latmos,⁴ and the inscriptions in İzmir Torbali⁵ are in Luwian and have made significant contributions to outline the historical geography of Western Anatolia. There are a few seals/seal impressions with hieroglyphic inscriptions in West Anatolia found in Troy,⁶ Metropolis,⁷ and in Çine-Tepecik.⁸ An example that can be included among these documents is the seal in the Haluk Perk collection found near Yortan.⁹ Despite being rare, these inscriptions and seals are sufficient to prove that Luwian was used in Western Anatolia during the Late Bronze Age. Oreshko¹⁰ stated that it would not be appropriate to interpret the inscriptions found in Western Anatolia as an indication of the relationship with the Hittite State, instead, they could be referring to a high class of literate bureaucrats from Western Anatolia.

-
- ¹ Hans G. Güterbock, "The Hittite Seals in the Walters Art Gallery Source" *The Journal of the Walters Art Gallery* 36, (1977), 11-14.
- ² John D. Hawkins, "Tarkasnawa King of Mira 'Tarkondemos', Boğazköy Sealings and Karabel", *Anatolian Studies* 48, (1998), 1-31.
- ³ Massimo Poetto, L'iscrizione luwio-geroglifica di Yalburt: nuove acquisizioni relative alla geografia dell'Anatolia Sud-Occidentale. *Studia Mediterranea* ; 8 (Pavia : G. Iuculano Editore, 1993).
- ⁴ Suzanne Herbordt, "Die Felsinschriften vom Suratkaya – Latmos" H. Lohmann (ed.), *Feldforschungen im Latmos. Forschungen im Umland von Herakleia am Latmos*, Asia Minor Studien 93 (Bonn: Dr. Rudolf Habelt GmbH, 2019), 128-151.
- ⁵ Fahri Işık, Mahir Atıcı, Recai Tekoğlu, "Die nachhethitische Königsstele von Karakuyu beim Karabel-Pass. Zur kulturellen Kontinuität vom bronzezeitlichen Mira zum eisenzeitlichen Ionia", *Asia Minor Studien 66: Studien zum antiken Kleinasien VII*, (Bonn: R. Halbert, 2011): 1–33; Rostislav Oreshko "Hieroglyphic Inscriptions of Western Anatolia: Long Arm of the Empire or Vernacular Tradition(s)?" A. Mouton, I. Rutherford, I. Yakubovich (eds.) *Luwian Identities. Culture, Language and Religion Between Anatolia and the Aegean* (Leiden: Brill, 2013), 377-386.
- ⁶ John D. Hawkins, Donald F. Easton, "A hieroglyphic seal from Troia", *Studia Troica* 6 (1996), 111-117.
- ⁷ Andreas Schachner, Recep Meriç, "Ein Stempelsiegel des späten 2. Jahrtausends v. Chr. aus Metropolis in Ionien.", *Studi micenei ed egeo-anatolici* 42/1 (2000), 85-102.
- ⁸ Sevinç Günel, Suzanne Herbordt, "Ein hethitischer Siegelabdruck aus Çine-Tepecik", *Archäologischen Anzeiger* 2010/1 (2010), 1–11; Sevinç Günel, Suzanne Herbordt, "Mykenische Kraterfragmente mit figürlichen Darstellungen und ein Siegelabdruck eines hethitischen Prinzen aus der spätbronze-zeitlichen Siedlung von Çine-Tepecik", *Archäologischer Anzeiger* 2014 (2014), 1-14.
- ⁹ Ali Dinçol, Belkıs Dinçol, "Ein neues hethitisches Hieroglyphensiegel aus West-anatolien in der Perk-Sammlung", Y. Cohen, A. Gilan, J. Miller (eds.), *Pax Hethitica: Studies on the Hittites and their Neighbours in Honour of Itamar Singer*, (Wiesbaden: Harrassowitz, 2010): 99–100.
- ¹⁰ Rostislav Oreshko "Hieroglyphic Inscriptions of Western Anatolia: Long Arm of the Empire or Vernacular Tradition(s)?" 372.

The seal of “Tarkondemos” and the Karabel inscriptions,¹¹ produced influential conclusions concerning the borders of the Arzawa, Mira, and Seha River countries. Yalburt inscription and some Hittite texts provided a great deal of information about the location and cities of the Lukka land.¹² The location of the Tarhuntassa region has been testified with various documents, especially the bronze tablet.¹³ The prominent role of Troy in the West Anatolian Bronze Age archaeology, as well as the Troy seal with Luwian inscription and the Alaksandu Treaty has led to build fruitful arguments concerning the historical geography of Northwest Anatolia.¹⁴ All these studies were also supported by the data found in the excavations belonging to the Late Bronze Age. Therefore, the borders of the western and southern coasts of Anatolia have been outlined.

This study aims to synthesize the information about Atriya in the Hittite texts and the arguments concerning the location of the cities thought to be in its vicinity, taking into account the new archaeological data from the Late Bronze Age found in the territory of Stratonikeia. For this purpose, general epigraphic and archaeological data will be compiled to reach an opinion about the historical geography of the Yatağan Plain and Çine (Marsyas) Valleys in the Late Bronze Age.

2. Hittite Texts Mentioning Atriya and Neighbourhood

The name of the city of Atriya (^{URU}At-ri-ya; abbreviated as ^{URU}At)¹⁵ can be found only in two Hittite documents.¹⁶ One of them is the Tawagalawa Letter and the other is the Milawata Letter, which are important in terms of Hittite-Aegean relations.

¹¹ John D. Hawkins, “Tarkasnawa King of Mira 'Tarkondemos', Boğazköy Sealings and Karabel”, 1-31.

¹² Trevor Bryce, “The Lukka Problem-and a Possible Solution” *Journal of Near Eastern Studies* 33/4, (1974), 395-404.

¹³ Massimo Poetto, L'iscrizione luvio-geroglifica di Yalburt, nuove acquisizioni relative alla geografia dell'Anatolia Sud-Occidentale; Meltem Doğan-Alparslan, “Anadolu'nun Kayıp Başkenti, Tarhuntassa” *Aktüel Arkeoloji* 21, (2011), 46-57.

¹⁴ John D. Hawkins, Donald F. Easton, “A hieroglyphic seal from Troia”, 111-117.

¹⁵ The transcriptions in Hittite are given in parentheses for the names of the locations quoted from the texts which are mentioned for the first time in the article. In case the same name of the location is spelled differently in any document, a transcription of that new spelling is given when referring to the relevant document, so that the differences in both spelling and determinative usage can be recognized by the reader.

¹⁶ Max Gander, *Die geographischen Beziehungen der Lukka-Länder*, Texte der Hethiter Philologische und historische Studien zur Altanatolistik Heft 27, (Heidelberg: Universitätsverlag Winter, 2010), 115.

a. The Tawagalawa Letter (KUB 14.3/CTH 181)¹⁷ : It was probably written by Hattusili III and addressed to Tawagalawa, the King of Ahhiyawa; however, the majority of the content involved the hostile acts of Piyamaradu against the Hittite. It can be inferred from here that the people of Lukka (LU^{MEŠ} URULu-uq-qa-a) sought help from both Hittite and Ahhiyawan kings against the attacks of Piyamaradu. In response to this call for help, the Hittite king organized a campaign to Attarimma (URUAt-ta-ri-im-ma). Then he destroyed the city of Attarimma, including the acropolis walls. During this campaign, he first arrived at the city of Sallapa (URUŠal-la-pa), and here they, he and Piyamaradu, sent messages to each other. After that, the Hittite King marched to the city of Waliwanda (URUWa-li-wa-an-da), and he ordered Piyamaradu: “If you desire the domination of the Hittite King, I shall not see you or any of your men in the city when I arrive at Iyalanda (URUI-ya-la-an-da)”. However, the order of the King was not obeyed, and Hattusili III had to fight the enemy in three different locations in Iyalanda, a very steep place to fight on. After that, the Hittite King destroyed the entire country (KUR URUI-ya-la-an-da), and let Atriya remain as a single fortress -without destroying- as a gesture of goodwill towards a city, the name of which could not be read. After these events, he marched to Millawanda (URUMé-el-la-wa-an-da). Whether Hattusili III reached Millawanda is debatable.¹⁸ Piyamaradu escaped from Millawanda on a ship. According to this text, Atpa, the King of Millawanda was a subordinate of the King of Ahhiyawa during this period.¹⁹ As a result of the clay analyzes made on the tablet on which the Tawagalawa letter was written, it was argued that it originated from a clay bed around Miletus;²⁰ therefore, the relevant document was written in Hittite in Western Anatolia.

¹⁷ For transcription and translation see Garstang ve Gurney 1959, 111-114; Harry A. Hoffner, *Letters from the Hittite Kingdom*, Writings from the ancient World. Society of Biblical Literature no. 15. (Atlanta, 2009), 296-320; Max Gander, *Die geographischen Beziehungen der Lukka-Länder*, 97-104; Gary Beckman, Trevor Bryce, Eric Cline, *The Ahhiyawa Texts*, Jewish, Society of biblical literature no. 28, (Atlanta, Society of Biblical Literature, 2011), Max Gander, *Die geographischen Beziehungen der Lukka-Länder*, 97-104; D. Hawkins, “The Political Geography of Arzawa (Western Anatolia)”, N. C. Stampolidis, Ç. Maner, K. Kopanias (eds). *Nostoi Indigenous Culture, Migration and Integration*, (Istanbul: Koç University Press, 2015), 21-22.

¹⁸ John D. Hawkins, “The Political Geography of Arzawa (Western Anatolia)”, 22.

¹⁹ John D. Hawkins, “The Political Geography of Arzawa (Western Anatolia)”, 22.

²⁰ Alexander Herda, “Greek (and our) Views on the Karians” A. Mouton, I. Rutherford, I. Yakubovich (eds.) *Luwian Identities. Culture, Language and Religion Between Anatolia and the Aegean* (Leiden: Brill, 2013), 436; John D. Hawkins, “The Political Geography of Arzawa (Western Anatolia)”, 21.

The basic information about Atriya obtained from this text can be summarized as follows:

- Atriya is a fortress accessible from Waliwanda and located near Iyalanda.
- Atriya is under the rule of the Hittite King together with Iyalanda and Waliwanda.
- Since the Hittite king destroyed “the entire country” except Atriya, Atriya is within the borders of the “Land of Iyalanda”.²¹
- All these cities are estimated to be located on the road to Millawanda and close to Millawanda.

b. The Milawata Letter (CTH 182/KUB 19.55+KUB 48.90)²²: According to Hawkins,²³ this letter was written by Tuthaliya IV to Tarkasnawa, the King of Mira. The Hittite King and the King of Mira reached an agreement on the borders of Millawata (^{KUR}Mi-la-wa-ta). As it can be understood from here, the Ahhiyawa domination on Millawata came to an end, and the region became the land of Mira. The Hittite King mentioned the return of the captives of the cities of Utima (^{URU}U-ti-ma) and Atriya, which were his subjects.²⁴ According to this text, the Hittite King asked for the return of the captives of the cities of Utima and Atriya from the father of the King of Mira.²⁵ In response, the Hittite king returned the captivities of Awarna (^{URU}A-wa-ar-na) and Pina (^{URU}Pi-na) as a gesture of goodwill. In addition, he made a request to the king, the recipient of the letter, saying, “Your father did not keep this promise, you shall keep it”.

The information about Atriya obtained from this text can be summarized as follows:

²¹ Trevor Bryce, “The Lukka Problem-and a Possible Solution,” 401; Max Gander, *Die geographischen Beziehungen der Lukka-Länder*, 102.

²² For transcription and translation see John Garstang, Oliver Robert Gurney, *The Geography of the Hittite Empire*, (London: British Institute of Archaeology at Ankara, 1959), 114-115, Max Gander, *Die geographischen Beziehungen der Lukka-Länder*, 104-114; Gary Beckman, Trevor Bryce, Eric Cline, *The Ahhiyawa Texts*, 123-132, John D. Hawkins, “The Political Geography of Arzawa (Western Anatolia)”, 28, Harry A. Hoffner, *Letters from the Hittite Kingdom*, 320.

²³ John D. Hawkins, “Tarkasnawa King of Mira 'Tarkondemos', Boğazköy Sealings and Karabel”, 19; John D. Hawkins, “The Political Geography of Arzawa (Western Anatolia)”, 28.

²⁴ Max Gander, *Die geographischen Beziehungen der Lukka-Länder*, 115-119, 212; Gary Beckman, Trevor Bryce, Eric Cline, *The Ahhiyawa Texts*, 132)

²⁵ Alantalli after John D. Hawkins, “Tarkasnawa King of Mira 'Tarkondemos', Boğazköy Sealings and Karabel”, 19.

- Atriya is estimated to be located somewhere close to the border of Milawata.
- Milawata may have had a border with the Kingdom of Mira and also been in a position to take captives from Utima and Atriya.²⁶
- Since the city of Atriya and Utima were mentioned together, the two may have been close to each other and been in the domain of the Hittite King. This was also the case during the reign of his father (Alantalli), who was on the throne before Tarkasnawa.
- It can be inferred that the cities of Awarna and Pina were also close to each other and were not far from Atriya. The Yalburt and Emirgazi inscriptions also support this inference, and they probably were not too far from the cities like Wiyanawanda and Patara in Yalburt.²⁷
- Atriya may have been still under the domination of the Hittite Kingdom.

Aside from the two texts mentioned above, The Indictment of Maduwatta text and the Annales of Mursili II where the Arzawa campaign was told, are vital sources for this argument here, albeit not mentioning the name Atriya. Therefore, it is appropriate to mention briefly here:

c. The Indictment of Madduwatta Text (KUB 14.1, CTH 147)²⁸ In this text, which described the events in the period of Arnuwanda I, the crimes committed by a person named Maduwatta against the Hittite king were listed. Iyalanda (KUR^{URU} Ya-lan-ti, KUR^{URU} I-ya-la-an-ti), Wallarima (KUR^{URU} Wa-al-la-ri-im-ma), Attarimma (KUR^{URU} At-ta-ri-im-ma), Suruta (KUR^{URU} Šu-ru-ú-ta), Zumanti (KUR^{URU} Zu-u-ma-an-ti), Mutamutassa (KUR^{URU} Mu-ú-ta-mu-ú-ta-aš-ša) Zumrari (KUR^{URU} Zu-u-mar-ri) and Hursanassa (KUR^{URU} Hu-u-ur-ša-na-aš-ša), were attacked by Maduwatta. The Hittite King asked Maduwatta why he attacked Hapalla, which belonged to him; and he receives the following response from Maduwatta: “Hapalla is the land of His Majesty; however, Iyalanti, Zumarri, and Wallarima are mine, I took them by sword (army)”.²⁹ It is also mentioned that Maduwatta

²⁶ John D. Hawkins, “Tarkasnawa King of Mira 'Tarkondemos', Boğazköy Sealings and Karabel”, 19.

²⁷ Max Gander, *Die geographischen Beziehungen der Lukka-Länder*, 185-186)

²⁸ For transcription and translations, see Gary Beckman, Trevor Bryce, Eric Cline, *The Ahhiyawa Texts*, 69-98, John D. Hawkins, “The Political Geography of Arzawa (Western Anatolia)”, 23-24.

²⁹ John Garstang, Oliver Robert Gurney *The Geography of the Hittite Empire*, 79; Gary Beckman, Trevor Bryce, Eric Cline, *The Ahhiyawa Texts*, 93.

provoked Dalawa (^{URU}Da-la-u-wa) and Hinduwa (^{URU}Hi-in-du-wa) against the Hittite King. The cities mentioned here were captured as a result of the same military campaign so they should be close to each other,³⁰ and some/all of them could be in Lukka region.³¹

The information in this text that may indirectly relate to the issue of Atriya is as follows:

- The names of cities that may have been located close to each other were listed: Iyalanda, Wallarima, Attarimma, Suruta, Zumanti, Mutamutassa, Zummari, Hursanassa.
- These cities were considered as his territory by the Hittite King and were probably all in or near the Lukka Lands.

d. Annales of Mursili II (CHT 61.I)³² Uhhaziti, the King of Arzawa, did not return the captives belonging to the Hittite King, Mursili II. Thereupon, the Hittite king fought against the son of Uhhaziti on the banks of the Astarpa River and was victorious. After that, he started the campaign to Arzawa. The Hittite King mentioned that the captives of Huwarsanassa and Suruta, and then the captives of Attarimma, escaped from him. After the campaign of Arinnanda and Puranda, he came back to the banks of Astarpa. During these events, he stated that he gave an order to the city of Karkisa (^{URU}Kar-ki-ša) against the supporters of Uhhaziti and rewarded the city for obeying this order.

The information in this text that may indirectly relate to the issue of Atriya is as follows:

- Attarimma, Huwarsanassa, and Suruta, which seem to be in Southwest Anatolia, may have been close to each other.

3. Historical Geography of Southwest Anatolia and Localizations

The identification of Atriya with Stratonikeia was first proposed by Hrozny³³ based on the fact that Hittite texts mention its name together with the cities in the Southwestern Anatolia, as well as its phonetic similarity with

³⁰ Max Gander, *Die geographischen Beziehungen der Lukka-Länder*, 105.

³¹ Gary Beckman, Trevor Bryce, Eric Cline, *The Ahhiyawa Texts*, 98; Max Gander, *Die geographischen Beziehungen der Lukka-Länder*, 115.

³² For transcription and translations, see Gary Beckman, Trevor Bryce, Eric Cline, *The Ahhiyawa Texts*, 15-33; John D. Hawkins, "The Political Geography of Arzawa (Western Anatolia)", 22-23.

³³ Bedrich Hrozny, "Hethiter und Griechen", *archive orientalni* 1 (1929), 326, Taf. XI.

the name Idrias. This argument was later accepted by other researchers.³⁴ As summarized in the previous chapter, the localization of Millawanda, Iyalanda, Waliwanda, and Utima, -which seem located near Lukka and Atriya- are of crucial importance for the discussion of Atriya.

The name Lukka was encountered for the first time in Hittite texts in the time of Telepinu. More information was obtained based on the documents belonging to especially the period of Mursili II and later periods.³⁵ The name Lukka exists in both cuneiform and hieroglyphic inscriptions. It is written as KUR(.KUR^{MEŠ})^{URU}Lukka (Lu-uk-ka-ka, Lu-uq-qa-a) in Hittite, and as Lu-ka REGIO-zi/a in Luwian. According to the relationship of Lycian language seen in the 5th-4th century BC inscriptions with the Indo-European Luwian, at least some of the Lycian population originated from the native Luwian people and two regions -Lukka and Lycia- might be identical based on the phonetic similarity.³⁶ The Land of Lukka was probably located in the southwest of the Hatti land and had a coast to the sea judging by its naval power.³⁷ The fact that some of the Iron Age toponyms in Lycia had significant phonetic similarities with Hittite texts also supported the acceptance of the Lukka=Lykia identification among scientists.³⁸ The Land of Lukka, which was mentioned in various ways in Hittite texts, (^{URU}Lukka, KUR^{URU} Lukka) or the men from Lukka (LÚ^{MEŠ}

³⁴ Onofrio Carruba, "Neues zur Frühgeschichte Lykiens, Neues zur Frühgeschichte Lykiens", F. Blakolmer, J. Borchhardt (eds.) *Fremde Zeiten, Festschrift für Jürgen Borchhardt I*, (Wien, Phoibos, 1996), 32, fn. 31; John D. Hawkins, "Tarkasnawa King of Mira 'Tarkondemos', Boğazköy Sealings and Karabel" 27, fn. 168; Alexander Herda, "Karkiša-Karien und die sogenannte Ionische Migration", F. Rumscheid (ed.), *Die Karer und die Anderen, Internationales Kolloquium an der Freien Universität Berlin 13. Bis 15. Oktober 2005*, (Bonn, R. Habelt, 2009), 54, Abb. 4; Bilal Söğüt, *Stratonikeia (Eskihisar) ve Kutsal Alanları*, Stratonikeia Çalışmaları 5, (İstanbul, Ege Yayınları, 2019), 27.

³⁵ For a chronological list of Hittite texts in which the name Lukka is mentioned see Trevor Bryce, *The Lycians in Literary and Epigraphic Sources*, (Copenhagen, Museum Tusulanum Press, 1986), 8-10; Sezer Seçer-Fidan, "Yazılı Belgeler Işığında Lukka Ülkesi'nin Hitit Tarihindeki Yeri" E. Akyürek Şahin, M. E. Yıldız, M. Alkan, (eds.) *Eskiçağ Yazıları 6 - Akron eskiçağ araştırmaları*, Akdeniz Üniversitesi Akdeniz Dillerini ve Kültürlerini Araştırma Merkezi dizisi 8 (İstanbul, Arkeoloji Sanat Yayınları, 2014), 192-205.

³⁶ Trevor Bryce *The Lycians in Literary and Epigraphic Sources*, 2-3.

³⁷ Trevor Bryce, *The Lycians in Literary and Epigraphic Sources*, 5; Frank Starke, "Milattan Önce İkinci Bin Yılın Güç Dengesi İçinde Troia", *Troia Düş ve Gerçek*, (Stuttgart: Konrad Theiss Verlag GmbH, 2001), 43, fn.2.

³⁸ Harry A. Hoffner, *Letters from the Hittite Kingdom*, 300; Adnan Diler, "Genel Hatları ile Lykia ve Karia İlişkileri Üzerine Bazı Notlar", H. İşkan, F. Işık (eds.) *Kum'dan Kent'e Patara Kazılarının 25 Yılı Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, 11-13 Kasım 2013 Antalya, Patara VII.1, (İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2015), 147.

^{URU}Lukka) did not seem to be reflect a political union. Bryce³⁹ evaluated them as independent communities with ethnic similarities. Seçer-Fidan⁴⁰ underlined that the name Lukka was first mentioned as KUR.KUR^{MEŠ} ^{URU}Luqqa in the Annales of Hattusili III, and interpreted this expression as a federation of different cities/principalities.

Another controversial issue is the borders of Lukka. In general, there is a consensus that the borders of Lukka in the Hittite Period did not exactly match with the ones of classical Lycia.⁴¹ There have been assumptions that the Ancient Caria was also located in Lukka⁴² or it may have covered only a part of the Lycia extending to further east from there.⁴³ Some researchers localized Karkisa/Garakisa/Karkiya which was mentioned in Hittite texts, in the Northwest Anatolia, according to Alaksandu Treaty.⁴⁴ Since Karkisa was mentioned alongside Lukka in different texts, it was not part of Lukka; it was autonomous. Lukka is also mentioned in the Alaksandu Treaty; therefore, this does not seem sufficient to locate all of the cities/lands that joined the alliance were in Northwest Anatolia. The fact that Mursili II gave an order to Karkisa (^{URU} Kar-ki-ša) and rewarded the city during his campaign to Arzawa⁴⁵ is an important clue to localize the city in the Southwest Anatolia. Hawkins⁴⁶ mentioned that Karkisa/Karkiya can be associated with classical Caria. According to Herda⁴⁷, Karkisa should have had Millawanda to its west, Tarhuntassa to its east, Mira to its north, and Lukka to its south/southeast; the Latmos-Suratkaya inscription was to be associated with the border between Mira-Millawanda and Karkisa.⁴⁸

³⁹ Trevor Bryce *The Lycians in Literary and Epigraphic Sources*, 4.

⁴⁰ Sezer Seçer-Fidan, “Yazılı Belgeler Işığında Lukka Ülkesi'nin Hitit Tarihindeki Yeri”, 192,201.

⁴¹ Max Gander, *Die geographischen Beziehungen der Lukka-Länder*, 63-64.

⁴² Sezer Seçer-Fidan, “Yazılı Belgeler Işığında Lukka Ülkesi'nin Hitit Tarihindeki Yeri”, 208.

⁴³ Frank Starke, “Milattan Önce İkinci Bin Yılın Güç Dengesi İçinde Troia”, 43, fn. 2; Max Gander “Antik Yakınoğu Kaynaklarında Lukka, Likyalılar ve Trmmili” H. İşkan, E. Dündar (eds.) *Lukka'dan Lykia'ya Sarpedon ve Aziz Nikolaos'un Ülkesi*, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2019), 88.

⁴⁴ John Garstang, Oliver Robert Gurney, *The Geography of the Hittite Empire*, X, 82, 103, 107, Map 1.

⁴⁵ Gary Beckman, Trevor Bryce, Eric Cline, *The Ahhiyawa Texts*, 33.

⁴⁶ John D. Hawkins, “Tarkasnawa King of Mira “Tarkondemos”, Boğazköy Sealings and Karabel”, 29, fn. 184

⁴⁷ Alexander Herda, “Karkiša-Karien und die sogenannte Ionische Migration”, 49; Alexander Herda, “Greek (and our) Views on the Karians” A. Mouton, I. Rutherford, I. Yakubovich (eds.) *Luwian Identities. Culture, Language and Religion Between Anatolia and the Aegean* (Leiden, Brill, 2013), 433-434.

⁴⁸ Alexander Herda, “Karkiša-Karien und die sogenannte Ionische Migration”, 52-55; Alexander Herda, “Greek (and our) Views on the Karians” 433-434.

The localization of the cities of Millawanda, Iyalanda, Waliwanda, and Utima, are of special importance for the localization of Atriya. Before looking at these cities, it is appropriate to briefly touch upon the arguments concerning the localization of other cities in the Southwest Anatolia (Fig. 1-2). Bryce⁴⁹ evaluated all the cities of Lukka under three main clusters based on Hittite texts while Carruba⁵⁰ extended this argument by reconsidering the clusters by Bryce. The clusters according to these two studies are listed in Table 1:

After Bryce 1974, Table 1		After Carruba 1996, Table 1		Identification (after Carruba 1996)	Identification (by other researchers)
Attarimma Group	Attarimma	Attarimma Group	Attarimma		Telmessos Trml(=Lycia)
	Suruta		Suruta		
	Huwarsanassa		Huwarsanassa		
			Mutamutassa	Mylasa	
Iyalanda Group	Iyalanda	Iyalanda/Millawanda Group	Iyalanda	Alinda	
	Wallarima		Waliwanda	Alabanda	
	Zumanti		Zumanti		
	Zumarri		Zumarri		
	Arinna				Arnña
			Millawanda	Miletos	
			Wallarima	Hyllarima	
Dalawa Group	Dalawa	Dalawa Group	Dalawa	Tlos	
	Hinduwa		Hinduwa	Candyba	
	Kuwalapassa		Kuwalapassa	Telmessos	Kolbasa
			Kuwalatarna	Telandros	
			Awarna	Arnña	
			Atriya	Idrias	
			Utima	Idyima	
			Pina	Pinara	
			Wiyawanda	Oinoanda	
			Patar	Patara	
Table 1: Groups of Southwest Anatolian cities					

Some of the identifications on Table 1 (Atriya=Idrieus, Utima=Idyima, Wallarima=Hyllarima) were suggested by Hrozný⁵¹ and it was suggested that Zumanti, Wallarima, Iyalanti, Zummari, Mutamutassa, Attarimma, Suruta, and Hursanassa mentioned in the Maduwatta text must

⁴⁹ Trevor Bryce, "The Lukka Problem-and a Possible Solution," 400, Table 1.

⁵⁰ Onofrio Carruba, "Neues zur Frühgeschichte Lykiens, Neues zur Frühgeschichte Lykiens", 39, Table 1.

⁵¹ Bedrich Hrozný, "Hethiter und Griechen", 326-327.

be in Caria and/or Lycia.⁵² For the two cities, Awarna and Pina, of which names were mentioned in the Milawata text as corresponding to the captives of Atriya and Utima, the cities of Xanthos (Lyk. Arnña) and Pinara were suggested respectively based on phonetic similarity.⁵³ Hawkins⁵⁴ indicated that Pinali in the Yalburt inscription and Pina in the Tawagalawa text referred to the same city. Awarna, usually accepted as equal to Arinna which is mentioned in the annales of Tuthaliya IV was identified with Xantos.⁵⁵ Mursili II wanted the return of the captives of Attarimma, Suruta, and Huwarsanassa, who escaped from Uhhaziti. According to Garstang and Gurney⁵⁶, these three cities were on the border of Lukka and were supposed to be the lands of Hittite during the time of Mursili II. According to several researchers, Attarimma was Telmessos.⁵⁷ Carruba,⁵⁸ on the other hand, states that the name Attarimma was the origin of the Lycian name Trmmili, i.e. Lycians in the Iron Age, and this city should be localized in Lycia together with Suruta and Huwarsanassa. Gander⁵⁹ underlined the following information about Wallarima: According to documents from the period of Hattusili III, it was close to Iyalanda.

The Millawanda/Milawata= Miletos identification is the most widely accepted for the Southwest Anatolia and is now almost undisputedly accepted.⁶⁰ This shows that most of the city names mentioned in both Milawata and Tawagalawa texts were supposed to be near Miletos and at least in an easily accessible distance from/to Miletos.

⁵² John Garstang, Oliver R. Gurney, *The Geography of the Hittite Empire*, 76-79.

⁵³ Max Gander, *Die geographischen Beziehungen der Lukka-Länder*, 187.

⁵⁴ John D. Hawkins, "Tarkasnawa King of Mira "Tarkondemos", Boğazköy Sealings and Karabel", 19.

⁵⁵ John Garstang, Oliver Robert Gurney *The Geography of the Hittite Empire*, 79.

⁵⁶ John Garstang, Oliver Robert Gurney *The Geography of the Hittite Empire*, 76-77.

⁵⁷ John D. Hawkins, "Tarkasnawa King of Mira "Tarkondemos", Boğazköy Sealings and Karabel", 26, fn. 163-164; Penelope Mountjoy, "The East Aegean-West Anatolian Interface in the Late Bronze Age, Mycenaean and the Kingdom of Ahhiyawa", *Anatolian Studies* 48 (1998), 48; Harry A. Hoffner, *Letters from the Hittite Kingdom*, 300, fn. 256

⁵⁸ Onofrio Carruba, "Neues zur Frühgeschichte Lykiens, Neues zur Frühgeschichte Lykiens", 30-33.

⁵⁹ Max Gander, *Die geographischen Beziehungen der Lukka-Länder*, 112-114.

⁶⁰ Bedrich Hrozný, "Hethiter und Griechen", 323; John Garstang, "Hittite Military Roads in Asia Minor, A Study in Imperial Strategy with a Map", *American Journal of Archaeology* 47/1, (1943), 42; John Garstang, Oliver Robert Gurney, *The Geography of the Hittite Empire*, 80; Onofrio Carruba, "Neues zur Frühgeschichte Lykiens, Neues zur Frühgeschichte Lykiens", 25-39; Niemeier 1997, 531-532; John D. Hawkins, "Tarkasnawa King of Mira 'Tarkondemos', Boğazköy Sealings and Karabel" 26, fn. 161; Bryce 2003, 59, fn. 36; Alexander Herda, "Karkiša-Karien und die sogenannte Ionische Migration", 46-48; Gary Beckman, Trevor Bryce, Eric Cline, *The Ahhiyawa Texts*, 268.

When it comes to Iyalanda, Hrozný⁶¹ opposed the views localizing Iyalanda near Konya and Afyonkarahisar by suggesting it should have been in Western Anatolia and identified Iyalanda with Alinda. Garstang⁶² supported this opinion, and Garstang and Gurney⁶³ reported that it was in line with the war conditions defined by Mursili III, considering the rocky hill and the rugged nature of the land on which Alinda was founded. Ünal⁶⁴ listed Iyalanda among the cities of Southwest Anatolia. Seçer-Fidan⁶⁵ associated Iasos with Iyalanda. However, the equation of Iyalanda=Alinda is more widely accepted.⁶⁶

Although Hrozný⁶⁷ desired to associate Waliwanda with Blaundos, the more accepted proposal concerning the identification of this city was with Alabanda.⁶⁸ In the Annales of Suppiluliuma I, similar to the Tawagalawa letter, Sallapa and Waliwanda (^{URU}Wa-li-wa-an-ta) were the two important stops during the campaign towards Arzawa.⁶⁹ Waliwanda was probably the most important stop after the city of Sallapa, and some argue that this city was in the further east compared to Alabanda⁷⁰ when various proposals concerning the localization of the city of Sallapa are considered.

⁶¹ Bedrich Hrozný, “Hethiter und Griechen”, 325.

⁶² John Garstang, “Hittite Military Roads in Asia Minor, A Study in Imperial Strategy with a Map”, 42.

⁶³ John Garstang, Oliver Robert Gurney *The Geography of the Hittite Empire*, 78.

⁶⁴ Ahmet Ünal, “Studien über das hethitische Kriegswesen II, Verba Delendi harnink/harganu- “vernichten, zugrunde richten”.” *Studi Micenei et Egeo-Anatolic* 24 (1984), 85.

⁶⁵ Sezer Seçer-Fidan, “Yazılı Belgeler Işığında Lukka Ülkesi'nin Hitit Tarihindeki Yeri”, 200.

⁶⁶ Trevor Bryce, “The Lukka Problem-and a Possible Solution”, 402; Onofrio Carruba, “Neues zur Frühgeschichte Lykiens, Neues zur Frühgeschichte Lykiens”, 32, fn. 31; John D. Hawkins, “Tarkasnawa King of Mira 'Tarkondemos', Boğazköy Sealings and Karabel” 26, fn. 162; Penelope Mountjoy, “The East Aegean-West Anatolian Interface in the Late Bronze Age, Mycenaean and the Kingdom of Ahhiyawa”, 48, Alexander Herda, “Karkiša-Karien und die sogenannte Ionische Migration”, Abb. 4; Harry A. Hoffner, *Letters from the Hittite Kingdom*, fn. 269

⁶⁷ Bedrich Hrozný, “Hethiter und Griechen”, 325.

⁶⁸ John Garstang, “Hittite Military Roads in Asia Minor, A Study in Imperial Strategy with a Map”, 42; John Garstang, Oliver Robert Gurney *The Geography of the Hittite Empire*, 79; Trevor Bryce, “The Lukka Problem-and a Possible Solution,” 403; Onofrio Carruba, “Neues zur Frühgeschichte Lykiens, Neues zur Frühgeschichte Lykiens”, Table 1; also for all documents where the name Waliwanda is read see Gander Max Gander, *Die geographischen Beziehungen der Lukka-Länder*, 143-150.

⁶⁹ Massimo Forlanini, “Hauppurija, eine Hauptstadt von Arzawa?”, M. Alparslan, M.Doğan-Alparslan, H. Peker (eds.) *Belkis Dinçol ve Ali Dinçol'a Armağan VITA Festschrift in Honor of Belkis Dinçol and Ali Dinçol*, (İstanbul, Ege Yayınları, 2007), 290; Max Gander, *Die geographischen Beziehungen der Lukka-Länder*, 147-149.

⁷⁰ Max Gander, *Die geographischen Beziehungen der Lukka-Länder*, 192.

This opinion, which localizes Iyalanda and Waliwanda in the further east, hence localized Atriya and Utima in the further east.⁷¹

Finally, Hrozny⁷² identified Idyma with Utima considering its proximity to Artia/Idrias and its phonetic similarity, and this argument was supported by some researchers.⁷³ (Figs. 1-2).

5. Late Bronze Age in Yatağan Plain and Çine (Marsyas) Valley⁷⁴

Stratonikeia is located in the district of Eskihisar, within the borders of the Yatağan district of Muğla. The city was established on the northern slope of the hill known as the Kadıkulesi Hill and on the plain area to the north. It is close to the source of the Çine (Marsyas) river and dominates the Yatağan Plain. This has provided both agricultural and industrial advantages, leading to the city and the plain having a long history of settlement. In the Late Bronze Age, Yatağan plain seem to be densely occupied⁷⁵ (Fig. 3).

a. Stratonikeia and the Heroon of Hierocles

The first Late Bronze Age finds from Stratonikeia was published by Hanfmann and Waldbaum in 1968.⁷⁶ These almost complete pots were found near the theatre and may have belonged to a tomb.⁷⁷

One of the pots is a stirrup jar with a decoration thick horizontal band in five rows on the body. When viewed from above, vertical wavy lines are visible between the handles and the mouth. This stirrup jar is very similar

⁷¹ Max Gander, *Die geographischen Beziehungen der Lukka-Länder*, 202.

⁷² Bedrich Hrozny, "Hethiter und Griechen", 327.

⁷³ John Garstang, Oliver Robert Gurney *The Geography of the Hittite Empire*, 81; Onofrio Carruba, "Neues zur Frühgeschichte Lykiens, Neues zur Frühgeschichte Lykiens", 32, fn. 31.

⁷⁴ I would like to express my sincere gratitude to the excavation team and especially to Prof. Bilal Söğüt, the head of the excavation, who shared his knowledge and opinions, and provided all kinds of permission and support to me to study on the city and its surroundings concerning the Bronze Age by making me a team member in the Stratonikeia and Lagina excavations.

⁷⁵ A new research carried out in Koranza, north of Lagina yielded also some Late Bronze Age ceramics. Personal communication with B. Söğüt.

⁷⁶ George M. A. Hanfmann, Jane C. Waldbaum, "Two Submycenaean Vases and a Tablet from Stratonikeia in Caria", *American Journal of Archaeology* 72/1 (1968), 51-56.

⁷⁷ George M.A. Hanfmann, Jane C. Waldbaum, "Two Submycenaean Vases and a Tablet from Stratonikeia in Caria", 51; Yusuf Boysal, "Stratonikeia Nekropolünün Tarihsel Süreci", *Remzi Oğuz Arık Armağanı*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Matbaası, 1987), 53; Bilal Söğüt, "Stratonikeia'da Hellenistik Dönem Öncesi", M. Tekocak (ed.), *K. Levent Zoroğlu'na Armağan/Studies in Honour of K. Levent Zoroğlu*, (İstanbul: Ege Yayınları, 2013), 614, fn.72)

to Kos Late Helladic III C-Middle⁷⁸ examples in terms of shape and decoration. The other vase is a bowl with wavy lines between horizontal bands. The bowls with similar decoration are characteristic of the Dodecanese and the interface in the Late Helladic IIIC Early-Middle Period⁷⁹. Therefore, these previously published samples may date to the Late Helladic IIIC Early-Middle period.

Another Late Bronze Age context was found in situ for the first time during the 2018 excavation season. This is a ceremonial pit unearthed under the Late Hellenistic Heroon of Hierocles, located close to the iconic North City Gate of Stratonikeia dating to the Roman period⁸⁰ (Fig. 4–5). The preliminary studies and first absolute dating of this pit, which is soon to be published, shed light on Late Bronze Age activities in this part of the city. On a small group of the pottery from this pit chosen for this article (Fig. 4-5), the horizontal wavy line (FM 53) combined with the band motif seen and the “isolated semi-circle” motifs (FM 43:27) are clearly visible which are characteristic for the Late Helladic IIIC Early-Middle pottery of the region.⁸¹

b. Taşavlu District

Taşavlu is located approximately 3.5 km southeast of the center of Stratonikeia. It is located in the fields between the coal dust accumulation area and the striped coal transmission line. In Late Bronze Age, it was a hillside settlement located on the plain to the east of the Peynirli Hill, on the banks of the Kapubağ Stream.⁸²

Among the surface material, there are painted Mycenaean pottery as well as the monochrome pottery that can be dated to the Late Bronze Age (Fig. 6-7). Wavy lines combined with band motifs and rows of “isolated semi-circles” are very similar to the pottery from the Heroon of Hierocles, and the Taşavlu material should be dated to the Late Helladic IIIC Early-Middle too.

⁷⁸ Penelope Mountjoy *Regional Mycenaean Decorated Pottery*, Deutsches Archäologisches Institut, (Rahden: Leidorf, 1999), 1118, Fig. 459:157.

⁷⁹ Penelope Mountjoy *Regional Mycenaean Decorated Pottery*, 1080, Fig. 441: h-i.

⁸⁰ Bilal Söğüt, “Stratonikeia ve Lagina 2018 Yılı Çalışmaları”, *Kazı Sonuçları Toplantısı* 41/1 (2020), 374-378; Bilal Söğüt, “Stratonikeia’da Yerleşim Tarihi ve Kentsel Doku/Stratonicea’s Settlement History and Urbanisation”, O. C. Henry, A. Belgin-Henry (eds.) *Karia’lılar Denizcilerden Kent Kurucularına/The Carians from Seafarers to City Builders*, (İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2020), 288-290.

⁸¹ Penelope Mountjoy *Regional Mycenaean Decorated Pottery*, 986, 1080, Fig. 400.j, 441.j.

⁸² Umay Oğuzhanoglu, “Stratonikeia Antik Kenti Çevresinde Erken Yerleşim İzleri” B. Söğüt (ed.), *Stratonikeia ve Çevresi Araştırmaları*, Stratonikeia Çalışmaları 1, (İstanbul: Ege Yayınları, 2015), 12-13.

c. Değirmendere District

Değirmendere which is about 5 km north of the center of Stratonikeia, discovered during rescue excavations carried out by the Directorate of Muğla Museum in Samantaş region. This is the only site where Late Bronze Age domestic architecture and storages have been unearthed so far. In Değirmendere, houses with stone foundations including an abundance of loom weights and spindle whorls, together with a very high amount of decorated Mycenaean ceramics, suggested the focus of textile activities. Pithoi which are vertically-placed on a floor and clustered in the periphery of the settlement, must have been the common storage area of the settlement. The pottery has not been published in detail. A small group chosen for this paper dates mainly to the Late Helladic IIIB-C period, starting from the Late Helladic IIIA (Fig. 8-9)⁸³. The kylix with octopus decoration and a band motif extending along its handle is known to be characteristic of the konié starting from Late Helladic IIIA2 until Late Helladic IIIB⁸⁴. In addition, the semicircular motifs also point out to the Late Helladic IIIC Early-Middle period, similar to Stratonikeia and Taşavlu.

The technical characteristics of the ceramics in the three locations mentioned above are very similar. Painted Mycenaean pottery, usually with a brick red paste, is decorated in shades of red, orange, and brown, applied on top of a yellowish beige slip. The monochrome ware has a buff paste and is slipped in the shades of red and orange.

d. Çine Tepecik

Tepecik is the only systematically excavated Late Bronze Age settlement in Southwest Anatolia. A privileged class that managed to establish overseas relations in Çine Tepecik since the Chalcolithic period. In the Late Bronze Age, the settlement was surrounded by a strong fortification system, which was supported by square-planned towers and built with mudbrick on a stone foundation. The jugs with stirrup handle found in these fortresses were dated back to Late Helladic III B2.⁸⁵ Inside the fortified

⁸³ The above-mentioned material has not yet been published. The ceramic presented here upon the permission of the Directorate of Muğla Museum and the scientific advisor of the rescue excavations, Prof. Dr. Bilal Söğüt. The Late Bronze Age painted pottery is abundant in this site while only a very small group is included here. I would like to thank the Directorate of Muğla Museum for the permission to see and evaluate the site and ceramics during the excavation.

⁸⁴ Penelope Mountjoy, "The East Aegean-West Anatolian Interface in the Late Bronze Age, Mycenaeans and the Kingdom of Ahhiyawa", 43.

⁸⁵ Sevinç Günel, "Karia Bölgesi'nin Kentleşme Sürecinde Çine-tepecik Höyüğü/The Process of Urbanization in Caria in Light of Çine-Tepecik Mound",35; O.C. Henry, A. Belgin-

settlement, there is a magazine building, which contains in situ pithoi for storage. There are workshops close to the fortification with evidences of oil and textile production.⁸⁶ The pottery consists of both imported and local decorated Mycenaean ware alongside monochrome ware⁸⁷.

Two *bullae*, imprinted by seals with Luwian inscriptions, were stored in the magazine building. They belonged to the construction phase of the building and were kept there as long as the building remained in use.⁸⁸ One of them was impressed by a Hittite prince seal and displayed the characteristics of Mursili III period in iconographic terms. Accordingly, it points to the direct relations of the city with the the Hittite kingdom, and that it remained under the influence of the Hittites during at least the Mursili III and Tuthaliya IV periods⁸⁹. The name Tarkasna read on the other *bulla* was to be correlated with Tarkasnawa, the King of Mira.⁹⁰ The absolute dates obtained from the pithoi which probably were closed by Hittite seals and protected the official goods, indicated the date range of 1360-1120 BC.⁹¹

6. Iron Age and afterwards: Idrias, Chrysaoris, Stratonikeia and the Local Cults

After the collapse of Hittite kingdom, information about Southwestern Anatolia can only be obtained from the antique writers of the Classical and later periods as well as from the epigraphic material from archaeological excavations.

Henry (eds.) Kariahlar Denizcilerden Kent Kuruculara/The Carians from Seafarers to City Builders (İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2020), 29-30, 35.

⁸⁶ Sevinç Günel, “Karia Bölgesi’nin Kentleşme Sürecinde Çine-tepecik Höyüğü/The Process of Urbanization in Caria in Light of Çine-Tepecik Mound”, 36-37.

⁸⁷ Sevinç Günel, “Mycenaean cultural impact on the Çine (Marsyas) plain, southwest Anatolia, the evidence from Çine-Tepecik”, *Anatolian Studies* 60 (2010), 25–49; Sevinç Günel, “Çine-Tepecik, New Contributions on Late Bronze Age Cultures in Western Anatolia”. N. C. Stampolidis, Ç. Maner, K. Kopanias (eds). *Nostoi Indigenous Culture, Migration and Integration*. (İstanbul, Koç University Press, 2015), 585-605.

⁸⁸ Sevinç Günel, Suzanne Herbordt, “Mykenische Kraterfragmente mit figürlichen Darstellungen und ein Siegelabdruck eines hethitischen Prinzen aus der spätbronze-zeitlichen Siedlung von Çine-Tepecik”, 10-11.

⁸⁹ Sevinç Günel, Suzanne Herbordt, “Mykenische Kraterfragmente mit figürlichen Darstellungen und ein Siegelabdruck eines hethitischen Prinzen aus der spätbronze-zeitlichen Siedlung von Çine-Tepecik”, 8-11.

⁹⁰ Sevinç Günel, Suzanne Herbordt, “Ein hethitischer Siegelabdruck aus Çine-Tepecik”, 5-8; Sevinç Günel, “Karia Bölgesi’nin Kentleşme Sürecinde Çine-tepecik Höyüğü/The Process of Urbanization in Caria in Light of Çine-Tepecik Mound”, 38.

⁹¹ Sevinç Günel, “Karia Bölgesi’nin Kentleşme Sürecinde Çine-tepecik Höyüğü/The Process of Urbanization in Caria in Light of Çine-Tepecik Mound”, 35-38.

Stratonikeia took different names in various periods.⁹² One of the old names of the city and the surrounding region was Idrias (Ἰδριάς). Zgusta⁹³ reported that this name belonged to a city on the banks of the Marsyas in Caria and was in ancient Anatolian languages. Herodotus⁹⁴ stated that “the Marsyas river flows from the region of Idrias and issues into the Meander”. Stephanus Byzantius stated that the city had been named as Khrysaoris, Idrias and Hekatesia before.⁹⁵ Pausanias⁹⁶ wrote about Stratonikeia that “both the city and the region used to be named as Khrysaoris” before. The name Hekatesia, was changed to Stratonikeia during the Hellenistic foundation when the city was dominated by the Macedonians and then the Seleucids.⁹⁷

As cited by Gander,⁹⁸ Freu⁹⁹ pointed to a phonetic similarity between Zeus Khrysaoreus and the name Hu(wa)rsanassa, a city in the vicinity of Attarimma and Suruta. The adjective Khrysaoreus was Greek and meant “with a golden sword, holding a golden sword”.¹⁰⁰ Therefore, it seems difficult to support the association of Hu(wa)rsanassa=Khrysaoris¹⁰¹. This proposition is in fact based on the famous cult of Zeus Khrysaoreus in the region. After Strabo,¹⁰² there were two temples in Stratonikeia: One was the temple of Hekate in Lagina, and the other was the temple of Zeus

⁹² Murat Aydaş, “Stratonikeia ve Lagina Polis ve Peripolion, Stratonikeia, ve Çevresi Araştırmaları”, B. Söğüt (ed.), *Stratonikeia Çalışmaları 1*, (İstanbul, Ege Yayınları, 2015), 71-77; Murat Aydaş, “Stratonikeia ve Lagina Klasik Filoloji, Epigrafi ve Eskiçağ Tarihi Araştırmaları”, 608-610 in, B. Söğüt, “Stratonikeia 2013 Yılı Çalışmaları”, *Kazı Sonuçları Toplantısı* 36/3, (2015), 597-622; Bilal Söğüt, *Stratonikeia (Eskihisar) ve Kutsal Alanları*, 26-27.

⁹³ Ladislav Zgusta, *Kleinasiatische Ortsnamen*, Beiträge zur Namenforschung. Neue Folge; Beiheft 21 (Heidelberg: C. Winter, 1984), 193 §363 .

⁹⁴ Herodotus, 5.118.

⁹⁵ Stephanus Byzantius, *Ethnikon*, 262, 326, 696.

⁹⁶ Pausanias 5.21.10.

⁹⁷ Murat Aydaş, “Stratonikeia ve Lagina Polis ve Peripolion, Stratonikeia, ve Çevresi Araştırmaları”, 76; Murat Aydaş, “Stratonikeia ve Lagina Klasik Filoloji, Epigrafi ve Eskiçağ Tarihi Araştırmaları”, 608-610.

⁹⁸ Max Gander, *Die geographischen Beziehungen der Lukka-Länder*, 201.

⁹⁹ Unfortunately, the author of this article was not able to access the original publication where this view of Freu was mentioned.

¹⁰⁰ Nuran Şahin, *Zeus'un Anadolu Kültürleri*, (Antalya: Suna-İnan Kırış Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, 2001), 78; Murat Aydaş, “Stratonikeia ve Lagina Polis ve Peripolion, Stratonikeia ve Çevresi Araştırmaları”, 75, fn. 35

¹⁰¹ A very similar argument was made for Hu(wa)rsanassa and Chersonesus; however, this opinion was then abandoned by the same scholars because the name Chersonesus was Greek. See John Garstang, Oliver Robert Gurney *The Geography of the Hittite Empire*, 81, fn. 6.

¹⁰² Strabo XIV.2.25

Khrysaoreus near the city center, which belonged to all Carians. Both Lozano¹⁰³ and Debord¹⁰⁴ stated that Hellenistic Stratonikeia was founded with by a synoecism within *komai*. Stratonikeia, situated in the middle of Lagina, Koranza, Hierakome, Koliorga, Panamara, must have been chosen as the center for being at the hearth of the Zeus Khrysaoreus cult of and for the strategic importance of the city to control the politico-religious activities of this cult. Another Zeus Khrysaoreus temple was also excavated in Alabanda.¹⁰⁵ By some scholars, the name of Zeus Khrysaoreus, which was obviously a local Carian cult, was related to the Khrysaor the Hero, the brother of Pegasus as named in the Iliad.¹⁰⁶ If this equation is correct, then the origins of the cult can be traced back to the Late Bronze Age.

The name of satrap Idrieus too has a phonetic similarity with the name Idrias. He was from the Hekatomnid family, son of Hekatomnus, and brother of Mausolus. A local Zeus Idrieus cult existed in Iasos and most probably in the whole Caria according to an inscription from Iasos.¹⁰⁷ Zeus Idrieus has been suggested to be created by the divinization of the satrap Idrieus.¹⁰⁸ On the other hand, another suggestion for Zeus Idrieus is that it got its name from the toponym Idrias which is an older name than the anthroponym.¹⁰⁹ According to Debord¹¹⁰ Zeus Khrysaoreus was formerly named as Zeus Idrieus. This is an important hypothesis that links both these two toponyms and these two local cults. Some other Late Bronze Age cult areas were also preferred for the establishment of major Iron Age sanctuaries such as in Miletos, Ephesos, and Samos¹¹¹. We could suggest a similar scenario for Stratonikeia.

¹⁰³ Arminda Lozano, “La impronta indígena en la religiosidad oficial de la ciudad griega de Estratonicea. Conexiones entre política y religión”, *Gerion Revista de Historia Antigua* 11 (1993), 75.

¹⁰⁴ Pierre Debord, “Essai sur la géographie historique de la région de Stratonicee”, *Mélanges Pierre Leveque. Tome 8, Religion, anthropologie et société. Annales littéraires de l’Université de Besançon*, 499 (Besançon, Université de Franche-Comté, 1994), 117.

¹⁰⁵ Suat Ateşlier, “On the Excavations of The Zeus Temple of Alabanda”, *Anatolia Antiqua* XXII, (2014), 249.

¹⁰⁶ Nuran Şahin, *Zeus’un Anadolu Kültleri*, 77-80.

¹⁰⁷ Roberta Fabiani, “I.Iasos” 52 E Il Culto di Zeus “Idrièus” *Studi Classici e Orientali* 61/2, Epigraphy di Iasos Nuovi Supplement, II (Pisa, Pisa University Press, 2015), 163-202.

¹⁰⁸ Nuran Şahin, *Zeus’un Anadolu Kültleri*, 66, fn. 837; Fabiani 2015, dn. 42)

¹⁰⁹ Roberta Fabiani, “Iasos I”, 176.

¹¹⁰ Pierre Debord, “Essai sur la géographie historique de la région de Stratonicee”, 109-110.

¹¹¹ Wolf D. Niemeier, Ourania Kouka “Samos, Heraion” in, Jahresbericht 2009 des Deutschen Archäologischen Instituts, Abteilung Athen, *Archäologischer Anzeiger* 2010/1 (2010), 113–114; Ourania Kouka, “Prehistoric Heraion Reconsidered, Glimpses on the Excavations 2009-2013 North of the Sacred Road”, D. Panagiotopoulos, I. Kaiser, O.

7. The “Carian Highway” and its key role for the historical geography

The Meander (Büyük Menderes) valley of the river is one of the most important natural routes of Western Anatolia, extending in the east-west direction. It has been crucial for both settlement and communication throughout all archaeological and historical periods¹¹². The Çine (Marsyas) stream, fed by the springs in the east of the Yatağan Plain, flows towards the north and merges with the Meander, passing through the town of Çine. It is the most important and convenient natural roads extending from the Meander Valley towards the south. For this reason, it was the main road used by Carian populations, to establish relations with the north¹¹³. In the Roman road network¹¹⁴ (Fig. 2), a principal road extends from Meander valley, while the main turnout to the south; in other words, to the Mediterranean coast, starts from Tralleis and follows the Çine (Marsyas) valley through Alabanda and Stratonikeia. Debord pointed out that this route was also the intersection of two important roads in Caria and should therefore be considered influential for the Hellenistic Period.¹¹⁵ He stated that the Mylasa-Hyllarima road passed through Hierakome and that Stratonikeia was located at its junction with the Alinda-Alabanda-Kerameikos Gulf direction. The same road was also used by Suleiman the Magnificent in his Rhodes expedition.¹¹⁶

Kouka (eds), *Ein Minoer im Exil. Festschrift für Wolf-Dietrich Niemeier*. Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie (Aus dem Institut für Klassische Archäologie der Universität Heidelberg) Bd. 270. (Bonn, Habelt, 2015), 223223, Rostislav Oreshko “Hieroglyphic Inscriptions of Western Anatolia, Long Arm of the Empire or Vernacular Tradition(s)?”, 411.

¹¹² Engin Akdeniz, “Büyük Menderes Havzasında Prehistorik Yerleşim Dokusu”, *Belleten* LXVI/245, (2002), 1-34.

¹¹³ Umay Oğuzhanoğlu, “Büyük Menderes’ten Denize Uzanan Yollar, Güneybatı Anadolu Erken Tunç Çağı Bağlamında Yeni Gözlemler”, V. Şahoğlu, M. Şevketoglu, Y. H. Erbil (eds.) *Kültürlerin Bağlantısı Başlangıcından Roma Dönemi Sonuna Kadar Eski Yakın Doğu’da Ticaret ve Bölgelerarası İlişkiler/Connecting Cultures Trade and Interconnections in the Ancient Near East From the Beginning until the end of the Roman Period*, (Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 2019), 103-106.

¹¹⁴ William Calder, George bean, *A Classical Map of Asia Minor*, (London, British Institute of Archaeology at Ankara, 1958).

¹¹⁵ Pierre Debord, “Essai sur la géographie historique de la région de Stratonicee”, 120.

¹¹⁶ Bilal Söğüt, “Kanuni Sultan Süleyman’ın Rodos Seferi Güzergâhındaki Antik Yerleşimler Üzerine Genel Bir Değerlendirme” V. Keleş, H. Kasapoğlu, E. Ergürer, E. Çelikbaş, A. Yılmaz (eds.), *Cevat Başaran’a 60. Yaş Armağanı/Essays for Cevat Başaran’s 60th Birthday Occasion*, (Ankara: Bilgin Kültür Sanat, 2019), 129-160.

Hawkins¹¹⁷ stated that this road through Çine (Marsyas) valley, which he named “Carian highway”, was the most important route to reach Caria and Miletos from the Menderes Valley in the Late Bronze Age. Mountjoy¹¹⁸ also underlined that it was possible to reach Mylasa by following the Çine (Marsyas) valley to reach Miletos from the Menderes Valley, passing through Alinda and then Stratonikeia. Therefore, the cities lined up along this route and in a position to control it, might have been mentioned in the Hittite texts. The location of Iyalanda, Waliwanda, and Atriya should also be considered accordingly.

Hawkins¹¹⁹ also stated that the route of Hattusili III must stretch along the Marsyas (Çine), turn northwest from Stratonikeia and Mylasa, and reach Millawanda, passing through the south of Bafa Lake. Similarly, Herda¹²⁰ mentioned that this road turned to the northwest via Labraunda and Mylasa (according to him, Mutamutassa). Based on the Tawagalawa Letter, it was mandatory to use the Çine (Marsyas) passage during the Attarimma campaign and the persistence of Tuthaliya IV on the captives of Atriya and Utima, was due to the victory and claim of his father Hattusili III on the cities on the Carian Highway¹²¹. Günel and Herbordt¹²² drew attention to the location of Alinda controlling the natural road here and mentioned that after Alinda, Mursili II passed through the Suratkaya Valley and headed for Millawanda, and the hieroglyphic inscriptions in Suratkaya should be considered regarding the domination on this passage.

8. Discussion: Where is Atriya? Localization of a Southwest Anatolian City

Based on the opposition and captives issue mentioned in the Milawata text, Hrozný¹²³ suggested that the city of Atriya must have been located in the border area between the Hittites and Millawanda and that the cities of Atriya, Utima, Awarna, and Pina, were supposed to roughly match with the border between the Hittites, Iyalanda, and Millawanda. He also

¹¹⁷ John D. Hawkins, “Tarkasnawa King of Mira “Tarkondemos”, Boğazköy Sealings and Karabel”, 25-27.

¹¹⁸ Penelope Mountjoy, “The East Aegean-West Anatolian Interface in the Late Bronze Age, Mycenaean and the Kingdom of Ahhiyawa”, 47.

¹¹⁹ John D. Hawkins, “Tarkasnawa King of Mira “Tarkondemos”, Boğazköy Sealings and Karabel”, 26-27.

¹²⁰ Alexander Herda, “Karkiša-Karien und die sogenannte Ionische Migration”, 55.

¹²¹ John D. Hawkins, “Tarkasnawa King of Mira “Tarkondemos”, Boğazköy Sealings and Karabel”, 28.

¹²² Sevinç Günel, Suzanne Herbordt, “Ein hethitischer Siegelabdruck aus Çine-Tepecik”, 8.

¹²³ Bedrich Hrozný, “Hethiter und Griechen”, 327.

stated that the border between the lands of Iyalanda and Millawanda was formed by Idrias in the north and Idyma in the south.

All of the aforementioned localizations and identifications by researcher are based on the same criteria:

- Phonetic similarity
- Geographical location and distance between cities
- Archaeological evidence
- Continuity of local cults and syncretism

At this point, I would like to synthesize the information about Alinda=Iyalanda, Alabanda=Waliwanda, Atriya=Idrias, and Utima=Idyma identifications after these criteria:

Phonetic similarities: This criterion is met in all propositions of Alinda=Iyalanda, Alabanda=Waliwanda, Atriya=Idrias, and Utima=Idyma.

Geographical location and proximity of cities: After Hittite texts, Atriya, Iyalanda, Waliwanda and Utima must be close to each other as well as to Millawanda (Fig. 1-2). In case the identifications suggested in the previous chapter are accepted, the crow-fly distances of Stratonikeia to these cities and whether they are compatible with the information obtained from the Hittite documents would be as summarized in Table 2.

	Distance (as the crow flies)	Consistent	Not consistent
Distance to Millawanda/Miletos	78 km	X	
Distance to Iyalanda/Alinda	37 km	X	
Distance to Alabanda/Waliwanda	30 km	X	
Distance to Utima/Idyma	38 km	X	
Distance to Awarna/Xantos and Pina/Pinara	156-140 km		X
Table 2: Distances between Atriya/Stratonikeia and other cities, and their consistency with the written sources			

Archaeological evidence: There are at least four different Late Bronze Age findspots within the territory Stratonikeia: Heroon of Hierokles/city center, Taşavlu, Değirmendere and Koranza¹²⁴. We could assume that these different areas were subject to the same city like in the Iron Age. Khrysaoris and Idrias were the names of both cities and regions. The fact that Iyalanda and Hyllarima were mentioned in the same text with both the ^{URU} and KUR^{URU} determinatives suggests that these names expressed both the city and the political border/territory of the land. In this

¹²⁴ See fn. 75.

case, four districts in the Stratonikeia territory were located within the borders of a -hypothetical- KUR^{URU}Atriya, the name of which has not been encountered yet. There is not sufficient data to identify which of these four findspot was the location of the ^{URU}Atriya fortress, which the Hittite King decided not to destroy.

No Late Bronze Age remain has been unearthed in Alabanda so far. However, Çine-Tepecik, is located only 5 km from Alabanda, and it is clear that it was a strong citadel during the Late Bronze Age. In this context, in case Waliwanda was the name of both a center and its political territory, as discussed in the previous paragraph, the center of Waliwanda would be Çine Tepecik. The name of Tarkasnawa, who was thought to be the addressee of the “Milawata Letter”, was found together with Late Helladic IIIB pottery in Çine-Tepecik.¹²⁵ At the same time, Günel and Herbordt¹²⁶ reported that the name of a Hittite prince found on a seal in Tepecik Höyük indicated that the city was within the territory of the Hittite. This matches with the statement mentioned in the Tawagalawa letter that Waliwanda belonged to the Hittite King. Although the Hittite Kings considered certain cities in Southwest Anatolia in their domination, it is understood that they had difficulties in maintaining these places under their control and they encountered resistance.¹²⁷ The strong defense system in Çine-Tepecik can also be considered as evidence of such need for defense.

No Late Bronze Age remain has been found in Iyalanda yet apart from some cult traces (see below).¹²⁸

Continuity of local cults: The only known evidence of Late Bronze Age cults at Stratonikeia today is the pit associated with the cult of the dead found under the Heroon of Hierocles of Stratonikeia. There are some “cup-marks” discovered in Iyalanda during the surface works in recent years pointed to Luwian rituals and indicated that this was a sign of the continuity

¹²⁵ Sevinç Günel, “Karia Bölgesi’nin Kentleşme Sürecinde Çine-tepecik Höyüğü/The Process of Urbanization in Caria in Light of Çine-Tepecik Mound”,35; Gary Beckman, Trevor Bryce, Eric Cline, *The Ahhiyawa Texts*, 279.

¹²⁶ Sevinç Günel, Suzanne Herbordt, “Mykenische Kraterfragmente mit figurlichen Darstellungen und ein Siegelabdruck eines hethitischen Prinzen aus der spätbronze-zeitlichen Siedlung von Çine-Tepecik”, 8-11.

¹²⁷ Yaşar Coşkun, “Bir Hitit Kralı ve Mektubu”. *Archivum Anatolicum-Anadolu Arşivleri* 2 (1996), 6.

¹²⁸ Barış Gür, “Hitit Belgelerindeki Iyalanda/Iyalanti’nin Lokalizasyonu ve Alında Eşitlemesi Üzerine Kısa Bir Değerlendirme”, M. Çekilmez, U. Kapuci (eds.), *Alında Araştırmaları 1. Eski Belgeler ve Yeni Araştırmalar*, (Aydın, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, 2020), 37.

of faith in the city.¹²⁹ The roots of Zeus Idrieus and Zeus Khrysaoreus cults, probably dated back to earlier periods.

Table 3 presents to which extent Millawanda, Iyalanda, Waliwanda, Utima and Atriya meet these four main criteria.

	Location	Phonetic similarities	Archaeological evidence	Continuity of Faith
Millawanda/Miletos	x	x	x	x
Iyalanda/Alinda	x	x		
Waliwanda/Alabanda	x	x	x (Çine-Tepecik Mound)	
Utima/Idyma	x	x		
Atriya/Stratonikeia	x	x	x	x
Table 3: The cases where the identification proposals of the cities meet the criteria				

Clearly, the views that localize the cities mentioned here in more east or west fail to meet the above criteria that well. For example, views considering Alinda further east lacks phonetically similar neighboring city names, while other views that localize Waliwanda further north faces the problem of distance from Millawanda. In the light of the new archaeological evidence unearthed in recent years, it seems appropriate to localize Waliwanda and Atriya in Çine Tepecik and Stratonikeia, respectively. In this context, the discovery of a Late Bronze Age fortress in the territory of Alinda will be the most supportive archaeological contribution to these claims.

¹²⁹ Emre Erdan, "Cup-Marks in Alinda", M. Çekilmez, U. Kapuci (eds.), *Alinda Araştırmaları 1. Eski Belgeler ve Yeni Araştırmalar*, (Aydın, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, 2020), 45-62.

BIBLIOGRAPHY

- Akdeniz, Engin. "Büyük Menderes Havzasında Prehistorik Yerleşim Dokusu", *Belleten* LXVI/245 (2002): 1-34.
- Ateşlier, Suat. "On the Excavations of The Zeus Temple of Alabanda", *Anatolia Antiqua* XXII (2014): 247-254.
- Aydaş, Murat. "Stratonikeia ve Lagina Polis ve Peripolion, Stratonikeia, ve Çevresi Araştırmaları", ed. B. Söğüt, *Stratonikeia Çalışmaları 1*, 71-77, İstanbul: Ege Yayınları, 2015.
- Aydaş, Murat. "Stratonikeia ve Lagina Klasik Filoloji, Epigrafi ve Eskiçağ Tarihi Araştırmaları", 608-610 in, Söğüt, B. "Stratonikeia 2013 Yılı Çalışmaları", *Kazı Sonuçları Toplantısı* 36/3 (2015): 597-622.
- Beckman, Gary; Bryce, Trevor and Cline, Eric *The Ahhiyawa Texts*, Jewis, Society of biblical literature no. 28, Atlanta: Society of Biblical Literature, 2011.
- Boysal, Yusuf "Stratonikeia Nekropolünün Tarihsel Süreci", *Remzi Oğuz Arık Armağanı*, 51-69, Ankara: Ankara Üniversitesi, 1987.
- Bryce, Trevor. "The Lukka Problem-and a Possible Solution" *Journal of Near Eastern Studies* 33/4 (1974): 395-404.
- Bryce, Trevor. *The Lycians in Literary and Epigraphic Sources*, Copenhagen: Museum Tusculanum Press, 1986.
- Bryce, Trevor. "Chapter 3, History" ed. H. C. Melchert, *The Luwians*, Handbook of Oriental Studies/Handbuch der Orientalistik, Section One The Near and Middle East, Vol. 68, 27-127, Leiden: Brill, 2003.
- Calder, William and Bean, George. *A Classical Map of Asia Minor*, London: British Institute of Archaeology at Ankara, 1958.
- Carruba, Onofrio "Neues zur Frühgeschichte Lykiens, Neues zur Frühgeschichte Lykiens", eds. F. Blakolmer and J. Borchhardt, *Fremde Zeiten, Festschrift für Jürgen Borchhardt I*, 25-39, Wien: Phoibos, 1996.
- Coşkun, Yaşar. "Bir Hitit Kralı ve Mektubu", *Archivum Anatolicum-Anadolu Arşivleri* 2 (1996): 1-10.
- Debord, Pierre. "Essai sur la géographie historique de la région de Stratonicee", *Mélanges Pierre Lévêque. Tome 8, Religion, anthropologie et société*. Annales littéraires de l'Université de Besançon 499, 107-121, Besançon: Université de Franche-Comté, 1994.
- Diler, Adnan. "Genel Hatları ile Lykia ve Karia İlişkileri Üzerine Bazı Notlar", eds. H. İşkan and F. Işık, *Kum'dan Kent'e Patara Kazılarının 25 Yılı Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, 11-13 Kasım 2013 Antalya, Patara VII.1, 145-186, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2015.
- Dinçol, Ali and Dinçol, Belkıs. "Ein neues hethitisches Hieroglyphensiegel aus West-anatolien in der Perk-Sammlung", eds. Y. Cohen, A. Gilan and J. Miller, *Pax Hethitica, Studies on the Hittites and their Neighbours in Honour of Itamar Singer*, 99-100, Wiesbaden: Harrassowitz, 2010.

- Doğan-Alparslan, Meltem, “Anadolu’nun Kayıp Başkenti, Tarhuntassa” *Aktüel Arkeoloji* 21 (2011): 46-57.
- Erdan, Emre. “Cup-Marks in Alinda”, eds. M. Çekilmez and U. Kapuci, *Alinda Araştırmaları 1. Eski Belgeler ve Yeni Araştırmalar*, 45-62, Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi, 2020.
- Fabiani, Roberta. "I.Iasos 52 E Il Culto di Zeus Idrièus" *Studi Classici e Orientali* 61/2, *Epigrafi di Iasos Nuovi Supplementi II*, 163-202, Pisa: Pisa University Press, 2015.
- Forlanini, Massimo. “Hauppurija, eine Hauptstadt von Arzawa?”, eds. M. Alparslan, M. Doğan-Alparslan and H. Peker, *Belkis Dinçol ve Ali Dinçol’a Armağan VITA Festschrift in Honor of Belkis Dinçol and Ali Dinçol*, 285-298, İstanbul: Ege Yayınları, 2007.
- Gander, Max. *Die geographischen Beziehungen der Lukka-Länder*, Texte der Hethiter Philologische und historische Studien zur Altanatolistik Heft 27, Heidelberg: Universitätsverlag Winter, 2010.
- Gander, Max. “Antik Yakındoğu Kaynaklarında Lukka, Likyalılar ve Trmmili” eds. H. İşkan and E. Dündar, *Lukka’dan Lykia’ya Sarpedon ve Aziz Nikolaos’un Ülkesi*, 77-97, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2019.
- Garstang, John. “Hittite Military Roads in Asia Minor, A Study in Imperial Strategy with a Map”, *American Journal of Archaeology* 47/1, (1943) 35-62.
- Garstang, John and Gurney, Oliver R. *The Geography of the Hittite Empire*, London: British Institute of Archaeology at Ankara, 1959.
- Günel, Sevinç. “Mycenaean Cultural Impact on the Çine (Marsyas) Plain, Southwest Anatolia, the Evidence from Çine-Tepecik”, *Anatolian Studies* 60 (2010): 25–49.
- Günel, Sevinç. “Çine–Tepecik, New Contributions on Late Bronze Age Cultures in Western Anatolia”. Eds. N. C. Stampolidis, Ç. Maner and K. Kopanias, *Nostoi Indigenous Culture, Migration and Integration*, 585-605, İstanbul: Koç University Press, 2015.
- Günel, Sevinç. “Karia Bölgesi’nin Kentleşme Sürecinde Çine-tepecik Höyüğü/The Process of Urbanization in Caria in Light of Çine-Tepecik Mound”, eds. O.C. Henry and A. Belgin-Henry, *Karialılar Denizcilerden Kent Kuruculara/The Carians from Seafarers to City Builders*, 28-41, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2020.
- Günel, Sevinç and Herbordt, Suzanne. “Ein hethitischer Siegelabdruck aus Çine-Tepecik”, *Archäologischen Anzeiger* 2010/1 (2010): 1–11
- Günel, Sevinç and Herbordt, Suzanne. “Mykenische Kraterfragmente mit figürlichen Darstellungen und ein Siegelabdruck eines hethitischen Prinzen aus der spätbronze-zeitlichen Siedlung von Çine-Tepecik”, *Archäologischer Anzeiger* 2014 (2014): 1-14.
- Gür, Barış. “Hitit Belgelerindeki İyalanda/İyalanti’nin Lokalizasyonu ve Alinda Eşitlemesi Üzerine Kısa Bir Değerlendirme”, eds. M. Çekilmez, U. Kapuci,

- Alinda Araştırmaları 1. Eski Belgeler ve Yeni Araştırmalar*, 33-43, Aydın: Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, 2020.
- Güterbock, Hans G. "The Hittite Seals in the Walters Art Gallery Source" *The Journal of the Walters Art Gallery* 36 (1977): 7-16.
- Hanfmann, George M.A. and Waldbaum, Jane C. "Two Submycenaean Vases and a Tablet from Stratonikeia in Caria", *American Journal of Archaeology* 72/1 (1968): 51-56.
- Hawkins, John D. and F. Easton, Donald. "A hieroglyphic seal from Troia", *Studia Troica* 6 (1996): 111-117.
- Hawkins, John D. "Tarkasnawa King of Mira 'Tarkondemos', Boğazköy Sealings and Karabel", *Anatolian Studies* 48 (1998): 1-31.
- Hawkins, John D. "The Political Geography of Arzawa (Western Anatolia)", eds. N. C. Stampolidis, Ç. Maner and K. Kopanias. *Nostoi Indigenous Culture, Migration and Integration*, 15-36, Istanbul: Koç University Press, 2015.
- Herbordt, Suzanne "Die Felsinschriften vom Surat kaya – Latmos", ed. H. Lohmann, *Feldforschungen im Latmos. Forschungen im Umland von Herakleia am Latmos*, Asia Minor Studien 93, 128-151, Bonn: Dr. Rudolf Habelt GmbH, 2019.
- Herda, Alexander "Karkiša-Karien und die sogenannte Ionische Migration", ed. F. Rumscheid, *Die Karer und die Anderen, Internationales Kolloquium an der Freien Universität Berlin 13. Bis 15. Oktober 2005*, 27-108, Bonn, R. Habelt, 2009.
- Herda, Alexander "Greek (and our) Views on the Karians" eds. A. Mouton, I. Rutherford and I. Yakubovich, *Luwian Identities. Culture, Language and Religion between Anatolia and the Aegean*, 421-506, Leiden: Brill, 2013.
- Herodotus, *The Histories*, ed. A. D. Godley, (free online edition <http://data.perseus.org/texts/urn:cts:greekLit:tlg0016.tlg001.perseus-eng1>)
- Hoffner, Harry A. *Letters from the Hittite Kingdom*, Writings from the ancient World. Atlanta: Society of Biblical Literature, 2009.
- Hrozný, Bedrich. "Hethiter und Griechen", *Archiv orientální* 1 (1929): 323-343.
- Işık, Fahri; Atıcı, Mahir and Recai Tekoğlu. "Die nachhethitische Königsstele von Karakuyu beim Karabel-Pass. Zur kulturellen Kontinuität vom bronzezeitlichen Mira zum eisenzeitlichen Ionia", *Asia Minor Studien 66, Studien zum antiken Kleinasien VII*, 1–33, Bonn: R. Halbert, 2011.
- Kouka, Ourania. "Prehistoric Heraion Reconsidered, Glimpses on the Excavations 2009-2013 North of the Sacred Road", eds. D. Panagiotopoulos, I. Kaiser and O. Kouka, *Ein Minoer im Exil. Festschrift für Wolf-Dietrich Niemeier*. Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie. Aus dem Institut für Klassische Archäologie der Universität Heidelberg Bd. 270, 223-242, Bonn: Habelt, 2015.

- Lozano, Arminda. "La impronta indígena en la religiosidad oficial de la ciudad griega de Estratonicea. Conexiones entre política y religion", *Gerión Revista de Historia Antigua* 11 (1993): 75-93.
- Mountjoy, Penelope. "The East Aegean-West Anatolian Interface in the Late Bronze Age, Mycenaeans and the Kingdom of Ahhiyawa", *Anatolian Studies* 48 (1998): 33-67.
- Mountjoy, Penelope. *Regional Mycenaean Decorated Pottery, 2 Vols*, Deutsches Archäologisches Institut, (Rahden/West.: Leidorf, 1999).
- Niemeier, Wolf D. "1994/95 Yılı Milet, Minos/Myken Dönemi Kazıları", *Kazı Sonuçları Toplantısı* 18/1 (1997): 530-532.
- Niemeier, Wolf D. and Kouka, Ourania. "Samos, Heraion" in, *Jahresbericht 2009 des Deutschen Archäologischen Instituts, Abteilung Athen, Archäologischer Anzeiger* 2010/1 (2010): 113–114.
- Oğuzhanoğlu, Umay. "Stratonikeia Antik Kenti Çevresinde Erken Yerleşim İzleri" ed. B. Söğüt, *Stratonikeia ve Çevresi Araştırmaları, Stratonikeia Çalışmaları* 1, 19-28, İstanbul: Ege Yayınları, 2015.
- Oğuzhanoğlu, Umay. "Büyük Menderes'ten Denize Uzanan Yollar, Güneybatı Anadolu Erken Tunç Çağı Bağlamında Yeni Gözlemler", eds. V. Şahoğlu, M. Şevketoglu and Y.H. Erbil, *Kültürlerin Bağlantısı Başlangıcından Roma Dönemi Sonuna Kadar Eski Yakın Doğu'da Ticaret ve Bölgearası İlişkiler/Connecting Cultures Trade and Interconnections in the Ancient Near East from the Beginning Until the End of the Roman Period*, 101-114, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 2019.
- Oreshko, Rostislav. "Hieroglyphic Inscriptions of Western Anatolia, Long Arm of the Empire or Vernacular Tradition(s)?" eds A. Mouton, I. Rutherford and I. Yakubovich, *Luwian Identities. Culture, Language and Religion between Anatolia and the Aegean*, 345-420, Leiden: Brill, 2013.
- Poetto, Massimo. *L'iscrizione luvio-geroglifica di Yalburt, nuove acquisizioni relative alla geografia dell'Anatolia Sud-Occidentale*. *Studia Mediterranea* 8, Pavia: G. Iuculano Editore, 1993.
- Schachner, Andreas and Meriç, Reçep. "Ein Stempelsiegel des späten 2. Jahrtausends v. Chr. aus Metropolis in Ionien.", *Studi micenei ed egeo-anatolici* 42/1 (2000): 85-102.
- Seçer-Fidan, Sezer. 2014, "Yazılı Belgeler Işığında Lukka Ülkesi'nin Hitit Tarihindeki Yeri" eds. E. Akyürek Şahin, M. E. Yıldız and M. Alkan, *Eskiçağ Yazıları 6 - Akron eskiçağ araştırmaları, Akdeniz Üniversitesi Akdeniz Dillerini ve Kültürlerini Araştırma Merkezi dizisi* 8, 191-223, İstanbul: Arkeoloji Sanat Yayınları, 2014.
- Starke, Frank. "Milattan Önce İkinci Bin Yılın Güç Dengesi İçinde Troia", *Troia Düş ve Gerçek*, 43-49, Stuttgart: Konrad Theiss Verlag GmbH, 2001.

- Söğüt, Bilal. “Stratonikeia’da Hellenistik Dönem Öncesi”, ed. M. Tekocak, *K. Levent Zoroğlu’na Armağan/Studies in Honour of K. Levent Zoroğlu*, 605-623, İstanbul: Ege Yayınları, 2013.
- Söğüt, Bilal. *Stratonikeia (Eskihisar) ve Kutsal Alanları*, Stratonikeia Çalışmaları 5, İstanbul: Ege Yayınları, 2019.
- Söğüt, Bilal. “Kanuni Sultan Süleyman’ın Rodos Seferi Güzergâhındaki Antik Yerleşimler Üzerine Genel Bir Değerlendirme” eds. V. Keleş, H. Kasapoğlu, E. Ergürer, E. Çelikbaş and A. Yılmaz, *Cevat Başaran’a 60. Yaş Armağanı/Essays for Cevat Başaran’s 60th Birthday Occasion*, 129-160, Ankara: Bilgin Kültür Sanat, 2019.
- Söğüt, Bilal. “Stratonikeia ve Lagina 2018 Yılı Çalışmaları”, *Kazı Sonuçları Toplantısı* 41/1 (2020): 373-392.
- Söğüt, Bilal. “Stratonikeia’da Yerleşim Tarihi ve Kentsel Doku/ Stratonicea’s Settlement History and Urbanisation”, eds. O. C. Henry and A. Belgin-Henry, *Karialılar Denizcilerden Kent Kuruculara/The Carians from Seafarers to City Builders*, 488-503, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2020.
- Strabo. *Geography*, eds. H. C. Hamilton and W. Falconer, (free online edition <http://data.perseus.org/texts/urn:cts:greekLit:tlg0099.tlg001.perseus-eng2>)
- Stephanus Byzantius. *Ethnica*, Vol. II: Δ-I , eds. M. Billerbeck and C. Zuber, Berolini et Novi Eboraci: Walter De Gruyter, 2011.
- Stephanus Byzantius. *Ethnica*, Vol. V: Φ-Ω, eds. M. Billerbeck and C. Zuber, Berolini et Novi Eboraci: Walter De Gruyter, 2017.
- Şahin, Nuran. *Zeus’un Anadolu Kültleri*, Antalya: Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, 2001.
- Ünal, Ahmet “Studien über das hethitische Kriegswesen II, Verba Delendi harnink/harganu- 'vernichten, zugrunde richten'.” *Studi Micenei et Egeo-Anatolici* 24 (1984): 71–85.
- Zgusta, Ladislav *Kleinasiatische Ortsnamen*, Beiträge zur Namenforschung. Neue Folge; Beiheft 21, Heidelberg: C. Winter, 1984.

Figures

Fig. 1: Map of Çine (Marsyas) Valley with the cities mentioned in the text

Fig. 2: Roman Road Map in Southwest Anatolia (redrawn by Mustafa Bilgin after Calder and Bean, 1958)

Fig. 3: Late Bronze Age sites around Stratonikeia

Fig. 4: Late Bronze Age pottery from the area of the Heroon of Hierocles, Stratonikeia (Photo: M. Bilgin).

Fig. 5: Late Bronze Age pottery from the area of the Heroon of Hierocles, Stratonikeia (Drawing: U. Oğuzhanoğlu)

Fig. 6: Late Bronze Age pottery from Taşavlu (Photo: U. Oğuzhanoğlu).

Fig. 7: Late Bronze Age pottery from Taşavlu (Drawing: U. Oğuzhanoğlu).

Fig. 8: Late Bronze Age pottery from Değirmendere. (Photo: U. Oğuzhanoğlu).

Fig. 9. Late Bronze Age pottery from Değirmendere (Drawing: U. Oğuzhanoğlu).

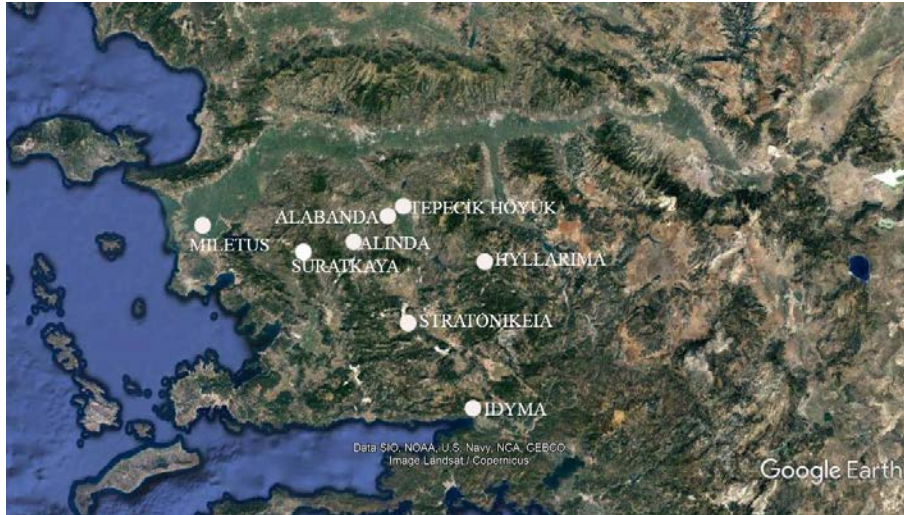

Fig. 1: Map of Çine (Marsyas) Valley with the cities mentioned in the text

Fig. 2: Roman Road Map in Southwest Anatolia (redrawn by Mustafa Bilgin after Calder and Bean, 1958)

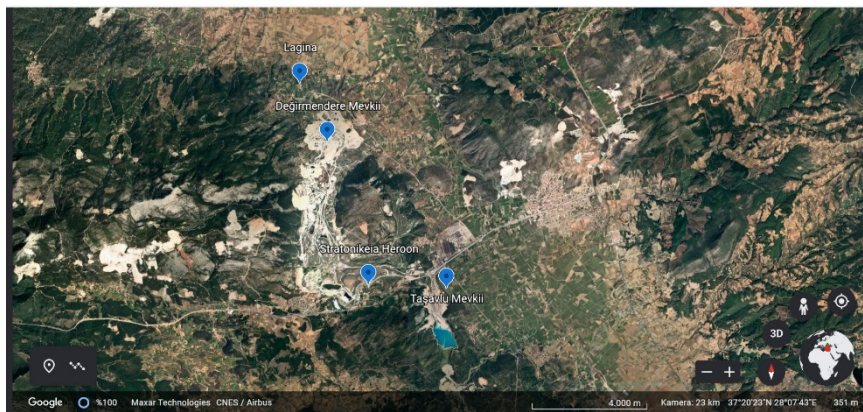

Fig. 3: Late Bronze Age sites around Stratonikeia

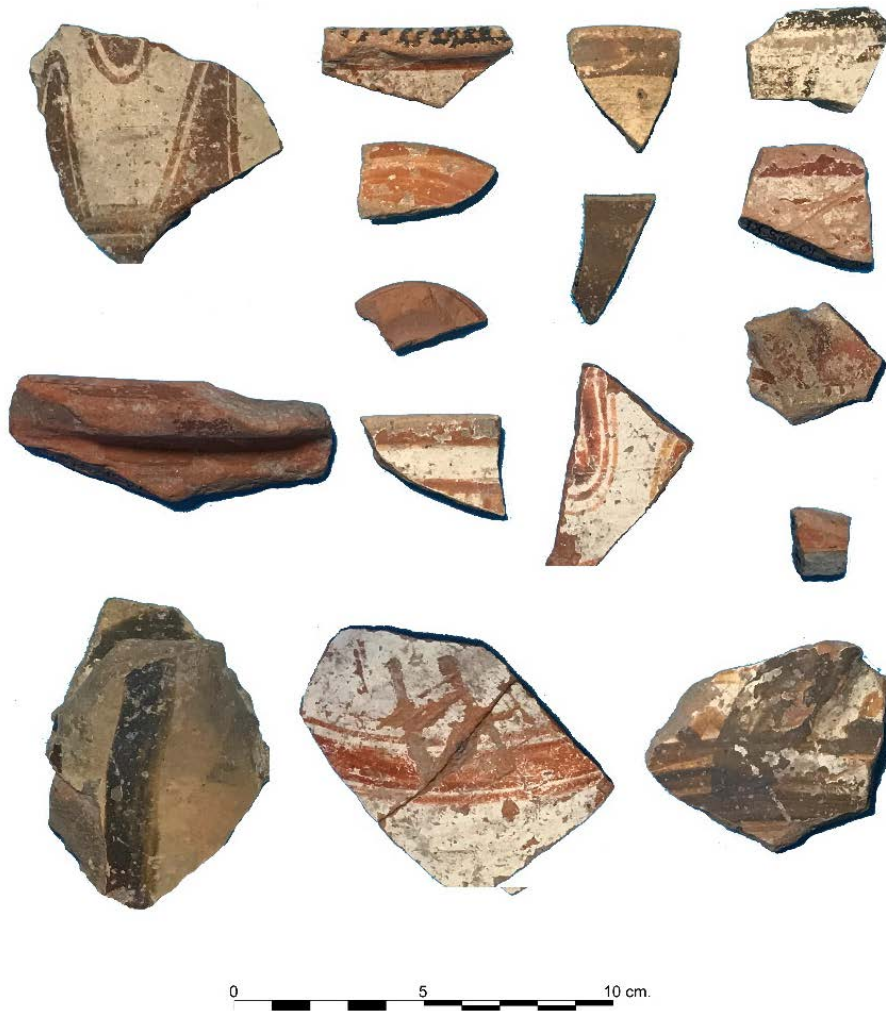

Fig. 4: Late Bronze Age pottery from the area of the Heroon of Hierocles, Stratonikeia (Photo: M. Bilgin).

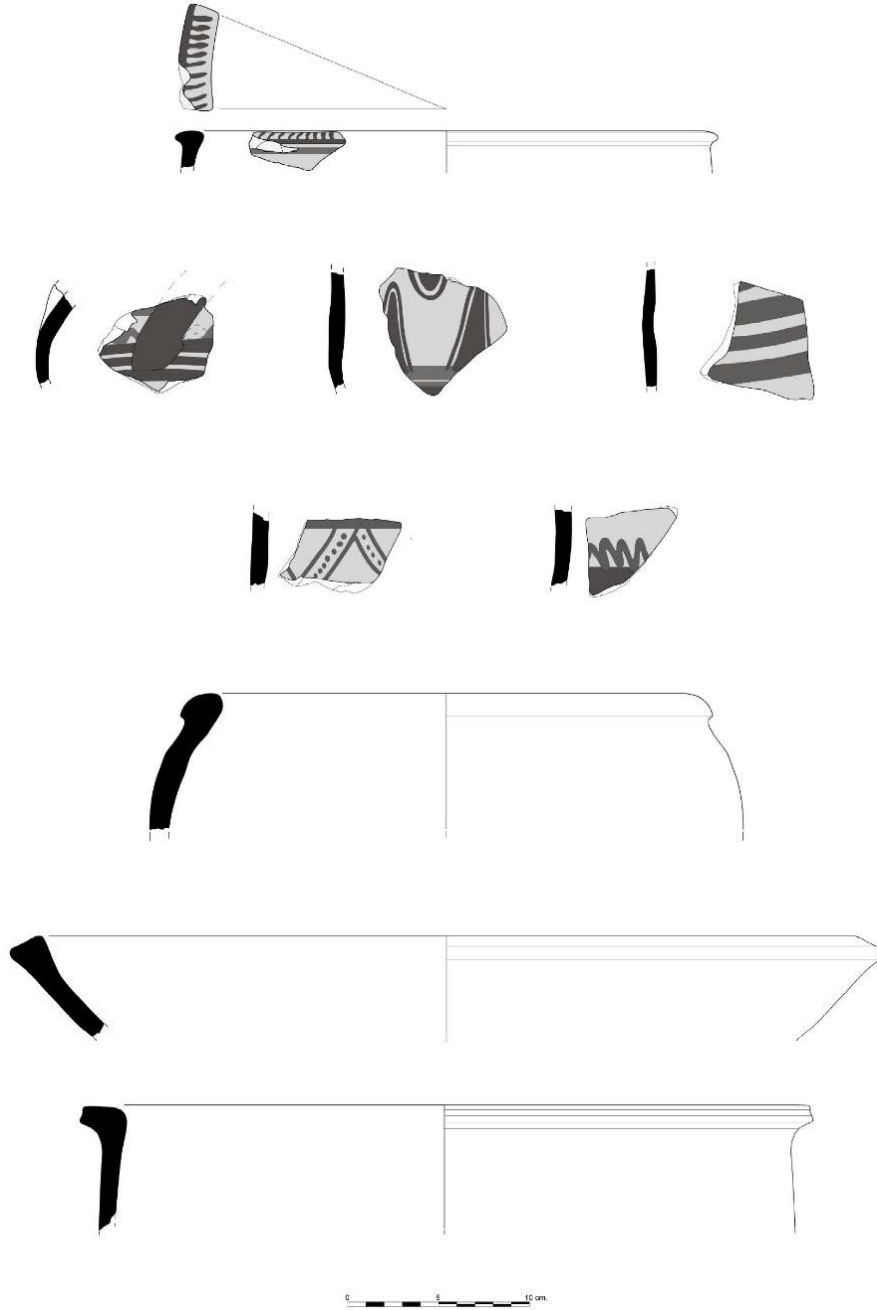

Fig. 5: Late Bronze Age pottery from the area of the Heroon of Hierocles, Stratonikeia (Drawing: U. Oğuzhanoglu)

Fig. 6: Late Bronze Age pottery from Taşavlu (Photo: U.Öğuzhanoglu).

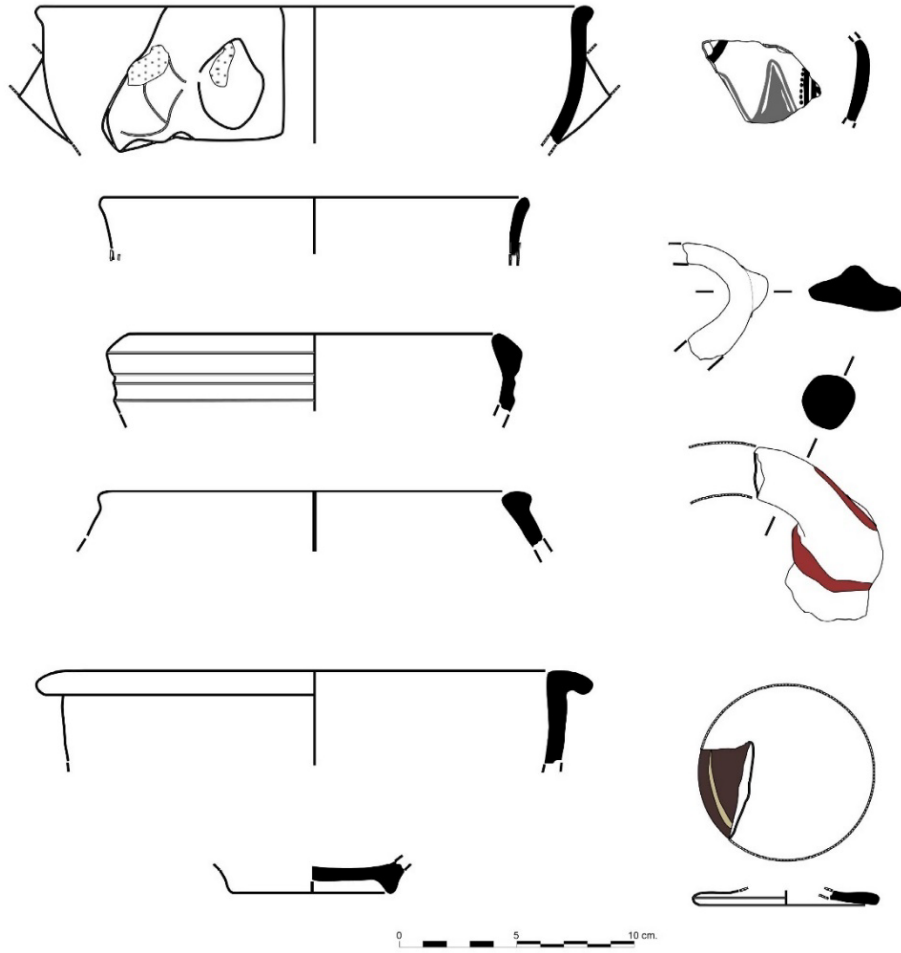

Fig. 7: Late Bronze Age pottery from Taşavlu (Drawing: U. Oğuzhanoğlu).

Fig. 8: Late Bronze Age pottery from Değirmendere. (Photo: U. Oğuzhanoğlu).

Fig. 9: Late Bronze Age pottery from Değirmendere (Drawing: U. Oğuzhanoğlu).

YENİ ASUR İMPARATORLUĞU'NDA SARAY RÖLYEFLERİNİN VE ANITLARIN PROPAGANDA ARACI OLARAK KULLANIMI*

Koray TOPTAŞ**

Makale Bilgisi

Başvuru: 15 Mayıs 2022

Kabul: 10 Haziran 2022

Makale Türü: Araştırma Makalesi

DOI: 10.46931/aran.2022.16.1.9

Article Info

Received: May 15, 2022

Accepted: June 10, 2022

Öz

MÖ 934-612 yılları arasında siyasi, askeri, ekonomik ve idari anlamda güçlü bir imparatorluk kuran Asurlular, başarılarını emperyalist ideolojilerini gerçekleştirmek için kullandıkları uygulamalar ve araçlara borçluydular. Bu unsurların başında propaganda araçları gelmektedir. Yazılı ve görsel materyallerden oluşan bu araçlar hâkim ideolojiyi yönetilen halka aktarmada ve düşmanlara Asur'un gücünü göstermek için etkili bir şekilde kullanılmaktaydılar. Bu çalışmada etkili birer propaganda araçları olan rölyepler ve anıtlar ele alınacaktır. Yeni Asur kralları Yakındoğu'da güçlü bir devlet vücuda getirdikten sonra imar faaliyetlerini artırmış ve inşa ettikleri saraylarda bir imparatorluk ikonografyası yaratmaya önem vermişlerdir. Ayrıca askeri sefer düzenlenen uzak bölgelere ve Asur sınırlarına anıtlar dikmişlerdir. Asur nüfusunun ve düşman toplulukların büyük bir bölümünün okuma yazma bilmediği düşünüldüğünde görme duyusuna dayalı bu propaganda araçlarının mesajın tüm hedef kitleye ulaşmasında önemli bir yerde olduğu anlaşılmaktadır.

* Bu çalışma "Yeni Asur İmparatorluğu'nda İdeoloji, Propaganda ve İsyanlar" isimli doktora tezinden üretilmiştir.

** Doç. Dr., Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Tarih Eğitimi Anabilim Dalı, koraytoptas@gazi.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0897-3918

Anahtar Kelimeler: *Yeni Asur İmparatorluğu, propaganda, rölyef, anıt*

The Usage of Palace Reliefs and Monuments as Propaganda Tools in the Neo-Assyrian Empire

Abstract

The Assyrians, who established a powerful empire in politically, militarily, economically and administratively between 934-612 BC, owed their success to the practices and tools they used to realize their imperialist ideologies. Propaganda tools are main of these elements. Propaganda tools, which consisted of written and visual elements, were effectively used to convey the dominant ideology to the governed people and to show the power of Assyria to the enemies. In this study, reliefs and monuments, which are effective propaganda tools, will be discussed. After the Neo-Assyrian kings established a strong state in the Near East, they increased their construction activities and gave importance to creating an imperial iconography in the palaces where they built. They also erected monuments to distant regions and Assyrian borders where military company were organized. Considering that a large part of the Assyrian population and the enemy communities were illiterate, it is understood that these visual-based tools have an important place in reaching the entire target audience.

Keywords: *Neo-Assyrian Empire, propaganda, relief, monument*

Giriş

Tarihsel süreç içerisinde devlet kavramının ortaya çıkmasıyla birlikte başlangıçta dini gruplar; akabinde ise yönetici sınıf büyük kitleleri belirli bir tarafa yönlendirmek ve kendi fikirlerinin tesiri altına almak amacıyla propagandaya başvurmuşlardır. Yine de propagandanın tarihinin insanoğlunun toplu halde yaşamaya başlaması kadar eski olduğunu ifade etmek gerekir. Avcı toplayıcı toplumlarda klan ya da gruba liderlik eden kişilerin bir takım manipüle edici eylemleri klanları üzerinde uyguladıkları düşünülebilir. İnsanoğlunun örgütlü topluluklar şeklinde yaşamaya başlamasıyla birlikte liderler ve topluluk içerisinde ön plana çıkan kişiler kendilerine ayrıcalıklı bir yer elde etmek ve destekçi kazanmak için propaganda yöntemlerini kullanmalarına karşın bu uygulamaların kanıtlarını devlet düzeninin ortaya çıkması ve yazının kullanılmasıyla birlikte tespit mümkün olmaktadır. Özellikle krallık ve imparatorluk kurumlarının oluşmasıyla birlikte meşruluk ve halkın desteğini elde etmek isteyen kral ve imparatorların halkın fikirlerini yönlendirmek, onları belirli fikirlerin

etrafında toplamak amacıyla etkili propaganda metotları geliştirdiğini ortaya koyan birçok yazılı ve görsel kanıt sahibiz. Örneğin, Mısır'daki piramitler, Roma'nın lejyonlarındaki düzen ve gösteriş, Kuzey Amerika'daki kabilelerin totemlerle süslü ağaçtan sütunları bu topluluklardaki liderlerin konumlarını pekiştirmek, topluluk üyelerindeki topluluğun üyesi olma duygusunu güçlendirmek, toplulukların birlik ve yaşayış biçimini sağlamlaştırmak için kullandıkları propaganda düzenekleriydi.¹ Asurlular da kraliyet ideolojisinin geniş kitlelerce kabul görmesinde gerekli olan propaganda araçlarını kullanmada başarılı bir yönetim inşa etmişlerdir. Bu yönüyle ideoloji ve propaganda iç içedir. İdeolojiyi meydana getiren fikirlerin hedef kitleye ulaştırılması etkili bir propaganda kampanyası başarıyı etkileyen ölçütlerdendi.

Konuya girmeden önce propaganda kavramının kökenine, anlamına ve uygulama biçimlerine bakmak yerinde olacaktır. Propaganda terimi ilk olarak Katolik Kilisesi tarafından kullanılmış ve Katolik inancının yayılmasından sorumlu bir kardinaler konseyi olan Sacra Congregatio de Propaganda Fide'nin kurulmasıyla propaganda bir kurum bünyesinde yürütülmeye başlanmıştır. Ancak propaganda zamanla evirilerek Fransız Devrimi sırasında dini anlamdan uzaklaşarak siyasi bir anlam kazanmıştır. Propaganda, 19. yüzyılda Avrupa işçi hareketi tarafından olumlu bir anlamda uyarlanmış ve sonuç olarak komünist ideolojinin merkezi bir kavramı haline gelmiştir. Lenin, propaganda, kışkırtma ve örgütlenmeyi basın teorisinin temel terimleri olarak benimsemiştir. 20. yüzyılda ise, Almanya'daki Nasyonal Sosyalist (Nazi) hareketi ve İtalya'daki faşist hareketi elinde etkili bir araca dönüşmüştür. Sonuç olarak, terim batı demokrasilerinde oldukça olumsuz çağrışımlar uyandırmıştır. Kavram ticarete de karşılık bulmuş ve kısmen reklam ile eşanlamli hale gelmiştir. Bununla birlikte, reklam terimi ekonomik mallara atıfta bulunurken, propaganda daha psikolojik bir anlam kazanmıştır.²

Propaganda, Latince kökenli bir kelime olan "*propagare*" kelimesinden gelmektedir. Bu kavram; yaymak, fikirleri yaymak veya teşvik etmek, yaygın hale getirmek ve (insanların beynine yeni fikir tohumları) ekmek gibi anlamlar taşımaktadır.³ Modern anlamda propaganda, belirli bir

¹ Terence H. Qualter, "Propaganda Teorisi ve Propagandanın Gelişimi (Çev: Ünsal Oskay)," *A.Ü. SBF Dergisi* Cilt XXXV No: 1-4, (1980): 257.

² Jürgen Wilke, "Propaganda" in: *The International Encyclopedia of Communication*. Wolfgang Donsbach (ed.). (Malden: Blackwell Publishing, 2008): 3915.

³ Rajendra Kumar Sharma, *Social Change and Social Control*, (Delhi: Atlantic Publishers, 2007), 285;

fikri ve inancı kitleler arasında yaygınlaştırmak anlamında kullanılmaktadır.⁴ Propaganda siyaset, tarih, psikoloji ve toplum bilimi gibi çeşitli bilim dallarının çalışma alanına giren disiplinler arası bir kavramdır. Birçok bilim insanının propagandanın modern dünyadaki anlamını ortaya koymak için çaba sarf ettikleri görülmektedir. En eski bilimsel tanımlardan biri Harold D. Lasswell tarafından yapılmıştır. Lasswell'e göre, *propaganda, önemli sembollerin manipülasyonu ile kolektif tutumların yönetimidir.*⁵ Fransız sosyolog Jacques Ellul ise propagandayı ister komünistler ister Naziler, isterse Batılı demokratik örgütler tarafından kullanılsın, modern toplumlarda belirli aynı sonuçlara sahip özellikle psikolojik manipülasyon içeren bir yöntem olarak tanıtmaktadır. Ellul, propagandacının görüşleri psikolojik yollarla değiştirmeye çalıştığını ve toplumdaki neredeyse tüm önyargılı mesajların, önyargılar bilinçsiz olduğunda bile propaganda amaçlı olduğunu iddia etti.⁶ Psikoloji profesörü Leonard W. Doob propagandayı "*belirli bir zamanda bir toplumda bilim dışı veya değeri şüpheli olan amaçlar doğrultusunda kişileri etkileme ve bireylerin davranışlarını kontrol etme girişimi*" olarak tanımlamış olmasına karşın, sonraki araştırmalarında toplumdaki davranışla ilgili konuların karmaşıklığı ve zaman ve kültürlerdeki farklılıklar nedeniyle propagandanın net bir tanımının mümkün olmadığını ifade etmiştir.⁷ Jowett ve O'Donnell, propagandanın propagandacının arzu edilen amacını ilerleten bir yanıt elde etmek için algıları şekillendirmek, bilişleri manipüle etmek ve davranışı yönlendirmek için kasıtlı, sistematik bir girişimi olduğunu söylemişlerdir.⁸ Bektaş ise, propaganda, toplumu, kitleleri etkilemek için gerçek ya da yalan bilgiler yayma aracılığıyla insanların veya grupların inançlarını, tutumlarını ya da eylemlerini etkilemek amacıyla sistemli bir şekilde yürütülen uygulamaların tümü olarak tanımlamaktadır.⁹ Bütün bu tanımlardan hareketle propagandanın eksik, yanlış, kasti ve tasarlanmış uyarıcıları kullanarak birey ya da grupları etki altına alma süreci olarak tanımlayabiliriz.

⁴ Ahsen Armağan, "Siyasal Bir İletişim Türü Olarak Propaganda". *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi* 9, (1999): 418.

⁵ Harold D. Lasswell, "The Theory of Political Propaganda", *American Political Science Review*, 21, (1927): 627.

⁶ Jacques Ellul, *Propaganda: the Formation of Men's Attitudes* (translated by K. Kellen & J. Lerner, and introduced by K. Kellen). (New York: Vintage Books, 1965), XI-XV ve 6-7.

⁷ Leonard W. Doob, *Public Opinion And Propaganda*. (New York: Henry Holt & Co, 1948), s. 390; Leonard W. Doob, "Propaganda", in: E. Barnouw et all. (eds.), *International Encyclopedia of Communications*, Vol. 3, (New York: Oxford University Press, 1989): 375; Garth S. Jowett and Victoria O'Donnell, *Propaganda and Persuasion*. (London: SAGE Publication, 2012), 4.

⁸ Garth S. Jowett and Victoria O'Donnell, *Propaganda and Persuasion*, 6-7.

⁹ Arsev Bektaş, *Kamuoyu İletişim ve Demokrasi*. (İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 1996), 36.

Propagandada esas olan fikirleri değiştirmek olduğu için propaganda ideoloji ile iç içedir ve baskın ideolojiyi halka yönlendirmek için bir araçtır. Asurlular da ideolojik fikirlerini propaganda aracılığıyla hedef kitleye empoze etmekteydiler. Asur ideolojisi, emperyal bir misyon ilkesine dayanmaktadır. Emperyal misyon, politik veya teolojik bir teoriye dayanan ideal bir projedir ve ideal ilkelerde ifade edilir. Genel olarak, emperyalizmi besleyen ideolojik motivasyon, emperyal genişlemenin kaba maddi çıkarlarını soylulaştırmaya ve haklı çıkarmaya hizmet eder.¹⁰ Kraliyet ideolojiden hareketle Asur yararının gözetilmesini sağlayacak mesajların yönetilen kitlelere ve Asur düşmanlarına iletilmesi aşamasında propaganda devreye girmektedir. Propaganda, Asuroloji araştırmalarında genellikle Asurlar tarafından siyasi tutum ve davranışları kamusal eylemler ve kasıtlı baskılama içeren uygulamalar aracılığıyla manipüle etmeye yönelik sistematik çabaları göstermek için kullanılmıştır.¹¹ Asur kraliyet yazıtları ve ikonografisi günümüz sosyologları ve araştırmacıları tarafından ortaya konulan propaganda kategorilerinin tümüne ait öğeleri içermektedir. Asur kraliyet rölyeflerinde düşmanın cezalandırılmasını gösteren sahneler bir politik propaganda unsuru idi ve devletin psikolojik baskı unsuru olarak kullandığı bir propaganda çeşidiydi. Kraliyet yazıtlarında, kralın kendisini tanrıların hizmetkârı olarak göstermesi ise duygusal bir propaganda türü idi¹² Asur krallarının kraliyet yazıtlarında oluşturdukları düşman imajı ve onların düzenin karşısında kaosu sebebi olarak verilmesi ise politik propagandanın kara propaganda¹³ şeklinde uygulanmasıydı. Asur egemen gücü beyaz ve kara propaganda kampanyaları yürüterek çıkarlarını meşrulaştıracak kültürel sembollerden yararlanıyordu. Bu kültürel sembollerin başında, dinî inançlar geliyordu.¹⁴ Tanrısal Asur yönetimi, düzensiz olan (yani Asur kontrolünün

¹⁰ Mario Liverani, *Assyria: The Imperial Mission* (translated by A. Trameri and J. Valk), (Winona Lake/Indiana: Eisenbrauns, 2017), 7.

¹¹ Barbara Nevling Porter, *Trees, Kings, and Politics: Studies in Assyrian Iconography*. (Fribourg: Academic Press, 2003), 61-62.

¹² Beyaz propaganda, doğru tanımlanmış bir kaynaktan gelir ve mesajdaki bilgiler doğru olma eğilimindedir. Barış zamanında Moskova Radyosu ve Voice of America'da duyulan şey budur. Dinleyicilerin duydukları gerçeğe makul ölçüde yakın olsa da izleyiciyi gönderenin en iyi fikirlere ve politik ideolojiye sahip "iyi adam" olduğuna ikna etmeye çalışan bir şekilde sunulur. Beyaz propaganda, izleyici nezdinde güvenilirlik oluşturmaya çalışır, çünkü bunun gelecekte bir noktada faydası olabilir. Bkz. Jowett and O'Donnell, *Propaganda and Persuasion*, 17-20.

¹³ Kara propaganda, kaynağın gizlendiği, otoritenin yalan yaydığı propaganda türüdür. Kara propaganda, her türlü yaratıcı aldatmayı içeren büyük bir yalandır. Jowett and O'Donnell, *Propaganda and Persuasion*, 17-20.

¹⁴ Michelle I. Marcus, "Art and Ideology in Ancient Western Asia", in: Jack M. Sasson (ed.), *Civilizations of the Ancient Near East 4*, (1995a): 248; 2. Tuğçe Horunlu, "Yeni Asur Dönemi Devlet Politikalarında Din Faktörü", Mezopotamya'nın Eski Çağlarında İnanç

dışında) uluslara “düzen” getirme görevine sahipti. Kralın tüm hareketleri tanrı Aşşur'un ve büyük tanrıların emirleri üzerine gerçekleşmekteydi.¹⁵ Başka bir meşrulaştırma gerekmemekteydi. Başka halkların ve bölgelerin tabi kılınması tanrıların emriydi ve bu tüm sonuçları haklı çıkarmak için yeterliydi. Asur propaganda programının odağında ise, güç ve şiddet vurgusu vardı. Asurlular, saray duvarlarına ve halka açık alanlardaki anıtlar üzerine savaşta Asur ordusunun müthiş gücünü ve mağlup edilen rakiplerin acımasızca cezalandırılmasını resmetmişler ve bunu yazıtlarında da belirtmişlerdi. Asur cezalarının acımasızlığı Asur emperyalizminin bir görüntüsünü taşıyordu. Saggs, Dubovský ve Parker yenilgiye uğrayan şehirlere karşı açık bir şekilde vahşet uygulama pratiğinin psikolojik bir savaş yöntemi olduğunu, bunun da belirli bir propaganda süreciyle gerçekleştirildiğini belirtirler.¹⁶ Asur yazıtları ve rölyeflerinde yer alan fethedilen topraklardaki halka işkence edilmesi, kafalarının kesilmesi, kazığa oturtulmaları, cesetlerinin halka açık alanlarda sergilenmesi, düşmanın topraklarının, kalelerinin, kült merkezlerinin yerle bir edilmesi, topraklarının tuz dökülerek çoraklaştırılması ve tarlalarındaki ağaçların kesilmesi şeklinde karşımıza çıkan birçok acımasız uygulama düşman üzerinde psikolojik baskı oluşturma amacı taşıyordu.

Bir propaganda programının başarılı olabilmesi için hedef kitleye ulaşması gerekmektedir. Asur kralları propagandanın ana alıcıları olan Asur nüfusu ve Asur düşmanlarına mesajlarını ulaştırabilmek amacıyla sözlü, yazılı ve görsel araçları kullanıyorlardı.¹⁷ Asur propaganda araçları incelendiğinde bunların kraliyet ideolojisinin güdümünde Asurluların üstünlüklerini kötüye kullanmalarını haklı gösterme ve Asur hâkimiyetini güvence altına alma gibi önemli amaçlara hizmet ettiği anlaşılmaktadır. Günümüzde el broşürleri, televizyon programları, radyo yayınları ve reklam filmleri nasıl ki propaganda aracı olarak kullanılıyorsa, Yeni Asur

Olgusu ve Yönetim Anlayışı, Editörler: L. G. Gökçek, E. Yıldırım ve O. Pekşen, (İstanbul: Değişim Yayınları, 2019), 398-399.

¹⁵ Peter R. Bedford, “The Neo-Assyrian Empire”. in: I. Morris and W. Scheidel (eds.), *The Dynamics of Ancient Empires: State Power from Assyria to Byzantium*. (Oxford and New York: 2009): 47-48; Carly L. Crouch, *War and Ethics in the Ancient Near East: Military Violence in Light of Cosmology and History*. BAW 407fv, (Berlin-New York: de Gruyter, 2009), 21; Okay Pekşen, “Asur Devlet Emperyalizminin Meşrulaştırılması Açısından Tanrı Aşşur'a İsyân Olgusu”. *Prof. Dr. Recep Yıldırım'a Armağan*, (Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 2017), 358.

¹⁶ Luis Robert Siddall, *The Reign of Adad-nirari III An Historical and Ideological Analysis of An Assyrian King and His Times*, (Leiden – Boston: Brill, 2013), 144.

¹⁷ Mario Liverani, “Ideology of the Assyrian Empire”. in: Larsen M.T. (ed.), *Mesopotamia 7 - Power and Propaganda: Symposium on Ancient Empires*. (Copenhagen: Akademisk Forlag, 1979): 299-303.

İmparatorluğu'nun da kendine özgü birtakım propaganda araçları bulunmaktaydı. Propaganda araçları kraliyet yazıtları, halka açık alanlarda yapılan rölyefler, büyük boyutlu heykeller, görkemli imparatorluk yapıları gibi birçok öğeyi içeriyordu. Asurologlar, Asurlulara ait kraliyet yazıtlarını ve sanat eserlerini zamanlarının politik broşürü (veya manifestosu) ve posterleri gibi ele almaktadırlar.¹⁸ Bu şekilde Asur İmparatorluğu'nun ideolojik mesajları herkese ulaşıyordu. Kraliyet yazıtları gibi daha teknik, karmaşık ve detaylı bir propaganda kampanyası elitlere hitap ederken, görsel, sözlü ve mimari öğeleri içeren propaganda unsurları Asur halkına ve yabancı halklara yönelikti.¹⁹

Görsel Asur Propagandası

Tarih boyunca görsel propagandanın gelişimi iki temel yörüngede ilerler. Birincisi, mesajı daha geniş bir kitleye yayma arzusudur; ikincisi, bu mesajı olabildiğince hızlı ve etkili bir şekilde yaymaktır. İletişimin mesafeyle ciddi biçimde sınırlı olduğu antik dünyada, görsel propaganda başlangıçta büyük mimari yapıların, heykellerin, dikilitaşların, duvar oymalarının ve diğer görsel aygıtların sergilendiği saraylar ve tapınaklar gibi resmi iktidar alanlarıyla ilişkili anıtsal gösteriler gibi birçok unsuru içermekteydi.²⁰

MÖ I. binyılda Asurlular, Yakındoğu'da geniş sınırlara ulaşan ve askerî açıdan zirvede yer alan güçlü bir imparatorluk kurarken, ülkelerinin topraklarını genişletmek amacıyla Asur kalbi denilen merkezden hareketle çevre bölgelere doğru ilerleyerek, yaklaşık üç asır boyunca büyük bir coğrafi alana hâkim olmuşlardır. Bu fetihler hakkındaki bilgilerimizin çoğu imparatorluğun merkezi olan Asur başkentlerinden ele geçen metinler ve rölyeflerden gelmektedir. Asur krallarının merkezden uzaktaki topraklara yaptırdıkları hakimiyeti simgeleyicisi niteliğindeki rölyefler ve anıtlar da bize bilgi veren kaynaklardı.²¹ Asur devrinde özellikle halkın büyük bir bölümünün okuma yazma bilmediği ve yazıtlara erişiminin mümkün olmayacağı düşünüldüğünde herkesin anlayabileceği ve mesajı algılayabileceği görselliğin ön planda olduğu rölyefler ve anıtlar bize bilgi

¹⁸ Siddall, *The Reign of Adad-nirari III...*, 140.

¹⁹ Mario Liverani, *Prestige and Interest: International Relations in the Near East ca. 1600-1100 BC* (History of The Ancient Near East Studies), (Padua: Sargon srl., 1990), 13-14.

²⁰ Garth Jowett, "Propaganda, Visual Communication of", in: W. Donsbach (ed.), *The International Encyclopedia of Communication*. (Malden: Blackwell Publishing, 2008): 3920.

²¹ Ann Taylor Shafer, "Assyrian Royal Monuments on the Periphery: Ritual and the Making of Imperial Space", in: J. Cheng and M. H. Feldman (eds.) *Ancient Near Eastern Art in Context: Studies in Honor of Irene J. Winter by Her Students*, (Leiden: Brill, 2007): 133.

veren materyaller olmanın ötesinde propaganda araçları olarak da iktidarın mesajını halka ulaştırmada elzem bir yere sahiptiler.²² Bu rölyefler ve anıtlar Asur sanatının en önemli ürünleri oluşturmaktaydı. Bu yönüyle Asur sanatı devlet ideolojisinin halkın büyük bir bölüme indirgenmesinde önemli bir araç olduğu anlaşılmaktadır. Sanatta temel kaygı çoğu zaman estetik olmasına rağmen estetik açıdan ustalık ve yetkinliğe sahip olan Asur sanatçıları, izleyicinin bakışını şiddet imgelerinin politik öznesinden uzaklaştırmayacak unsurlar içeren yapıtlar ortaya koymuşlardır. Söz konusu olan bu yapıtlar, bir gerçekliğin, olgunun ya da kavramın kendi gerçeklik düzleminde değil de başka bir gerçeklik düzleminde ifade edilmesini sağlayan simge ve işaretlere sahiptir.²³

Yeni Asur dönemi sanatı, köklü bir geleneğe sahip bir temel üzerine yeni bir emperyalist anlayışla inşa edilmişti. Asur bürokrasisi tarafından yönetilen, büyük ölçüde propaganda işlevi görmesi amacı taşıyan imparatorluk sanatı, kitlelere ulaştırılmak istenen mesajı açık ve net bir şekilde aktarmayı amaçlamaktaydı. Bu sebeple sanatçılar katı stilistik (biçimsel) kurallara bağlı kalmak zorundaydılar. Gözlerinin gördüğünü değil emperyalist çıkarılara hizmet edecek eserler ortaya koymak zorundaydılar.²⁴ Bu yönüyle Asur İmparatorluğunda sanat, imparatorluğu temsil ediyor ve imparatorluk çıkarlarına hizmet ediyordu²⁵ Asur sanatı, Asurların yenilmezliğini gözler önüne sermek ve dünyayı bu yönde manipüle etmek istiyordu. Bu yönüyle Asur sanatı ideolojikti ve nesnel bir tarihi anlatmadan ziyade tahakküm sahnelerini meşrulaştırma amacı taşıyordu.²⁶

Rölyefler (Kabartmalar)

Asur saraylarının duvarlarını süsleyen rölyefler görsel propaganda araçları olarak Asur emellerine hizmet etmek için tasarlanmışlardı. Bu rölyeflerde benzer sahnelerin tekrar tekrar sunumu propagandadaki tekrar ve

²² Mario Liverani, "Untruthful Steles: Propaganda and Reliability in Ancient Mesopotamia", in: S. C. Melville and A. L. Slotsky (eds.), *Opening The Tablet Box. Near Eastern Studies in Honor of Benjamin R. Foster (Culture and History of the Ancient Near East 42)*, (Leiden: Brill, 2010): 229; Chikako E. Watanabe, "Reading Ashurbanipal's Palace Reliefs: Methods of Presenting Visual Narratives" in Gareth Brereton (ed.), *I Am Ashurbanipal, King of the World, King of Assyria*. (London: Thames & Hudson, 2018): 212.

²³ Hakan Daloğlu, "Asur'da Despotik İktidarın Politik Şiddeti". *Aktüel Arkeoloji*, 51, (İstanbul: Aktüel Arkeoloji Yayınları, 2016): 52.

²⁴ Veli Sevin, *Asur Resim Sanatı*. (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014), 11.

²⁵ Irene J. Winter, "Art in Empire: the Royal Image and the Visual Dimensions of Assyrian Ideology", in: S. Parpola and R. M. Whiting (Eds.), *Assyria 1995: Proceedings of the 10th Anniversary Symposium of the Neo-Assyrian Text Corpus Project*, (Helsinki, 1997): 376.

²⁶ Bleda S. Düring, *The Imperialisation of Assyria: Ideology. Studies in Ancient Near Eastern Records* (SANER 10), (Boston: De Gruyter, 2016), 11.

kararlılık prensibine uygun olarak düzenlenmişti. Asur toplumunda okuryazarlık seçkin bir azınlıkla sınırlı olduğundan, bu tür görsel propaganda, yazılı kaynakları kullanarak mümkün olandan çok daha geniş bir kitleye ulaşabildi.²⁷ Saray duvarlarına ve halka açık alanlara yapılan imparatorluk kabartmaları izleyiciye kralın otoritesine uymamaları durumunda karşılaşacakları uygulamaları göstermek için tasarlanmıştı. Kralı görmek için gelen elçiler saray rölyefleri eşliğinde kralın huzuruna doğru ilerlerken Asur İmparatorluğu'nun gücünü tüm görkemiyle görme imkânı bulacaklardı. Saray rölyefleri düşmanın aklına ve kalbine korku tohumlarını ekmekte, Asur'a düşmanlık yapmadan önce bir kez daha düşünmeleri gerektiği konusunda açık bir mesaj içeriyordu. Asur kraliyet sanatı, imparatorluk propagandasının en önemli araçlarından birisi idi ve hedef kitlenin okuryazar olmasına gerek yoktu. Yeni Asur saraylarındaki görsel temsil, haraç, av sahneleri, şölen sahneleri ve ritüel eylemler ve motifler dahil olmak üzere çeşitli temalarla ilgilenmekteydi, ancak dikkat çekici bir şekilde görüntülerin büyük bir kısmı savaş sahnelerine ayrılmıştı.²⁸

Asurlular mimariyle bağlantılı bu bezeme geleneğini MÖ. 14 yüzyıldan itibaren etkisi altına girdikleri Kassitlerden almış olmalıydılar.²⁹ Orta Asur krallarından Tukuklti-Ninurta'ya ait stel ve I. Tiglat-pileser'e ait kaya kabartması Asur görsel propagandasının öncüleri kabul edilebilir. Ancak Yeni Asur döneminde görsel imgelere yapılan yatırımın ölçeği, savaş ve şiddetin kasıtlı olarak kutlanması Asur tarihi açısından yenidir.³⁰ Bu açıdan tarih konulu rölyeflerin gerçek manada ortaya çıkışı Yeni Asur Dönemi'nde, II. Asurnasirpal'in Kalhu'yu imparatorluğun başkenti yapmaya karar verip şehrin en büyük tepesinin üzerine sarayını inşa etmesiyle birlikte doğmuştur. II. Asurnasirpal'in taht salonunun duvarlarını imparatorluğun ideolojisini yansıtan rölyeflerle donatması, yaklaşık 250 yıl sürecek bir geleneğin doğuşunu temsil etmektedir.³¹ Monarşik devlet düzeninin güç kazanmasıyla birlikte saray duvarlarını bezeme anlayışında gelişmeler olmuştur. Güç ve iktidarın resimsel anlatımı bir gereksinim haline gelmiştir.

²⁷ Watanabe, "Reading Ashurbanipal's Palace Reliefs...", 212.

²⁸ Bleda S. Düring, *The Imperialisation of Assyria: An Archaeological Approach*. (Cambridge: Cambridge University Press, 2020), 142-143; Mehmet Ali Ataç, *The Mythology of Kingship in Neo-Assyrian Art*. (Cambridge: Cambridge University Press, 2010), 32-37.

²⁹ Sevin, *Asur Resim Sanatı*, 18-24.

³⁰ Düring, *The Imperialisation of Assyria*, 142-143.

³¹ Paul Collins, "The development of the Assyrian Reliefs", *MARQ Arqueologia y Museos* 03, (2008): 82; Davide Nadali, "Tarih Konulu Kabartmalar ve görsel Anlatım: İmgeler yoluyla Anlatım", U. Eco (ed.), *Antik Yakındoğu* (Çev. L. Tonguç Basmacı), (İstanbul: 2018a): 383.

Yöneticiler özellikle savaş ve barış zamanlarında tanrısal desteği saray duvarlarındaki bezemeler sayesinde sağlamış görünürler. Askeri fetihlere ve kraliyet meşruluğuna vurgu yapan Yeni Asur rölyefleri geleneksel olarak, Asur kralını yücelten imparatorluk propagandasının ifadeleri olarak anlaşılmaktadır. Ataç, Yeni Asur sarayı rölyeflerinde yer alan anlam katmanlarının siyasetten, emperyalist propagandadan ve doğrudan tarihsel kayıttan daha derine indiğini savunmaktadır.³² Başka araştırmacılar da Asur saray rölyeflerinin salt politik bir hedefe sahip olduğunu söylemenin yanlış olduğunu ifade etmektedirler. Bahrani, Asur rölyeflerinin propaganda aracı olmadığını, esas olarak kralın görsel zevkine uygun olarak sarayları süslemek için yapıldığını savunmaktadır.³³ Elbette ki rölyefler yapılırken görsel kaygılar da gözetilmiştir, ancak bu muazzam eserlerin sadece sanat için yapıldığını söylemek yanlış olur. Rölyefleri bir sanat eseri olarak değerlendirirken önemli bir politik araç olduklarını unutmamak gerekir.

Yeni Asur rölyefleri Kalhu (Nimrud), Dür-Şarrukin (Horsabad) ve Nineve gibi Asur başkentlerinde yer alıyordu. Bu rölyefler bize Asurluların askeri seferler sırasında ya da başkentlerde yaptıkları kutlamalarda karşılaştıkları birçok farklı insana nasıl baktıklarını ve onları nasıl gördüklerini yansıtmaktadır.³⁴ Rölyeflerin en önemli işlevi bu değildi, bunlar imparatorluk ideolojisine hizmet eden araçlardı. Görsel imgeler baskın bir sosyal grubun otoritesini meşrulaştıran en etkili araçlardan birisiydi.³⁵ Asurbanipal'e ait olan taç giyme törenini gösteren sahnede tanrıların Asurbanipal'in yanında gösterilmesi onun krallığının meşruluğuna açıkça atıfta bulunmaktaydı (Şekil 1).

Asur rölyeflerinde konunun merkezinde kral yer almaktaydı. Devletin gücünü simgeleyen kralın üstün ve soylu olarak gösterilmesi gerektiğinden, kral ve saray erkânının davranış ve hareketleri daima sakin, ölçülü ve eksiksiz bir biçimde resmedilmiş, böylelikle Asur krallarının üstünlükleri anlatılmaya çalışılmıştı.³⁶ Garelli, rölyeflerin kralın yüceltilmesi için bir araç olduğunu belirtmektedir.³⁷ Kraliyet sanatçıları bu sebeple

³² Ataç, *The Mythology of Kingship in Neo-Assyrian Art*.

³³ Düring, *The Imperialisation of Assyria...*, 14; Zainab Bahrani, *The Graven Image: Representation in Babylonia and Assyria: Archaeology, Culture, and Society*. (Philadelphia: University of Pennsylvania Press. 2003).

³⁴ Allison K. Thomason, "Representations of the North Syrian Landscape in Neo-Assyrian Art", *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, No. 323, (2001): 63.

³⁵ Marcus, "Art and Ideology in Ancient Western Asia", 2504.

³⁶ Sevin, *Asur Resim Sanatı*, 14.

³⁷ Paul Garelli. "Territoires et Frontières Dans le Inscriptions Royales Médio-Assyrienne". in: F. M. Fales et all (eds.), *Landscapes, Territories, Frontiers, and Horizons in the Ancient Near East*, HANE 3/2, (=CRRAI 44). (Padua: Sargon srl., 2000): 48.

özellikle kral yontularında belirli kuralların dışına çıkmadan hareket etmeliydiler. Bir kralın yontusunu yapımıyla ilgili mektup bu konuda ayrıntılı bilgiler içermektedir. Mektupta şu ifadeler yer verilmiştir:

“... çizdiğim taslağa göre hükümdarın bir yontusunu yaptık; onlar kralın başka türde yontusunu da hazırladılar. Kral (yontuları) bizzat görmeli ve hangisi uygunsa o yapılmalı. Hükümdarım ellere, çeneye(?) ve saçlara dikkat etmeli. Yaptıkları kral heykelinde, yontunun yan önünde bir asa vardır, elleri dizleri üzerinde durur. Bunlar uygun görünmediğinden işi yapmıyorum. Onlara biçimle ilgili, (ya da) başka konularda bir şey söylesem beni dinlemeyecekler...”³⁸

Görsel kanıtlar da sanatçıların işlerini icra ederken denetim altında tutulduklarını ortaya koymaktadır. III. Salmanassar’a ait Balawat Kapısı’nda yer alan bir sahnede bir sanatçı kral yontusu yaparken giyiminden saraylı olduğu anlaşılan bir kişi tarafından talimatlar aldığı görülmektedir (Şekil 2).³⁹

Kraliyet rölyepleri, Asur kralının güçlü ve iyi özelliklerini etkili bir şekilde vurgulamıştır.⁴⁰ Ancak, krallık kurumunun temsilcisi olan kral sadece konu değil, aynı zamanda mesajın sahibi konumundaydı. Yeni Asur saray rölyeplerinin diğer bir yönü de mesajın uzun yıllar kitlelere ulaşabilecek mahiyette olması idi. Bu yönüyle kalıcı olan mesaj daha sonraki dönemlerde de imparatorluk propagandasının yayılmasını sağlıyordu.⁴¹ Rölyeplerde değişmeyen şey hükümdarın rolüne ve figürüne yapılan vurguydu: Kral ritüel uygulamalarında, düşman şehri ya da kalesi kuşatıldığında askeri seferlerde saldırısının ön saflarında yer alırken tasvir ediliyordu.⁴² Tasvirler içerisinde kral savaşçı ve kahraman olarak görkemli bir şekilde tasvir edilmekteydi (Şekil 3). Kralın bu şekilde tasviri ona prestij sağlamak ve düşmanlarına çeşitli mesajları aktarmaktaydı.

Asur kralları kendilerini Asur ülkesinden sorumlu çobanlar olarak göstermekteydiler. Metinlerde çokça görülen “çoban kral” ifadesi rölyelere de yansımıştı (Şekil 4). Bu tasvirler, nasıl ki bir çoban sürüsüne bakmak, onların ihtiyaçlarıyla ilgilenmek zorunda ise aynı şekilde kralın da halkıyla ilgilenmek zorunda olduğuna işaret ediyordu. Rölyeplerde kralın tasvir

³⁸ Sevin, *Asur Resim Sanatı*, 15.

³⁹ Sevin, *Asur Resim Sanatı*, 15.

⁴⁰ Steven Winford Holloway, *Aššur is king! Aššur is king!: Religion in the Exercise of Power in the Neo-Assyrian Empire*. (Leiden: Brill, 2002), 73.

⁴¹ Irene J. Winter, “Royal Rhetoric and the Development of Historical Narrative in Neo-Assyrian Reliefs”. *Studies in Visual Communications* 7, (1981): 1-37.

⁴² Winter, “Art in Empire...”, 36.

edildiği bir görev de rahiplikti. Rölyeplerde krallar, tanrıların rahibi olarak onlara hizmet eden kişiler olarak görünürler (Şekil 5) ve Tanrısal korumasının üzerlerinde olduğunu hedef kitleye gösterme çabası içerisindeydiler. II. Asurnasirpal'in Kalhu Kuzevbatı Sarayı'ndaki rölyeplerinde kanatlı cinler tarafından korunur vaziyette betimlemesi tanrısal korumanın Asur kralının üzerinde olduğuna vurgu yapıyordu (Şekil 6).⁴³

Asur kraliyet rölyepleri geleneksel olarak köklerini Eski Mezopotamya'dan almasına karşın Mezopotamya geleneğinden birtakım farklılıklar arz etmekteydi. Naram-sin gibi bazı Yakınoğu krallarının kendilerini tanrı gibi tasvir etme geleneğinin Yeni Asur kralları için geçerli olmadığını söyleyebiliriz. Yeni Asur kralları kendilerini tanrıların mütevazı kulları olarak resmetmişlerdir.⁴⁴ Ancak rölyepler zamanla birtakım değişikliklere uğramıştır. Örneğin, MÖ 745-612 yıllarında Asur kralı, daha büyük ve hatta bazen de yüce bir ışık içerisinde gösterilmekteydi. Bazı araştırmacılar, bu durumu Asur kralının yarı tanrısal doğası ilgili bir durum olarak açıklamaktadırlar.⁴⁵ Asarhaddon ve Asurbanipal döneminden itibaren ise durumun tamamen değiştiğine şahit olunmaktadır. Bu Asur kralının kendilerini insanlardan daha büyük ebatlarda betimlemeleri onların kendilerine tanrısal özellikler yüklemek istemeleriyle alakalı olmamalıdır. Kralın bu şekilde tasviri onun diğer insanlar karşısındaki üstünlüğünü vurguluyor olabilir.

Asur rölyeplerinde edilen fikirlerin de zamanla değişiklik gösterdiğini ifade etmek gerekir. Örneğin, Sargonidler dönemine kadar rölyeplerde haraç alma sahneleri fazlaca karşımıza çıkmaktaydı (Şekil 7). Böylece haraç vermenin bir görev olduğu fikri empoze ediliyordu. Sargonidler dönemiyle birlikte bu sahnelerin azaldığını görülür. Çünkü III. Tiglat-pileser ile başlayan idari değişim Sargonidler döneminde ülke topraklarının büyük bir bölümünün eyaletlere dönüştürülmesiyle sonuçlanmış, doğal olarak devlet gelirlerini haraç olarak değil vergi olarak almaya başlamıştır.

⁴³ Barbara Parker Mallowan, "Magic and Ritual in the Northwest Palace Reliefs", in: P.O. Harper and H. Pittman (eds) *Essays on Near Eastern Art and Archaeology in Honor of Charles Kyrie Wilkinson*. (New York: The Metropolitan Museum of Art, 1983): 33-39.

⁴⁴ Jerrold S. Cooper, "Divine Kingship in Mesopotamia, A Fleeting Phenomenon", in: N. Brisch (ed.), *Religion and Power-Divine Kingship in the Ancient World and Beyond*, OIS 4, Chicago: Oriental Ins., 2008): 263.

⁴⁵ Galo W. Vera Chamaza, *Die Omnipotenz Aššurs: Entwicklungen in der Aššur-Theologie unter den Sargoniden Sargon II, Sanherib und Asarhaddon*. AOAT 295. (Münster: Ugarit Verlag, 2002), 71-167.

Yeni Asur rölyeplerinde sıkça işlenen konulardan birisi savaşlarla ilgili şiddet sahneleriydi. Saray duvarları kralın ve devletin gücüyle izleyiciyi hayran bırakmak için savaş motifleriyle kaplanmıştı. Emperyalist gücün anlatımının ve temsilinin yabancı ziyaretçileri etkilemeye yönelik olması, özellikle şiddet ve zulmün betimlenmesi ve temsil edilmesi düşmanları korkutma amacı taşıyordu. Daha net bir şekilde ifade edilecek olursa, Asurlular, bu tür sahneleri düşmanın kendilerine olan sadakatini harekete geçirmek ve sağlamak için tasarlamışlardı.⁴⁶ Yeni Asur rölyepleri tematik gerginlik yaratan unsurları da içermektedir. Fetihlerin yüceltilmiş tasvirleri yanında Asur krallarının mağrurluğu da ilgi çekiciydi. Bu görüntüler izleyiciyi eyleme çekmekle kalmıyor, aynı zamanda çeşitli ve karmaşık tepkileri de uyandırarak, insanlarda bir korkuya neden olabiliyordu.⁴⁷ Bu sahnelerin saray duvarlarında sık sık işlenmesi sadece basit bir cezalandırma eylemi değildi, aynı zamanda içinde sadist öğeleri barındıran bir tür vahşiliği yansıtmaktaydı. Rölyeplerde görülen bu gaddarlık ve vahşilik Asur kralının güç sahibi olduğunu göstermeyi amaçlıyordu. Asur'un gaddarlık ve vahşiliğini ortaya koyan sahnelerin başında düşmanın kafasının kesilmesi geliyordu. Düşmanın kafasının kesilmesi teması metinlerde eski dönemlerden beri işlenmesine rağmen kabartmalarda II. Asurnasirpal zamanında görülmeye başlamıştır. Ancak kafa kesilme motifinin propaganda unsuru olarak ortaya çıkması III. Tiglatpileser zamanındadır. Eylem rölyeplerde aşamalı olarak tasvir edilmekteydi. İlk sahnede düşmanın başı kesiliyorken (Şekil 8), bunu izleyen sahnede başın kesildikten sonraki tasviri yer almaktadır (Şekil 9).⁴⁸ Düşmanın başının kesilmesi ile ilgili en çarpıcı örneklerden biri de Asurbanipal dönemine aittir. Asurbanipal'in sarayında bulunan bir sahnede kralı, ağaçlar ve çiçeklerle çevrili hoş bir asma çardağında ince oymalı ve kakmalı bir kanepede sırtüstü uzanmış kraliçesiyle birlikte, hizmetkârlarının getirdiği içkisini içerken bir ağaçta mağlup Elam kralı Teumman'ın burnundan asılmış kesik başı sallanmaktadır (Şekil 10). Ele geçirilen esirleri toplu halde katletme (Şekil 11) kazığa oturtma, kazığa asma (Şekil 12), uzuvlarını kesme, deri soyma (Şekil 13), göz oyma (Şekil 14) çokça tercih edilen motifler arasında yer almaktadır.

⁴⁶ Mario Liverani, "Historical Overview". in: D. C. Snell (ed.), *A Companion to the Ancient Near East*, (Malden: Blackwell Publishing, 2005): 17.

⁴⁷ Stephanie Reed, "Blurring the Edges: A Reconsideration of the Treatment of Enemies in Ashurbanipal's Reliefs", in: J. Cheng and M. H. Feldman (eds.), *Ancient Near Eastern Art in Context, Studies in Honor of Irene J. Winter by Her Students*. (Leiden: Brill, 2007): 101.

⁴⁸ Rita Dolce, "The 'Head of the Enemy' in the Sculptures from the Palaces of Nineveh: An Example of 'Cultural Migration'?" *Iraq, Vol. 66, Nineveh. Papers of the 49th Rencontre Assriologique Internationale, Part One*, (2004): 122-124.

Asur rölyeflerinde göze çarpan motiflerden birisi de kralın aslan avı sahnesi idi (Şekil 15). Tasvirler çok çeşitli hayvanların (aslan, boğa, kuş, at vb.) avlanmasını konu edinmesine karşın, aslan avı sahnesi en yaygın av sahnesidir. Bu motif kralın kahraman rolüne atıfta bulunuyordu. Kralın öldürdüğü aslan, imparatorluğun sınırlarını tehdit eden düşmanı temsil ediyordu.⁴⁹ Aslan avı tasvirlerinde II. Asumasirpal'in rölyefleri en ünlü olanlarıdır. II. Asumasirpal'e ait olan aslan avı rölyeflerinden birisinde Asur kralı, bir savaş arabacısı eşliğinde arabada dik bir şekilde dururken ve okunu yayından çıkarmak için ileriye bakar pozisyonda tasvir edilmiştir. Tüm sahnenin eylemi, soldan sağa tek bir doğrultuda hareket eder, düşmüş aslan dörtmala koşan atların bedenlerinin altında kalırken ya da ölümden kurtulmak için boş bir girişimde bulunurken gösterilir. Tasvirdeki ayrıntılar kralın mağrurluğunu ortaya koymaktadır.⁵⁰ Asur örneklerinden anlaşıldığı üzere; aslan avı bir soylu sporudur, gücün ve kahramanlığın simgesidir ve tanrısal gücü de vurgulamaktadır. Kral ava yardımcıları veya askerleri ile katılsa da öldürücü hamlenin daima kral tarafından yapılıyor olması kralın kahramanlığına bir gönderme olarak yorumlanmaktadır.⁵¹ Asur'da aslan avı kralın halkı için mücadelesini ve halkına karşı olan koruma güdüsünü de temsil etmektedir. Sahnenin tasviri ile sanatçıların amacı, ölmekte olan yaratıklara acımak değil, onların ham, tehlikeli varlıklarını vurgulamak ve onların, kötü düşmanlar gibi, Asur kralının ellerinde nasıl acı içinde can verdiklerini göstermekti. Asurbanipal'in aslan avı sahnesinde bu mesaj açıkça görülebilir (Şekil 16).⁵²

Rölyeflerde dinî ritüel sahneleri de tema olarak sıkça kullanılmıştır. Bu sahneler, Asur liderlerinin tehlikeli işlerine ilahi dayanak sağlamak için dinî öğeleri içerisinde barındıran bir sanat anlayışı oluşturduklarına kanıt oluşturur. Özellikle sefer sürecinde ordunun ayrılışından dönüşüne kadar olan her aşamada ritüeller yapılır, tanrıları memnun etmek için kurbanlar ve hediyeler sunulurdu. Fakat savaşan askerler için ilahi desteğin daha somut ve pratik olması gerekiyordu. Rölyeflerde tanrıların sembollerinin savaşta

⁴⁹ Julian Reade, "Ideology and Propaganda in Assyrian Art". in: M. T. Larsen (ed.), *Mesopotamia 7 - Power and Propaganda: A Symposium On Ancient Empires*. (Copenhagen: Akademisk Forlag, 1979): 332.

⁵⁰ Pauline Albenda, "Asumasirpal II Lion Hunt Relief BM124534", *Journal of Near Eastern Studies*, 31/3, (1972). 169.

⁵¹ Şükrü Özudođru, "Arkaik Dönem'den Bir Likya Dynast Mezarı Üzerindeki 'Aslan Öldürme' Sahnesi: Anlamı ve Kökeni Üzerine Değerlendirmeler", *Anadolu / Anatolia* 39, (2013): 73.

⁵² Collins, "The development of the Assyrian Reliefs", 90

orduya eşlik ettiğini gösteren sahneler mevcuttur (Şekil 17).⁵³ Bu sahneler tanrıların savaşta Asur'un yanında olduğu mesajını taşıyordu.

Saray rölyefleri Asur'un yenilmezliği konusunda aşırı güven hissi vermektedir. Rölyefler, Asur'a isyan etmenin ve düşmanlık yapmanın bedelinin öldürme ile sınırlı kalmadığını, bu insanların yurtlarından koparılıp başka coğrafyalara yerleştirildiklerini de göstermektedir.⁵⁴ Ancak bu toplu sınır dışı sahneleri birtakım insani öğeleri de içermektedir. Sürgün edilen insanların tasvir edildiği bir sahnede Asur kralının insanları acımasızca göç ettirmediği, onların ihtiyaçlarıyla ilgilendiği mesajını veriyor görünmektedir. Benzer tasvirler bebeklerini emziren anneleri ve büyük çocuklarını omuzlarında taşıyan babaları göstermektedir. Asurbanipal dönemine ait iyi bilinen bir sahnede çocuğuna su veren Kaldeli bir kadın tasviri bu örneklerden birisidir (Şekil 18). Buradaki mesaj belirsizdir. Sahnede Kaldelilerin yurtlarından koparılmalarını gösteren hüznü sahne "Asur'un acımasızlığını mı gösteriyor?" sorusunu akla getirirken, sürgün edilenlerin ihtiyaçlarının karşılanması ve onların dramatik bir şekilde tasvir edilmesi ise "Asur'un kurtarıcılığına mı atıf yapıyor?" sorusuna neden olmaktadır. Tasvirlere bakarak bu sorulara net bir cevap almak pek mümkün görünmemektedir.⁵⁵

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere, çok çeşitli konuları işleyen rölyefler, sadece elitlere ve okuma yazma bilen vatandaşlara hitap eden yazıtların aksine toplumun her kesiminden insanlara hitap ediyordu. Yine de mesajın iletilmek istendiği bireylerin erkekler olduğunu söylemek gerekir. Çünkü Asur'a düşmanlık edecek ve savaş alanında savaşacak olanlar topluluğun erkek üyeleri idi. Erkek merkezci bir söylem fikri (erkekler tarafından, erkekler için), gücün ayrılmaz bir şekilde toplumsal cinsiyete bağlı olduğunu göstermekteydi.⁵⁶

⁵³ Beate Pongratz-Leisten, Karlheinz Deller and Erika Bleibtreu, "Götterstreitwagen und Götterstandarten: Götter auf dem Feldzug und ihr Kult im Feldlager". *Baghdader Mitteilungen* 23, (1992): 351.

⁵⁴ Eski Yakınoğu'da sürgün politikası için bkz. İrfan Albayrak, "Eski Yakınoğu'nun Sürgün Politikasına Genel Bir Bakış", Eski Yakınoğu'da Sürgünler, İ. Albayrak (ed.), (Ankara: Bilgin Kültür Sanat, 2020): 1-14; Bilcan Gökçe, "Yeni Assur Krallığı'nda Savaş Esirleri Üzerine Notlar", *Mimarlar Arkeologlar Sanat Tarihçileri Restoratörler Ortak Platformu E-Dergisi*, 13/2, (2019), 34-35.

⁵⁵ Reed, "Blurring the Edges...", 108-109.

⁵⁶ Michelle I. Marcus, "Geography as Visual Ideology: Landscape, Knowledge, and Power in Neo-Assyrian Art", in: M. Liverani (ed.), *Neo-Assyrian Geography, Quaderni di Geografia Storica* 5; (Rome: Università di Roma "La Sapienza", 1995b): 193;. Faruk Akyüz, "Yeni Asur Devleti'nin Sürgün Politikası", *Eski Yakınoğu'da Sürgünler*, İ. Albayrak (ed.), (Ankara: Bilgin Kültür Sanat, 2020): 146-154.

II. Asurnasirpal ile başlayan saray duvarlarını rölyeflerle süsleme geleneği sonraki Asur kralları tarafından birtakım yenilikler uygulanarak devam ettirilmiştir. II. Sargon döneminde savaş sahnelerinin sergilendiği salonların sayısının arttığı göze çarpmaktadır. II. Sargon'un rölyeflerinin bir diğer yönü de kraliyet yıllıklarıyla bire bir örtüşmesidir. Sanherib döneminde de Asur sanatında birtakım değişiklikler göze çarpmaktadır. Sanherib döneminde kabartmalı levhalar artık kuşaklar halinde bölünmeyip, levhalar ayrıntılı tasvirlerle kaplanmıştır. Sanherib döneminde figüratif süslemelere getirilen bir diğer yenilik de uygulanan yüksek bakış açısı ve birbirini izleyen salonların anıtsal girişleriyle elde edilen perspektif etkisidir. II. Sargon'un sarayını gezenler tüm yılın olaylarını görme fırsatı bulurken, Sanherib'in sarayını gezen ziyaretçiler tek bir olayın ayrıntılı tasviriyle karşı karşıya kalırlar. Asurbanipal dönemi ise saray rölyeflerinin yapıldığı son dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Asurbanipal döneminde tasvirler kuşaklar aracılığıyla ayrılarak izleyiciye sunulmuştur. Bu dönem sanatçıları tek bir askeri seferin askeri olayını alt alta kuşaklar halinde tasvir eder, kuşaklar içindeki olaylar birbirine ters yönlerde resmedildiğinden, zıt yönlerde ilerleyen silahlı birlikler ve esirler daha güçlü bir etki yaratır.⁵⁷

Asurbanipal dönemiyle birlikte görülen en önemli yenilik ise rölyeflerdeki resmin, hikâyesi ile birlikte anlatımıdır. Bu tarz, Mısır sanatında görülen bir özelliktir. Mısır üzerinde güçlü bir egemenlik kurmuş olan Asurbanipal bu Mısır geleneğini Asur sanatına taşımış olabilir.⁵⁸ Günümüz çizgi romanlarındaki bu özellik British Meseum'da sergilenen Til-Tuba zaferinin anlatıldığı Ninive rölyeflerinde açıkça görülmektedir. Savaş sırasında Teumman'ın ve oğlunun ele geçirilmesi anı konuşmalarla birlikte verilmiştir (Şekil 19). Rölyefte yer alan metinlerde şu ifadeler yer almaktaydı: *"Teumman, çaresizlik içinde oğluna şöyle dedi: 'Yayını al.'"*⁵⁹ Rölyefin ortasında yer alan başka bir pasajda ise *"Şiddetli savaşta yaralanan Elam Kralı Teumman'ın en büyük oğlu Tammaritu onu elleriyle aldı (ve) hayatlarını kurtarmak için kaçtılar. Bir ormanın ortasında saklandılar. Aşşur ve İstar'ın cesaretlendirmesiyle onları öldürdüm. Onların kafalarını birbirlerinin (gözleri) önünde kestim"*⁶⁰ ifadesi yer almaktaydı. Özetlemek

⁵⁷ Nadali, "Tarih Konulu Kabartmalar...", 384-385.

⁵⁸ İsmail Coşkun, "Til Tuba Savaşı ve Zafer Töreni", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 6, Sayı: 77, (2018): 597.

⁵⁹ Ernst F. Weidner, "Assyrische Beschreibungen der Kriegs-Reliefs Aşşurbânâplis", *Archiv für Orientforschung* 8. Bd. (1932-1933): 175-203 no: 7a; Pamela Gerardi, "Epigraphs and Assyrian Palace Reliefs: The Development of the Epigraphic Text", *Journal of Cuneiform Studies*, Vol. 40 - No. 1, (1988): 30.

⁶⁰ Weidner, "Assyrische Beschreibungen...", no 9; Gerardi, "Epigraphs and Assyrian Palace Reliefs...", 31.

gerekirse, anlatı gelişiminin her aşamasının eksiksiz bir şekilde anlatıldığı Til-Tuba Savaşı'nı betimleyen kabartmalarda yenilikçi bir sürekli anlatım tekniği benimsenmiştir.⁶¹ MÖ 7. yüzyılda Asur sanatında görülen bir diğer yenilikte kralın daha büyük ebatlarda tasvir edilmesiydi. Tasvirlerde kralın daha büyük gösterilmesi de Mısır Seferi sırasında Mısır sanatından Asur sanatına geçen bir özellik olmalıdır.⁶²

Sonuç olarak rölyefler tarihsel gerçekleri kendi çıkarları doğrultusunda Asur perspektifinden gösteriyor ve sanatçılar rölyefler üzerinde Asur propagandasını açıkça ortaya koyuyorlardı. Mesela Asur askerleri savaş alanında ölü bir şekilde ya da olumsuz sahneler içerisinde asla gösterilmemekteydi. Asur askerleri her zaman düşman askerlerini kahramanca imha ederken tasvir edilmekteydi. Asur rölyefleri Asur'un başarısızlıklarını asla konu edinmemekte ve tasvirlerde Asur'un gücünü yüceltecek sahneler seçilmekteydi. Asurlulardan günümüze kadar tarih sahnesinde varlık gösteren birçok devlet de görsel malzemenin bu gücünü çıkarları doğrultusunda kullanmıştır.⁶³

Anıtlar (Steller, kaya kabartmaları)

Asur kralları fethettikleri geniş toprakları anıtlarla donatmışlardı. Kamusal anıtlar müşterek bir aidiyet duygusu ve hikâyelerle bezeli kültürel bir bellek meydana getirmeleri⁶⁴ sebebiyle imparatorluğun önemli araçlarından birisi olarak değerlendirilebilir. Kraliyet anıtları askeri harekât sırasında dikilmiş steller ve kaya kabartmalarından oluşmaktaydı. Yeni Asur kralları gerçekleştirdikleri büyük fetihlerle ve inşa ettikleri büyük yapılarla övündükleri gibi kaya kabartmaları yapmak ve steller dikmekle de övünürlerdi. Anlaşıldığı kadarıyla krallar için kabartma yaptırmak ve stel dikmek en az diğerleri kadar önemli ve yüceltici bir faaliyetti.⁶⁵ Bu anıtlar II. Asurnasirpal'den Asurbanipal'e kadar olan dönemde tahta geçen bütün krallar tarafından çeşitli yerlere dikilmiş, böylece geniş bir coğrafi alana yayılmıştır.⁶⁶ Bu anıtların yapıldıkları yerler incelendiğinde özenle seçilmiş stratejik noktalar olduğu açıkça görülebilir. Hem arkeolojik bulgulardan hem

⁶¹ Watanabe, "Reading Ashurbanipal's Palace Reliefs...", 229.

⁶² Paul Collins, "The development of the individual enemy in Assyrian art", *Notes in the History of Art*, 25(3), (2006): 6-7.

⁶³ Francis Haskell, *History and its Images*. (New Haven: Yale Univ. Press. 1993), 3-4.

⁶⁴ Ömür Harmanşah, *Eski Yakınoğu'da Kent, Bellek, Anıt* (Çev. Fügen Yavuz). (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2015), 136.

⁶⁵ Kemalettin Köroğlu, "Anadolu'daki Yeni Asur Dönemi Kaya Kabartmaları: 2015 Yılı Araştırmaları", *Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü 34. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, (Edirne: 2017): 341

⁶⁶ Shafer, "Assyrian Royal Monuments on the Periphery...", 133-134.

de yazılı kaynaklardan elde edilen bilgiler stellerin ve kaya kabartmalarının bulunduğu yerlerin dağ geçitleri ve taş ocakları gibi stratejik mevkiiler, doğal su kaynakları ya da nehir kaynakları gibi simgesel olarak yüklü alanlar olduğunu göstermektedir. Bu anıtlar Asur İmparatorluğu'nun ideolojik varlığının tesis edilmesi amacıyla yöredeki toplumlarla iletişime geçilmesi gereken sınır bölgelerinde ve henüz yenilenmiş ya da yeni kurulmuş kent merkezlerinde de yükselmekteydi.⁶⁷

Yeni Asur belgelerinde stel kelimesi “NA₄.NA.RÚ.A⁶⁸” ya da “narû⁶⁹” şeklinde görülmektedir. Kaya kabartması için ise “ALAM⁷⁰”, “şalam⁷¹(şalmu)” ve “NU⁷²” kelimeleri kullanılmıştır. Bu kelimeler heykel anlamına gelmekle birlikte kaya üzerine tanrının ve kralın figürlerinin çizildiği kabartmaları da ifade etmektedir.⁷³ Kraliyet anıtları bugün bile Asur krallarının gücünü ve boyunduruk altındakilerin acizliğini göstermektedir. Bu durum yazıtlara da yansımıştı. III. Adad-nirari, Hatti ülkesine çıktığı sefer sonrası Zabanni'ye bir heykel diktiğini şu şekilde belirtmektedir: “*o zaman azametli heykelimi yaptım ve kahramanca zaferlerim (ve) başarılarıma yazdım. Ve onu Zabanni'ye diktim.*”⁷⁴ III. Salmannasar da Lutibu, Hayyānu, Sam'al, Patina, Bīt-Adini, ve Sangara şehirlerini yenilgiye uğrattıktan sonra görkemli bir heykel diktiğini şu ifadelerle anlatmaktadır: “*Kendimin devasa bir kraliyet heykelini yaptım ve kahramanlık eylemlerimi ve muzaffer eylemlerimi [onun üzerine] yazdım. Amanos silsilesinin eteklerindeki Saluara Nehri kaynağının önüne (onu) diktim.*”⁷⁵ III. Tiglat-pileser de Manna, Ellipu, Namri, Bīt-Sangibūti toprakları ve tüm doğu dağları üzerine gerçekleştirdiği sefer sonrası buraya stel diktiğini yazıtlarına şöyle kaydettirmiştir: “*Dağların çevresine bir stel yaptım. Onun üzerine efendilerim büyük tanruların sembollerini çizdim (ve) onun üzerine kraliyet resmimi yaptım.*”⁷⁶

Steller, Yeni Asur Dönemi'nin en seçkin anıtları konumundaydı. Steller, Asur kralının gücünü, kusursuzluğunu ve tanrısal kişiliğini

⁶⁷ Harmanşah, *Eski Yakınoğu'da Kent, Bellek, Anıt*, 129.

⁶⁸ RINAP 1 no. 37: 45; RIMA 2 A.0.101.50: 33; RIMA 3 A.0.102.25: 29.

⁶⁹ RIMA 2 A.0.99.2: 131; RIMA 3 A.0.102.13: l.e. 6'.

⁷⁰ RINAP 1 no. 6: 4; RINAP 1 no. 42: 10'; RIMA 2 A.0.101.17: i 89; RIMA 3 A.0.102.6: i 45

⁷¹ RINAP 1 no. 39: 24; RINAP 3/1 no. 10: 21; RINAP 4 no. 60: r 28'; RIMA 3 A.0.104.6: 26; RIMA 2 A.0.101.33: 7'; RIMA 3 A.0.102.2: ii 8; RIMA 3 A.0.105.2: 15; RIMA 3 A.0.103.1: iii 20.

⁷² RIMA 2 A.0.101.17: v 78; RIMA 3 A.0.102.13: ii 3; RINAP 4 no. 55: 4'.

⁷³ CDA 2000: 332.

⁷⁴ RIMA 3 A.0.104.6: 21-22.

⁷⁵ RIMA 3 A.0.102.1, RIMA 3 A.0.102.1; 53-63.

⁷⁶ RINAP 1 no. 35, iii 31-33.

göstermek amacıyla yapılmakta ve herkesin görebileceği kamusal alanlara ya da yol güzergâhlarına yerleştirilmekteydi.⁷⁷ Stellerdeki ifade tarzı onların Asur propagandasının araçları olarak tasarlandığını göstermektedir. Steller, yerleştirildikleri şehirlerde seyircilerin politik tutum ve davranışlarını etkileme amacı taşıyordu. Mezopotamya’da Sumer şehir devletleriyle birlikte kralların kendilerine ait steller dikmeye başladıkları görülmektedir. Bu steller kralların kahramanlıklarını ön plana çıkaran propaganda aracı niteliğindeydiler. Örneğin, Lagaş kralı Eanatum’un Akbabalar Steli ve Akad kralı Naram-Sin Steli kralın kahramanlığını ön plana çıkaran sahnelerle düşmanlar üzerinde caydırıcı etki yaratmaları amacı taşıyor olmalıydılar. Bu yönüyle stellerin üzerinde kralların kahramanlıklarının ve başarılarının anlatılması bölgedeki krallıklara imparatorluğun ve kralın gücünü gösteren bir mesajı iletmekteydi. Mesela Sanherib, Ğardişpu Bît-Kubatti ve ArrapĞa şehirlerini ele geçirdikten sonra buraya bir stel dikmiş ve stelin üzerine başarılı fetihlerini yazmıştı.⁷⁸ Bu tarz steller Asur krallarının yenilmezliğine ve ezici gücüne vurgu yapmaktaydılar. Kralın başarılarının ve gücünün anlatıldığı en güzel örneklerden birisi III. Salmanassar’ın Kurkh Steli’dir (Şekil 20). Stelin yazıt kısmında tanrılar yüceltildikten sonra kralın iyi, güçlü özelliklerini anlatan unvanlarına vurgu yapılır ve sonrasında Hubuşkia, Urartu ve Nairi üzerine yaptığı sefer anlatılır.⁷⁹ Stelin üst kısmında Tanrı sembollerine yer verilmesi, kralın dinî yönüne vurgu yapmakta, bir bakıma tanrıların desteğini ifade etmektedir. Steller de tanrı tasvirlerinin ya da tanrısal işaretlerin yer alması Mezopotamya’da çok köklü bir geleneğin devamıydı. III. Ur sülalesi devrine ait Ur-Nammu Steli’nde kral tanrısal sembollerin altında tanrılara sunum yaparken tasvir edilmekteydi.

Asur stellerinin propaganda aracı olarak kullanımı Asarhaddon’un Til-Barsip (Tell Ahmar) ve Sam’al’a yaptırdığı steller de (Şekil 21 ve 22) açıkça görülmektedir.⁸⁰ Bu stellerde yer alan tasvirlerde ele geçirilen esirler diz çökmüş pozisyonda Asarhaddon’a yalvarmaktadır. Stellerde esirler cüce görüntüsü verilerek resmedilmiştir. Kralın huzurunda diz çökmüş şekilde tasvir edilen

⁷⁷ Kemalettin Köroğlu, “Anadolu’da Yeni Asur Dönemi Stelleri ve Kaya Kabartmaları”, K. Köroğlu ve S. F. Adalı (eds), *Asurlular: Dicle’den Toroslar’a Tanrı Asur’un Krallığı*. (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018): 201.

⁷⁸ RINAP 3/1 no. 2: 24-26.

⁷⁹ L. Gürkan Gökçek, *Asurlular*, (Ankara: Bilgin Kültür Sanat 2015): 142-143; Köroğlu, “Anadolu’da Yeni Asur Dönemi Stelleri...”, 171.

⁸⁰ Barbara Nevling Porter, “Assyrian Propaganda for the West: Esarhaddon’s Stelae for Til Barsip and Sam’al”, in: G. Bunnens (ed.), *Essays on Syria in the Iron Age*. Ancient Near Eastern Studies Supplement 7, (Louvain-Paris-Sterling: 2000): 143-176.

kişiler Sidon kralı Abdi-Milküti ve Mısır veliaht prensi olmalıdır.⁸¹ Bu iki stel Asur kralının gücüne ve görkemine açıkça vurgu yapmaktaydı.

Asur'un fethettiği uç noktalara steller dikmesi sınırların tesis edilmesinde stellerin bir araç olduğu şeklinde de yorumlanabilir. Liverani fethedilen topraklara stel dikmenin Asur İmparatorluğu'nun sınırlarını çizmede bir araç olduğunu iddia etmektedir. Bu durum aslanların kendi bölgelerini işaretlemelerine benzetilebilir. Stel dikme siyasi açıdan çekişmeli yerleri ayinsel olarak işaretleme görevini yerine getiriyor ve Asur ülkesi dışında kalan toprakların sınırları çiziliyor ve somut olarak Asur ülkesine bağlanıyordu. Asur kralları bölgesel öneme sahip mevkilere ve Dicle'nin kaynağından Fırat'ın kaynağına kadar olan coğrafyayı Asur kaya kabartmalarıyla donatarak, bu bölgeler üzerinde yetki kullanmayı talep etmişlerdir.⁸²

Stellerin sınır tayin etmede bir araç olarak kullanımı başka uygarlıklarda da görülmekteydi. Kiş Kralı Mesilim stel dikerek, Umma şehri ile sınır tayin ettiğini yazıtlarında belirtmekteydi.⁸³ Akad kralı Sargon ve Naram-Sin de Toros Dağları'nı aşarak buraya stellerini diktiklerini belirtirler ve bununla övünürler. Asur kralları da bu geleneği devam ettirerek hükümdarlıkları süresince uç noktalara ya da önemli kavşaklara steller dikmişlerdir.⁸⁴ Asur kralları ulaştıkları uç noktalara kaya kabartmaları yapmayı da gelenek haline getirmişlerdi. Kaya kabartmaları, stellerden farklı olarak, yerleşim yerlerinden uzak noktalara yapılmaktaydı. Bu durum Anadolu'da bulunan Asur kaya kabartmalarında açıkça görülmektedir. Hesana, Şah (Cudi), Bırkleyn, Ergani/Gisgis ve Uzunoğlan kaya kabartmaları Torosların yüksek yerlerinde ulaşılması güç alanlara yapılmışlardı.⁸⁵ Harmanşah, kaya kabartmaları ve kayaya oyulmuş anıtları, devlet iktidarını meşrulaştırma aracı olarak kabul etmektedir. Asurlular, hâkimiyetleri altındaki topraklarda egemenliklerini genişletmeye çalışırken, tanrısal dünyalarıyla politik hedeflerini birleştiriyorlardı.⁸⁶ Köroğlu ise,

⁸¹ Porter, "Assyrian Propaganda for the West ...", 174.

⁸² Harmanşah, *Eski Yakınoğu'da Kent, Bellek, Anıt*, 133-134.

⁸³ Thomas Fish, "War and Religion in Ancient Mesopotamia", *Bulletin of the John Rylands (BJRL)*, 23/2, (1939): 392.

⁸⁴ Siddall, *The Reign of Adad-nirari III...*, 16.

⁸⁵ Kemalettin Köroğlu, "Anadolu'da Yeni Asur Dönemi Stelleri...", 203; Kemalettin Köroğlu, "Anadolu'daki Yeni Assur Dönemi Stelleri ve Kaya Kabartmaları: İlk Sonuçlar", *Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler* 41, (2016): 11.

⁸⁶ Ömür Harmanşah, "Stone Worlds: Technologies of Rock-Carving and Place-Making in Anatolian Landscapes", in: A. B. Knapp and P. van Dommelen (eds.), *Cambridge Handbook of the Bronze and Iron Age Mediterranean*. (Cambridge: Cambridge University Press, 2014): p. 384.

kabartmaların ulaşılmaması güç alanlara yapılmaları ve görülmesi zor alanlarda bulunmalarının bunların propaganda aracı olarak yapılmış olma ihtimalini zorlaştırdığını belirtmektedir. Kaya kabartmaları problemlili bölgelere düzenlenen seferler sırasında ordunun ulaştığı son noktayı gösteriyor olabilir. Ayrıca kaya kabartmaları bir sınır hattı belirliyorlarmış gibi görünse de özellikle Anadolu'daki kaya kabartmalarının Asur merkezlerinden uzak yerlerde bulunması böyle bir değerlendirmede bulunmayı imkânsız kılmaktadır.⁸⁷ Ancak kralların yıllıklarında daha önce hiçbir kralın ulaşmadığı yere ulaştıklarını söylemeleri ve buraya anıt dikmekle övünmeleri, propaganda unsuru olmasa da açık bir prestij ve övünç kaynağı olarak görülmektedir.

İmparatorluk anıtları politik amaçlara hizmet etmesinin yanı sıra başka anlamlar da taşımaktaydılar. Kraliyet stelleri ve kaya kabartmaları, tören ve ritüel faaliyetlerine de işaret etmekteydi. Bu nedenle bu ürünler kutsal eylemleri anlatan nesnelere olarak görünüyorlar. Shafer, anıtların bu şekilde görülmesinin, Asur sanatına yeni bir kimlik kazandırdığını belirtmektedir.⁸⁸ Görsel ve yazılı anlatılarda anma amaçlı inşa etkinliği (stel dikilmesi) kraliyet seferleri sırasında gerçekleştirilen törensel bir olay olarak ortaya çıkmaktadır. Simgesel olarak yüklü bu anma eylemleri süreklilik gösteren kült etkinlikleri için alanlar yaratarak fethedilen peyzajların sınırlarını daha net çizmektedir.⁸⁹

Sonuç

Hükmetme ve hükmedilme olgusu insanoğlunun bir arada yaşamasını mümkün kılan bir gerekliliktir. Ancak burada hükmedenin toplumun diğer kesimi açısından belirli özellikleri taşıması ve yönetilen kitle nezdinde kabul görmesi bu ilişkinin sağlıklı bir şekilde sürdürülebilmesi açısından temel prensiplerdi. İşte bu noktada hâkimiyeti elinde tutan kişiler bu kabullenmeyi çoğunlukla tanrısal olarak temellendirdiği devlet ideolojisini devreye sokarak sağlamaktaydılar. Bu ideolojinin halka ve yönetilen toplumlara indirgenmesinde ise propaganda olarak adlandırdığımız uygulamalar devreye girmektedir. Tarihsel süreçte bu uygulamaların başarılı sonuçlar verdiğini kanıtlayan birçok örnek mevcuttur. Tarihe baktığımızda hemen hemen bütün monarşik yöneticilerin, hatta birçok demokrasiye dayalı birçok iktidarın meşruluklarını ve güçlerini pekiştirmek için propagandayı bir araç olarak kullandıklarına şahit oluruz. Asur kralları da mutlak güçlerini

⁸⁷ Köroğlu, "Anadolu'da Yeni Asur Dönemi Stelleri...", 203.

⁸⁸ Shafer, "Assyrian Royal Monuments on the Periphery...", 133-134.

⁸⁹ Harmanşah, *Eski Yakınoğu'da Kent, Bellek, Anıt*, 130.

halkına göstermek ve böylece yönetsel anlamda rakipsiz olabilmek amacıyla propagandaya başvurmuşlardır.

Belirli bir fikri, inancı ve temenniye kitleler arasında yaygınlaştırmada kullanılan ve insanları manipüle etme amacı taşıyan propaganda Yeni Asur kralları tarafından etkili bir şekilde kullanılmış ve Asur kralları propagandayı siyasi tutum ve davranışları sembolik kamusal eylemler ve kasıtlı baskılama içeren uygulamalar aracılığıyla etkili bir şekilde kullanmışlardır. Hiç şüphe yok ki, bu ideolojik propagandanın ana alıcıları tüm Asur halkı, Asur ordusundaki askerler, imparatorluk içerisinde üretimi sağlayacak olan insanlar, Asur'a düşmanlık eden ya da edecek olan yöneticileri ve onların halklarıydı. Emperyalizm aygıtları olan propaganda araçlarının etkin, cezbedici ve ikna edici olmaları, halkın iktidarla aynı ideolojiyi benimsemesini sağlaması ve düşmanlar üzerinde psikolojik baskı oluşturması yönünden önemliydi. Bu nedenle propaganda araçları devlet kontrolünde üretilmekteydi. Kraliyet yazıtları, saray rölyefleri ve kraliyet yapıları Asur kraliyet ideolojisini propaganda eden temel araçlardı. Propaganda araçlarının imparatorluğa sağlayacağı yararlar asla küçümsenmemelidir, çünkü bu araçların doğru ve etkili bir şekilde kullanımı krallara muazzam bir itibar sağlamakta ve iktidarlarının güçlenmesine hizmet etmektedir.

Özellikle Asur sanatının görsel ürünleri olan rölyefler ve anıtlar toplumun her kesimine ulaşabildikleri için imparatorluk yararına büyük etkiler ortaya çıkarmışlardır. Bu eserler izleyici kitle üzerinde ciddi bir etki yaratmaktaydı. Hedef kitle Asur halkı ise sahnelerde yer alan özellikle savaş sahnelerinin büyüleyiciliği ve acımasızlığı karışığında krallarını eşsiz bir yere oturtmakta ve ona büyük saygı duymaktaydılar. Bu sahnelerin düşman açısından değerlendirildiğinde ise sınır tanımayan cezalandırma yöntemleri onların zihinlerinde derin bir yer etmekte ve Asur'a düşmanlık etmenin yıkıcı sonuçları olacağı mesajını taşımaktaydı. Asur kralları çoğunlukla çarpıtılmış bu sahnelerdeki savaş ve akabinde düşmanın maruz kaldığı acımasız cezalandırma sahneleriyle siyasi tutum ve davranışları manipüle etmeyi amaçlamışlardır. Bu amaçla bu görsel araçların etkisini artırmaya yönelik olarak işinin ehli sanatçılar aracılığıyla sanatın gücünü siyasi çıkarları doğrultusunda başarılı bir şekilde kullanmışlardır. Asur egemen gücü, bunu gerçekleştirirken özel çıkarlarını meşrulaştırmaya hizmet eden kültürel sembollerden yararlanmıştır. Bu kültürel sembollerin başında, dinî inançlar geliyordu. Tanrısal Asur yönetimi, kendilerini düzensiz olan (yani Asur kontrolünün dışında) uluslara “düzen” getirme görevine sahip görevliler olarak tüm eylemlerini “Tanrı Aşşur’un ve büyük tanrıların” emirleri üzerine gerçekleştirdiklerini lanse etmekteydiler. Başka halkların ve

bölgelerin tabi kılınması tanrıların emriydi ve bu tüm sonuçları haklı çıkarmak için yeterliydi. Özellikle savaşı ideolojik olarak yasal bir temele oturtan Asur kralları tanrıların buyruklarını yerine getiren kullar olarak büyük fetih hareketleri gerçekleştirmiştiler. Zafer elde edildikten sonra Asurlular, “psikolojik savaş” olarak adlandırılan korkunç ama etkili bir askeri taktiği uygulamaya koyuyorlardı. Asurlular düşman liderlerini öldürerek ve ele geçirilen esirleri şehrin surlarından asarak, onların çocuklarını yakarak, düşmanın başını ve uzuvlarını keserek, yakalanan esirleri yol boyunca kazıklara geçirerek şiddeti düşmanlarına bir gözdağı olarak sunmaktaydılar. Üstelik bu propaganda programlarını da bu seferlerden elde ettikleri ekonomik kazanımlarla gerçekleştiriyorlardı. Başarılı askeri seferlerden sonra Asur kralı gittiği en uç noktalara steller dikmekte ve kayalara kabartmalar yontturmaktaydı. Hatta Asur merkezlerine taşınan büyük miktardaki altın ve gümüş sayesinde büyük imar faaliyetleri finanse edilmekte ve kral kendisinin ikametgahı olarak kullanacağı yeni bir saray inşa ederek başarılı icraatlarını sarayının duvarına süsletmekteydi. Bu görsel sanat ürünleri devrin en önemli propaganda aracı olarak günümüzdeki broşürler ve afişler gibi propaganda araçları olarak kullanılmaktaydılar.

KAYNAKÇA

- Akyüz, Faruk. “Yeni Asur Devleti'nin Sürgün Politikası”, *Eski Yakındoğu'da Sürgünler*, İ. Albayrak (ed.), (Ankara: Bilgin Kültür Sanat, 2020): 129-180.
- Albayrak, İrfan. “Eski Yakındoğu'nun Sürgün Politikasına Genel Bir Bakış”, *Eski Yakındoğu'da Sürgünler*, İ. Albayrak (ed.), (Ankara: Bilgin Kültür Sanat, 2020): 1-14.
- Albenda, Pauline. “Asurnasirpal II Lion Hunt Relief BM124534”, *Journal of Near Eastern Studies*, 31/3, (1972). 167-178.
- Armağan, Ahsen. “Siyasal Bir İletişim Türü Olarak Propaganda”. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi* 9, (1999): 417-426.
- Arsev, Bektaş. *Kamuoyu İletişim ve Demokrasi*. (İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 1996).
- Ataç, Mehmet Ali. *The Mythology of Kingship in Neo-Assyrian Art*. (Cambridge: Cambridge University Press, 2010).
- Bahrani, Zainab, *The Graven Image: Representation in Babylonia and Assyria: Archaeology, Culture, and Society*. (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2003).
- Barnett, Richard D. and Falkner, Margeret. *The Sculptures of Asur-nasir-apli II (883–859 B.C.), Tiglathpileser III (745–727 B.C.) and Esarhaddon (681–669 B.C.) from the Central and South-West Palaces at Nimrud*. (London: Trustees of the British Museum, 1962).
- Barnett, Richard D. *Sculptures from the North Palace of Ashurbanipal at Nineveh (668- 627 B.C.)*. (London: 1976).
- Barnett, Richard D., Bleibtreu, Erika and Turner, Geoffrey, (1998). *Sculptures from the Southwest Palace of Sennacherib at Nineveh*. (London: 1998).
- Bedford, Peter R. “The Neo-Assyrian Empire”. in: I. Morris and W. Scheidel (eds.), *The Dynamics of Ancient Empires: State Power from Assyria to Byzantium*. (Oxford and New York: 2009): 30–65.
- Botta, Paul Emile and Flandin, Eugène. *Monuments de Ninive*, vols. I-II, (Paris: 1849).
- CDA: Black, Jeremy, Andrew George and Nicholas Postgate (eds.), *A Concise Dictionary of Akkadian*. (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2000).
- Chamaza, Galo W. Vera. *Die Omnipotenz Aššurs: Entwicklungen in der Aššur-Theologie unter den Sargoniden Sargon II, Sanherib und Asarhaddon*. AOAT 295. (Münster: Ugarit Verlag, 2002), 71-167.
- Collins, Paul “The development of the individual enemy in Assyrian art”, *Notes in the History of Art*, 25(3), (2006): 1-8.
- Collins, Paul. “The development of the Assyrian Reliefs”, *MARQ Arqueologia y Museos* 03, (2008a): 81-91.
- Collins, Paul. *Assyrian Palace Sculptures*, Photographers: Lisa Baylis and Sandra Marshall, (London: British Museum Press, 2008b).
- Cooper, Jerrold S. “Divine Kingship in Mesopotamia, A Fleeting Phenomenon”, in: N. Brisch (ed.), *Religion and Power-Divine Kingship in the Ancient World and Beyond*, OIS 4, Chicago: Oriental Ins., 2008): 261-266.

- Coşkun, İsmail. "Til Tuba Savaşı ve Zafer Töreni", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 6, Sayı: 77, (2018). 591-600.
- Crouch, Carly L. *War and Ethics in the Ancient Near East: Military Violence in Light of Cosmology and History*. BAW 407fv, (Berlin-New York: Walter de Gruyter, 2009).
- Daloğlu, Hakan. "Asur'da Despotik İktidarın Politik Şiddeti". *Aktüel Arkeoloji*, 51, (İstanbul: Aktüel Arkeoloji Yayınları, 2016): 50-65.
- Dolce, Rita. "The 'Head of the Enemy' in the Sculptures from the Palaces of Nineveh: An Example of 'Cultural Migration'?" *Iraq, Vol. 66, Nineveh. Papers of the 49th Rencontre Assriologique Internationale, Part One*, (2004): 121-132. 122-124.
- Doob, Leonard W. "Propaganda", in: E. Barnouw et all. (eds.), *International Encyclopedia of Communications*, Vol. 3, (New York: Oxford University Press. 1989): 374-378.
- Doob, Leonard W. *Public Opinion And Propaganda*. (New York: Henry Holt & Co, 1948).
- Düring, Bleda S. *The Imperialisation of Assyria: Ideology. Studies in Ancient Near Eastern Records* (SANER 10), (Boston: De Gruyter, 2016).
- Düring, Bleda S. *The Imperialisation of Assyria: An Archaeological Approach*. (Cambridge: Cambridge University Press, 2020).
- Ellul, Jacques. *Propaganda: the Formation of Men's Attitudes* (translated by K. Kellen & J. Lerner, and introduced by K. Kellen). (New York: Vintage Books, 1965).
- Fish, Thomas. "War and Religion in Ancient Mesopotamia", *Bulletin of the John Rylands* (BJRL), 23/2, (1939): 387-402.
- Garelli, Paul. "Territoires et Frontières Dans le Inscriptions Royales Médio-Assyrienne". in: F. M. Fales et all (eds.), *Landscapes, Territories, Frontiers, and Horizons in the Ancient Near East*, HANE 3/2, (=CRRAI 44). (Padua: Sargon srl., 2000): 45-48.
- Gerardi, Pamela. "Epigraphs and Assyrian Palace Reliefs: The Development of the Epigraphic Text", *Journal of Cuneiform Studies*, Vol. 40 - No. 1, (1988): 1-35.
- Gökçe, Bilcan "Yeni Assur Krallığı'nda Savaş Esirleri Üzerine Notlar", *Mimarlar Arkeologlar Sanat Tarihçileri Restoratörler Ortak Platformu E-Dergisi*, 13/2, (2019): 20-52
- Gökçek, L. Gürkan. *Asurlular*, (Ankara: Bilgin Kültür Sanat 2015).
- Harmanşah, Ömür. "Stone Worlds: Technologies of Rock-Carving and Place-Making in Anatolian Landscapes", in: A. B. Knapp and P. van Dommelen (eds.), *Cambridge Handbook of the Bronze and Iron Age Mediterranean*. (Cambridge: Cambridge University Press, 2014): 379-394.
- Harmanşah, Ömür. *Eski Yakındoğu'da Kent, Bellek, Anıt* (Çev. Fügen Yavuz). (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2015).
- Haskell, Francis. *History and its Images*. (New Haven: Yale Unv. Press. 1993).
- Holloway, Steven Winford. *Aššur is king! Aššur is king!: Religion in the Exercise of Power in the Neo-Assyrian Empire*. (Leiden: Brill, 2002).

- Horunlu, Tuğçe. “Yeni Asur Dönemi Devlet Politikalarında Din Faktörü”, Mezopotamya'nın Eski Çağlarında İnanç Olgusu ve Yönetim Anlayışı, Editörler: L. G. Gökçek, E. Yıldırım ve O. Pekşen, (İstanbul: Değişim Yayınları, 2019): 383-400.
- Jowett, Garth, “Propaganda, Visual Communication of”, in: W. Donsbach (ed.), *The International Encyclopedia of Communication*. (Malden: Blackwell Publishing, 2008): 3919-3925.
- Jowett, Garth S. and O'Donnell, Victoria. *Propaganda and Persuasion*. (London: SAGE Publication, 2012).
- Karlsson, M. (2013). Early Neo-Assyrian State Ideology: Relations of Power in the Inscriptions and Iconography of Ashurnasirpal II (883–859) and Shalmaneser III (858–824), Uppsala University.
- King, Leonard William. *Bronze Reliefs from the Gates of Shalmaneser, King of Assyria B.C. 860-825*, (London: 1915).
- Köroğlu, Kemalettin. “Anadolu'daki Yeni Assur Dönemi Stelleri ve Kaya Kabartmaları: İlk Sonuçlar”, *Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler* 41, (2016): 8-12.
- Köroğlu, Kemalettin. “Anadolu'daki Yeni Asur Dönemi Kaya Kabartmaları: 2015 Yılı Araştırmaları”, *Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü 34. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, (Edirne: 2017): 329-354.
- Köroğlu, Kemalettin. “Anadolu'da Yeni Asur Dönemi Stelleri ve Kaya Kabartmaları”, K. Köroğlu ve S. F. Adalı (eds), *Asurlular: Dicle'den Toroslar'a Tanrı Asur'un Krallığı*. (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018): 162-207.
- Lasswell, Harold D. “The Theory of Political Propaganda”, *American Political Science Review*, 21, (1927): 627–631.
- Liverani, Mario. “Historical Overview”. in: D. C. Snell (ed.), *A Companion to the Ancient Near East*, (Malden: Blackwell Publishing, 2005): 3-19.
- Liverani, Mario. “Ideology of the Assyrian Empire”. in: Larsen M.T. (ed.), *Mesopotamia 7 - Power and Propaganda: Symposium on Ancient Empires*. (Copenhagen: Akademisk Forlag, 1979): 297-317.
- Liverani, Mario. “Untruthful Steles: Propaganda and Reliability in Ancient Mesopotamia”, in: S. C. Melville and A. L. Slotsky (eds.), *Opening The Tablet Box. Near Eastern Studies in Honor of Benjamin R. Foster (Culture and History of the Ancient Near East 42)*, (Leiden: Brill, 2010): 229-244.
- Liverani, Mario. *Assyria: The Imperial Mission* (translated by A. Trameri and J. Valk), (Winona Lake/Indiana: Eisenbrauns, 2017).
- Liverani, Mario. *Prestige and Interest: International Relations in the Near East ca. 1600-1100 BC* (History of The Ancient Near East Studies), (Padua: Sargon srl., 1990), 13-14.
- Mallowan, Barbara Parker. “Magic and Ritual in the Northwest Palace Reliefs”, in: P.O. Harper and H. Pittman (eds) *Essays on Near Eastern Art and Archaeology in Honor of Charles Kyrie Wilkinson*. (New York: The Metropolitan Museum of Art, 1983): 33-39.

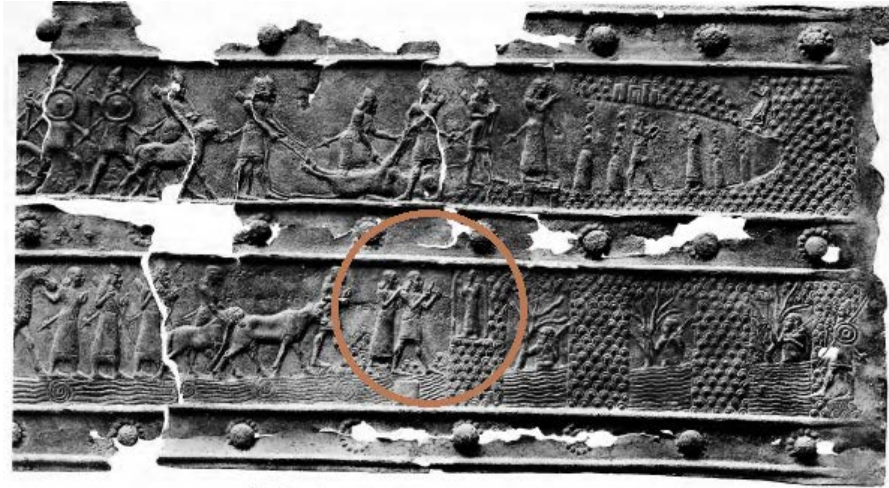
- Marcus, Michelle I. “Art and Ideology in Ancient Western Asia”, in: J. M. Sasson (ed.), *Civilizations of the Ancient Near East 4*, (1995a): 2487-2505.
- Marcus, Michelle I. “Geography as Visual Ideology: Landscape, Knowledge, and Power in Neo-Assyrian Art”, in: M. Liverani (ed.), *Neo-Assyrian Geography*, Quaderni di Geografia Storica 5; (Rome: Universita di Roma “La Sapienza”, 1995b): 192-202.
- Nadali, Davide. “Tarih Konulu Kabartmalar ve görsel Anlatım: İmgeler yoluyla Anlatım”, U. Eco (ed.), *Antik Yakındoğu* (Çev. L. Tonguç Basmacı), (İstanbul: 2018), 383-386.
- Özüdoğru, Şükrü, “Arkaik Dönem’den Bir Likya Dynast Mezarı Üzerindeki ‘Aslan Öldürme’ Sahnesi: Anlamı ve Kökeni Üzerine Değerlendirmeler”, *Anadolu / Anatolia* 39, (2013): 69-86.
- Paley, Samuel M. “The Texts, the Palace, and the Reliefs of Ashurnasirpal II”, *American Journal of Archaeology*, 81/4, (1977): 533-543.
- Pekşen, Okay. “Asur Devlet Emperyalizminin Meşrulaştırılması Açısından Tanrı Aşşur’a İsyân Olgusu”. *Prof. Dr. Recep Yıldırım’a Armağan*, (Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 2017) 355-370
- Pongratz-Leisten, Beate, Deller, Karlheinz and Bleibtreu, Erika. “Götterstreitwagen und Götterstandarten: Götter auf dem Feldzug und ihr Kult im Feldlager”. *Baghdader Mitteilungen* 23, (1992): 291–356.
- Porter, Barbara Nevling. “Assyrian Propaganda for the West: Esarhaddon’s Stelae for Til Barsip and Sam’al”, in: G. Bunnens (ed.), *Essays on Syria in the Iron Age*. Ancient Near Eastern Studies Supplement 7, (Louvain-Paris-Sterling: 2000): 143-176.
- Porter, Barbara Nevling. *Trees, Kings, and Politics: Studies in Assyrian Iconography*. (Fribourg: Academic Press, 2003).
- Qualter, Terence H. “Propaganda Teorisi ve Propagandanın Gelişimi (Çev: Ünsal Oskay)”, *A.Ü. SBF Dergisi* Cilt XXXV No: 1-4, (1980): 255-307.
- Reade, Julian E. “The Assyrian Royal Hunt.” in: *I Am Ashurbanipal, King of the World, King of Assyria*, G. Brereton (ed.), (London: The Trustees of the British Museum/Thames & Hudson Ltd, 2018): 52–79.
- Reade, Julian. “Ideology and Propaganda in Assyrian Art”. in: M. T. Larsen (ed.), *Mesopotamia 7 - Power and Propaganda: A Symposium On Ancient Empires*. (Copenhagen: Akademisk Forlag, 1979): 329-343. 332.
- Reed, Stephanie. “Blurring the Edges: A Reconsideration of the Treatment of Enemies in Ashurbanipal’s Reliefs”, in: J. Cheng and M. H. Feldman (eds.), *Ancient Near Eastern Art in Context, Studies in Honor of Irene J. Winter by Her Students*. (Leiden: Brill, 2007): 99-128.
- RIMA 2: Grayson, Albert Kirk. *Assyrian Rulers of the Early First Millennium B.C. I (1114— 859 BC)*. The Royal Inscriptions of Mesopotamia, Assyrian Periods, 2, (Toronto: 1991).
- RIMA 3: Grayson, Albert Kirk. *Assyrian Rulers of the Early First Millennium BC. II (858— 745 B.C)*. The Royal Inscriptions of Mesopotamia, Assyrian Periods, 3, (Toronto: 1996).

- RINAP 1: Tadmor, Hayim and Shigeo Yamada. *The Royal Inscriptions of Tiglath-pileser III (744–727 BC) and Shalmaneser V (726–722 BC), Kings of Assyria*. The Royal Inscriptions of the Neo-Assyrian Period 1, (Winona Lake: 2011).
- RINAP 3/1: Grayson, Albert Kirk and Jamie Novotny. *The Royal Inscriptions of Sennacherib, King of Assyria (704-681 BC). Part 1*. The Royal Inscriptions of the Neo-Assyrian Period 3/1, (Winona Lake: 2012).
- RINAP 4: Leichty, Erle. *The Royal Inscriptions of Asarhaddon, King of Assyria (680-669 BC)*. The Royal Inscriptions of the Neo-Assyrian Period 4, (Winona Lake, Indiana: Eisenbrauns. 2011).
- Sevin, Veli. *Asur Resim Sanatı*. (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014).
- Shafer, Ann Taylor. "Assyrian Royal Monuments on the Periphery: Ritual and the Making of Imperial Space", in: J. Cheng and M. H. Feldman (eds.) *Ancient Near Eastern Art in Context: Studies in Honor of Irene J. Winter by Her Students*, (Leiden: Brill, 2007) 133-160.133.
- Sharma, Rajendra Kumar. *Social Change and Social Control*, (Delhi: Atlantic Publishers, 2007).
- Siddall, Luis Robert. *The Reign of Adad-nirari III An Historical and Ideological Analysis of An Assyrian King and His Times*, (Leiden – Boston: Brill, 2013), s. 144.
- Thomason, Allison K. "Representations of the North Syrian Landscape in Neo-Assyrian Art", *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, No. 323, (2001): 63-96.
- Watanabe, Chikako E. "Reading Ashurbanipal's Palace Reliefs: Methods of Presenting Visual Narratives" in Gareth Brereton (ed.), *I Am Ashurbanipal, King of the World, King of Assyria*. (London: Thames & Hudson, 2018): 212–233.
- Weidner, Ernst F. "Assyrische Beschreibungen der Kriegs-Reliefs Aššurbānaplis", *Archiv für Orientforschung* 8. Bd. (1932-1933): 175-203.
- Wilke, Jürgen. "Propaganda" in: W. Donsbach (ed.). *The International Encyclopedia of Communication*. (Malden: Blackwell Publishing, 2008): 3915-3919.
- Winter, Irene J. "Royal Rhetoric and the Development of Historical Narrative in Neo-Assyrian Reliefs". *Studies in Visual Communications* 7, (1981): 1-37.
- Winter, Irene J. "Art in Empire: the Royal Image and the Visual Dimensions of Assyrian Ideology", in: S. Parpola and R. M. Whiting (Eds.), *Assyria 1995: Proceedings of the 10th Anniversary Symposium of the Neo-Assyrian Text Corpus Project*, (Helsinki, 1997): 359-381.

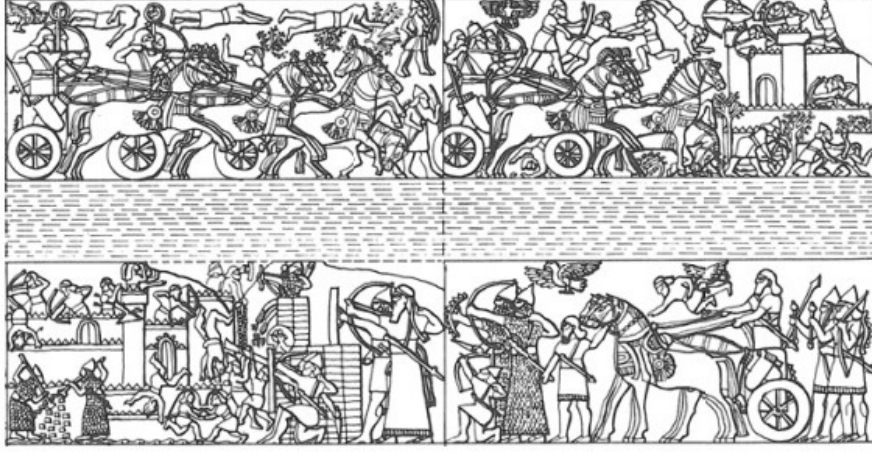
ŞEKİLLER

Şekil 1: II. Asurnasirpal Aşşur ve İstar tarafından taç giydirilirken (Karlsson, 2013: Fig 15)

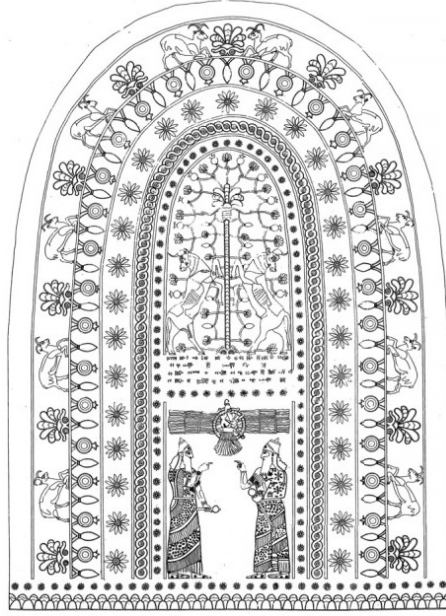
Şekil 2: Balawat Kapısı Kabartması: Sanatçı kral yontusu yaparken (King, 1915: Pl. LIX)

Şekil 3: Savaşçı ve kahraman olarak Asur kralı (Karlsson, 2013: Fig. 7)

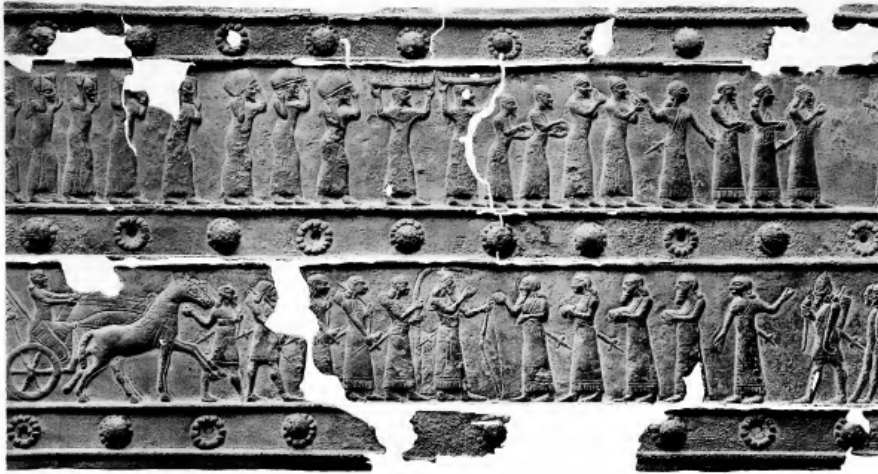
Şekil 4: Baquet (Ziyafet) Steli: Kral çoban olarak tasvir edilmiş. (Karlsson, 2013: Figs. 16)

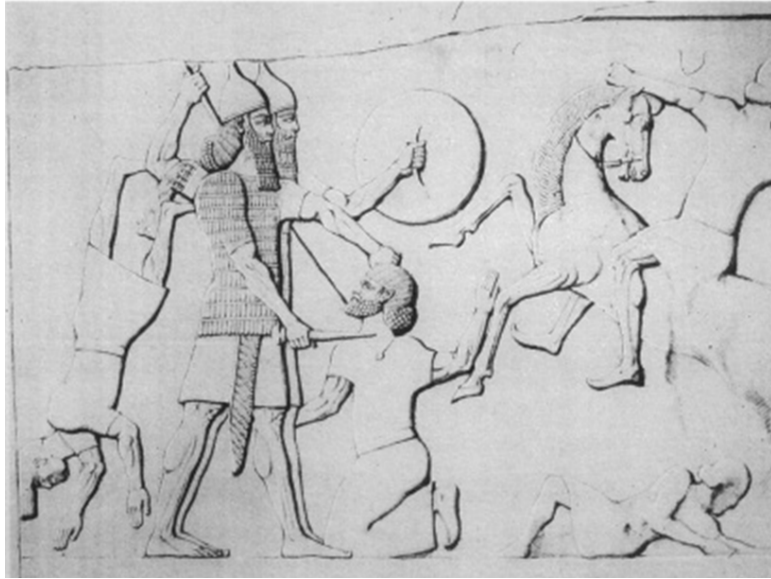
Şekil 5: Rahip olarak kral: III. Salmamassar rahip olarak tanrıya hürmet ederken.
(Schafer, 2007: Fig 6)

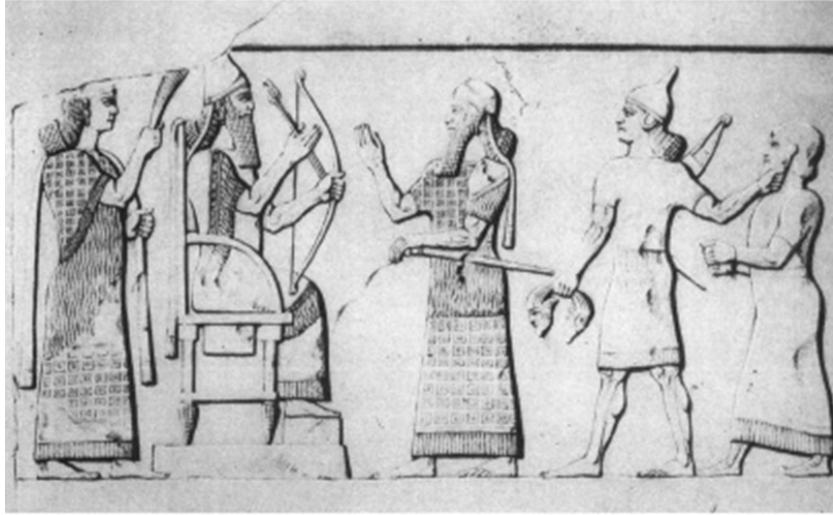
Şekil 6: II. Aurnasirpal kanatlı cin ile birlikte. Kalhu Kuzeybatı Sarayı
(Paley, 1977: Fig. 1)

Şekil 7: III. Salmanassar Sidon ve Tire şehirlerinden haraç alırken
(King, 2015: Plate XIV)

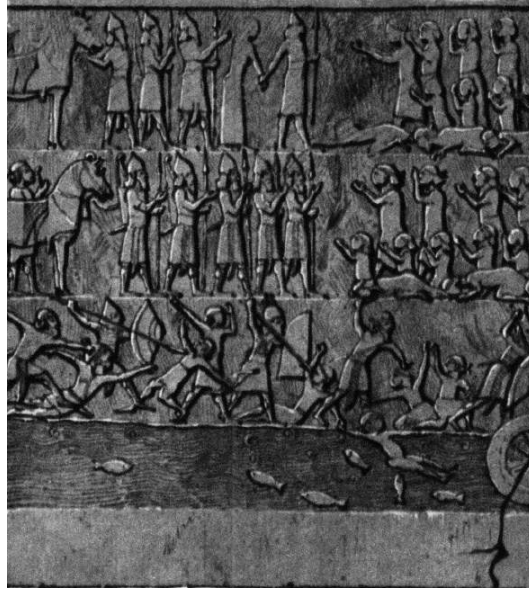
Şekil 8: III. Tiglat-pileser döneminde düşmanın kafalarının kesilmesi
(Dolce, 2004: Fig. 4; Barnett and Falkner, 1962: Pl. LVIII)

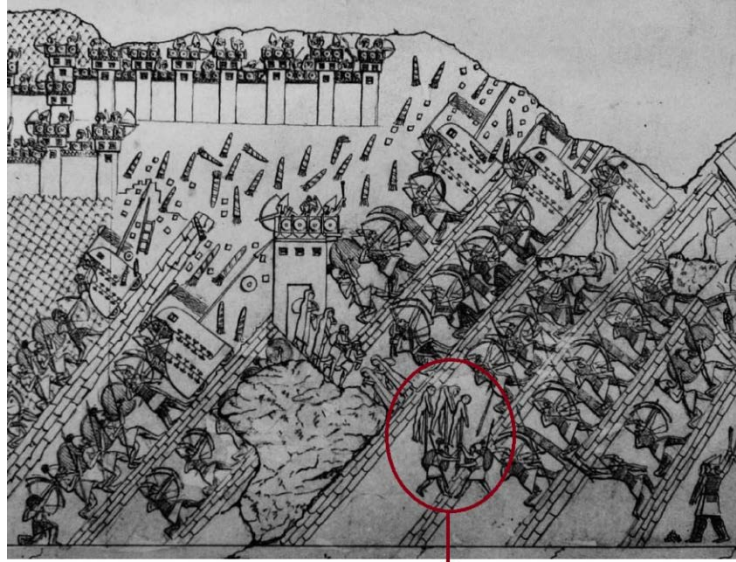
Şekil 9: Kesilen kafaların III. Tiglat-pileser'e takdimi
(Dolce, 2004: Fig.. 3; Barnet and Falkner, 1962: Pl. LIX)

Şekil 10: Asurbanipal Teumman'ın yenilgiye uğratılmasından sonra düzenlenen kraliyet ziyafetinden bir sahne kral, kraliçe ile yemek yerken, Teumman'ın kesik başı ağaca asılı olarak gösteriliyor.
(Barnett 1976: Pl. 64 slab B-C)

Şekil 11: Ele geçirilen esirlerin katledilmesi
(Barnett, 1976: Pl. 25 Slab 7)

Kazığa asılan insanlar

Şekil 12: Lakiş Kuşatması: Kazığa asılan insanlar
(Barnett, Bleibtreu & Turner, 1998: Pl. 330)

Şekil 13: Lakiş'ten derisi soyulan tutsaklar
(Barnett, Bleibtreu & Turner, 1998: Pl. 329;

https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1856-0909-14_4#object-detail-data)

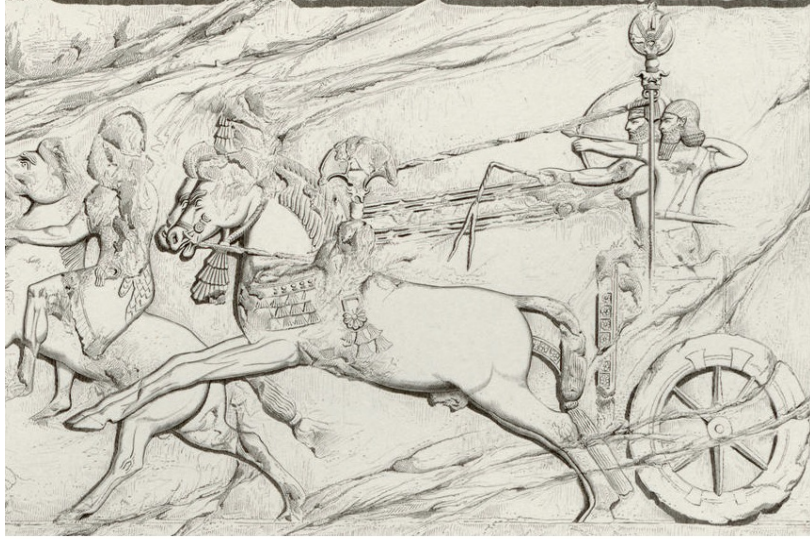
Şekil 14: II. Sargon mahkûmların gözlerini çıkarırken.
(Botta and Flandin, 1949b: Pl. 118)

Şekil 15: II. Asurnasirpal aslan avı sahnesi
(Collins, 2008b: 35; Albenda 1972: Fig 3; BM124534.)

Şekil 16: Asurbanipal aslanı avı sahnesi
(Reade, 2018: 52)

Şekil 17: Savaş alanında Aşşur 'un silahı orduya eşlik ederken
(Botta and Flandin, 1849 Bd1 plate 57)

Şekil 18: Sürgün edilen Kaldeliler. Bir anne çocuğuna su içiriyor.
(Reed 2007: Fig. 4)

Şekil 19: Teumman ve oğlunun yakalanması ve öldürülmesi. British Museum bkz. http://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details/collection_image_gallery.aspx?partid=1&assetid=883596001&objectid=282825

Şekil 20: III. Salmanassar'ın Kurkh Steli
(Köroğlu, 2018: fig. 5a- 5b)

Şekil 21: Til-Barsip Steli
(Porter, 2000, Fig. 5)

Şekil 22: Sam'al (Zincirli) Steli
(Porter, 2000, Fig. 15)

HİTİT METİNLERİNDE LÚAPIN.LÁ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Hasan TUNCER*

Makale Bilgisi

Başvuru: 02 Mart 2022

Kabul: 04 Nisan 2022

Makale Türü: Araştırma Makalesi

DOI: 10.46931/aran.2022.16.1.10

Article Info

Received: March 02, 2022

Accepted: April 04, 2022

Öz

İnsanoğlu avcılık ve toplayıcılık ile başladığı besin hayatına, Neolitik Dönem'den itibaren tarımı eklemiştir. Zaman içerisinde gelişen tarım, birçok toplumun temel geçim kaynağı olmuştur. Tarımsal faaliyetlerinde tecrübelenen toplumlar, besin üretimine dayalı bir ekonomik modelin ortaya çıkıp gelişmesinin önünü açmıştır. Bu yeni ekonomik model, yerleşik hayat kavramını toplumlara aşıl原因 temel unsur olmuştur. MÖ. 2. binyıl Anadolu'sunun büyük bir siyasi gücü olan Hitit Devleti, diğer toplumlar gibi tarıma büyük bir önem vermiştir. Hititçe metinlerde, ekip biçme işlemini gerçekleştiren çiftçiler, LÚAPIN.LÁ Sumerogramı ile anılmaktadır. Hitit topraklarının ekilip biçilmesini sağlayan çiftçilerin ilk görevleri, elde ettikleri ürünleri insanlardan önce ve tam zamanında tanrılara sunmaktır. Bu konuyla ilgili uyarılan ve aksi bir durumda cezalandırılacakları belirtilen çiftçiler, siyasi antlaşma metinlerinde diğer kaçak kimselerden farklı olarak "işini teslim etme" olgusu çerçevesinde değerlendirilmiştir. Belgelerde, tahıl ambarlarının sorumluları olarak da karşımıza çıkan çiftçilerin, ekip biçme ve ürünü teslim etme işlemleri esnasında yalan söylemesi durumunda cezalandırılacağını görmekteyiz. Tarımsal faaliyetlerinin yanında, kimi zaman hayvanların tedarik ve muhafaza edilmesi işlerini yerine

* Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, hasan.tuncer01@hotmail.com, ORCID 0000-0003-1054-7950

getiren çiftçiler, farklı görev ve fonksiyonları ile Hitit ekonomisinin en önemli bileşenlerinden biridir.

Anahtar Kelimeler: Hitit, Çiftçi, LÚAPIN.LÁ, Ekonomi, Çivi Yazısı

Some Thoughts on LÚAPIN.LÁ in Hittite Texts

Abstract

The mankind, as of Neolithic Period, added agriculture to its food sources which had started with hunting and gathering. Agriculture having developed over time, became the main source of livelihood of many societies. The societies having an experience on agricultural activities opened the way to the emergence and development of an economic model based on food production. This new economic model happened to be the main factor instilling the concept of settled life into societies. The Hittite State, which was a great political power in the 2nd millennium BC Anatolia, attached great importance to agriculture like other societies of its time. In the Hittite texts, farmers who had carried out the plowing and plantation were mentioned as the LÚAPIN.LÁ in Sumerogram. The first duty of the farmers, who ensured the cultivation of Hittite lands, was to present their products to the gods on time before the other people. The farmers who were warned about this issue and who were to be punished otherwise, were evaluated within the framework of the phenomenon of "finishing the job", unlike other fugitives in the political treaty texts. In the documents, we see that the farmers who also appeared to be in charge of granaries would be punished if they lied during the cultivation and delivery of the product. The farmers are among the most vital elements of the Hittite economy with their various duties and functions which included husbandry and managing the livestock in addition to their agricultural activities. Besides their agricultural activities, the farmers who had sometimes carried out the deeds supplication and preservation of animals became one of the most important components of the Hittite economy with their different duties and functions.

Keywords: Hittite, Farmer, LÚAPIN.LÁ, Economy, Cuneiform

Giriş

Birçok toplumun ekonomisinin temelini tarım oluşturmaktadır. Bu durum Hititler için de geçerlidir. Bir ülkede tarımın gelişmesi için; o alanda işinin ehli kimselerin bulunması gerekmektedir. Hitit metinlerinde tarlayı ekip biçme işlemini gerçekleştiren kimseler için LÚAPIN.LÁ Sümerogramı kullanılır. Ünal, bu kelimenin karşılığı olarak “çiftçi, köylü, rençper”

isimlerini ifade etmiştir.¹ Tischler “saban süren kimse, çiftçi” anlamlarına geldiğini belirtmiştir.² Akadca *errēšu* anlamına gelen bu kelime, ePSD’de “çiftçi, ekici-dikici” olarak ifade edilmektedir.³

Bir kişinin ya da bir ailenin sahip olduğu, kiraladığı veya onlara tahsis edilen küçük fakat farklı bölgelere yayılmış toprak parçaları, Hititlerin çiftçilik görüntüsünü oluşturmaktadır. Kral, politik sebeplerden dolayı, Hattuša’ya karşı güçlü bir muhalif oluşmasını engellemek amacıyla, tek ve büyük bir mülk yerine, küçük toprak parçaları vermeyi uygun bulurdu. Kendisine en iyi şekilde hizmet edenlere yaptığı arazi bağıışı da dâhil olmak üzere en güvenilir kimseler için bile bu yöntemi izleyen Hitit kralları, bu sistemi benimseyerek; bir yandan siyasi bir tehdit problemini önlemiş, diğer yandan ekonomi politikasını şekillendirmiştir. Öyle ki; küçük arazi parçaları, yalnızca bir bölümü üretime yönelik kullanılan büyük arazilere göre daha avantajlıydı.⁴

Hitit ülkesi, bağlı devletlerden gelen vergiler veya savaşlardan elde edilen ganimetlerle önemli bir gelir elde etse de asıl gelir tarım ve hayvancılık yoluyla kazanılmaktaydı. Merkeziyetçi bir yapıya sahip olan Hitit ülkesinin başkenti Hattuša, bütün gelirlerin toplandığı bir merkez durumundaydı. Gelirlerin sistemli bir şekilde başkente aktarılması işi, kanunlarla güvence altına alınmıştı. Tarım arazilerine ya da tarım ürünlerine karşı işlenen suçların Hitit kanunlarında önemli bir yer tutması ve diğer belgelerde de bu yönde şiddetli cezaların açıkça ifade edilmesi, Hitit iktisadi yapısında tarımın önemini ortaya koymaktadır.⁵

Hitit ülkesinde tanrılara yapılacak olan sunular çok önemli bir yer tutmaktaydı. Bu sunuların gerçekleşmesi belli bir sistem içerisinde ve düzenli olarak uygulanmaktaydı. Hitit ülkesinde üretim sistemini korumak için, yönetim tarafından devlet depolarındaki hububatlardan çiftçilere tohumluk dağıtılırdı.⁶ Devletten elde ettiği tohumluklarla ekim işlemini

¹ Ahmet Ünal, *Hititçe-Türkçe Türkçe-Hititçe Büyük Sözlük Hattice, Hurrice, Hiyeroglif Luwicesi, Çivi Yazısı Luwicesi ve Palaca Sözcük Listeleriyle Birlikte*, (Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 2016), 72.

² Johann Tischler, *Hethitisches Handwörterbuch*, (Innsbruck: Institut für Sprachen und Literaturen der Universität, Innsbruck, 2008), 240.

³ *The Pennsylvania Sumerian Dictionary* (psd.museum.upenn.edu).

⁴ Trevor Bryce, *Hitit Dünyasında Yaşam ve Toplum*, çev. Müfit Günay, (Ankara: Dost Kitabevi, 2002), 91.

⁵ Esmâ Reyhan, “Hitit İktisadi Hayatı Üzerine Genel Bir İnceleme”, L. G. Gökçek, E. Yıldırım ve O. Pekşen (ed.), *Anadolu’nun Eski Çağlarında İktisadi ve Zirai Hayat*, (İstanbul: Değişim Yayınları, 2018), 282.

⁶ Ahmet Ünal, *Hititler Devrinde Anadolu*, c.1, (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2005), 145-146.

gerçekleştiren çiftçiler, tarımsal üretimin işleyişi açısından önemli bir yere sahipti.

Hitit ülkesi bir yandan tanrıların memnuniyetine önem verirken, diğer yandan ülkenin ekonomik işleyişini sağlamak için üretmek zorundaydı. Belli bir nüfusu içerisinde barındıran bir devlet, halkın ihtiyaçlarını gidermekle yükümlüydü. En eski toplumlardan itibaren değişmeyen bir kural; siyasi anlamda başarılı olmak isteyen bir toplum, ekonomik anlamda güçlü olmak zorundaydı. Hititler bu ilkeye göre hareket etmek istiyorsa, temel geçim kaynağı olan tarıma önem vermeliydi. Üretimin en önemli parçalarından birisi olan çiftçiler, ekonomi zincirinin önemli bir unsuru idi. Aşağıda farklı türden belgelerde inceleyeceğimiz çiftçilerin, ne tür görev ve fonksiyonlara sahip olduklarını anlatmaya çalışacağız.

Siyasi Antlaşma Metinlerinde LÚAPIN.LÁ

KUB 6.44 numaralı belge, Mira-Kuwaliya Kralı Kupanta-Kurunta ile II. Murşili arasında yapılan antlaşma ile ilgilidir. Metnin ilgili kısmının (ay. IV) tercümesi şu şekildedir:⁷

- 34 [Bir kaçak meselesi] tanrı yemini altına şöyle
 35 [yerleştirilsin]: ‘[Eğer] Hatti ülkesinden [bir kaçak,
 36 kaçarak senin ülkeneye] gelirse, onu
 37 yakala ve onu bana geri ver. Eğer Mira ülkesinden,
 38[TUKUL GÍD.DA Ada]mı ya da özgür/hür bir adam,
 39 [Hatti ülkesine bir kaçak olarak gelirse,
 40 ben onu sana geri vermeyeceğim]. Hatti ülkesinden bir kaçağı
 41 geri vermek] uygun [değildir]. Fakat eğer o, çiftçi ya da dokumacı,
 42 marangoz, deri işçisi veya hangi zanaatkâr olursa olsun ve eğer o,
 43 Mira ülkesinde işini teslim etmez
 44 fakat kaçarsa ve Hatti ülkesine [gelirse], onu

⁷ Garry M. Beckman, *Hittite Diplomatic Texts*, (Atlanta: Society of Biblical Literature, 1999), 80; Yoram Cohen, *Taboos and Prohibitions in Hittite Society*, THeth 24, (Heidelberg: Universitätsverlag Winter, 2002), 106-107; Güngör Karauğuz, *Boğazköy ve Ugarit Çivi Yazılı Belgelerine Göre Hitit Devletinin Siyasi Antlaşma Metinleri*, (Konya: Çizgi Kitabevi 2002), 127-128. Metnin ilgili kısmının tercümesi için Beckman, *Hittite Diplomatic Texts*, 74-82 ve Elena Devecchi, *Trattati Internazionali Ittiti*, (Brescia: Paideia Editrice, 2015), 139-151.

45 yakalayacağım ve onu, sana geri vereceğim.

Yukarıdaki belgede, bir kaçak meselesinden bahsedilmektedir. Eğer kaçak bir kimse Mira ülkesinden Hatti ülkesine gelirse, kral onu teslim etmeyeceğini belirtir. Ancak o kaçak kimse bir çiftçi ya da zanaatkâr ise ve işini teslim etmeden Mira ülkesinden kaçtıysa; o zaman kral, bu kimseyi geri vereceğini ifade eder. Burada zanaatkârlara verilen önem açık bir şekilde görülmektedir.

Yine yukarıdaki metnin 38. satırında TUKUL.GÍD.DA Adamı'ndan söz edilmiştir. Transkripsiyonu "LÚ^{GIŠ}TUKUL.GÍD.DA" şeklinde olan bu kelimeyi, Rüster-Neu "köylü?, çiftçi?",⁸ Ünal ve Tischler "çiftçi?"⁹ şeklinde tercüme etmiştir. Beal, kelimenin tam manasıyla "uzun silah adamı" anlamına geldiğini ifade eder. F. Sommer'in bu kelimeyi "çiftçi" olarak tercüme etmesine katılmayan Beal, yukarıdaki antlaşmanın ilgili satırında (41. satır) zaten çiftçinin yer aldığını, bu nedenle 38. satırdaki LÚ^{GIŠ}TUKUL.GÍD.DA'nın "çiftçi" olarak tercüme edilmesinin ve "çiftçi" sözcüğünün belgede iki kez yer almasının hiçbir sebebi olmadığını belirtmiştir. Bundan dolayı, TUKUL.GÍD.DA Adamı'nın çiftçilerden ve çeşitli zanaatkarlardan farklı bir düzlemde olduğunu söyleyen Beal; son olarak Sommer'in "çiftçi" tercümesinin zayıf bir temele sahip olduğunu ifade etmiştir.¹⁰ TUKUL adamlarını, TUKUL.GÍD.DA adamlarından ayıran belirli görevler olduğunu belirten d'Alfonso ise; TUKUL.GÍD.DA adamlarının bazı köy ve kent topluluklarının şenliklerinden ve kült adaklarından sorumlu olduğunu, ancak TUKUL adamlarının bu şekilde önemli bir görev ve rolünün olmadığını belirtmiştir.¹¹

Hapallalı Targaşnalli ve II. Murşili arasında yapılan anlaşmaya yer veren KBo 5.4 numaralı metin de; yukarıdaki belge gibi, çiftçiyi zanaatkârlar arasına yerleştirir. Bu metnin ilgili kısmının (öy.) tercümesi şu şekildedir:¹²

⁸ Christel Rüster ve Erich Neu, *Hethitisches Zeichenlexikon*, (Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1989), 335.

⁹ Ünal, *Hittite-Türkçe Türkçe-Hittite Büyük Sözlük*, 324; Tischler, *Hethitisches Handwörterbuch*, 261.

¹⁰ Richard H. Beal, "The ^{GIŠ}TUKUL-institution in Second Millennium Hatti", *Altorientalische Forschungen*, vol. 15, (1988), 292-303.

¹¹ Lorenzo d'Alfonso, "Servant of the King, Son of Ugarit, and Servant of the Servant of the king": RS 17.238 and the Hittites", ed. Y. Cohen, A. Gilan ve J. L. Miller. *Pax Hethitica: Studies on the Hittites and their Neighbours in Honour of Itamar Singer StBoT 51*. (2010): 76.

¹² Beckman, *Hittite Diplomatic Texts*, 71; Karauğuz, *Boğazköy ve Ugarit Çivi Yazılı Belgelerine Göre Hitit Devletinin Siyasi Antlaşma Metinleri*, 114. Metnin ilgili kısmının transkripsiyonu için Bkz. Cohen, *Taboos and Prohibitions in Hittite Society*, 103.

35 Kaçakların [meselesi] aynı şekilde tanrı yemini altına yerleştirilsin. Eğer bir kaçak [Hatti ülkesinden]

36-37 kaçak gelirse, onu yakala ve onu bana geri ver. Eğer Hapalla ülkesinden; TUKUL GÍD.DA Adamı ya da özgür/hür bir adam, Hatti ülkesine kaçak olarak gelirse,

38 ben [onu] sana geri vermeyeceğim. Hatti ülkesinden bir kaçağı geri vermek uygun değildir.

39 Fakat [eğer] o bir çiftçi ya da, bir dokumacı, bir marangoz, ya da bir derici ve hangi zanaatkâr olursa olsun, o, işini[teslim] etmez,

40 [fakat] o, kaçır ve Hatti ülkesine giderse, ben onu yakalayacağım ve onu sana geri vereceğim.

Bu metinde de; bir önceki belgedeki gibi bir durum söz konusudur. Hititler, ekonomiye ve onun gelişimine önem vermiş, “işini teslim etme” olgusu ile hareket etmiştir. Dolayısıyla temel geçim kaynağı olan tarımın öncüleri konumundaki çiftçiler, diğer zanaatkârlarla birlikte; herhangi bir meslek erbabı olmayan kaçaklardan ayrı tutulmuştur.

KBo 4.10 numaralı belge, IV. (?) Tudhaliya ile Tarhuntaşša Kralı Kurunta arasında yapılan antlaşmaya yer verir. Belgenin ilgili kısmının (öy.) tercümesi şu şekildedir:¹³

40 Ben, Majeste, Tarhuntaşša'ya geldiğimde, tanrının vergileri (hizmetleri) konusunda ne kadar ağır bir antlaşma olduğunu gördüm. O çok ağır olduğu için yerine getirilemedi. O, Tarhuntaşša'da bulunduğu,

41 Muwattalli, Tarhuntaşša tanrıları için (şenlikler) yaptı ve bunun için; Hatti'nin tümü onlara özen gösterdi. Fakat şimdi kral ve kraliçe, Tarhuntaşša ülkesinde Kurunta'yı kral olarak atadılar.

42 O, tanrının *şahhan*¹⁴ vergisini tek başına (kendi topraklarından) yerine getiremedi. Şimdi, kral ve kraliçe, bu direktifleri senin için hazırladı: Yaya ve arabalı savaşçılar (ki onlar),

¹³ Kitchen ve Lawrence, *Treaty, Law and Covenant in the Ancient Near East*, Part 1, 636-637; Beckman, *Hittite Diplomatic Texts*, 111; Devecchi, *Trattati Internazionali Ittiti*, 165; Karauğuz, *Boğazköy ve Ugarit Çivi Yazılı Belgelerine Göre Hitit Devletinin Siyasi Antlaşma Metinleri*, 88-89. Metnin ilgili kısmının transkripsiyonu için Bkz. Kenneth A. Kitchen ve Paul J. N. Lawrence, *Treaty, Law and Covenant in the Ancient Near East*, Part 1, (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2012), 636-637.

¹⁴ “arazi işletme karşılığında ödenen vergi, haraç, tımar ve zeamet” Ünal, *Hititçe-Türkçe Türkçe-Hititçe Büyük Sözlük*, 441.

43 Hatti için olan tablet evindeki Huliya Nehri Ülkesi'nden (gelen), ben, Majeste, onları sorumluluktan kurtardım (muaf tuttum). Gelecekte

44 bir Hitit seferi için asker sayısı iki yüz kişi olacak. Onlar tablet evinden tekrar asker istemeyecek. Bu birlikler ona verildi, tanrının *šahhan* ve

45 *luzzi*¹⁵ vergileri olarak. Bazıları ona dış avlu temizleyicileri olarak verildi. Bazıları ona çiftçiler olarak verildi. Bazıları ona otlatma görevleri (yazın) için verildi.

46 Gelecekte hiç kimse bu sözü engellemeye çalışmasın. Bana, majesteye karşı aynı rütbede herhangi bir kral isyan ederse,

47 o zaman Tarhuntašša ülkesi kralı bizzat yardıma gelsin. Fakat ondan yaya ve arabalı savaşçılar talep etmesinler.

Yukarıdaki belgede, Tarhuntašša'da olan gelişmelerden ve bölgede problemler olduğundan bahsedilmektedir. Bölgenin ödemesi gereken vergileri ödeyemediğinden söz edilmekte ve Hitit kralının duruma müdahale edip; bölgedeki sorunları çözdüğü aktarılmaktadır. Bu sırada bölge ile ilgili çeşitli kurallar konduğunu belirten kral, olası bir Hitit seferi için toplanan askerlerin, tanrının *šahhan* ve *luzzi* vergileri olarak orduya verildiğini belirtmiştir. Ancak bunların bazılarının *luzzi* görevini yerine getirmesi için dış avlu temizleyicisi, çiftçi ve yaz ayları için otlatma görevlisi olarak verildiği belirtilir. Buradan çiftçilik görevinin bir *luzzi* hizmeti olduğu da anlaşılmaktadır.

Çeşitli Ferman ve Talimat Niteliğindeki Metinlerde ^{LÚ}APIN.LÁ

KUB 13.8 numaralı belge, Kraliçe Ašmunikkal'in taş ev¹⁶ ile ilgili fermanını içermektedir. Taş evin bakım ve giderleri için bazı köylerin ahali, zanaatkarları, çiftçileri ve görevlileri ile birlikte vakfedildiği metinde,¹⁷ bu kimselerin *šahhan* ve *luzzi*'den muaf tutulacağı ifade edilmiştir. Belgenin ilgili kısmının (öy.) tercümesi şu şekildedir:¹⁸

¹⁵ “tumar yükümlülüğü, angarya” Bkz. Ünal, *Hititçe-Türkçe Türkçe-Hititçe Büyük Sözlük*, 328.

¹⁶ Ayrıntılı bilgi için Bkz. Theo van den Hout, “Tombs and Memorials: The (Divine) Stone-House and Hegur Reconsidered”, K. A. Yener ve H. A. Hoffner (ed.), *Recent Developments in Hittite Archaeology and History Papers in Memory of Hans G. Güterbock*, Winona Lake: Eisenbrauns, 2002): 73-100.

¹⁷ Turgut Yiğit, “Hititçe Çivi Yazılı Belgelere Göre Çoban”, *Belleten*, c. LXVI, S. 247, (2002): 771.

¹⁸ Metnin ilgili kısmının transkripsiyonu ve tercümesi için Bkz. Jared L. Miller, *Royal Hittite Instructions and Related Administrative Texts*, (Atlanta: Society of Biblical Literature, 2013), 208-209.

- 1 Büyük Kraliçe Ašmunikkal (şöyle) der: Yaptığımız/inşa ettiğimiz taş ev,
 2 taş eve verilen kasabalar, verilen ustalar, verilen
 3 çiftçiler, inek çobanları, koyun çobanları, verilen
 4 *šarikuwa*¹⁹ birlikleri ve hanedan mezarlığından alınanlar ve evleri ve kasabaları ile
 5 taş eve verilmiş olanlar ve taş eve eskiden verilmiş *hilammi*²⁰ kült personeli
 6 *šahhan* ve *luzzi*'den muaf tutulurlar.

KUB 13.9 numaralı belge, I/II. Tudhaliya'nın yasal durumları düzenlemek adına gönderdiği talimatlarla ilgili metindir.²¹ Belgenin ilgili kısmının (ay. III) tercümesi şu şekildedir:²²

- 4 eğer (onlardan biri) kralın tahıl ambarını
 5 açarsa veya üst düzey bir yetkiliyi gönderirse;
 6 o, onu açsın. Ancak idareci, kapı bekçisi,
 7 veya çiftçi, bunların hiçbirisi kralın tahıl ambarını kendi isteğiyle açamaz.
 8 Ancak onu kim (yetkisi olmadan) açarsa, siz, şehrin adamları, onu yakalayın
 9 ve onu kralın kapısına getirin. Ancak siz
 10 onu getirmezseniz, şehrin adamları tahıl ambarını (zararını) tazmin edecekler
 11 ve onu (tahıl ambarını) açmaya çalışanın izini sürecekler.

Yukarıdaki belgeden anlaşıldığı üzere çiftçilerin, kralın tahıl ambarını direkt olarak açmaya yetkisinin olmadığı, bunu yaparlarsa cezalandırılacakları belirtilmiştir. Kralın tahıl ambarını açan çiftçileri yakalayıp teslim etmeyen kimseler de cezalandırılacaktır.

¹⁹ "bir asker sınıfı" Bkz. Ünal, *Hititçe-Türkçe Türkçe-Hititçe Büyük Sözlük*, 463.

²⁰ "tapınak personeli" Ünal, *Hititçe-Türkçe Türkçe-Hititçe Büyük Sözlük*, 187.

²¹ Metnin transkripsiyonu için Bkz. M. Marazzi, *hethiter.net/*: CTH 258.1, (Portal Mainz): 2011.

²² Raymond Westbrook ve Roger D. Woodard, "The Edict of Tudhaliya IV", *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 110, No:4, (1990), 643; Miller, *Royal Hittite Instructions and Related Administrative Texts*, 138-139.

KUB 13.4 numaralı belge, rahipler ve tapınak personelleri için talimatlarla ilgili metindir. Belgenin ilgili kısmının (ay. IV) tercümesi şu şekildedir:²³

- 1 Ayrıca bütün tanrıların çiftçileri olan sizler
- 2 Eğer herhangi bir olursa ya kurban ekmeğini
- 3 ya da turfandaları siz çiftçiler tanrıların ruhuna
- 4 sunarsınız. Onları tam zamanında derhal sununuz.
- 5 Onları henüz (hiçbir) insan yemeden tanrıların ruhuna
- 6 derhal ulaştırınız. Tanrılar onlara karşıdan
- 7 bakmasınlar. Eğer onları geciktirirseniz
- 8 o sizin için suç(tur). Sizin için fala bakacaklar. Beyleriniz tanrılar sizin hakkınızda
- 9 ne takdir ederlerse size aynı şekilde hareket edecekler.
- 10 Sizi (1) sığır ve de 10 koyun ile cezalandırırlar.
- 11 (O zaman) tanrıların ruhunu teskin ederler/yatıştırırlar.

Yukarıdaki belge, çiftçilere bir uyarı niteliğindedir. Çiftçilerin taze ürünleri tanrılara gecikmeden ulaşturmaları gerektiği ifade edilmiştir. Yine bu ürünleri insanlar yemeden tanrılara ulaşturmaları gerekmektedir. Taze ürünlerin tanrılara geç ulaştırılması durumunda ise, fala bakılıp çiftçilere 1 sığır ve 10 koyun cezası verilecek ve ancak bu şekilde tanrıların ruhu sakinleşecektir.

Yukarıdaki belgenin devamında, çiftçiler şu şekilde uyarılmaktadır. Belgenin ilgili kısmının (ay. IV) tercümesi şu şekildedir:²⁴

- 12 Ayrıca hububatı ekeceğiniz zaman, eğer rahip size
- 13 tohum ekme için arkadan bir insanı göndermezse siz
- 14 ekme işini (kendiniz) yönetin. (Eğer) çok ekerseniz,
- 15 fakat rahibin önünde az bildirirseniz ya da tanrının tarlası

²³ Metnin transkripsiyonu ve tercümesi için Bkz. Aygül Süel, *Hitit Kaynaklarında Tapınak Görevlileri ile İlgili Bir Direktif Metni*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1985), 74-77; Miller, *Royal Hittite Instructions and Related Administrative Texts*, 244-265.

²⁴ Süel, *Hitit Kaynaklarında Tapınak Görevlileri ile İlgili Bir Direktif Metni*, 76-81.

- 16 verimli fakat çiftçinin tarlası verimsiz (ise) tanrının tarlasını sizin (ki olarak)
- 17 ilan ederseniz ya da kendi tarlanızı tanrının tarlası (olarak) ilan ederseniz
- 18 ya da siz hububatları teslim ettiğiniz zaman yarısını
- 19 bildirirseniz ve (diğer) yarısını gizlerseniz
- 20 ve gelir de arkadan (aranızda) bölüşürseniz
- 21 arkadan o meydana çıkarsa, onu ancak bir insandan çalarsınız
- 22 (fakat) tanrıdan çalamazsınız. O sizin için suç(tur) ve sizin
- 23 hububatlarınızın hepsini alırlar ve onları tanrıların
- 24 ambarlarına boşaltırlar.
- 25 Ayrıca siz tanrıların çift öküzlerini muhafaza edersiniz, eğer çift öküzünü
- 26 satarsanız ya da onu keserseniz
- 27 ve onu yiyip bitirirseniz ve siz onu tanrılardan çalarsanız (ve şöyle dersiniz):
- 28 “O zayıflıktan öldü ya da o (bacağını?) kırdı
- 29 ya da o kaçtı ya da ona (bir) boğa vurdu.”
- 30 Siz onu (böylece) yiyip bitirirseniz ve arkadan o meydana çıkarsa
- 31 o öküzün karşılığını ödeyeceksiniz. Eğer o meydana çıkmazsa
- 32 tanrıya gideceksiniz. Eğer suçsuz iseniz sizin koruyucu tanrınız(dır).
- 33 Eğer suçlu iseniz sizin için ölüm cezası (verilir).

Yukarıdaki belgede, çiftçinin toprağa bir ürün ektiği zaman yapması ve yapmaması gereken şeylerden ve karşılığında verilecek olan cezadan söz edilmektedir. Çiftçi toprağı ektiği esnada, rahip ona bir yardımcı gönderme dahi, çiftçinin o toprağı ekmesi gerektiği belirtilir. Çiftçi az ektiği zaman fazla, fazla ektiği zaman az bildirmemelidir. Bu durum bir suç teşkil etmektedir ve yine tanrının ürünü fazla ise, onu kendi ürünü gibi göstermemelidir. Çiftçinin toprağı biçme durumundan da belgede söz edilmektedir. Bir çiftçi biçtiği hububatları teslim ederken onu eksik bir şekilde bildirirse ceza uygulanır. Ayrıca biçilen ürünü aralarında bölüşürse ve bu durum ortaya çıkarsa da suç işlemiş sayılır. Çiftçi hiçbir durumda, gerçekleri tanrıdan saklayamaz, gerçek er ya da geç ortaya çıkar. Çiftçi eksik ürün bildirirse, tanrıların hububatlarını çalarsa, çiftçinin tüm

geliri, ceza olarak elinden alınır ve tanrının ambarına boşaltılır. Çiftçiler tanrıların çift öküzlerini de muhafaza etmekle yükümlüdür. Ancak onu satar, yer, bitirir veya çalarsa, bir de üzerine öküz öldü, bacağı kırıldı, ona bir boğa vurdu ve zarar verdi gibi yalanlar söyler ve gerçek ortaya çıkarsa, çiftçi o öküzün karşılığını ödemek zorundadır. Ancak gerçek ortaya çıkmazsa, çiftçi suçsuz olduğunu kanıtlamak için tanrının huzuruna çıkmalıdır. Çiftçi haklı ise affedilir. Ancak haksız ise ölüm cezası ile suçunu çeker.

KBo 7.15 numaralı belge, Telipinu Fermanı ile ilgilidir. Metnin ilgili kısmının (öy.II) tercümesi şu şekildedir:²⁵

26 Ben, kral, bilmiyordum. O, Huzziya'yı ve kardeşlerini de öldürdü.

27 Ben, kral bunu duyunca Tanuwa, Tahurwaili ve Taruhşu'yu buraya getirdiler.

28 Asiller Meclisi onları ölüme mahkûm etti. Ama ben, kral (şöyle) dedim:

29-30 Neden ölmeleri gerekiyor? Onların gözlerine perde çekecekler. Ben, kral, onları gerçek çiftçiler yaptım. Omuzlarından silahlarını aldım ve onlara sapan'ları²⁶ verdim.

Yukarıdaki belgede Telipinu'nun bağışlayıcı ve insancıl davranışı görülmektedir. *Panku*'nun²⁷ suçlu kimselere ölüm cezası vermesine rağmen, Telipinu o kimselerin ölmesine müsaade etmemiş ve yalnızca silahlarının ellerinden alınmasını uygun bulmuştur. Yine Telipinu, suçlu kimselere sorumluluk yükleyerek; onlara çiftçilik görevi vermiştir. Böylelikle suçlu kimseleri kaybetmek yerine, onları hem topluma kazandırmış, hem de ülkenin tarımsal faaliyetlerine katkıda bulunmuştur.

Aynı belgenin devamında, daha önceki olumsuz durumlar gözetilerek, çiftçiler araziye ekmeleri, ürünleri mühürlemeleri ve hile

²⁵ Inge Hoffmann, *Der Erlaß Telipinus*, (Heidelberg: Universitätsverlag Winter, 1984), 30-31; Sedat Alp, *Hitit Çağında Anadolu Çiviyazılı ve Hiyeroglif Yazılı Kaynaklar*, (Ankara: TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, 2011), 61; Gary Beckman, "The Hittite Assembly", *Journal of the American Oriental Society*, vol.102, no:3, (1982): 439; Harry A. Hoffner, *Alimenta Hethaeorum Food Production in Hittite Asia Minor*, (New Haven: American Oriental Society, 1974), 45. Metnin ilgili kısmının transkripsiyonu ve tercümesi için Bkz. Hoffmann, *Der Erlaß Telipinus*, 30-31; P. J. van den Hout, "The Proclamation of Telipinu (1.76)", *The Context of Scripture*, (2003): 196.

²⁶ İlgili kısım konusundaki tartışmalar için Bkz. Hoffmann, *Der Erlaß Telipinus*, 30-31; Amir Gilan, *Formen und Inhalte Althethitischer Historischer Literatur*, (Heidelberg: Universitätsverlag Winter, 2015): 148.

²⁷ "hepsi, herkes, bütün" Ünal, *Hititçe-Türkçe Türkçe-Hititçe Büyük Sözlük*, 391. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Esmâ Reyhan, "Anadolu'da Hitit Dönemine Ait İki Meclis: Panku ve Tuliya" *Arkeoloji ve Sanat*, S. 130, (2009): 1-20.

yapmamaları konusunda uyarılmışlardır. İlgili kısmın (ay. III) tercümesi şu şekildedir:²⁸

43 Sonra ekinleri arttırdım. [...]. ... çiftçiler

44 o tarlaları (ve) araziye iş[te eksinler ve ürünleri mü]hürlesinler!

45 o köylüler ha[sat² sonunda] hile yapmasınlar!

46 (Eskiden) (ürün) miktarında 1 ya da 2 arşın (?) (boyunda ürünü) daima

47 bağladılar (iç ettiler). Böylece devamlı olarak ülkenin (toprağın) kanını içtiler.

48 Şimdi (artık bunu) yapmasınlar! Kim onu yaparsa, ona kötü (bir) ölüm [versinler]!

KUB 21.29 numaralı belge, III. Hattuşili'nin Tiliura halkı hakkındaki ferman metnidir. Tiliura halkının sonradan çiftçi² olduğunu öğrendiğimiz belgenin ilgili kısmının (öy. I) tercümesi şu şekildedir:²⁹

16 Sonradan çiftçi² olan Tiliura'nın

17 eski sakinlerini çekip aldım.

18 ve (ben) majeste, onları geri geti[rdim]³⁰

²⁸ Hoffmann, *Der Erlaß Telipinus*, 46-47; Alp, *Hitit Çağında Anadolu Çiviyazılı ve Hiyeroglif Yazılı Kaynaklar*, 63.

²⁹ Sedat Alp, "Hititlerde Sosyal Sınıf NAM.RA'lar ve İdeogramın Hititçe Karşılığı", *Belleten* 13, (1945): 245-246.

³⁰ İlgili metinde kırıklar olduğu için, metnin transkripsiyonu ve tercümesi ile ilgili farklı fikirler mevcuttur. Tercümesi verilen metnin ilgili kısmının transkripsiyonu şu şekildedir: 16 *an-na-al-li-uş-ma-kán ku-i-e-eş* LÚ^{MEŞ} [URU^UTi-li-ú-ra LÚ^{MEŞ} APIN.LÁ] 17 EGIR-an e-şir na-aş-kán ar-ha [da-ah-hu-un] 18 na-aş² DUTU^{ŞI} EGIR-pa u-wa-t[e-nu-un] Bkz. Alp, "Hititlerde Sosyal Sınıf NAM.RA'lar ve İdeogramın Hititçe Karşılığı", 245-246. Bozgun'un verdiği transkripsiyon ve tercüme ise şu şekildedir: 16 *an-na-al-li-iş^(us)-ma-kán ku-i-e-eş* LÚ^{MEŞ} U[RU^{LM}] 17 EGIR-an e-şir na-aş-kán ar-ha [da-li-ia-at^(?)] 18 na-aş² DUTU^{ŞI} EGIR-pa ú-wa-t[e-nu-un] 16 Fakat önceki/eskiden 17 kalan kent adamları(nı/halkını), onları [kendi başına bırak(mış)tı] 18 ve (ben) Majeste onları geri geti[rdim] (ve bu durumu düzelttim). Bkz. Şafak Bozgun, "CTH 89: Çiviyazılı Belgelerde Hitit Sınır Kenti Tiliura (I)", *Archivum Anatolicum*, c.11, S.1, (2017): 36. Ayrıca "U[RU^{LM}]" kısmını, Salazar, "U^[RU]Ti-li-ú-ra" şeklinde transkript etmiştir. Bkz. J. M. Gonzalez Salazar, "Tiliura, un ejemplo de la Política Fronteriza Durante el imperio Hitite (CTH 89)", *AuOr* 12, (1994): 161. İlgili kısmı von Schuler de aynı şekilde tercüme etmiştir. Bkz. Einar von Schuler, *Die Kaşkärer*, (Berlin: Walter de Gruyter&Co., 1965): 146.

Dini Metinlerde LÚAPIN.LÁ

KUB 24.2 numaralı belge, II. Muršili'nin çiftçiler de dahil olmak üzere düşmanlar tarafından ele geçirilmek üzere olan çeşitli zanaatkarlarla ilgili endişesini dile getirdiği Telipinu'ya dua ve yakarılarıyla ilgili metindir. Belgenin ilgili kısmının (ay. IV) tercümesi şu şekildedir:³¹

5 Onları, yani çiftçilerinizi, bağcılarınızı,

6 üzüm bağı bahçıvanlarınızı ve değirmenci kadınlarınızı ele geçirmek istiyor

7-8 ve o düşman topraklarına şiddetli ateşi, vebayı, kıtlığı ve çekirgeleri (istilasası) versin!

KUB 24.3 numaralı belge, II. Muršili'nin Arinna'nın Güneş Tanrıçasına dua ve yakarılarla ilgili metindir. Hitit ülkesindeki veba salgını sebebiyle çiftçilerin öldüğü ve tanrıların topraklarının boş kaldığı ifade edilmiştir. Belgenin ilgili kısmının (öy. II) tercümesi şu şekildedir:³²

3 Ey tanrılar siz ne yaptınız? Vebaya izin verdiniz

4 ve bütün Hatti ülkesi öldü. Artık kimse

5 size kalın ekmeği ve içkiyi sunmuyor

6 tanrıların bahçe ve tarlalarında çalışan çiftçiler

7 öldüler; bu yüzden artık kimse tanrıların bahçe ve tarlalarını

8 ekmiyor ve hasat etmiyor.

Hitit ülkesinde toprakların boş kalıp, işlenemediği durumlar söz konusu olabilmekteydi. Askeri seferlerde kaybedilen kimseler, köylünün arazisini terk etmesi ve salgın hastalıklar sebebiyle oluşan kitlesel ölümler bunun önemli sebepleri arasındaydı.³³ Yukarıdaki belgede kral, çiftçilerin

³¹ İlgili kısmın transkripsiyonu ve tercümesi için Bkz. Alexei Kassian ve Ilya Yakubovich, "Muršili II's Prayer to Telipinu (CTH 377)", ed. D. Gördek ve M. Zorman, , *Tabularia Hethaeorum: Hethitologische Beiträge Silvin Košak zum 65th Geburtstag*, (Heidelberg: Dresdner Beiträge zu Hethitologie/DBH 25, 2007): 431-434; Itamar Singer, *Hittite Prayers*, (Atlanta: Society of Biblical Literature, 2002), 56; E. Rieken, hethiter.net/: CTH 377, (Portal Mainz): 2016.

³² Metnin ilgili kısmının transkripsiyonu ve tercümesi için Bkz. José Virgilio Garcia Trabazo, *Textos religiosos hititas: Mitos, plegarias y rituales*, (Madrid: Editorial Trotta, 2002), 292-293; Singer, *Hittite Prayers*, 52; E. Rieken, hethiter.net/: CTH 376.1, (Portal Mainz): 2017.

³³ Fatma Sevinç, "Hititlerin Anadolu'da Kurdukları Ekonomik ve Sosyal Sistem", *SDÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 17, (2008): 27.

hastalık sebebiyle öldüğünü, tanrılara sunular yapılamayacağını belirtirken, şüphesiz ülkedeki ekonomik sistemin bozulmasından, tarlaların ekilip biçilememesinden de korkmakta ve tanrılara yakarışını dile getirmektedir.

KUB 31.124 numaralı belge, I. Arnuwanda ile Ašmunikkal'ın Arinna'nın Güneş Tanrıçasına duaları ve Kaşkalıları şikâyetiyle ilgili metindir. Metinde çiftçilerin de dâhil olduğu kimselerin düşman tarafından köle yapıldığı belirtilmektedir. Belgenin ilgili kısmının (öy. II) tercümesi şu şekildedir:³⁴

16 Fakat temiz rahipleri, rahipleri, tanrı analarını, merhemli rahipleri, müzisyenleri,

17 şarkıcıları, aşçıları, ekmek yapanları, çiftçileri,

18-19 bahçecileri (aralarında) bölüştüler ve onları köle yaptılar.

VBoT 24 numaralı belge, Anniwiyani ritüeli ile ilgilidir. Belgede bir benzetme yöntemi kullanılmıştır. Metnin ilgili kısmının (ay. III) tercümesi şu şekildedir:³⁵

37 içeri gel, Av Çantasının³⁶ Koruyucu Tanrısı

38 ve bize karşı yumuşak

39 ve ılımlı ol!

40 Öfkeyi ve kızgınlığı

41 kini bırak!

42 Çiftçi bu çalı çırpıyı nasıl

43 temizlediyse, Av Çantasının Koruyucu Tanrısı

44-45 (senden de) öfke, kızgınlık ve kin öyle kaybolsun/yok olsun.

³⁴ Singer, *Hittite Prayers*, 42; Alp, *Hitit Çağında Anadolu Çiviyazılı ve Hiyeroglif Yazılı Kaynaklar*, 73. Metnin transkripsiyonu için Bkz. E. Rieken, *hethiter.net*: CTH 375.1, (Portal Mainz): 2016.

³⁵ Metnin ilgili kısmının transkripsiyonu ve tercümesi için Bkz. Daliah Bawanypeck, *Die Rituale der Auguren*, (Heidelberg: Universitätsverlag Winter, 2005), 62-63; Hoffner, *Alimenta Hethaeorum Food Production in Hittite Asia Minor*, 46; D. Bawanypeck, *hethiter.net*: CTH 393, (Portal Mainz): 2007.

³⁶ KUS³⁶ kurša için Bkz. Özlem Sir Gavaz, "Hititçe Çivi Yazılı Metinlerde Geçen KUS³⁶ kurša Üzerine Bir Değerlendirme", İ. Albayrak, H. Erol ve M. Çayır (ed.), *Cahit Günbattı'ya Armağan*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 2015): 99-111.

IBoT 1.29 numaralı belge, Haššumaš Bayramı ile ilgili bir metindir. Hitit prensi için bir kabul töreninin zikredildiği belgede, çiftçiler de yer almaktadır. Metnin ilgili kısmının (öy.) tercümesi şu şekildedir:³⁷

35 koyarlar. Sonra Katahha tapınağına girer ve yemek ister.

36 Önünde 12 çiftçi oturur. Sonra tanrılara adaklar sunar.

37-38 Çiftçiler, tanrının önünden boyundurukları kaldırır ve temizlenmiş/kutsanmış bir öküz takımını kullanır ve onları nadasa götürür. İkinci günün sonu.

KBo 22.242 numaralı belge, kült seyahatleri ile ilgili bir metindir. Belgede bir bayram için Hatti şehrinde toplanması gereken sunuların bir listesi yer alır. Metinde çeşitli şehirlerdeki çiftçilerden de söz edilmektedir ve keçi tedarik edilmesi görevi çiftçilere verilmiştir. Çiftçilerin keçi verip vermeyecekleri durumundan bahsedilmiştir. Belgenin ilgili kısmının (öy. II) tercümesi şu şekildedir:³⁸

1 Çiftçiler keçi vermezler,

2 fakat içmek için bir kap *PĪHU*-birası³⁹ (ve) 12 somun ekmek verirler; Şattina şehrinden

3 Tapparuta şehri çiftçileri keçi vermezler,

4 fakat içmek için bir kap *PĪHU*-birası ve 12 somun ekmek verirler.

5 Tapparuta şehrinden Anniyatta şehrine gider, Yaşlılar (adıyla anılan büyücüler)

6 keçi, içmek için bir kap *PĪHU*-birası ve 12 somun ekmek verirler

³⁷ Metnin ilgili kısmının transkripsiyonu ve tercümesi için Bkz. Alice Mouton, “Réflexions autour de la Notion de rituel initiatique en Anatolie hittite. Au sujet de la fete *haššumaš* (CTH 633)”, *Journal of Ancient Near Eastern Religions* 11, (2011): 6.; Ada Taggar-Cohen, “The Prince, the KAR.KID Women and the arzana-house: A Hittite royal festival to the goddess Katahha (CTH 633)”, *Altorientalische Forschungen* 37, (2010): 116; René Lebrun, “Deux Textes Hittites Représentant la Version Impériale Tardive de Fetes Anatoliennes”, *Hethitica II*, (1977): 17-22. Metin hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz. Fatma Sevinç Erbaşı, “Bir Erginleme Töreni Olarak Haššumaš Bayramı”, A. Süel (haz.), *VII. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri*, (Ankara: Anıt Matbaa, 2010): 693-702.

³⁸ Heinrich Otten ve Christel Rüster, “Textanschlüsse und Duplikate von Boğazköy-Tafeln (81-90)”, *Zeitschrift für Assyriologie und Vorderasiatische Archäologie*, vol.72, (1982): 148.; Savaş Özkan Savaş, “Birkaç Hitit Kentinin Lokalizasyonu Hakkında”, *Archivum Anatolicum*, c. 3, S. 1, (1997): 277-278. Metnin ilgili kısmının transkripsiyonu için Bkz. Detlev Groddek, *Hethitische Texte in Transkription KBo 45, DBH 31*, (Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 2010): 156.

³⁹ “bir bira çeşidi” Ünal, *Hititçe-Türkçe Türkçe-Hititçe Büyük Sözlük*, 414.

7 *malteššar*-ritüel/sunu aynı şekilde Anniyatta şehrinde

8 Parmanna şehrine gider; bir keçi, içmek için bir kap *PĪHU*-birası ve 12 somun ekmek verirler,

9 sonra bir keçi keserler, fakat keçi ritüel için.

10 Parmanna şehrinde Parminnita şehrine

11 gider; (eğer) Wattarwa şehrindeki çiftçiler Parminnita şehrine 2 keçi vermişlerse

12 şimdi vermezler.

Arazi Bağışı ile İlgili Metinlerde LÚAPIN.LÁ

1312/u numaralı metinde, çiftçilerin ağaçlık bölgesinden söz edilmiştir. Metnin ilgili kısmının (öy.) tercümesi şu şekildedir:⁴⁰

6 x IKU⁴¹ (büyüklüğünde) sebze bahçesi, 2 IKU (büyüklüğünde) çiftçilerin ağaçlık alanı

VAT 7463 numaralı arazi bağış belgesinde, çiftçilerin kendi arazilerinin olduğunu görmekteyiz. Belgenin ilgili kısmının (öy.) tercümesi şu şekildedir:⁴²

11 çiftçilerin 23 *kapunu*⁴³ tarlası

12 Waštišša şehrinde

13 Bin arabacının lideri Šandamei'nin evinden

Bo 91/1602 numaralı tablet, Telipinu Dönemi'ne tarihlenen ve isimsiz bir Tabarna mührü ile mühürlenmiş bir arazi bağış belgesidir.⁴⁴

⁴⁰ Metnin ilgili kısmının transkripsiyonu ve tercümesi için Bkz. Christel Rüster ve Gernot Wilhelm, *Landschenkungsurkunden Hethitischer Könige*, StBoTB 4, (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2012), 98-99. Ayrıca Hitit toprak bağışı ile ilgili belgeler için Bkz. Tolga Pelvanoğlu, "Hitit Toprak Bağış Belgeleri Hakkında Genel Bir Değerlendirme", *Oannes*, c. 3, S. 2 (2021): 267-290.

⁴¹ "tarla, kır; bir satır ve uzunluk ölçüsü, takriben 15 metre" Bkz. Ünal, *Hititçe-Türkçe Türkçe Hititçe Büyük Sözlük*, 218.

⁴² Metnin ilgili kısmının transkripsiyonu ve tercümesi için Bkz. Rüster ve Wilhelm, *Landschenkungsurkunden Hethitischer Könige*, 102-103.

⁴³ "bir alan ölçüsü" Bkz. Ünal, *Hititçe-Türkçe Türkçe Hititçe Büyük Sözlük*, 259.

⁴⁴ Gernot Wilhelm, "Demographic Data from Hittite Land Donation Tablets", *Studia Asiana* 5, (2009): 226.

Metinde çiftçi olan kimsenin sahip olduğu mülkünden söz edilmektedir. İlgili kısmın (öy.) tercümesi şu şekildedir:⁴⁵

15 Çiftçi Anunnuwa'nın mülkü; 1 erkek, 2 erkek bebek, 1 kadın, 1 ...

Bo 90/732 numaralı başka bir arazi bağış belgesinin çeşitli kısımlarında çiftçi olan kimselerin mülklerinden söz edilmektedir. İlgili kısımların tercümesi şu şekildedir:⁴⁶

(ük.)

1 Büyük Kral Tabarna'nın mührü.

2 Çiftçi Apalla'nın mülkü: 4 erkek, 4+x erkek bebek, 3+x kadın, x kız

3 1+x kız bebek, 1 yaşlı kadın, 1 kör adam, 14+x kişi.

(öy.)

7 Çiftçi Zuzzu'nun mülkü: 3 erkek, 3 erkek bebek, 2+x kadın, 1+x kız, 1+x kız bebek,

8 2 kör kadın, 12+x kişi.

(öy)

13 Çiftçi Zuliya'nın mülkü: 5 erkek, 3 erkek bebek, 3 kadın, 1 kız çocuk, 1 kız bebek,

14 3 yaşlı kişi, 16 kişi.

15 Çiftçi Šanda'nın mülkü: 3 erkek, 4 kadın, 1 kız çocuk, 3 kız bebek, 1 yaşlı kadın, 12 kişi.

(öy.)

17 Çiftçi Zuliya'nın mülkü: 2 erkek, 2 erkek çocuk, 2 erkek bebek, 3 kadın, 2 yaşlı kişi

18 1 kör kadın, 1 köle, 13 kişi.

Sonuç

Anadolu, stratejik bir konumda bulunmaktadır. Anadolu'nun bu özelliğinden birçok anlamda faydalanan Hititler, gelir elde etmeyi de amaçlamıştır. Bu doğrultuda tarımsal faaliyetlere önem verilmiş, çeşitli

⁴⁵ Metnin ilgili kısmının transkripsiyonu ve tercümesi için Bkz. Rüster ve Wilhelm, *Landschenkungsurkunden Hethitischer Könige*, 126-127.

⁴⁶ Metnin ilgili kısmının transkripsiyonu ve tercümesi için Bkz. Rüster ve Wilhelm, *Landschenkungsurkunden Hethitischer Könige*, 140-143.

kanun ve düzenlemeler yapılmıştır. Elbette bir ürünü ekip, ardından hasat etmek için yalnızca bahsettiğimiz durumlar yetmemektedir. İşinin ehli kimselerin o toplumda var olması da önemlidir. Hatti ülkesinde bu işi gerçekleştiren çiftçilere büyük bir önem verilmiştir. Önemli bir zanaatkârlık olarak kabul edilen bu mesleğe sahip kimseler, siyasi antlaşma metinlerinde diğer kaçak kimselerden ayrı değerlendirilmiş ve “işini teslim etme” mantığı çerçevesinde bir kurala tabi tutulmuştur.

Hatti ülkesinde her şeyin sahibi ilahlardır. Tanrının yeryüzündeki temsilcisi ise kraldır. Gerçekleşen tüm faaliyetler kralın onayı ile olmaktadır. Öyle ki, kralın en çok korktuğu şey, tanrıları memnun edememe düşüncesidir. Böyle bir durumda ülkenin olumsuz bir durum içerisinde kalıp, felakete sürükleneceğini düşünen Hitit kralları, tanrıların memnun edilmesi ve onların emir ve isteklerinin eksiksiz bir şekilde yerine getirilmesi hususuna çok dikkat etmişlerdir. Çiftçilerin bu durumdaki fonksiyonları; hasat edilen ilk ürünleri tanrıya sunmak, onları insanlardan önce tanrılara ulaştırmaktır. Ürünler normal bir vatandaşa ulaşmadan, en kısa sürede tanrılara sunulmalıdır. Aksi halde çiftçiler cezalandırılır.

Rahipler ve tapınak personellerine gönderilen talimatlarda “çiftçinin tarlası” ve “tanrının tarlası” tabirleri yer almaktadır. Biz bu belgeden tapınakların toprak sahibi olmasının yanında, çiftçilerin tapınak tarlaları haricinde tarlalara sahip olduğunu da öğrenmekteyiz. Hem tapınak tarlalarında hem de kendi tarlasında çalışan çiftçiler, tapınağa ait araziden elde edilen gelire, bireysel anlamda elde ettiği geliri değiştirmemeli, verimli olan tarlayı kendisinin tarlası gibi göstermemeli ve hububatları eksik bir şekilde teslim etmemelidir. Buradaki amaç, çiftçinin tapınak gelirleri ve hububatlarından bireysel anlamda faydalanmasını önlemek, tapınağın gelirlerini kendi geliri gibi göstermesinin önüne geçmektir.

Arazi bağıışı ile ilgili çivi yazılı metinlerde, çiftçilerin isimlerinden ve mülklerinden söz edilmektedir. Birer liste şeklinde düşünebileceğimiz bu metinler, devlet arazilerinin dışında çiftçilerin kendilerine ait arazilerinin olduğunu kanıtlamakta ve onların aileleri hakkında bilgiler de vermektedir.

Çiftçilik mesleği, Hitit ülkesinde olumlu bir rol model olarak karşımıza çıkmıştır. Telipinu Fermanı'nda bu durum açıkça görülmektedir. Meclis tarafından suçlu bulunup, ölüm ile cezalandırılmalarına karar verilen kimselere bir şans daha vermek isteyen Telipinu, bu kimseleri kaybetmek yerine farklı bir yöntem izlemiştir. Suçlu kimselerde topluma yansıyan olumsuz görüntüyü onların silahlarını omuzlarından alarak çözmüştür. Bununla kalmayıp, onları topluma mal etmenin bir yolu olarak, ellerine tarım aletleri verip, onları çiftçi yapan Telipinu, ortaya çıkan kötü durumun

izlerini tamamen yok etmiştir. Aslında burada bir de aşağılama durumu söz konusudur. Metindeki kimseler soylu kişiler olup, siyasi suçlu konumundadır. Bu kişiler savaşçı özelliğe sahip olan, ellerinde silahları bulunan kimselerdir. Bu açıdan, onların silahlarını ellerinden alıp, onları tarlada çalıştırmak için çiftçi yapmak, bir cezalandırma ve aşağılama olarak görülebilir. Aynı zamanda onlar bu şekilde etkisiz hale de getirilmektedir. Öyle ki; çiftçi olup, silahı elinden alınan bir kimse, bir daha devlete karşı suç işleyecek vakit ve imkânı bulamaz.

Hatti ülkesinde kanunlar insancıldır. Mezopotamya kanunlarının aksine Hititlerde kısasa kısas anlayışı yoktur. İşlenen birçok suçun cezası olarak –ki bunlara adam yaralama ve öldürme dâhil- para cezası veya yerine birini verme yani cezayı telafi etme gibi çözümler üretilmiştir. Kısacası Hititlerde ölüm cezası verilme durumu nadir görülmektedir. Ölüm cezası ancak kralın onayı ile verilebilmektedir. Ancak metinlerde çiftçilerin tanrıların mallarını eksik göstermesi, çalması gibi durumlarda ölüm cezasına çarptırılacağı belirtilmiştir. Bu durum Hitit ülkesinde her şeyden önce tanrının mallarının ve onların memnuniyetinin ön planda olduğunu, aksi bir durumda, bu yanlışı gerçekleştiren kimselerin ölümle cezalandırıldığını göstermektedir.

Hitit kralı II. Murşili vebadan yakınıp tanrılara seslenirken, bir yandan ülke halkının çektiği sıkıntıları ortaya koymuş, diğer yandan üretimin aksamasından endişe etmiştir. Ülkede bir kıtlık durumunun oluşmasından korkan Hitit kralı, durumu tanrılara aktararak, üretim yapabilecek çiftçilerin veba sebebiyle öldüğünü ve bu durumda ülkenin zor bir sürece gireceğini ifade etmeye çalışmıştır. Şüphesiz burada Hitit kralı yalnızca tanrılara yapılacak olan sunulardaki sorunları değil, ülkenin üretim ekonomisinin de düzenli olarak işleyişinin aksamamasını gözetmiştir.

Hitit ekonomisinin en önemli unsurlarından birisi olan çiftçiler, yalnızca tarlayı ekip biçme görevini değil hayvanların tedarik ve muhafazası görevlerini de yürütmüşlerdir. Hitit ülkesinde tarım yapabilmek için, hayvan iş gücünden faydalanmanın bir zorunluluk olduğunu tahmin etmek zor değildir. Tarlaların sürülmesi, ürünlerin nakledilmesi gibi birçok görevi yerine getiren hayvanlar, tarımsal faaliyetlere büyük bir katkı sağlamıştır. Bu anlamda, Hatti ülkesinde, tarım ve hayvancılığın birbirinden ayrılmayan bir yapıya sahip olduğunu, Hitit ekonomisinin temelini tarım ve hayvancılığın oluşturduğunu söyleyebiliriz.

Önemli sorumluluklar yüklenen ve birçok görevi üstlenen çiftçilere, kralın tahıl ambarını açma yetkisi verilmediğini belgelerden öğrenmekteyiz. Bu görevi yalnızca üst düzey yetkili sıfatına sahip kimselerin

gerçekleştirebileceği, eğer çiftçiler ambarı açarsa yakalanıp cezalandırılacağı belirtilmiştir. Tarlayı ekip biçen, ürünleri mühürleyen, tarımsal faaliyetlerin sürdürülebilir olmasını sağlayan hayvanların temin ve muhafazasını yapan çiftçiler, Hitit ekonomisinin sistemli bir şekilde hayatını devam ettirebilmesi konusunda önemli bir yere sahiptir. Birçok talimat, ferman gibi uyarılarla işlerini düzenli olarak yapmaları gerektiği belirtilen çiftçiler, Hitit sosyal yaşamının temel taşlarından biridir.

KAYNAKÇA

- Alp, Sedat. "Hititlerde Sosyal Sınıf NAM.RA'lar ve İdeogramın Hititçe Karşılığı", *Bellekten* 13, (1945): 245-270.
- Alp, Sedat. *Hitit Çağında Anadolu Çiviyazılı ve Hiyeroglif Yazılı Kaynaklar*, Ankara: TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, 2011.
- Bawanyeck, Daliah. *Die Rituale der Auguren*, Heidelberg: Universitätsverlag Winter, 2005.
- Bawanyeck, Daliah. *hethiter.net/*: CTH 393, (Portal Mainz): 2007.
- Beal, Richard H. "The ^{GI}STUKUL-institution in Second Millennium Hatti", *Altorientalische Forschungen*, vol. 15, (1988): 269-305.
- Beckman, Gary. "The Hittite Assembly", *Journal of the American Oriental Society*, vol.102, no:3, (1982): 435-442.
- Beckman, Garry M. *Hittite Diplomatic Texts*, Atlanta: Society of Biblical Literature, 1999.
- Bozgun, Şafak. "CTH 89: Çiviyazılı Belgelerde Hitit Sınır Kenti Tiliura (I)", *Archivum Anatolicum*, c.11, S.1, (2017): 29-74.
- Bryce, Trevor. *Hitit Dünyasında Yaşam ve Toplum*, çev. Müfit Günay, Ankara: Dost Kitabevi, 2002.
- Cohen, Yoram. *Taboos and Prohibitions in Hittite Society*, THeth 24, Heidelberg: Universitätsverlag Winter, 2002.
- d'Alfonso, Lorenzo. "Servant of the King, Son of Ugarit, and Servant of the Servant of the king': RS 17.238 and the Hittites", ed. Y. Cohen, A. Gilan ve J. L. Miller. *Pax Hethitica: Studies on the Hittites and their Neighbours in Honour of Itamar Singer StBoT 51*. 67-86. Wiesbaden 2010.
- Devecchi, Elena. *Trattati Internazionali Ittiti*, Brescia: Paideia Editrice, 2015.
- Gilan, Amir. *Formen und Inhalte Althethitischer Historischer Literatur*, Heidelberg: Universitätsverlag Winter, 2015.
- Groddek, Detlev. *Hethitische Texte in Transkription KBo 45, DBH 31*, Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 2010.
- Hoffmann, Inge. *Der Erlaß Telipinus*, Heidelberg: Universitätsverlag Winter, 1984.
- Hoffner, Harry A. *Alimenta Hethaeorum Food Production in Hittite Asia Minor*, New Haven: American Oriental Society, 1974.
- Karağuz, Güngör. *Boğazköy ve Ugarit Çivi Yazılı Belgelerine Göre Hitit Devletinin Siyasi Antlaşma Metinleri*, Konya: Çizgi Kitabevi, 2002.
- Kassian, Alexei ve Yakubovich, Ilya. "Muršili II's Prayer to Telipinu (CTH 377)", ed. D. Groddek ve M. Zorman, *Tabularia Hethaeorum: Hethitologische Beiträge Silvin Koşak zum 65th Geburtstag, (Dresdner Beiträge zu Hethitologie/DBH 25)*. 423-454. Wiesbaden 2007.
- Kitchen, Kenneth A. ve Lawrence, Paul J. N. *Treaty, Law and Covenant in the Ancient Near East*, Part 1, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2012.
- Lebrun, René. "Deux Textes Hittites Représentant la Version Impériale Tardive de Fetes Anatoliennes, Hethitica II, (1977): 7-23.
- Marazzi, M. *hethiter.net/*: CTH 258.1, (Portal Mainz): 2011.

- Miller, Jared L. *Royal Hittite Instructions and Related Administrative Texts*, Atlanta: Society of Biblical Literature, 2013.
- Mouton, Alice. “Réflexions autour de la Notion de rituel initiatique en Anatolie hittite. Au sujet de la fete *haššumaš* (CTH 633)”, *Journal of Ancient Near Eastern Religions* 11, (2011): 1-38.
- Otten, Heinrich ve Rüster, Christel. “Textanschlüsse und Duplikate von Boğazköy-Tafeln (81-90)”, *Zeitschrift für Assyriologie und Vorderasiatische Archäologie*, vol.72, (1982): 139-149.
- Pelvanoğlu, Tolga. “Hitit Toprak Bağış Belgeleri Hakkında Genel Bir Değerlendirme”, *Oannes*, c. 3, S. 2 (2021): 267-290.
- Reyhan, Esmâ. “Anadolu’da Hitit Dönemine Ait İki Meclis: Panku ve Tuliya”, *Arkeoloji ve Sanat*, S. 130, (2009): 1-20.
- Reyhan, Esmâ. “Hitit İktisadi Hayatı Üzerine Genel Bir İnceleme”, ed. L. G. Gökçek, E. Yıldırım ve O. Pekşen, *Anadolu’nun Eski Çağlarında İktisadi ve Zirai Hayat*. 281-316. İstanbul 2018.
- Rieken, E. *hethiter.net/*: CTH 376.1, (Portal Mainz): 2017.
- Rieken, E. *hethiter.net/*: CTH 375.1, (Portal Mainz): 2016.
- Rieken, E. *hethiter.net/*: CTH 377, (Portal Mainz): 2016.
- Rüster, Christel ve Neu, Erich. *Hethitisches Zeichenlexikon*, Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1989.
- Rüster, Christel ve Wilhelm, Gernot. *Landschenkungsurkunden Hethitischer Könige*, StBoTB 4, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2012.
- Salazar, J. M. Gonzalez. “Tiliura, un ejemplo de la Política Fronteriza Durante el imperio Hitite (CTH 89)”, *AuOr* 12, (1994): 159-176.
- Savaş, Savaş Özkan. “Birkaç Hitit Kentinin Lokalizasyonu Hakkında”, *Archivum Anaticum*, c. 3, S. 1, (1997): 269-289.
- Sevinç, Fatma. “Hititlerin Anadolu’da Kurdukları Ekonomik ve Sosyal Sistem”, *SDÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 17, (2008): 11-32.
- Sevinç Erbaşı, Fatma. “Bir Erginleme Töreni Olarak Haššumaš Bayramı”, A. Süel (haz.), VII. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri. 693-702. Ankara: Anıt Matbaa, 2010.
- Singer, Itamar. *Hittite Prayers*, Atlanta: Society of Biblical Literature, 2002.
- Sir Gavaz, Özlem. “Hititçe Çivi Yazılı Metinlerde Geçen KURŞA Üzerine Bir Değerlendirme”, ed. İ. Albayrak, H. Erol ve M. Çayır, Cahit Günbattı’ya Armağan. 99-111. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 2015.
- Süel, Aygül. *Hitit Kaynaklarında Tapınak Görevlileri ile İlgili Bir Direktif Metni*, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1985.
- Taggar-Cohen, Ada. “The Prince, the KAR.KID Women and the arzana-house: A Hittite royal festival to the goddess Katahha (CTH 633)”, *Altorientalische Forschungen* 37, (2010): 113-131.
- The Pennsylvania Sumerian Dictionary* (psd.museum.upenn.edu).
- Tischler, Johann. *Hethitisches Handwörterbuch*, Innsbruck: Institut für Sprachen und Literaturen der Universität Innsbruck, 2008.

- Trabazo, José Virgilio Garcia. *Textos religiosos hititas: Mitos, plegarias y rituales*, Madrid: Editorial Trotta, 2002.
- Ünal, Ahmet, *Hititler Devrinde Anadolu*, c.1, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2005.
- Ünal, Ahmet. *Hititçe-Türkçe Türkçe Hititçe Büyük Sözlük Hattice, Hurrice, Hiyeroglif Luviceci, Çivi Yazısı Luviceci ve Palaca Sözcük Listeleriyle Birlikte*, Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 2016.
- van den Hout, Theo. "Tombs and Memorials: The (Divine) Stone-House and Hegur Reconsidered", ed. K. A. Yener ve H. A. Hoffner (ed.), *Recent Developments in Hittite Archaeology and History Papers in Memory of Hans G. Güterbock*. 73-100. Winona Lake: Eisenbrauns, 2002.
- van den Hout, Theo. "The Proclamation of Telipinu (1.76)", *The Context of Scripture*, (2003): 194-198.
- von Schuler, Einar *Die Kaškäer*, Berlin: Walter de Gruyter&Co., 1965.
- Yiğit, Turgut. "Hititçe Çivi Yazılı Belgelere Göre Çoban", *Belleten*, c. LXVI, S. 247, (2002): 765-787.
- Westbrook, Raymond ve Woodard, Roger D. "The Edict of Tudhaliya IV", *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 110, No:4, (1990): 641-659.
- Wilhelm, Gernot. "Demographic Data from Hittite Land Donation Tablets", *Studia Asiana* 5, (2009): 223-233.

**CUMHURİYETTEN PRINCIPATUS'A ROMA DEVLETİNDE
İSTİHBARAT FAALİYETLERİ VE İSTİHBARAT BİRİMLERİ:
GENEL BİR BAKIŞ (MÖ [C.] 500 – MS 284)**

Oğuz YARLIGAŞ*

Makale Bilgisi

Başvuru: 29 Nisan 2022

Kabul: 15 Haziran 2022

Makale Türü: Araştırma Makalesi

DOI: 10.46931/aran.2022.16.1.11

Article Info

Received: April 29, 2022

Accepted: June 15, 2022

Öz

Roma Devleti ordusunun ve idari yapısının gücü sayesinde yüzyıllar boyunca Akdeniz dünyasının en önemli gücü olmayı başardı ve geniş toprakları kontrolü altında tuttu. Tarih sahnesine İtalya'nın ortasında küçük bir kent devleti olarak çıkan, ilerleyen yüzyıllar içindeyse tüm Akdeniz'i hakimiyeti altına alan ve uzun süre bu hakimiyeti korumayı başaran bu büyük devlet, doğal olarak tarih serüveni boyunca hem içeride hem de dışarıda çok çeşitli tehditlere karşı mücadele vermek zorunda kaldı. İstihbarat faaliyetleri de işte tam bu noktada devreye girmektedir. Romalılar, günümüze kalan kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla en erken dönemlerden itibaren devletlerinin iç güvenliğini sağlamak, olası dış tehditlerden haberdar olmak ve savaş zamanlarında düşman ordularının hareketlerini takip etmek gibi ihtiyaçların karşılanması için çok çeşitli yöntem ve uygulamalardan yararlandılar. Bu makale kapsamında Romalıların tarihleri boyunca gerek savaş ve muharebe zamanlarında gerekse barış zamanlarında iç denetimi sağlamaya ve dış tehditleri etkisizleştirmeye yönelik istihbarat toplama ihtiyacını hangi yöntemlere başvurarak çözdüklerini seçtiğimiz vakalar ışığında ortaya koymaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Roma Askeri Tarihi, Roma Ordusu,

* Dr. Öğr. Üyesi, Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Kadıköy, İstanbul. yarligaso@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4379-7577

İstihbarat Faaliyetleri, İstihbarat Birimleri, Frumentarii

**Intelligence Activities and Intelligence Units in the Roman World
from Republic to the Principate (C. 500 BC – 284 AD)**

Abstract

Rome was the most important state of the mediterranean world and she managed to keep wide territories under her control thanks to the power of her army and her administrative structure. Emerging as a tiny city state in the middle of Italy, Rome became the ruler of all the Mediterranean in the course of centuries and naturally she had to fight against all sorts of threats both internal and external. Intelligence activities come to the picture in this context. According to our extant ancient sources, the Romans benefited different kinds of methods and practices in order to provide internal security, to become aware of possible external threats or to keep track of enemy troops in times of war. In this paper I intend to show with the help of some exemplary cases which methods the Romans used to collect intelligence both in times of war and peace for keeping internal order intact and for neutralizing the external threats throughout her history.

Keywords: *Roman Military History, Roman Army, Intelligence Activities, Intelligence Units and Operatives, Frumentarii*

Roma tarihinin ilk dönemlerini anlayabilmek için elimizde bu döneme dair çok sonraları kaleme alınmış pek az antik metin ile bir avuç arkeolojik bulgudan başka kaynak yoktur. Cumhuriyet döneminin ortalarından, yani yaklaşık olarak MÖ 260'lı yıllardan itibaren ise elimizdeki birincil kaynakların artmasıyla birlikte tarihsel olayları daha sağlıklı olarak değerlendirebilmekteyiz. İstihbarat faaliyetleri açısından da durum bu genel tabloyla paralellik arz eder. Krallık dönemine dair mevzubahis konuyla ilgili pek bir kayıt olmasa da, MÖ I. yüzyılda yaşayan Romalı tarihçi Livius'dan öğrendiğimiz kadarıyla en eski dönemlerde dahi birtakım casusluk faaliyetleri yürütülüyordu. Örneğin Livius'un aktardığına göre son kral Tarquinius Superbus, bizzat kendi oğlunu bir casus olarak kullanmıştı. Kralın oğlu babasına sözde yüz çevirmiş ve o zamanlar küçük bir kent niteliğindeki Roma'nın yakınlarında karşı karşıya geldiği bir başka kent olan Gabii'ye sığınmıştı. Zamanla yeni gittiği kenttekilerin güvenini kazanıp güçlü bir konuma erişen kralın oğlu, sonunda Gabii'yi kılıç kullanmadan Roma'nın emrine sokmayı başarmıştı.¹

¹ Liv. 1.53-54. Krallık döneminin bir başka ünlü casusluk hikâyesi de Clusium kralı Lars Porsenna'yı öldürmek üzere kente gizli olarak yollanan Mucius Scaevola'nın hikâyesidir; ayrıntılar için bkz. Liv. 2.12. Antikçağ metinleri için aksi belirtilmedikçe

Hainler, savaş esirleri ve yurtlarından sürgün yemişler de istihbarî bilgi kaynağı olarak kullanılıyordu. Yine Livius'un aktardığına göre MÖ 299 yılında Romalılar bir şehri kuşatmış ve almaya çalışırken abluka altındaki şehirden iki kişi tünel kazıp Roma mevzilerine ulaşmayı başarmıştı. Bu iki adam Romalı askerleri gizlice şehrin içine götürmeyi teklif ettiler. Bu teklif güzel olmasına güzeldi ama Romalılar da bu adamların gerçekten kendilerine iyilik, hemşerilerineyse hainlik edeceklerinden emin olmalıydı. Bu yüzden adamlardan birini tutsak alıp diğeriyle beraber iki *explorator*, yani keşif kolu eri yolladılar. Adamların doğru söylediğinden emin olduktan sonra da kendilerine gösterilen tünelden 300 askeri şehre yollayıp baskın yaparak şehir halkını gafil avladılar ve şehri ele geçirmeyi başardılar.²

Romalılar karşılaştıkları toplumlardan istihbarat yöntemleri çerçevesinde çok şey öğrendiler. Bu anlamda yaşadıkları tecrübelerden çıkardıkları dersleri belki de en iyi aktaran örnek MÖ III. yüzyılda yüzleşmek zorunda kaldıkları tehlikeydi. Roma'nın bu yıllarda karşılaştığı büyük bir düşman, hem Romalı komutanların askeri karakterini şekillendirdi hem de Roma askeri tarihini derinden etkiledi. Bu büyük düşman kimileri tarafından Napoleon'dan dahi büyük sayılan bir dehanın yetişmesine imkân verecek olan³ Kartacalı Hannibal'dir. Hannibal'in gerek muharebe taktikleri gerekse muharebe dışında casuslardan faydalanışı veya karşı istihbarat faaliyetleri kapsamında değerlendirebileceğimiz bazı unsurlardan yararlanması, sonraki dönemlerde Romalı komutanların bu alana bakışını şekillendirmesi bakımından önemlidir. II. Kartaca Savaşlarından bir nesil sonra yaşayan ve antikçağın en önemli tarihçilerinden biri olarak kabul edilen Polybios ve onun izinden giden Titus Livius, Hannibal'in bu alandaki dehasını büyük bir özenle anlatır.⁴ Baskın ve şaşırtma unsurlarını lehine kullanmasını çok iyi bilen Hannibal, Romalıların hiç beklemediği bir harekâta girişip MÖ 218 yılının Kasım ayında koca bir orduyla Alp Dağlarını aşmayı kafasına koymuş ve tüm zor koşullara rağmen üç hafta

www.loebclassics.com adresinden ulaşılan Loeb Classical Library edisyonları ve çevirileri kullanılmıştır; bu sebeple ilgili yayınların künyelerine kaynakçada ayrıca yer verilmemiştir.

² Liv. 10.10.3.

³ Liddell Hart'ın abartılı şekilde Napoleon'dan bile daha büyük gördüğü Romalı general Scipio Africanus'tur; bkz. B. Liddell Hart, *A Greater than Napoleon: Scipio Africanus* (Londra: Blackwood and Sons), 1926.

⁴ Polyb. 11.19; Liv. 28.12.1-9.

gibi kısa bir sürede Po ovasına ulaşmayı başarmıştır.⁵ Ardından casusları sayesinde edindiği bilgileri askeri dehasıyla birleştirip Roma'yı kendi arka bahçesinde üst üste büyük hezimetlere uğratmıştır. Hannibal hem bu hezimetler öncesinde hem de sonrasında psikolojik harp mantığı içinde değerlendirebileceğimiz bazı tedbirlere de başvurmuştur. O dönemde İtalya yarımadası tamamen Roma'nın doğrudan egemenliği altına girmiş bir yapıdan ziyade konfederatif bir rejim halindeydi. Hannibal de bu durumdan yararlanmak istedi ve Roma ile müttefiklerinin arasını açmaya koyuldu. Roma'nın müttefiklerinden aldığı desteği asgariye indirebilmek için Roma ile girdiği her muharebenin ardından tutsak olarak eline geçen Roma vatandaşlarını idam ederken Roma'ya müttefiklik bağıyla bağlı kişilerin canını bağışlayıp onları yurtlarına geri yolladı.⁶

Aynı dönemlerde Hannibal'in başvurduğu bir başka psikolojik harp unsuru daha vardı. Romalılar ardarda aldıkları hezimetler ve ordularının mahvından sonra olağanüstü hal ilan edip Q. Fabius Maximus adlı generali tek yetkili olarak atadılar. Maximus, Hannibal'in dehasını fark etmişti ve onunla bir meydan muharebesinde karşılaşmaktan çekiniyor, tedbirsiz hareket etmek istemiyordu. Bunun yerine Hannibal ve ordusunu gerilla taktiklerine başvurarak hırpalamaya çalışıyor, onu oyuyor ve erzak sıkıntısına düşmesini bekliyordu. Fakat bu strateji, hızlı bir zafer elde etmek isteyen Romalılar arasında homurtulara neden olmuştu. Maximus'un Hannibal'den rüşvet aldığı yolunda söylentiler bile ortalıkta dolanıyordu. Casusları sayesinde bu bilgileri edinen Hannibal ise bu durumu lehine kullanmak istedi: Denk geldiği Roma arazilerinden yararlandıktan sonra onları ateşe veriyordu, fakat Maximus hakkındaki dedikoduları ayyuka çıkarmak ve düşman komutan üzerindeki baskıyı daha da artırmak için hangi toprakların Maximus'a ait olduğunu casusları sayesinde öğrendi ve bu arazileri bilhassa yakıp yakmaktan kaçındı. Bu da Maximus'un iyice köşeye sıkışmasına neden oldu; nihayetinde Maximus bu zandan kurtulabilmek için tüm topraklarını bedelsiz olarak devlete devretti.⁷ Fakat o da, stratejisi de kısa süre sonra bir kenara bırakıldı ve ertesi sene heyecanla ve mutlak bir zafer kazanma telaşıyla hareket eden Romalılar, MÖ 216 yılında Cannae muharebesinde Hannibal'e karşı tarihlerinin en

⁵ Hannibal'in hayatını konu alan akademik nitelikli bir eser yakın zamanda Türkçeye de çevrilmiştir, bu bakımdan Hannibal ile ilgili daha fazla bilgi için bakılabilir: P. Hunt, *Hannibal* (çev. S. Özgüler, İstanbul: Kronik Kitap), 2020.

⁶ Polyb. 3.67.1-7; 3.69.5.

⁷ Liv. 22.23.

ağır yenilgisini aldılar. Hannibal'in tüm bu hareketlerini çok iyi inceleyen ve nihayetinde bu tür kurnazlıklarda (Lat. *strategemata*) ondan daha üstün bir hale erişen Scipio Africanus ise sonrasında hem Hannibal'i, hem de Kartaca'yı alt etmeyi başaracaktı. Ardından gelen Romalı komutanlar da tıpkı Scipio gibi Hannibal tecrübesinden gerekli dersleri aldılar ve o zamana kadar farkında değillerse bile bundan sonra savaşta istihbaratın ve psikolojik harp unsurlarının ne kadar önemli olduğunu anladılar.⁸

Düzenli bir İstihbarat Teşkilatının Kuruluşuna Giden Yol

*Cursus Publicus - Posta Servisi*⁹

⁸ Romalıların Hannibal deneyimine dair daha geniş bilgi için bkz. D.A. Fournie, "Harsh Lessons: Roman Intelligence in the Hannibalic War", *International Journal of Intelligence and Counterintelligence* 17.3 (2004): 502-538. Yeri gelmişken kısaca değinmekte fayda olacağını düşündüğümüz bir husus da şudur ki, Hannibal bu savaşın ardından Roma kenti üzerine yürümek yerine eski stratejisine sadık kalıp Roma'yı tamamen müttefiklerinden ayırma yolunu deneyecekti; federasyon dağılırsa, Roma'nın elindeki insan gücü de hızla eriyecek, böylece gün geçtikçe gücünü yitiren Roma, Kartaca kuvvetleri karşısında çaresizce boyun eğecekti. Bir subayı, Cannae zaferinin hemen ardından ona şöyle demişti: "Ah, keşke nasıl bir başarı kazandığımı fark edebilsen! Beş gün sonra Capitolium'da (Roma) kendine ziyafet çekebilirsin!" Hannibal ise Roma'ya yürümek yerine askerlerinin dinlenmesini tercih edince aynı subayı ona tarihe geçecek şu cevabı verecekti: "Tanrılar aynı adama tüm vasıfları birden bahşetmiyor işte; kazanmasını biliyorsun ama galibiyetten faydalanmasını bilmiyorsun!" (Liv. 22.51). Aslında Hannibal'in elinde çok fazla bir seçenek de yoktu. Meydan savaşlarında ve diğer birtakım alanlarda askeri dehası tartışılmaz olmasına rağmen kuşatma becerisi çok yüksek değildi ve henüz İtalya yollarına düşmemişken Roma'dan belki on kat daha küçük bir kenti ancak 6 aylık bir kuşatmadan sonra ele geçirebilmişti. Üstelik her türlü çabasına rağmen Roma etrafındaki halkları kendi tarafına çekmeyi başaramamıştı, bu yüzden muhtemel bir ablukayı mümkün kılabilecek bir yerel destekten mahrum olduğu gibi, elinde böyle bir kuşatmayı mümkün kılacak teçhizatı da yoktu. Bu nedenle Livius belki de Hannibal ile yaveri arasında böyle bir diyalog yaratıp böylesine büyük bir zafer sonrasında kuvvetleriyle Roma üzerine yürümeyen büyük komutanın her insan gibi eksik bir tarafı olduğunu makul bir şekilde okuyucusuna anlatmaya çalışıyordu. Hannibal'in 6 ay gibi uzun bir sürede ancak ele geçirebildiği Saguntum kuşatmasıyla ilgili olarak bkz. Liv. 21.13-14; Polyb. 3.6-31. Ayrıca Hannibal'in genel olarak antikçağın üç büyük komutanından biri olarak gösterilmesini, yani Büyük İskender ve Caesar gibi başarıları tartışılmaz komutanlarla karşılaştırılmasını sorgulayan ilginç bir makale için bkz. D. Hoyos, "Hannibal: What Kind of Genius?", *Greece and Rome*, Vol 30.2 (1983): 171-80.

⁹ Bu Latince isim aslında bu şekilde en erken MS IV. yüzyıl metinlerinde karşımıza çıkmaktadır ancak literatürde bu terim geçerlidir ve uzmanlar tarafından kullanılmaktadır. *Cursus publicus* kurumunu sistematik bir şekilde ele alan ve bu kurumun tüm gelişimini ortaya koyan, dolayısıyla önceki çalışmaların yerini alan nispeten yeni bir araştırma için bkz. A. Kolb, *Transport und Nachrichtentransfer im Römischen Reich* (Berlin, Boston: De Gruyter), 2001, 49-226.

Bilginin toplanması ve kontrol edilmesinin ne kadar önemli olduğu erken dönemlerden beri bilinen bir husustu, fakat devlet bünyesinde bir kurumun kurulması yerine, uzun bir süre boyunca bireyler kendi işlerini kendileri görme yoluna gittiler. Özellikle Cicero, gerek Roma'dayken gerekse Roma'dan uzaktayken imparatorluğun çeşitli bölgelerindeki tanıdıklarına gönderdiği mektuplarında bu husustan oldukça yakındır. Bu dönemde valiler gibi devlet yetkilileri de kendi maiyetlerinde bulunan adamlarını yahut o bölgede bulunan *publicani*'nin (vergi mültezimleri) adamlarını haberleşme amaçlı kullanmaktalardı.¹⁰ Yerel haberleşme buralarda yaşayan insanların kendi gayretlerine bırakılmıştı. Roma ile etrafındaki şehirler arasındaki iletişim daha cumhuriyet döneminin son yüzyılına girmeden temelleri atılmaya başlanmış bir sistem gibi durmaktadır.¹¹ Bu dönemde İtalya yarımadasındaki çeşitli noktalar arasındaki iletişim *cursores* adlı haberciler tarafından sağlanıyordu.¹² Bu kişiler görevlerini yayan olarak yerine getiriyorlardı. Bunlar aslında kurumsal bir yapıya kavuşmuştu ve belli noktalarda oluşturulmuş istasyonlar mevcuttu, tüm organizasyonun başında da bir sorumlu bulunuyordu, fakat bu kurum nihayetinde özel bir girişim olarak devam ettiriliyordu.¹³ Eyaletler ile merkez arasındaki bilgi akışı ve haberleşme ihtiyacı, söz konusu devlet görevlileri ve devlet evrakı olsa dahi çoğunlukla kişilerin şahsi imkânları vasıtasıyla sağlanıyordu. Fakat takdir edilmelidir ki, devleti ilgilendiren ve özellikle askeri niteliğe sahip bilgilerin resmi kanallar vasıtasıyla aktarılması, devletin güvenliği açısından elzemdi. İşte bu gibi sebeplerle bilgi toplama ve dağıtma işini bir devlet teşkilatı kurarak kurumlaştıran kişi, Roma'nın ilk imparatoru Augustus oldu.¹⁴

¹⁰ A. M. Ramsay, "A Roman Postal Service under the Republic", *Journal of Roman Studies* 10 (1920): 79.

¹¹ Ramsay, "A Roman Postal Service under the Republic"; özellikle 81-82 ve burada mevzubahis edilen yazıtı gözden geçiriniz: CIL I: 551=ILS 23.

¹² Bu kelime farklı zamanlarda hem imparatorun yahut bir başka devlet görevlisinin emrindeki muhaberat askerleri için hem de özel kişilerin emrindeki görevliler için kullanılmıştır; bkz. Kolb, *Transport und Nachrichtentransfer*, 160.

¹³ R. Sheldon, *Intelligence Activities in Ancient Rome* (Londra ve New York: Frank Cass), 2004, 143.

¹⁴ Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. Suet. *Aug.* 49; ayrıca sistemin yüzyıllar içindeki gelişimi için bkz. Procop. *Anek.* 30; Tac. *Hist.* 2.73; Ramsay ("A Roman Postal Service under the Republic") ise araştırmasında Suetonius'un Augustus'a atfettiği posta kurumunun temellerinin haklı bir şekilde cumhuriyet döneminde aranması gerektiğini vurgulamaktadır. Her halükârda Augustus'un bu yapıyı kurumlaştıran örnek aldığı

Speculatores ve Exploratores

Cumhuriyet döneminin erken evrelerinden beri orduların birer parçası olan *speculator* ve *explorator* gibi askerler, Augustus'un devlet idaresini ve orduyu imparatorluk rejimine uygun hale getirişi sırasında düzenli askeri birlikler olarak tesis edildi. *Explorator*'lar atlı gözcüler olarak hizmet ettiler, *speculator*'lar ise haber iletimini sağlayan ve gizli görevleri yerine getiren adeta ajanlar halini aldılar. Bu iki birim arasındaki temel fark ise aslında budur; öncelikle *explorator*'lar hareketli birlikler olup geniş bir alanda keşif faaliyeti yürütüyorlardı. Belli görevleri ifa etmek üzere toplu kuvvetler olarak hareket ediyorlardı. Bunların görevi düşmanın yerini tespit etmek ve sonrasında düşman faaliyetini merkeze bildirmektir. Bu raporlar sayesinde edinilen istihbarat düşmanın bir baskın yapma ihtimalini önlemiş oluyordu. Bu bilgiler aynı zamanda düşmana karşı yapılacak bir harekât sırasında düşmanı şaşkırtmak için de kullanılabilirdi. *Explorator*'lar için bir başka görev de uzakta bulunan düşmanların yerini tespit edip ilgili mevkiide keşif yapmak ve bu mevkiye en iyi yaklaşma yolunu belirlemektir. *Speculator*'lar ise sabit gözlem noktalarından gözcülük yapabiliyorlardı ve görevlerini daha sınırlı sayıda ifa ediyorlardı, bu sayı bazen birkaç kişi olabiliyordu, bazen de geceleri düşman kuvvetlerini gözlemek için tek kişi olarak düşman mevzilerine sızma yapabiliyorlardı. Caesar'ın Gallia seferinde bu duruma örnekler görebiliyoruz. *Belgae* kavmine karşı yapılan Axona Savaşı'nda ileri mevzilerde düşmanı gözleyen *speculator*'lar Caesar'a düşman faaliyetini rapor ediyorlar ve aynı zamanda Romalıların ordugâhına bir baskın yapılması olasılığını da böylece ortadan kaldırıyorlardı.¹⁵

Caesar döneminde bu *speculator* birliklerinin düzenli birlikler olup olmadıkları, yani bu özel birlikleri oluşturan askerlerin lejyon içinden rastgele mi seçildiği, yoksa birliklerin bu iş için özel olarak yetiştirilen kişilerden mi oluştuğu belli değildir. Her halükârda bu birimlerin Caesar'ın

cumhuriyet dönemindeki örneklerdir.

¹⁵ Caes. BG 2.11.2-3; Sheldon, *Intelligence Activities in Ancient Rome*, 121; 164. *Speculatores* ile ilgili olarak özellikle bkz. N. J. E. Austin ve B. Rankov, *Exploratio. Military and Political Intelligence in the Roman world from the Second Punic War to the battle of Adrianople* (Londra: Routledge, 1995), 12-87; A. Ezov, "The 'Missing Dimension' of C. Julius Caesar", *Historia* 45 (1996): 64-94; Caesar'ın istihbarattan nasıl yararlandığına dair genel olarak bkz. M. Richardson, *Julius Caesar's Use of Intelligence*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Defense Intelligence College) 1984; A.C. Bertrand, "Stumbling through Gaul; Maps, Intelligence and Caesar's *Bellum Gallicum*", *Ancient History Bulletin* XI (1997), 107-22.

ardından gelen iç savaşlar döneminde bilhassa faal olduklarını görüyoruz. Örneğin Marcus Antonius'un *speculator*'lardan oluşan bir birim kurduğu açıktır. Marcus Antonius bu birliğin kuruluşunu bastırıldığı sikkelerden birinde kutlar. Söz konusu sikkenin arka yüzünde lejyon sancaklarının etrafında açık bir şekilde *COHORTIS SPECULATORUM* ibaresi yer almaktadır. Patras'ta MÖ 32/31 yılında, Actium Savaşı'nın hemen öncesinde darbedilen bu sikke, o dönemden itibaren bu birliklerin düzenli halde kullanıldığına işaret eder.¹⁶

Augustus Actium Savaşı'ndan zaferle ayrıldıktan sonra devleti ve orduyu yeniden düzenlerken anlaşılan orduya faydası olan birimleri de ihmal etmemiştir. Yeni kurulan düzende *speculatores* aynı zamanda imparatorluğun önemli eyaletleri ile Roma arasında ve değişik ordu birlikleri arasında haber taşıyan unsurlar halini aldı. *Cursus publicus* ile iç içe geçen bir yapı oluşturdular. Her lejyonda gözcü, haberci ve istihbarat subayı olarak görev yapan yaklaşık on kişilik bir *speculator* birimi düzenlendi. Bu birim mensupları hem piyade, hem süvari hem de *exploratio* birimlerinde hizmet verdi.¹⁷

Speculator'lar önemli haberleri iletmek için de kullanılabilirdi. Buna dair bir örnek de, Markos incilinde bulunur. Iudaea kralı Herodes Vaftizci Yahya'nın kapalı tutulduğu hapisaneyeye bir haberci olarak

¹⁶ Bkz. fig. 1(RRC:540, No. 544/12). Marcus Antonius için bu birliklerin oldukça önemli olduğunu Cassius Dio da (50:9.2; 50:11.1) verdiği bilgilerle doğrulamaktadır. Marcus Antonius'un bastırıldığı ve genel olarak askerlerin bulunduğu tüm tipler için bkz. E. Ritterling, "Legio", *RE*, XII (1925), 1206; *RRC*: 539-541, Nr. 544/1-39; L. Keppie, *Colonisation and Veteran Settlement in Italy 47-14 BC*, Londra, 1983, 27-29; L. Keppie, "Marc Antony's Legions", ed. M.P. Speidel, *Legions and Veterans. Roman Army Papers 1971-2000 (Mavors Roman Army Researches XII)* (Stuttgart, 2000), 78-79.

¹⁷ Daha fazla bilgi için bkz. A. von Domaszewski, *Die Rangordnung des römischen Heeres*, ed. B. Dobson, (Köln-Graz: Bohlau Verlag), 1967², 32; 63; M. Clauss, *Untersuchungen zu den principales des römischen Heeres von Augustus bis Diokletian. Cornicularii, speculatores, frumentarii* (Bochum), 1973, 46-81; G. Carlo, "Non-Commissioned Officers, NCOs: Republic", ed. Y. Le Bohec, *The Encyclopedia of the Roman Army* (Chichester: John Wiley & Sons, Ltd), 2015, Doi: 10.1002/9781118318140.wbra1060; J. Nelis-Clément, "Non-Commissioned Officers, NCOs: Principate", ed. Y. Le Bohec, *The Encyclopedia of the Roman Army*, (Chichester: John Wiley & Sons, Ltd), 2015. Doi: 10.1002/9781118318140.wbra1059; Öte yandan bazı yazıtlarda çeşitli eyaletlerde aynı anda bazen yirmi bazen de otuz *speculator* olduğu tespit edilmiştir ve bu farklı sayıların eyaletlerde bulunan lejyon sayılarıyla alakalı olduğu düşünülmektedir; bir lejyonlu eyalette on, iki lejyonlu eyalette yirmi, üç lejyonlu eyaletteyse otuz *speculator* bulunması, her lejyonda on *speculator*'un görev yaptığı görüşünü destekler; bkz. Austin ve Rankov, *Exploratio*, 151-52.

speculator gönderir ve onun idam edilmesini bildirir.¹⁸ *Speculator*'lar ayrıca belli ödemeleri veya vergileri tahsil etmek için de yollanabiliyordu.

1500 kişilik *Cohors Praetoria* birliğinde de özel atlı *speculator*'lar vardı. Bunlar kendilerini yazıtlarda “*Speculatores Augusti*” olarak ifade etmektedirler.¹⁹ Bu uygulama da şüphesiz Augustus ile başlamış olmalıdır. Suetonius bir keresinde Augustus'un *speculator*'larından birinin evinde kaldığını ifade eder.²⁰ Augustus sonrası dönemde bu kişiler özellikle gizli görevler ifa etmiş, siyasi cinayetler, tutuklamalar, idamlar gerçekleştirmişlerdir.

Lejyonlarda görev yapan *speculator*'lar, görevli buldukları birliklerin muhaberat subayları olarak hizmet ediyorlardı. Suetonius ve Tacitus bu askerlerin önemli olaylarda özel kurye olarak kullanıldıklarından bahseder. MS 37 yılında doktoru, Tiberius'un iki gün içinde öleceğini söylediğinde, muhafız alayı komutanı Macro, bu haberi imparatorluk valileri ile ordu komutanlarına acilen iletmek üzere muhtemelen emrindeki *speculator*'ları görevlendirmişti.²¹

İmparator'un muhafız alayında görev yapan *speculator*'lar Traianus döneminde yerlerini yeni kurulan *Equites Singulares* adlı birime bıraktı, fakat *speculator*'lar lejyonlarda görev yapmaya devam ettiler ve temel fonksiyonları istihbarat oldu. Sonraki dönemde imparatorluğun bazı bölgelerinde muhaberat hatlarında tamamen bu birliklerin rol oynadığını ve bazı bağımsız *speculator* birimlerinin kurulduğunu görüyoruz. Özellikle Kuzey Afrika'dan bir örnekte *burgus speculatorum*, yani bir nevi gözcü karakolu, bölgedeki haydutlara karşı kurulmuş bağımsız bir birim olarak öne çıkmaktadır²² ve Calceus ile Mesarfelta arasındaki yola kurulan bu karakolun bölgedeki kolluk faaliyeti dışında gözcülük faaliyetlerini de sürdürdüğünü iddia edebiliriz.

Günümüzde büyük devletler güvenlik ve takip amaçlı işler için yeryüzünün yörüngesine fırlatılan uyduların da dahil olduğu çok sayıda yüksek teknoloji ürününü kullanmaktadırlar. Antik Çağda böyle imkânların mevcut olmadığını göz önüne alacak olursak, gözcülerin ordu için önemini daha iyi kavrayabiliriz. Kısaca gözcülerin Roma ordusunun gözü kulağı

¹⁸ Markos 6.27; akt. Sheldon, Intelligence Activities in Ancient Rome, 166.

¹⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. M. P. Speidel, *Riding for Caesar. The Roman Emperor's Horse Guard* (Londra: Batsford), 1994.

²⁰ Aug. 74.

²¹ Tac. Ann. 6.50; Sheldon, Intelligence Activities in Ancient Rome, 166.

²² Sheldon, Intelligence Activities in Ancient Rome, 167.

olduğunu söylesek yeridir. Özellikle seferler sırasında topografik bilgilerin edinilmesinde önemliydi.²³ Ayrıca sefer sırasında güzergâhın kesin olarak tespit edilmesini ve güzergâh üzerindeki olası tehditlere karşı gerekli önlemlerin alınmasını ve bazen bunların bertaraf edilmesini sağlarlardı.²⁴ Bunlar zaman zaman sefer sırasında diğer birimlerle beraber günlük ordugâhların nereye kurulacağını belirlemeye yardımcı olurlardı.²⁵ Ordu birliklerinin bazı birimleri gözcülük etmek ve devriye gezmek için görevlendirilirdi. Özellikle bu devriye görevleri, Roma'nın kısmen kontrolü altında bulunan bölgelerde daha yoğun gerçekleştirilirdi.²⁶ Bu birimler gerekli hallerde düşmanla temasa girmekten de kaçınmazlardı.²⁷ Düşmanın gücünü ve mevzilerini tespit etmek için ordunun ana hattından çok daha ötede bulunabiliyorlardı.²⁸ Bunlar bazı durumlarda tutsak alıp sorgulama gibi görevlerden de sorumluydular.²⁹

Arrianus'un Ektaxis adlı eserinde ordunun keşif kolunun nasıl bir düzen izlediğini aktaran önemli bir kısım yer alır. Arrianus eserinde atlı *explorator*'ların iki muharip birlik olarak komutanlarının emrinde bulunduğunu ve bu keşif kolunun ordunun önünde bulunduğunu aktarır.³⁰

²³ Veget. 3.6. Bu birimin askerleri ordunun sefer güzergâhını mükemmelen bilir ve bu güzergâh üzerindeki en ufak bir tehlike yahut tehdit yaratabilecek unsura karşı gözlerini açık tutar ve bu konuda azami gayreti gösterirlerdi.

²⁴ Suet. *Tib.* 60.

²⁵ Plin. *HN* 16.208; 36.138; Caes. *BG* 2.17.1.

²⁶ Caesar (*BG* 3.2.1) orduların ve seferin güvenliğinin sağlanması için bu gibi önlemlerin sürekli olarak alındığını düşündüren olaylar anlatır.

²⁷ Düşman birliklerine sızma yapıp Kral Decebalus'u öldüren de bir *explorator*'dur. Daha fazla bilgi için bkz. aş. dipnot 37.

²⁸ Örneğin Tacitus general Antonius Primus'un *exploratores* biriminin ordunun ana bütününden çok daha uzaklarda keşif yaptığını ifade etmekte, bu birliklerin bu keşif faaliyeti sırasında düşman birliklerini tespit ettiklerini ve muhtemel muharebe planını buna göre belirleme faaliyetine giriştiklerini aktarır: Tac. *Hist.* 3.15-16; bazı durumlarda *exploratores* biriminin yirmi dört Roma mili (yak. otuz beş km) uzakta keşif faaliyetlerinde bulduklarına dair bilgiler vardır: Caes. *BG* 1.41.5.

²⁹ Bu gibi sıradan görevlerin dışında kaynaklardan edindiğimiz bilgiye göre çok farklı birtakım hizmetleri de vardı. Örneğin MS 359 yılında Perslerin kuşatması altındaki Amida kentine sızma yapıp kuşatma altındaki yerin komutanıyla bilgi alışverişi sağlama gibi bir görev bu birimlere verilmişti, ancak Persler kuşatmayı çok sıkı tuttıkları için bir türlü bu hatların gerisine sızıp kente ulaşmayı beceremiyorlardı: Amm. Marc. 19.3.3. Arrianus, (Ektaxis 1) *explorator* birimlerinin bu saydığımız türden görevlerini açıkça anar. Ayrıca çeşitli tarihçiler adlarını tamamen vermeseler de bu gibi görevlerin belirli süvari birimleri tarafından yerine getirildiğini ifade ederler; örneğin Tac. *Hist.* 3.52; Polyb. 3.41.8-9; Caes. *BC* 3.38.2.

³⁰ Arr., Ektaxis 1 (Kataskopoi Hippeis). *Explorator* teriminin Eski Yunanca karşılıkları kataskopoi, proskopoi veya skopoi'dur.

İki ayrı grup olarak tertip edilmiş bu unsurlar belki keşif görevini aynı anda belli bölgelere odaklanarak yürütüyorlardı. Belki de keşif görevini gece ve gündüz dönüşümlü olarak gerçekleştiriyorlardı. Belki de biri ileri kol halinde keşif görevini yerine getirirken, öteki ileri kol ile arkadaki ana ordu arasında bir iletişim birimi olarak bulunuyordu. Bu birlikler yüksek bir araziye mevzilenip düşman birliklerinin dağılımını gözlerlerdi. Bu da Roma ordularının muhtemel muharebe alanına düşmanın pozisyonuna göre avantajlı bir şekilde yaklaşmasına imkân verirdi.³¹ Düşman ordusu tespit edildikten sonraysa düşmana hücum sırasında bu atlı birlikler piyadeye kalkan olacak şekilde ordudaki yerlerini alıyorlar ve piyade unsurunu koruyucu amaçlı bir pozisyona geçiyorlardı.³²

MS II. yüzyıldan itibaren *exploratores* birimleri her lejyonda yer alan bir alt birim haline dönüşmüşlerdir. Her ne kadar antik kaynaklarda tam olarak belirtilmese de, bu birliklerde görev yapan askerlerin mezar taşlarından özellikle bahsi geçen dönemden itibaren bu askerlerin görevlerini özel birimler olarak yerine getirmeye başladıklarını anlıyoruz. Arrianus'un anlatımından bu birliğe dahil olan bazı askerlerin bizzat ordu komutanına yakın bir pozisyonda yer aldıklarını görüyoruz. Böylece komutandan hızlı bir şekilde emir alıp istenilen istihbarat faaliyetini çabucak yerine getirebiliyorlardı. Yahut komutan bu birimlerden gelen bilgiler ışığında vakit kaybetmeden karar verebiliyordu. Örneğin Onosandros eserinde verdiği bilgilerde, elinde bilgi olan herhangi birinin anında komutana ulaşabildiğini ifade eder; çünkü bilginin aktarılmasındaki herhangi bir gecikme felakete yol açabilir.³³ Bu bakımdan keşif kolu temsilcilerinin komutanın en yakınında bulunması doğaldır.

Exploratio askerlerinin nasıl eğitildiklerine dair herhangi bir bilgimiz yoktur; bu birimlere askerler ilk başlarda diğer düzenli birliklerden seçilir ve görevleri bittiğinde esas birliklerinde görev yapmak üzere geri dönerlerdi. Ancak şu kadarını ifade edebiliriz ki, özellikle MS I. yüzyıldan itibaren bu birimlerde görev yapacak askerler bilhassa *auxilia* arasından tercih ediliyordu. Bu düşüncüyü destekleyen bilgiler hem antik tarihçilerin metinlerinde hem de epigrafik kayıtlarda mevcuttur.³⁴ Pseudo Hyginus, her

³¹ Ektaksis 11.

³² Keşif kolu için antikçağ kaynaklarında sıklıkla kullanılan diğer terimler Latince *procursatores*, *excursatores* yahut Eski Yunanca *prodromoi* kelimeleridir (Austin ve Rankov, *Exploratio*, 39-42); ancak *Exploratores* bunların daha önünde ilerleyen birliklerdir ve bu açıdan diğer birliklerden ayrılmaktadırlar.

³³ Onos. 11.6.

³⁴ Austin ve Rankov, *Exploratio*, 51-2; Tac. *Hist.* 4.57.1; 55.1.

lejnonda bulunan *explorator* birimlerinin mevcudunu bize altmış beş olarak verir. Altmış beş askerlik bu kadro, kendilerine verilen çeşitli istihbarî görevleri rahatlıkla yerine getirebiliyordu.³⁵ Vegetius'a göre *explorator* mensupları komutan tarafından özel olarak ve en başarılı süvariler arasından seçiliyordu.³⁶ Buna güzel bir örnek de Tiberius Claudius Maximus'tur. Maximus mezar taşını hazırlatırken kendisi hakkında en çok öne çıkarmayı tercih ettiği bilgi kuşkusuz Traianus için Balkanlarda savaşırken yakaladığı başarılarıdır. Bu asker imparator Traianus'un Dacia seferi sırasında bir *explorator* olarak görev yaparken Dacia kralı Decebalus ile girdiği mücadelede kralı yakalayıp kellesini almıştı. Maximus'un gururla geniş geniş yer ayırttığı bu bilginin yanı sıra, mezar yazıtına bakarak bu görevinden önce orduda hızla yükseldiğini ve çeşitli birimlerde görev aldıktan sonra nihayetinde Dacia seferine de *explorator* olarak katıldığını görürüz. Claudius Maximus muhtemelen birimin komutanıydı ve emrindeki askerlerle beraber düşman hattı gerisinde keşif faaliyeti sırasında kralın yerini tespit etmiş ve düşman birliklerinin yanına kadar sızmayı becerip kralı öldürmeyi başarmış, ardından da sağ geri dönüp imparator tarafından madalyalarla ödüllendirilmişti.³⁷

Auxilia'ların da kendi içlerinde *exploratio* birimleri vardı. Dura Europos'ta ele geçen papirüslerin birinde MS 219 yılında bu kalede görev yapan birimlerin yazılı olduğu belgede kayıtlı yedi yüz yirmi bir asker içinde on beş *explorator* bulunmaktadır. Bunlardan beşi alışıldık şekilde süvari değil, ilginç bir şekilde piyadeydi. MS 222 yılına ait bir başka belgedeyse altı yüz elli bir askerden dokuzu *explorator*'du.³⁸ Ancak daha önce de belirtildiği üzere MS II. yüzyıldan itibaren genellikle *explorator*'ları bağımsız birimler olarak görüyoruz. Bunların başındaysa genellikle *praepositus* yahut *praefectus* adıyla bir komutan bulunuyordu. Bunlar piyade yahut süvari birlikleri şeklinde tertip ediliyordu ve genellikle sınıra yakın yerlerde konuşlandırılıyorlardı. Bu birlikler, özellikle imparatorluk dönemiyle oluşturulan sabit sınırların ve savunma sistemlerinin güvenliğini sağlamak için kullanılmaya başlandı. Gözetleme ve nöbet kuleleri, muhaberat noktaları bir nevi erken uyarı sistemi olarak işlev görüyor ve

³⁵ Ps. Hyginus'tan bilgiyi aktaran Sheldon, *Intelligence Activities in Ancient Rome*, 168.

³⁶ Veg. 3.6.

³⁷ M. P. Speidel, "The Captor of Decebalus. A New Inscription from Philippi", *Journal of Roman Studies*, 60/1 (1970), 142-53.

³⁸ Bu tip birliklerin tam mevcudunun bin kırk olduğu bilinmektedir; bkz. Austin ve Rankov, *Exploratio*, 194.

sınırın gerisinde konuşlanan lejyon karargâhlarına bilgi akışı sağlıyordu.³⁹

MS II. yüzyıldan itibaren özellikle Almanya'nın kuzeyinde ve Afrika'da ortaya çıkan bazı bağımsız *exploratio* birlikleri, imparatorun saha ordularıyla beraber seferlere katılmaya başladılar. Bu tür *exploratio* birimlerinin konuşlandırıldıkları noktalar bize onların işlevleri hakkında aslında net cevaplar verebilmektedir. Örneğin Mauretania Tingitana'daki *explorator* birimleri eyaletin en güneyine konuşlandırılmışlardı. Mauretania Caesarensis'te ise benzer birlikler eyaletin güneybatısının en uç noktasındaki bir karakoldaydılar. Raetia'da eyaletin en doğu ucunda konuşlandırılmışlar ve Marcomanni'yi izliyorlardı. Britanya'da *exploratio* birimleri Hadrianus Suru'nda yahut surun kuzeyindeydi. Germania Inferior'da Ren nehrinin doğusunda, Köln'ün hemen karşısındaki Divitia adlı kaledeydiler. Germania Superior'da yine Ren'in öteki kıyısında, Niederbieber adlı en kuzeyde bulunan noktadaydılar. Bunlar Frankları gözlemliyordu. Tüm bu birlikler sınırların ötesindeki yerel faaliyetleri gözleyip durumu sınır gerisindeki birliklere raporluyordu. Bu özellikleriyle stratejik ihtiyat birlikleri olarak düşünebileceğimiz bu birlikleri⁴⁰ bir nevi yabancı-dış istihbarat toplama birimi olarak düşünmek de çok yanlış olmaz.

Frumentarii⁴¹

Explorator'lar bu şekilde daha çok dış tehditlere ve sefer sırasındaki istihbarî faaliyetlere odaklanmış bir birimken imparatorluk idaresiyle beraber gittikçe merkezileşen yapı, bu merkezi yapının başındaki tek adamın şahsi gereksinimleri gibi hususlar, bir nevi dahili istihbarat dairesi gibi çalışacak düzenli bir yapıya da ihtiyaç duyar olmuştur. Augustus'un icraatlarıyla beraber özellikle haberleşme altyapısının iyileştirilmesine yönelik olarak hızlı haberleşmeyi mümkün kılacak bir yol ağının kurulması ve bu yol ağını kullanarak

³⁹ Sheldon, *Intelligence Activities in Ancient Rome*, 168-9.

⁴⁰ Örneğin Britanya'daki Rochester yakınlarındaki kalede ele geçen yazıtlardan bu kaleyi bir *explorator* biriminin üs olarak kullandığını anlıyoruz (*numerus exploratorum Bremensium*: RIB 1262); diğer bölgelerle ilgili örnekler ve *explorator* birimlerinin bağımsızlaşması için özellikle bkz. Austin ve Rankov, *Exploratio*, 189-95.

⁴¹ *Frumentarii* hakkında temel bilgiler için şunlara bkz.: O. Fiebiger, "Frumentarii", RE 7 (1910), 122-125; D. Vaglieri, "Frumentarii", DE 3 (1922), 221-224; B. Rankov, "Frumentarii, The Castra Peregrina and the Provincial Officia", *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 80 (1990): 176-82; W. G. Sinnigen, "The Origins of the 'Frumentarii'", *Memoirs of the American Academy in Rome*, 27 (1962): 211-24; Sheldon, *Intelligence Activities in Ancient Rome*, 250-261.

imparatorluğun çeşitli bölgelerine haber getirip götürecektir bir teşkilatın ihdas edilmesi, bir dahili istihbarat dairesinin amacına uygun şekilde hareket edebileceği imkânları sağladı. Böylelikle bu birimin *frumentarii* adıyla muhtemelen MS I. yüzyılın ikinci yarısında, tam da bu türden bir birime ihtiyaç duyan Domitianus gibi gittikçe paranoyaklaşan bir imparatorun attığı adımlar sayesinde hayata geçirilmesi mümkün görünmektedir. Gerçi bu konuda araştırmacılar tam olarak ağız birliği içinde değildirlere ancak *Frumentarii*'nin bir iç istihbarat servisi olarak kullanılmaya başlanması, imparator Domitianus'un bir dizi bürokratik reformuyla hayata geçmiş gibi görünmektedir. Tabii bazı araştırmacıların da bu kurumun Traianus yahut Hadrianus döneminde kurulduğunu savunduğunu eklemek gerekir.⁴²

Frumentarii tamamen askeri bir yapı değildir. Bu birliğin adı, esas göreviyle alakalıdır. Roma ordusunun levazım birliği olan bu birimin adı *frumentum*, yani tahıl kelimesinden gelmektedir.⁴³ Bu askerlerin görevinin önceleri Roma'ya yahut saray erkânına tahıl temin etmek olduğu düşünülürken, bu görevi en erken Septimius Severus döneminden itibaren üstlendikleri saptanmış; ilk dönemlerinde esasen tüm orduya tahıl tedarik ettikleri ve bu tahılın imparatorluğun çeşitli

⁴² W. G. Sinnigen "The Roman Secret Service", *The Classical Journal* 57/2 (1961): 65-72; ayrıca Sinnigen, "The Origins of the 'Frumentarii'", 223-24. Austin ve Rankov (*Exploratio*, 136) frumentarius'ların imparatorun emrine girişini Hadrianus dönemine ait bir yazıtta geçen "Frumentarius Augusti" ibaresine bağlar; bkz. Sinnigen, "The Origins of the 'Frumentarii'", 214-19; kurumun kuruluşunu Traianus dönemine atfederlerse bir epigrafik bulgu ile (AE 1923, 28) Aurelius Victor'un imparator Traianus'un cursus publicus'u sıklıkla kullandığına dair sözlerini kanıt olarak kullanırlar (*De Caes.* 13.5.6). Sinnigen bu birimin kuruluşunun Augustus'a kadar gidebileceğini iddia eden görüşleri reddetmekte; öte yandan Mommsen'in de (219, n.32) en az Nero döneminden beri Frumentarii'nin var olduğunu iddia ettiğini aktarmakla birlikte buna da pek ihtimal vermemektedir. Augustus kendi döneminde istihbari faaliyetler için özellikle "delatores" denen kendine yakın kişileri kullanıyordu ancak bunların sistematik bir şekilde ve kurumsal bir yapı halinde olup olmadıkları net değildir; bu konuda bkz. W. Lintott, "Delator and Index: Informers and Accusers at Rome from the Republic to the Early Principate", *Accordia Research Papers* IX (2001-3) [Londra, 2004], 105-22; Y. Rivière, *Les délateurs sous l'empire romain* (Roma, 2002), 308 vd.

⁴³ Sheldon, *Intelligence Activities in Ancient Rome*, 251; Austin ve Rankov, *Exploratio*, 150; B. Rankov, "The Organisation of the Frumentarii", *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 74 (1988), 149; geniş bir tanım için bkz. M.P. Sancho Gomez, "Especialistas En El Ejército Romano. La Función Militar De Los Frumentarii Durante El Principado", *Studia Historica Historia Antigua* 39 (2021), 310-17. McCunn ("What's in a name? The Evolving Role of the Frumentarii", *The Classical Quarterly* 69.1 (2019), 353-4) bu birimlerin başta gelen görevlerinin tahıl temini olup istihbari faaliyetlerinin ikincil kaldığını özellikle vurgular.

noktalarında bulunan ordu birliklerine dağıtılmasını sağladıkları tespit edilmiştir.⁴⁴ Tahıl temini göreviyle meşgul olan askerlerin bu görevlerini yerine getirmek üzere deyim yerindeyse sürekli yollarda olması gayet doğaldır. Bu nedenle daimi bir hareket halinde olan bu askerler o dönemde artık imparatorluğun çeşitli bölgelerinde konuşlandırılmış ordunun muhtelif birliklerini, eyaletlerde çeşitli bölgeleri ve imparatorluk bürokrasisi ile yerel halkı yakından takip etmek için biçilmiş kaftandı. Bu seyahatler sırasında edindikleri izlenimleri yahut sahada temas kurdukları kişilerden elde ettikleri ve imparatorun yararına olabileceğini düşündükleri bilgileri onunla paylaşma imkân ve kabiliyetleri yüksekti. İmparatorların yavaş yavaş güvenini kazandıklarını anlıyoruz, çünkü bunlar haberci, casus ve bir nevi gizli polis işlevlerini daha önceleri yürüten *speculator*'lardan devralarak "imparatorların şahsi güvenliklerini sağlamak için tercih ettikleri"⁴⁵ birim haline gelmiştir.⁴⁶

Bu birimin merkezi başkent Roma'da, imparatorun çok yakınında konumlandırılacaktır; Caelia Tepesinde bulunan *Castra Peregrina*, yani yabancılar kalesi bu birimin merkezi olarak kullanılacaktır. İnsan kaynağını lejyon askerleri oluşturuyordu ve Roma ile eyalet merkezleri arasında haber taşıyan kuryeler olarak görev yapıyorlardı.⁴⁷ Bunlar bir nevi gizli servis gibi çalışıyor ya da dahili güvenlikten sorumlu kolluk kuvveti olarak görev yapıyorlardı.⁴⁸ Asli mesuliyetleri devlet görevlilerinin yüksek gizlilikteki bilgi alışverişini sağlamak ve Roma ile eyaletler arasındaki iletişimi kurmaktır. Bir süre sonra aynı zamanda casusluk ve siyasi suikastler gibi faaliyetleri de yerine getirir oldular. Tabii en önemli görevlerinin imparatoru başkentteki, saraydaki ve eyaletlerdeki gelişmelerden haberdar etmek olduğunu ekleyebiliriz. İmparatorlar zamanla bu askerleri ve birimi kendi amaçlarına yönelik kullanmaya başlamışlardı. Ayrıca eyaletlerdeki arşivler de muhtemelen yıllarca bu birimler tarafından toplanan bilgilerle doluydu. Yeni bir vali eyalete atandığında, eyaletle ilgili tüm ön bilgiyi uzun yıllar burada görev yapan askerlerin çeşitli vesilelerle topladıkları arşiv kayıtlarından elde ediyor, eyalete atandıktan sonra gerçekleştireceği inceleme seyahatlerinden önce bunlardan bilgi ediniyor, eyaleti içindeki yahut dışındaki vasal devlet

⁴⁴ Sinnigen, "The Origins of the 'Frumentarii'", 214.

⁴⁵ Austin ve Rankov, *Exploratio*, 137.

⁴⁶ *Frumentarius*'ların imparatorluğun dört bir yanında haberci olarak görev aldıkları pek çok kanıtla aşikârdır; örneğin bkz. Tac. *Hist.* 2.73; Liv. 36.24; CIL III:1650; *Frumentarius*'ların görevleri üzerine ayrıca bkz. Clauss, *Untersuchungen*, 85-109.

⁴⁷ Austin ve Rankov, *Exploratio*, 136.

⁴⁸ Sinnigen, "The Origins of the 'Frumentarii'", 213.

temsilcileriyle ilgili kayıtlardan yararlanıyordu.⁴⁹

Çeşitli eyaletlerde bulunan lejyonlardan *frumentarius* olmaları için seçilip Roma'daki merkez karargâha yollanan askerler, Castra Peregrina'da eğitim görüyorlardı.⁵⁰ Kaledeki koşullarda aynı anda yaklaşık dört yüz kişi kalabiliyordu. Bu sayı imparatorluk genelindeki her lejyondan on iki ila on üç civarında askere tekabül etmektedir⁵¹ ve bazı araştırmacıların düşüncelerine göre toplam *frumentarius* mevcudunun yarısıdır, çünkü aynı anda eyalet merkezlerinde de hizmet veren bir bu kadar daha askerin olduğu tahmin edilmektedir.⁵² Bu askerler lejyonlarına bağlılardı, fakat artık başka bir birim oluşturuyorlardı ve kendi lejyonlarında herhangi bir sorumlulukları bulunmuyordu ve emir komuta bakımından lejyonlara dahil değillerdi. Bunların Roma'da *numerus frumentariorum* adıyla ayrı bir birim olduklarını ve bunların başında da kendi *centurio*'larının ve diğer komutanlarının olduğunu biliyoruz.⁵³ En üst düzey komutanlarının adı *princeps peregrinorum*'du ve bu subay *centurio* rütbesindeydi. Bu subayın emrinde yine *centurio* rütbesinde bir *subprinceps* ile muhtemelen bir *optio*, *canalicularius* ve *aedilis castrorum* da görev yapıyordu.⁵⁴ Elde bulunan çok az kanıttan *frumentarius*'ların eyalet valilerinin maiyetinin ayrılmaz bir parçası olduğunu söyleyebiliriz. *Frumentarius*'lar da tıpkı *interpres*, *cornicularii* ya da *haruspex* gibi valinin emrinde görev yapan astsubaylardandı.⁵⁵

19. yüzyıl tarihçileri, tıpkı lejyonlara alınan askerlerde olduğu gibi,

⁴⁹ Krş. Austin ve Rankov, *Exploratio*, 168.

⁵⁰ Amm. Marc. 16.12.66; Clauss, *Untersuchungen*, 82; 84; Rankov, "The Organisation of the Frumentarii", 149. Sancho Gomez ("Especialistas En El Ejército Romano", 327-8) bu askerlerin muhtemelen özel operasyonlara yönelik bir eğitimden de geçtiğine inanmaktadır.

⁵¹ Sheldon, *Intelligence Activities in Ancient Rome*, 251; Austin ve Rankov, *Exploratio*, 152; Clauss (*Untersuchungen*, 83) tüm lejyonlarda görev yapan toplam sayıyı doksan ila yüz *frumentarius* olarak vermektedir.

⁵² Çeşitli görüşler için bkz. Sinnigen, "The Roman Secret Service", 71; Austin ve Rankov, *Exploratio*, 152; R. Paribeni, "*Dei milites frumentarii dell'approvvigionamento della corte imperiale*," *Römische Mitteilungen* 20 (1905), 317; P.K. Baillie Reynolds, "Troops Quartered in the Castra Peregrinorum" *Journal of Roman Studies* 13 (1923), 177.

⁵³ Austin ve Rankov, *Exploratio*, 136; *numerus frumentariorum*, tıpkı *statores*, *pedites* ve *equites singulares* birlikleri gibi olağan "numeri" birliklerinden farklı statü ve işleyiştedirler; daha fazla bilgi için bkz. P. Southern, "The Numeri of the Roman Imperial Army", *Britannia* 20 (1989), 84.

⁵⁴ Rankov, "The Organisation of the Frumentarii", 149; Clauss, *Untersuchungen*, 85; Sinnigen, "The Origins of the 'Frumentarii'", 213.

⁵⁵ Austin ve Rankov, *Exploratio*, 151.

bu askerlerin de daha çok batıdaki eyaletlerden seçildiğini ve bunların daha elit bir birim olduğunu düşünüyorlardı, ancak son yüzyılda ortaya çıkan tablo, hem lejyona alımlar için hem de *frumentarius*'lar için oldukça farklıdır ve elimizdeki güncel bulgularla beraber bu birimde görevlendirmelerin bir coğrafi bölge ayırt edilmeksizin her lejyondan ve bölgeden asker içerdiği anlaşılmaktadır.

Frumentarii biriminde görev yapan askerlerin yazıtları daha çok MS III. yüzyıldan günümüze ulaşmıştır. Bu birim öne çıktıktan sonra kendisinden önce *speculatores augusti* tarafından yapılan görevleri devraldılar. Fakat bunların üç temel görevi, vergi toplama, haber taşıma ve günümüz polislerinininkine benzer hizmetleri yerine getirmektir.⁵⁶ *Cursus publicus*'u en sık kullanan birimlerin başında *frumentarii* geliyordu. Bunu en iyi göz önüne seren örnek, imparator Macrinus'la ilgilidir. Macrinus, Severuslara karşı verdiği mücadelede mağlup olunca, başta sıradan bir vatandaş kıyafetine bürünüp kaçarak Cilicia'daki Aegae'a ulaşmış, burada *frumentarius* kılığına girip *cursus publicus* yoluyla Nicomedia'ya, ardından da Calchedon'a kadar yol almayı başarmıştır.⁵⁷ *Frumentarius*'lar sık sık kurye olarak görev yaptıkları için, yollarda yahut muhtelif karakollarda bunlardan biriyle karşılaşmak o dönemde sıradan bir hadiseydi.⁵⁸

Frumentarius'ların esas görevi bahsettiğimiz üzere ordu için tahıl toplama ve dağıtım işiydi. MS III. yüzyılda paranın değeri düşünce, vergiler emtia cinsinden toplanmaya başlandı ve mükellefler para yerine daha çok tahıl verme süretiyle yükümlülüklerini yerine getirir oldular. Bu görevleri istihbarat hizmetini ifa etmek için biçilmiş kaftandı, çünkü başta başkent Roma ve limanları olmak üzere imparatorluğun her yerine ulaşmaları mümkündü ve esas görevleri gizli hizmetlerini yapabilmek için kendilerine gerekli kılıfı sağlıyordu.

Bu hizmeti yerine getiren teşkilat mensuplarının günümüze kalan yazıtlarında sıradışı bilgiler yoktur; *frumentarius*'ların yazıtlarında da diğer mezar yazıtlarındaki genel tabloyla karşılaştırırız; ailelerinin anılarını

⁵⁶ Tüm bu örneklerin dışında kalan istisnalar da mevcuttur. Mısır'daki Mons Porphyrites'te (Cebel Ebu Duhan) bir madenden sorumlu olan *centurio frumentarius* bunlardan biridir (Austin ve Rankov, *Exploratio*, 154); diğer istisnalar için bkz. Rankov, "The Organisation of the Frumentarii", 149.

⁵⁷ Cass. Dio 79.39.2-3; Herod. 5.4.7.

⁵⁸ *Frumentarius*, *beneficiarius* yahut *speculator* sıfatlı askerlere eyaletlerin herhangi bir yerinde rastlamak oldukça sıradandı. Konuyla ilgili olarak bkz. Austin ve Rankov, *Exploratio*, 168.

yaşatmak için diktirdikleri mezar yazıtlarında bu kimselerin de çocuklarının sevdiği babalar, eşlerine sadık kocalar yahut kardeşlik bağları kuvvetli kişiler oldukları dışında kendilerine dair pek bir bilgi edinemeyiz. Kariyer basamaklarını hızla tırmanmayı başardıkları da söylenemez; bunlar bürokrasinin içinde eriyip gitmiş askerlerdir. Bazı örneklerden bu askerlerin *frumentarius* görevlerinin ardından eyalet valisinin maiyetinde terfi aldıklarını biliyoruz.⁵⁹ Ancak içlerinde bunun ötesine geçmeyi başaran ve çok daha yüksek mevkilere gelmeyi başarmış yalnızca birkaç istisna vardır. En başarılılarından biri M. Oclatinius Adventus adlı kişidir. Oclatinius önce *speculator*, sonra *centurio frumentarius* olmuş, ardından *princeps peregrinorum*'luğa yükseltilmiş ve muhafız alayı komutanlığı yaptıktan sonra nihayetinde *consul* olmuş, daha sonra kendisine *Praefectus Urbi* görevi verilmiştir.⁶⁰ Bu örnek aynı zamanda bize bu örgütün içindeki çeşitli basamakları göstermesi bakımından da önemlidir.

Bu birimde görev yapan askerleri özellikle II. yüzyıldan itibaren birtakım ajanlık faaliyetlerini ifa ederken tespit edebiliyoruz. Hadrianus döneminden güzel bir örnek, imparatorun çevresinde bulunanları takip ettirdiğini ortaya koymaktadır. Kaynaklardaki bilgiye göre maiyetinde bulunan adamlardan birinin karısı, kocasına sürekli mektup yazarak serzenişte bulunmakta, tüm vaktini şehirde geçirmesinden ve kendisine hiç vakit ayırmamasından dem vurmaktadır. Hadrianus bunu casusları aracılığıyla (*per frumentarios*) öğrenir. Bir gün aynı adam Hadrianus'tan izin istediği zaman imparator onu hamamlarda çok vakit geçirdiği ve zevk düşkünü olduğu için azarlar. Bunun üzerine adam çok şaşırır ve karısının kendisi gibi imparatora da yazıp yazmadığını sorar.⁶¹ II. ve III. yüzyıllarda bu casusluk faaliyeti ayyuka çıkar ve *frumentarius*'lar hafiye özellikleriyle toplumda bilinmeye başlarlar. Önemli komutanlar, hristiyanlar, senatörler gibi unsurların hepsi bu ajanlar tarafından yakın takibe alınır.

⁵⁹ Bazı asker yazıtlarında bunların *frumentarius* görevlerinin ardından (*ex frumentario*) *beneficius consularis* konumuna yükseltildikleri anlaşılmaktadır. Yazıtlar ve ayrıntılar için bkz. Austin ve Rankov, *Exploratio*, 201-202; bir yazıttaysa *frumentarius*'un *beneficiarius tribuni* olduğunu görüyoruz; yazıt (CIL 13: 8282) ve değerlendirme için bkz. Clauss, *Untersuchungen*, 109; bazı durumlarda bu askerler *centurio (legionis)* rütbesine terfi etmişler (Clauss, *Untersuchungen*, 110), bazense *primus pilus* rütbesi almışlardır (Clauss, *Untersuchungen*, 112).

⁶⁰ *ILS* 2618=*RIB* 1234; ayrıntılı inceleme için bkz. Rankov 1987, 243-49; ayrıca bkz. Clauss, *Untersuchungen*, 113.

⁶¹ SHA *Hadrianus* 11.4-6.

Frumentarius'lar bu casusluk faaliyetleri yanında kısa zaman içinde siyasi cinayetlerde de boy göstermeye başlarlar. Örneğin Commodus ve Didius Iulianus'un bu askerleri suikastçi olarak kullandığını biliyoruz. Commodus döneminde muhafız alayı komutanı emriyle imparatorun gözde adamlarından birini evine kadar eşlik ettikten sonra öldürmüşlerdir.⁶² Didius Iulianus, Aquilius adlı bir *centurio frumentarius*'u Pescennius Niger'i ortadan kaldırması için yollar. Entrika ifşa olunca Syria valisi Niger ve Illyricum valisi Septimius Severus imparatora karşı ayaklanırlar. Macrinus ve Gallienus'un da *frumentarius*'ları casus olarak kullandığı yolunda bilgiler vardır.⁶³ Herodianus ve Cassius Dio gibi kaynaklardan *frumentarius*'ların Septimius Severus başta olmak üzere Severus Hanedanı döneminde aktif bir şekilde suikastçi olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Eusebius ve Cyprianus gibi kaynaklardan da bu birime bağlı askerlerin hristiyanların peşine düştüğünü görüyoruz.⁶⁴

III. yüzyılın sonlarına doğru halkın *frumentarius*'lardan şikayeti çoğalmıştır. Bu dönemde özellikle yetkilerini aştıkları da anlaşılmaktadır. Daha Severus Hanedanı döneminde Asia eyaletinde yaşayanların *frumentarius*'ların keyfi tutuklamalar yahut haraç kesme gibi fiillerinden şikayetçi olduklarını biliyoruz.⁶⁵ Yine Asia Minor'dan bir yazıtta bu sefer bir *frumentarius* övülmekte, istese yapabileceği halde, halkı ezmediği için onurlandırılmaktadır.⁶⁶ Aurelius Victor'a göre III. yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde *frumentarius*'lar iyice kontrolden çıkmıştı ve hem bu casusluk faaliyetleri hem de genel hal ve hareketleri çekilmez olmuştu. Özellikle siyasi suçluları ararlarken şehirlere ve köylere gelip özel mülklerde keyiflerine göre aramalar yapıyor, rüşvet peşinde koşuyorlardı. Nihayetinde Diocletianus başa geldiğinde *frumentarii* aleyhine bunca şikayet sonucunda bu birimi lağvetti.⁶⁷ Fakat böyle bir birimin yararlarını gayet iyi biliyordu ve *frumentarius*'ları bir yandan saf dışı bırakırken, bir yandan da onları adeta mumla aratacak bir başka birim kurma yoluna gitti. Bu birimin adı *agentes in rebus*'tur. Kaynakların aktardığına göre bu yeni birim *frumentarius*'lardan çok daha

⁶² SHA *Commodus* 4.5.

⁶³ SHA *Macrinus* 12.4-5; *Claudius* 17.1.

⁶⁴ Cypr. Ep. 81.1; Act. Proc. Cypr. 2.

⁶⁵ W. H. C. Frend, "A Third-Century Inscription Relating to Angareia in Phrygia", *Journal of Roman Studies* 46 (1956), 46-56.

⁶⁶ C. Rouche, "Rome, Asia and Aphrodisias in the Third Century", *Journal of Roman Studies* 71 (1981), 114-17= ILS 9474.

⁶⁷ Aur. Vict. *De Caes.* 39.44; Austin ve Rankov, *Exploratio*, 137; 219.

sinsi ve etkili yollar izleyecektir.⁶⁸

Son olarak mercek altına aldığımız dönemin dışında olmasına rağmen, Roma İmparatorluğu'nun istihbarat faaliyetlerine dair değerlendirme faslından önce kısaca *agentes in rebus* biriminden de bahsetmekte fayda olabilir.⁶⁹

Diocletianus, halkın şikayetleri sonrası *frumentarii* birimine son verdi, fakat imparatorluk makamı ve devletin iç güvenliği açısından anlam ve önemini gayet iyi bildiği için lağvedilen bu birimi aslında farklı bir isim ve farklı bir işleyişle yeniden kuruyordu. Bu birimin adı bahsedildiği üzere *agentes in rebus*'tur. Özetlemek gerekirse saha, vaka, devlet ajanları olarak Türkçeleştirebileceğimiz bu yeni kurumun eskisinden temel farkı, mensuplarının asker değil, sivil olmalarıydı. Bağlı buldukları makam da, *magister officium* adlı imparatorluk makamıydı. Görevleri *frumentarius*'larınki ile neredeyse aynı olmakla birlikte, artık bu görevlerin koordinasyonu bu dönemde diğer istihbarat birimlerininki gibi *consistorium* adlı imparatorluk konseyi tarafından yapılıyordu. Bu bakımdan *magister officium*, bir nevi enformasyon dairesi gibi bir kuruma dönüşmüştü. Aktif olarak görev yapan *agentes in rebus* mensuplarının sayısı ise bin iki yüzü buluyordu. Bunlar eyaletlere müfettiş olarak yollanıyor ve devlet görevlilerinin yetkilerini aşip aşmadıklarını denetliyorlardı. IV. yüzyılın ortalarından itibaren bu yıllık bir denetim halini aldı. Bunlara zamanla *curiosi*, yani jurnalci lakabı takılmıştır. Bunlar da gün geçtikçe görevlerini öylesine kötüye kullanmışlardır ki, imparator Iulianus kendi döneminde tüm aktif ajanların kurumla ilişkisini kesmiştir.⁷⁰ İki eski ajan düşman hakkında bilgi verme karşılığında göreve iade edilme talebiyle karşısına geldiğinde onları kapı dışarı kovmuştur.⁷¹ Haklarında pek çok şikayet olsa da, görevlerini suistimal etseler de, hiçbir imparator onları tamamen gözden çıkarmayı düşünmemiştir ve MS 700'lerde Bizans İmparatorluğunda yapılan büyük idari değişikliklere kadar varlıklarını sürdürmüşlerdir.

⁶⁸ *Agentes in Rebus* biriminin *Frumentarii*'nin devamı olmasına dair bkz. Sinnigen, "The Origins of the 'Frumentarii'", 213-4 ve ilgili not; *Agentes in rebus* ile ilişki ve geç antikçağda istihbarat dairesi ile ilişkilendirilen başka birimler için bkz. Austin ve Rankov, *Exploratio*, 219-21.

⁶⁹ Bu konuyla ilgili genel olarak bkz. W. G. Sinnigen, "Two branches of the Late Roman Secret Service", *American Journal of Philology* 80/3 (1959): 238-254; Sheldon, *Intelligence Activities in Ancient Rome*, 261-63; A. Ferrill, *Roman Imperial Grand Strategy*, (Lanham, New York, Londra: University Press of America), 1991, 56-58.

⁷⁰ Liban. *Or.* 18.48.

⁷¹ Amm. Marc. 22.7.5.

Genel Değerlendirme

Bilginin toplanması, kontrolü ve sınıflandırılması gibi ihtiyaçlar Romalılardan önce aynı coğrafyada merkezi yapılar kurmayı başaran ya da daha küçük ölçekli devlet yapıları şeklinde var olan her türlü toplum için geçerliydi. Antik Mısırlılardan, Assurlulardan bu yana Akdeniz dünyası ve etrafında yaşayan çeşitli toplumlar gerek savaşa yönelik istihbaratın gerekse devletin veya devlet otoritesinin başındaki şahsın ya da şahısların güvenliğini sağlamaya yönelik iç istihbaratın ne kadar önemli olduğunun farkındaydılar.⁷² Bu yazıda bahsettiğimiz örneklerden anlaşıldığı kadarıyla Romalılar da açık bir şekilde tarihlerinin erken dönemlerinden itibaren istihbaratın önemini kavramışlardı. Daha açık bir şekilde ifade etmek gerekirse, Romalılar bu teknolojinin gayet farkındaydılar. Toprak fetihleri genişledikçe, bu bölgelerde karşılaştıkları toplumların da neredeyse istisnasız bir şekilde istihbari faaliyetler içinde olduğunu sayısız kaynaktan takip edebiliyoruz.⁷³ Dolayısıyla Romalıların bu tecrübelerden ders çıkardıklarını ve her ne kadar Romalı tarihçiler çoğu zaman bize bu faaliyetleri tüm açıklığıyla aktarmamayı tercih etseler de, meseleye dair elimizdeki çok çeşitli anlatıdan istihbarat kümesi içinde sayılabilecek her türlü faaliyeti yürüttüklerini anlıyoruz. Bu faaliyetlerin tekil kişilerin girişimlerinden çıkarak kurumsal bir yapıya bürünmesi için ise cumhuriyet döneminin sonunu beklemek gerekti. Cumhuriyet döneminde yönetim sayılı ailelerin mensupları arasında paylaşılmış da olsa, sonuçta ortada parçalı ve kısmen müşterek bir devlet yönetimi vardı ve tam olarak gücün tek elde toplanması mümkün değildi. Bu dönemde devlet mekanizmasının başına geçici bir süre için oturan her kişi, bir istihbarat kurumunun gücünün nelere kâdir olabileceğinin farkında olmalıydı. Yönetimde olmadıkları zaman zarfında böylesine kritik bir kurumun kendilerine karşı kullanılmasından çekinmeleri normaldi. Üstelik Roma egemenliği Akdeniz'in hemen hemen dört bir yanına daha MÖ II. yüzyılın ortaları gibi yayılmış olmayı başarsa da, henüz bu tarihlerde haberleşme ve yol ağı, merkezi bir yapıyı kusursuz bir

⁷² Çeşitli antik uygarlıkların istihbarat faaliyetlerine dair çok sayıda araştırmalardan birkaçı için bkz. F. Dvornik, *Origins of Intelligence Services* (New Brunswick: Rutgers University Press), 1974; P. Dubovský, *Hezekiah and the Assyrian Spies. Reconstruction of the Neo-Assyrian Intelligence Services and Its Significance for 2 Kings 18-19* (Roma: Editrice Pontificio Istituto Biblico), 2006; F.S. Russell, *Information Gathering in Ancient Greece*, (Ann Arbor: University of Michigan Press) 1999; J. A. Richmond "Spies in ancient Greece." *Greece and Rome* 45 (1998): 1-18.

⁷³ Bu konu hakkında çok sayıda anlatının aktarıldığı bir yazı için bkz. T. N. del Hoyo, "Roman and Pontic Intelligence Strategies: Politics and War in the Time of Mithradates VI", *War in History*, 21.4 (2014): 401-21.

şekilde destekleyecek bir durum arz etmiyordu. Bu unsurların devlet tarafından iyileştirilmesi ise devletin gittikçe merkezileşeceği *principatus* döneminde başta Augustus'un icraatlarıyla mümkün olacaktı. MÖ I. yüzyılın sonlarından itibaren atılan adımlarla gerekli altyapının uygun hale gelmesine paralel olarak istihbarat dairesi gibi çalışacak bir kurum da yavaş yavaş işlevsellik kazanmaya başladı. Augustus orduyu bizzat şahsına yemin ettirerek hem her bir askeri hem de tüm orduyu doğrudan kendine bağladığında, aynı zamanda ordunun tüm imkânlarını da kendine bağlıyordu. Dolayısıyla bu birliklerde istihbarata yönelik görev yapan çeşitli birimler de imparatorun hizmetine girmiş oldu. En yakınındakileri takip ettirdiği *delator* adı verilen “jurnalciler”i de hesaba kattığımızda aslında henüz genç olan ve kurumsal anlamda biraz da deneme yanılma yöntemiyle yol alan imparatorluğun ve başındaki tek adamın ihtiyaçlarını karşılayan kısmen kurumsal bir yapı mevcuttu.

Yüzyıllar boyunca iç ve dış istihbarat alanında görev yapan *speculatores* ve *exploratores* birimlerinin istihbarata dair bazı görevlerini muhtemelen MS I. yüzyılda kurulan ve esas işlevi orduya tahıl tedariki olan *frumentarii* birliği üstlendi. Ordunun içinde yapılan bu yeni birliğin temsilcilerinin askere alınırken zaten her askerde aranan belli kriterleri taşımaları gerekiyordu (*Veg. 1.5*). Büyük ihtimalle *frumentarius* birliğine seçilenlerin bazı ilave niteliklere sahip olmasına da dikkat ediliyordu. Peki imparatorluğun dört bir yanındaki lejyonlardan yeni seçilen ve Roma'daki merkez karargâha gönderilen bu askerler özel operasyonlara dair eğitim alıyorlar mıydı (Sancho Gomez, “Especialistas En El Ejército Romano”, 327-28)? Bunu bugün elimizdeki kanıtlarla kesin şekilde tespit edebilmemiz mümkün değildir ancak bu askerlerin toplandıkları lejyonlardan bağımsız, müstakil bir birlik oluşturmaları, yerine getirecekleri yeni görevlerin nitelikleri gibi hususlar dikkate alınacak olursa, burada yeni işlevlerine uygun, ilave bir eğitime tâbi tutulduklarını düşünmek doğaldır.

Günümüzün standartlarında bir istihbarat teşkilatı Roma'da elbette hiçbir zaman var olmadı. Ancak o günün şartları göz önünde bulundurularak konuyla ilgili kaynaklara bakıldığında *frumentarii* birliğinin tahıl ve vergi toplamak gibi asli görevlerinin yanında sahada casusluk ve istihbarat gibi işleri de resmen üstlendiğini ve bu askerlerin tekil olarak değil, bir kurumsal yapı içinde hareket ettiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. İngiltere'den Mısır ve Suriye'ye kadar imparatorluğun çeşitli bölgelerinde ele geçen papirüsler ya da ordudan terhis edilen tüm *auxilia* temsilcilerine ait başkentte saklanan listeler bize imparatorluk döneminde başkent Roma'da ve eyalet merkezlerinde oluşturulan arşivlerin ne kadar zengin olduğuna dair bir fikir vermektedir. Böylesine derinlikli arşivler bir yandan istihbarat birimlerinin

faaliyetlerini yürütmede onların en önemli yardımcılarından biriydi; öte yandan bu arşivleri besleyen en önemli damarlardan biri de bu istihbarat birimleri ve topladıkları bilgilerdi.

Zamanla görevi kötüye kullanmaları ve türlü kirli işlerde görev almaları *frumentarii* biriminin kötü bir şöhret edinmesine neden oldu ve uzun zaman görev yapan bu birim III. yüzyıla gelene kadar imza attığı eylemleriyle artık toplum arasında da iyice ifşa oldu. Bu arada ekonomideki gelişmeler doğrultusunda devletin vergi toplama usulleri de boyut değiştirmişti; nakdî vergi yerini aynî vergi usulüne bırakmıştı. İşte tam bu zamanlarda Diocletianus belki iddia edildiği üzere vergi uygulamalarındaki değişiklikten ötürü (McCunn, “What’s in a name? The Evolving Role of the Frumentarii”, 353-54), belki de bu uygulamalardaki değişiklikleri fırsat bilerek artık herkese ifşa olduğu için işlevini eskisi gibi yerine getiremeyen ve mimlenmiş bu birliği lağvetmiş gibi görünmek istedi ve devlet mekanizması içindeki kritik rolünü bildiği için yeni bir yapılandırma kapsamında eski örgütün bu sefer tamamen sivil bir versiyonunu kurdu. *Agentes in rebus* adlı bu yapı erken Bizans döneminde gittikçe bir “gizli servis” halini alacaktı.

KAYNAKÇA

- Austin, N.J.E. ve Rankov, B. *Exploratio. Military and Political Intelligence in the Roman world from the Second Punic War to the battle of Adrianople*. Londra: Routledge, 1995.
- Baillie Reynolds, P. K. "Troops Quartered in the Castra Peregrinorum" *Journal of Roman Studies* 13 (1923): 168-89.
- Bertrand, A.C. "Stumbling through Gaul; Maps, Intelligence and Caesar's Bellum Gallicum", *Ancient History Bulletin* XI (1997), 107-22.
- Carlo, G. "Non-Commissioned Officers, NCOs: Republic", ed. Y. Le Bohec, *The Encyclopedia of the Roman Army*, Chichester: John Wiley & Sons, Ltd, 2015. Doi: 10.1002/9781118318140.wbra1060.
- Cyprian, (and Sister Rose Bernard Donna). *Letters (1–81) (The Fathers of the Church, Volume 51)*, Washington, D.C.: Catholic University of America Press, 1964.
- Clauss, M. *Untersuchungen zu den principales des römischen Heeres von Augustus bis Diokletian. Cornicularii, speculatores, frumentarii*, Bochum, 1973.
- DE, *Dizionario Epigrafico Di Antichità Romane Di Ettore De Ruggiero*, Roma: L. Pasqualucci, 1895-.
- del Hoyo, T.N. "Roman and Pontic Intelligence Strategies: Politics and War in the Time of Mithradates VI", *War in History*, 21.4 (2014): 401-21.
- Domaszewski, A. von. *Die Rangordnung des römischen Heeres*, ed. B. Dobson, Köln-Graz: Bohlau Verlag, 1967².
- Dubovský, P. *Hezekiah and the Assyrian Spies. Reconstruction of the Neo-Assyrian Intelligence Services and Its Significance for 2 Kings 18-19* (BibOr 49) Roma: Editrice Pontificio Istituto Biblico, 2006.
- Dvornik, F. *Origins of Intelligence Services*, New Brunswick: Rutgers University Press, 1974.
- Ezov, A. "The 'Missing Dimension' of C. Julius Caesar", *Historia* 45 (1996): 64-94.
- Ferrill, A. *Roman Imperial Grand Strategy*, Lanham, New York, Londra: University Press of America, 1991.
- Fiebiger, H.O., "Frumentarii", *RE* 7 (1910), cols. 122-125.
- Frend, W.H.C. "A Third-Century Inscription Relating to Angareia in Phrygia", *Journal of Roman Studies* 46 (1956): 46-56.
- Fournie, D.A. "Harsh Lessons: Roman Intelligence in the Hannibalic War",

- International Journal of Intelligence and Counterintelligence 17.3 (2004): 502-538.
- Sancho Gomez, M.P. "Especialistas En El Ejército Romano. La Función Militar De Los Frumentarii Durante El Principado", *Studia Historica Historia Antigua* 39 (2021): 309-335.
- Hartel G. (ed.) 1868/1871, *S. Thasci Caecili Cypriani Opera Omnia, Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum Vol. III*, Viyana, 1868/1871.
- Hoyos, D.B. "Hannibal: What Kind of Genius?", *Greece & Rome*, Vol 30.2 (1983): 171-80.
- Hunt, P. *Hannibal*, çev. S. Özgüler, İstanbul: Kronik Kitap, 2020.
- Kolb, A. *Transport und Nachrichtentransfer im Römischen Reich*, Berlin, Boston: De Gruyter, 2001. doi: <https://doi.org/10.1524/9783050048246>.
- Keppie L.J.F. "Marc Antony's Legions", ed. M.P. Speidel, *Legions and Veterans. Roman Army Papers 1971-2000 (Mavors Roman Army Researches XII)*. 75-96, Stuttgart, 2000.
- Keppie L.J.F. *Colonisation and Veteran Settlement in Italy 47-14 BC*, Londra, 1983.
- Liddell Hart, B. *A Greater than Napoleon: Scipio Africanus*, Londra: Blackwood and Sons, 1926.
- Lintott, W. "Delator and Index: Informers and Accusers at Rome from the Republic to the Early Principate", *Accordia Research Papers IX (2001-3)*, (Journal of the Accordia Research Center), [2004], 105-22.
- McCunn, S. "What's in a name? The Evolving Role of the Frumentarii", *The Classical Quarterly* 69.1 (2019): 340-354.
- Nelis-Clément, J. "Non-Commissioned Officers, NCOs: Principate", ed. Y. Le Bohec, *The Encyclopedia of the Roman Army*, Chichester: John Wiley & Sons, Ltd, 2015. Doi: 10.1002/9781118318140.wbra1059.
- Paribeni, R. *Dei milites frumentarii dell'approvvigionamento della corte imperiale*, *Römische Mitteilungen* 20 (1905): 310-20.
- Ramsay, A. M. "A Roman Postal Service under the Republic", *Journal of Roman Studies* 10 (1920): 79-86. doi:10.2307/295790.
- Rankov, B. "Frumentarii, The Castra Peregrina and the Provincial Officia", *Zeitschrift für Papirologie und Epigraphik* 80 (1990): 176-82.
- Rankov, B. "The Organisation of the Frumentarii", *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 74 (1988): 149-50.
- RE: *PaulysRealencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft. Neue Bearbeitung, begonnen von Georg Wissowa, fortgeführt von Wilhelm Kroll und Karl Mittelhaus, unter Mitwirkung zahlreicher Fachgenossen hrsg. von Konrat Ziegler, abgeschlossen von Hans Gärtner*. I. Reihe (A-Q) 24 Bde., II. Reihe (R-Z) 10 Bde. 15 Supplementbände. Stuttgart/ München 1893-1978. Register der Nachträge und Supplemente. München 1980.
- RIB: Roman Inscriptions of Britain, çevrimiçi:

<https://romaninscriptionsofbritain.org>

- Richardson, M. *Julius Caesar's Use of Intelligence*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Defense Intelligence College, 1984.
- Richmond, J. A. "Spies in ancient Greece." *Greece and Rome* 45 (1998): 1–18.
- Ritterling E. "Legio", *RE*, XII (1925), Cols. 1186–1837.
- Rivière, Y. *Les délateurs sous l'empire romain*, Bibliothèque des Écoles françaises d'Athènes et de Rome 311, Roma: École française de Rome, 2002.
- RRC: M.H. Crawford, *Roman Republican Coinage*, Cambridge, 1974.
- Rouche, C. "Rome, Asia and Aphrodisias in the Third Century", *Journal of Roman Studies* 71 (1981): 103-120.
- Russell, F.S. *Information Gathering in Ancient Greece*, (Ann Arbor: University of Michigan Press) 1999; J. A.
- Sinnigen, W.G. "Two branches of the Late Roman Secret Service", *American Journal of Philology* 80/3 (1959): 238-254.
- Sinnigen, W.G. "The Roman Secret Service", *The Classical Journal* 57/2 (1961): 65-72.
- Sinnigen, W.G. "The Origins of the 'Frumentarii'", *Memoirs of the American Academy in Rome*, 27 (1962): 211-24.
- Sheldon, R. *Intelligence Activities in Ancient Rome*, Londra ve New York: Frank Cass, 2004.
- Speidel, M.P. *Riding for Caesar. The Roman Emperor's Horse Guard*, Londra: Batsford, 1994.
- Speidel, M. P. "The Captor of Decebalus. A New Inscription from Philippi", *Journal of Roman Studies*, 60/1 (1970), 142-153.
- Southern, P. "The Numeri of the Roman Imperial Army", *Britannia* 20 (1989): 81-140.
- Vaglieri, D. "Frumentarii", *DE* 3 (1922), 221-224.

Fig. 1.

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Romeinse_munten_denarius_Marcus_Antonius_Chortis_Speculatorum.jpg

***ARCHIVUM ANATOLICUM* / ANADOLU ARŞİVLERİ
YAYIN İLKELERİ**

1. *ARCHIVUM ANATOLICUM* Sumeroloji, Hititoloji, Latin Dili ve Edebiyatı, Yunan Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalları (= Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü) tarafından bir cilt iki sayı olmak üzere yılda iki kez Haziran ve Aralık aylarında “özgün makaleleri içeren bir dergi” olarak yayınlanır.
2. *ARCHIVUM ANATOLICUM* hakemli bir süreli yayındır.
3. Makalelerin başka bir yerde farklı bir dilde de olsa, daha önce yayınlanmamış olması gerekir.
4. Yazarların çalışmalarını göndermeden önce ORCID numaralarını <https://orcid.org/register> adresinden almış olmaları gereklidir.
5. Dergiye makale çalışmalarını göndermek isteyen yazarlar öncelikle <http://dergipark.gov.tr/login> adresinden dergipark’a kaydolmalı ve Archivum Anatolicum (ArAn) dergisinin sayfasındaki sisteme makale yükleme adımlarını takip ederek makalelerini yüklemelidir. (<http://dergipark.gov.tr/journal/2467/submission/start>)
6. Makaleler sisteme WORD formatında yüklenmeli ve yazar isim ve adres(ler)i belirtilmelidir.
7. Dergiye Türkçe, İngilizce ve Almanca olmak üzere üç farklı dilde yazılmış makaleler kabul edilmektedir.
8. Türkçe yazılmış makaleler için Türkçe ve İngilizce; yabancı dilde yazılmış makaleler için İngilizce ve Türkçe özet yazılmalıdır. Özetler “Öz” ve “Abstract” başlıkları altında yazılmalı ve 300 kelimeyi geçmemelidir.
9. En az dört en fazla altı anahtar sözcük ve keywords belirlenmelidir.

10. Makalelerde yer alan süreli yayınlar aşağıda belirtilen yayınlarda bulunan/kullanılan “Kısaltmalar”a göre düzenlenmektedir:

AHw	Akkadisches Handwörterbuch – Wiesbaden 1958-1981.
CAD	The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago – Chicago 1956vd.
CHD	The Hittite Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago – Chicago 1980vd.
HW ²	Hethitisches of Wörterbuch – Heidelberg 1975vd.
OCD	The Oxford Classical Dictionary – Oxford 1970vd.

11. Başvurulan kaynaklar ve dipnotlar aşağıda yer alan örneklerdeki sistemde (**The Chicago Manual of Style-Chicago Sistemi**) verilmelidir. Daha fazla örnek için bakınız:

(http://www.chicagomanualofstyle.org/tools_citationguide/citation-guide-1.html).

Dipnot Gösterimi

Kitaplar:

Tek Yazarlı; İlk Geçtiği Yerde

Yazar Adı Soyadı, Eser adı(İtalik) (Yer: Yayınevi, Yıl), Sayfa/sayfalar.

Cahit Günbattı, *Kültepe-Kaniş, Anadolu’da İlk Yazı, İlk Belgeler* (Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2012), 115.

Tek Yazarlı; İkinci Geçtiği Yerde

Yazar Soyadı, Eser adı(İtalik), Sayfa/sayfalar.

Günbattı, *Kültepe-Kaniş*, 115.

Birden Fazla Yazarlı; İlk Geçtiği Yerde

Birinci Yazar Adı Soyadı ve İkinci Yazar Adı Soyadı, Eser adı(İtalik) (Yer: Yayınevi, Yıl), Sayfa/sayfalar.

Emin Bilgiç ve Cahit Günbattı, *Ankaraner Kültepe Texte III (AKT 3)*, (Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1995), 34.

Birden Fazla Yazarlı; İkinci Geçtiği Yerde

Birinci Yazar Soyadı ve İkinci Yazar Soyadı, Eser adı(İtalik), Sayfa/sayfalar.

Bilgiç ve Günbattı, *Ankaraner Kültepe Texte III*, 34.

Kitap Bölümleri:

İlk Geçtiği Yerde

Yazar Adı Soyadı, "Makalenin Adı," Eser adı(İtalik), ed. (editör(ler) adı soyadı.) (Yer: Yayınevi, Yıl), Sayfa/sayfalar.

Karl Hecker, "Schultexte vom Kültepe," *Aspects of Art and Iconography: Anatolia and its Neighbors. Studies in Honor of Nimet Özgüç*, ed. Machteld J. Mellink, Edith Porada ve Tahsin Özgüç, (Ankara: TTK Yayınları, 1993), 35.

İkinci Geçtiği Yerde

Yazar Soyadı, "Makalenin Adı," Sayfa/sayfalar.

Hecker, "Schultexte," 35.

Makaleler:

İlk Geçtiği Yerde

Cahit Günbattı, "Kültepe'de Bulunmuş İki Anlaşma Metni," *Bellekten* LXIX/ 256, (2005): 775.

İkinci Geçtiği Yerde

Günbattı, "Kültepe'de Bulunmuş," 775.

Kaynakça Gösterimi

Kitaplar:

Günbattı, Cahit. *Kültepe-Kaniş, Anadolu'da İlk Yazı, İlk Belgeler*. Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2012.

Bilgiç, Emin ve Günbattı, Cahit. *Ankaraner Kültepe Texte III (AKT 3)*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1995.

Kitap Bölümleri:

Hecker, Karl. "Schultexte vom Kültepe." *Aspects of Art and Iconography: Anatolia and its Neighbors. Studies in Honor of Nimet Özgüç*, editörler Machteld J. Mellink, Edith Porada ve Tahsin Özgüç, 281-291. Ankara, TTK Yayınları, 1993.

Makaleler:

Günbattı, Cahit. "Kültepe'de Bulunmuş İki Anlaşma Metni." *Belleten* LXIX/256 (2005): 759-784.

12. Bölüm başlıklarını ve ara başlıkları belirtmek için bold/kalın kullanılmalıdır. **Metin:** Times New Roman, 11 punto, tek satır aralıklı ve iki yana dayalı olmalıdır. **Dipnotlar:** Sayfa altında Times New Roman, 9 punto, tek satır aralıklı ve iki yana dayalı olarak yazılmalıdır. Görsel malzeme 10 sayfayı aşmayacak şekilde tasarlanmalıdır (eğer makale ya da görsel malzeme daha uzun olursa editörlere önceden bilgi verilmelidir).

13. Sayfa yapısı:

- a) Kenar boşlukları: Üst 5,6 cm, alt 5,6 cm, sol 4,5 cm, sağ 4,5 cm
- b) Düzen: Tek çift sayfalar farklı, ilk sayfa farklı

14. Makalelerin **İthenticate raporu** (benzerlik raporu) ile birlikte gönderilmesi gerekmektedir.

15. Dergimize gönderilen makaleleri yayınlama hakkı saklı tutulmaktadır.

İletişim adresleri:

ARCHIVUM ANATOLICUM

Ankara Üniversitesi
Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü Başkanlığı
06100 Sıhhiye / ANKARA / TÜRKİYE
e-posta: archivumanatolicum@gmail.com
ialbayrak@ankara.edu.tr
irfanalbayrak40@gmail.com

DergiPark: <https://dergipark.org.tr/aran>

**PUBLICATION PRINCIPLES OF
ARCHIVUM ANATOLICUM / ANADOLU ARŞİVLERİ**

1. *ARCHIVUM ANATOLICUM* is published annually in one volume and two issues (twice a year) in the months of June and December by the department of Ancient Languages and Cultures by the Faculty of Languages, History and Geography of Ankara University. The sections of the department responsible for the publication of the journal are Ancient Greek Language and Literature, Hittitology, Latin Language and Literature and Sumerology/Assyriology. Therefore, only original articles falling especially within these fields will be accepted for publication.
2. *ARCHIVUM ANATOLICUM* is a peer review periodical.
3. Articles sent for publication should have not been previously published in another journal, not even in a different language.
4. The authors must obtain their ORCID numbers from <https://orcid.org/register> prior to the submission of their manuscripts.
5. The authors must register first to the “dergipark” from the address <http://dergipark.gov.tr/login> then submit their manuscripts by following the steps of the submission (<http://dergipark.gov.tr/journal/2467/submission/start>).
6. The manuscripts must be loaded as WORD format that includes the name(s) and the address(es) of the author(s).
7. Articles should be written in one of the following languages: Turkish, English and German.
8. Articles must be included a Turkish and English abstracts maximal 300 words under the title of “Öz” (for Turkish) an “Abstract” (for English). The articles should be placed at the beginning of the article just after the title and author’s name. If the article is in English, the English abstract does not need an English title. If in Turkish, there is no need to put a Turkish title to the Turkish abstract.
9. The number of key words should be more than four and less than six.

10. Abbreviations in the article should be comply with the rules of the publications given as examples below:

AHw	Akkadisches Handwörterbuch – Wiesbaden 1958-1981.
CAD	The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago – Chicago 1956vd.
CHD	The Hittite Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago – Chicago 1980vd.
HW ²	Hethitisches of Wörterbuch – Heidelberg 1975vd.
OCD	The Oxford Classical Dictionary – Oxford 1970vd.

11. Bibliographical references and footnotes should be given in accordance with the examples below: (**The Chicago Manual of Style**). For more examples:

(http://www.chicagomanualofstyle.org/tools_citationguide/citation-guide-1.html).

Footnotes

Books:

Single Author

Author's Name Surname, Book's Name(*italics*)
(Place: Publisher, Year), Page(s).

Cahit Günbattı, *Kültepe-Kaniş, Anadolu'da İlk Yazı, İlk Belgeler* (Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2012), 115.

Shortened

Author's Surname, Book's Name(*italics*), Page(s).

Günbattı, *Kültepe-Kaniş*, 115.

Multiple Authors

First Author's Name Surname and Second Author's Name Surname,
Book's Name(*italics*) (Place: Publisher, Year), Page(s).

Emin Bilgiç and Cahit Günbattı, *Ankaraner Kültepe Texte III (AKT 3)*, (Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1995), 34.

Shortened

First Author's Surname and Second Author's Surname, Book's Name
(*italics*), Page(s).

Bilgiç and Günbattı, *Ankaraner Kültepe Texte III*, 34.

Chapter of an Edited Book:

Author's Name Surname, "Article's Name," Book's Name(italics), ed. (editor(s)'s Name Surname) (Place: Publisher, Year), Page(s).

Karl Hecker, "Schultexte vom Kültepe," *Aspects of Art and Iconography: Anatolia and its Neighbors. Studies in Honor of Nimet Özgüç*, ed. Machteld J. Mellink, Edith Porada and Tahsin Özgüç, (Ankara: TTK Yayınları, 1993), 35.

Shortened

Author's Surname, "Article's Name," Page(s).

Hecker, "Schultexte," 35.

Articles:

Cahit Günbattı, "Kültepe'de Bulunmuş İki Anlaşma Metni," *Belleten* LXIX/256, (2005): 775.

Shortened

Günbattı, "Kültepe'de Bulunmuş," 775.

Bibliography Entries

Books:

Günbattı, Cahit. *Kültepe-Kaniş, Anadolu'da İlk Yazı, İlk Belgeler*. Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2012.

Bilgiç, Emin and Günbattı, Cahit. *Ankaraner Kültepe Texte III (AKT 3)*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1995.

Chapter of an Edited Book:

Hecker, Karl. "Schultexte vom Kültepe." *Aspects of Art and Iconography: Anatolia and its Neighbors. Studies in Honor of Nimet Özgüç*, edited by Machteld J. Mellink, Edith Porada and Tahsin Özgüç, 281-291. Ankara, TTK Yayınları, 1993.

Articles:

Günbattı, Cahit. "Kültepe'de Bulunmuş İki Anlaşma Metni." *Belleten* LXIX/256 (2005): 759-784.

12. The manuscript should be printed on only one side of A4 size paper with 4,5 cm margins left, 4,5 cm margins right, 5,6 cm margins at the top and 5,6 cm at the bottom. The type of articles should be Times New Roman 11 point, single spaced and justified. **Footnotes** should be placed at the bottom of the page, Times New Roman 9 point and justified with less line space. The visual material should not exceed 10 pages (if your article or visual material requires more pages than allowed amount, please write to get in touch with the principal editor beforehand).
13. The papers must be sent with their **Ithenticate report** (similarity report).
14. The editors reserve the right to accept or reject the articles sent to us.

Contact addresses:

ARCHIVUM ANATOLICUM

Ankara Üniversitesi

Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi

Eskiçağ Dilleri ve Kùltürleri Bölümü Başkanlığı

06100 Sıhhiye / ANKARA / TURKEY

e-mails: archivumanatolicum@gmail.com

ialbayrak@ankara.edu.tr

irfanalbayrak40@gmail.com

DergiPark: <https://dergipark.org.tr/aran>